

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства

Українознавчий альманах

Випуск 38

Київ - 2026

Випуск присвячено дослідженню теми “Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства»; розгляду історичної пам’яті як складової гуманітарної безпеки української держави в умовах російської агресії; аналізу проблеми західництва та антизахідництва в історичній ретроспективі та сьогоденні; трансформації мілітарних ідентичностей та практик героїзації в сучасній Україні; специфіці російсько-української війни в оптиці гендеру тощо. Також представлені розвідки з життя та творчості ряду вчених-українознавців.

Для науковців, викладачів, студентів.

Головний редактор

Roman Dodonov (Додонов Роман Олександрович), доктор філософських наук, професор, директор Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Відповідальна редакторка

Irina Grabovska (Грабовська Ірина Миколаївна), кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Редакційна колегія

1. Lyudmila Afanasieva (Афанасьєва Людмила Василівна), кандидат філософських наук, доцент Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна
2. Svitlana Kahamlyk (Кагамлик Світлана Романівна), доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна
3. Oksana Kis (Кісь Оксана Романівна), доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут народознавства НАН України, Україна
4. Gulnara Kochkороva (Кочкорова Гульнара Дехканбаєвна), кандидат філософських наук, доцент кафедри "Суспільних наук та спорту", Ферганський державний технічний університет, Узбекистан
5. Giuseppe Maello (Маєлло Джузеппе), доктор філософії (габілітований), професор, Університет фінансів і адміністрування, м. Прага, Чехія
6. Mykola Stadnyk (Стадник Микола Миколайович), доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та релігієзнавства факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Україна
7. Svitlana Storozhuk (Сторожук Світлана Володимирівна), доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
8. Dmytro Tovmash (Товмаш Дмитро Анатолійович), кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Затверджено Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 5 від 28 травня 2026 року).

Журнал засновано у 2009 р. Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16411–4883Р від 04.02.2010 р. Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року «Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням у категорії "Б" з філософських

наук (наказ № 886 від 02 липня 2020 р.) та історичних наук (наказ № 1471 від 26 листопада 2020 р.). Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №1450 (протокол № 14 від 25.04.2024 року).

У 2025 р. журнал став переможцем (1 місце) I Всеукраїнського (національного) конкурсу «Українська соціогуманітаристика».

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2026
© Науково-дослідний інститут українознавства, 2026
© Міленіум, 2026

This issue is devoted to exploring the theme "Ukrainian studies practices in the sphere of establishing national identity among young people as a factor in the consolidation of Ukrainian society"; examining historical memory as a component of the Ukrainian state's humanitarian security in the context of Russian aggression; analysing the issues of pro-Western and anti-Western attitudes from a historical perspective and in the present day; the transformation of military identities and practices of heroisation in contemporary Ukraine; the specifics of the Russian-Ukrainian war from a gender perspective, and so on. The issue also features essays on the lives and works of a number of scholars specialising in Ukrainian studies.

For researchers, teachers, and students.

Chief editor

Roman Dodonov, Doctor of Philosophy, Professor, Director of the Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Responsible editor

Iryna Grabovska, PhD, Senior Researcher, Senior Researcher of the Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Editorial board

1. Lyudmila Afanasieva (Афанасьєва Людмила Василівна), PhD in Philosophy, Associate Professor, Bohdan Khmelnytsky, Melitopol State Pedagogical University, Zaporizhzhia, Ukraine
2. Svitlana Kahamlyk (Кагамлик Світлана Романівна), Candidate of Historical Sciences, leading researcher at the Research Institute of Ukrainian Studies of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
3. Oksana Kis (Кісь Оксана Романівна), D. Sc. in History, Senior Research Fellow at the Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine (in Lviv), Ukraine
4. Gulnara Kochkорова (Кочкорова Гульнара Дехканбаєвна), PhD in Philosophy, Associate Professor in the Department of Social Sciences and Sport, Fergana State Technical University, Uzbekistan
5. Giuseppe Maello (Маєлло Джузеппе), PhD in Philosophy, University of Finance and Administration, Prague, Czech Republic
6. Mykola Stadnyk (Стадник Микола Миколайович), Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Religious Sciences, Faculty of Social and Humanities, Kyiv Metropolitan University named after Boris Grinchenko, Ukraine
7. Svitlana Storozhuk (Сторожук Світлана Володимирівна), D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
8. Dmytro Tovmash (Товмаш Дмитро Анатолійович), PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Approved by the Academic Council of the Scientific Research Institute of Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Protocol No 5 dated 28 May 2026).

The journal was founded in 2009. It is registered by the Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of state registration of KV No. 16411–4883P dated February 4, 2010. By the decision of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020, the "Almanac of Ukrainian Studies" was recognised as a professional publication in category "B" for philosophical sciences (Order No. 886 of July

2, 2020) and historical sciences (Order No. 1471 of November 26, 2020 r.). **Registration of an entity in the field of print media:** Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 1450 (protocol No. 14 of April 25, 2024).

In 2025, the journal became the winner (1st place) of the 1st All-Ukrainian (national) competition "Ukrainian Socio-Humanities".

ЗМІСТ

АФНАСЬЄВА Людмила, ГЛЕБОВА Наталя, ГЛИНСЬКА Людмила	10
ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОЛІЕТНІЧНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ	
БЕВЗ Тетяна	16
КОГНІТИВНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ СМИСЛІВ: ЗАХИСТ НАЦІО- НАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В ЗАТЯЖНІЙ ФАЗІ ВІЙНИ	
БРОДЕЦЬКА Юлія	23
ДУХОВНИЙ КОД УКРАЇНСТВА: ДО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ	
ГАЗІЗОВА Олена, БЕЗСМЕРТНА Наталія	30
УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	
ГРАБОВСЬКА Ірина	38
ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ МАС-МЕДІЙНИМИ ЗАСОБАМИ ТА СУЧАСНОЮ МІЛІТАРИСТИКОЮ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗ- ПЕКИ УКРАЇНИ	
ГРАБОВСЬКИЙ Сергій	44
СОВЄТСЬКА/ПОСТСОВЄТСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ СТВЕРДЖЕН- НЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ РЕЛІГІЇ АНТИЗАХІДНИЦТВА	
ДВОРКІН Ігор	56
ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ХАРКОВА В УМОВАХ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: ПЕ- РЕОСМИСЛЕННЯ ІМПЕРСЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО	
ДЕМЧИК Олександр, ЦЮРУПА Михайло, ГЛУШКОВ Денис	61
АЛГОРИТМІЧНА КУРАЦІЯ ЯК ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ФІЛЬТР ТА ДЖЕРЕЛО ЕПІСТЕМІЧ- НОЇ ВРАЗЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА В ДИСКУРСІ ПОСТПРАВДИ	
ЗАБАШТА Максим	67
МЕТАІРОНІЧНЕ ЯК ЧИСТА ФОРМА ДЕКОНСТРУКЦІЇ Ж. ДЕРРІДИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ	
ЗАЙЧЕНКО Ольга	73
ПИТАННЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: МУЗЕЙНИЙ ДОСВІД	
ЛИЩУК-ТОРЧИНСЬКА Тетяна, РАСПОПОВ Євгеній	84
РОЗВИНЕННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ ПРАКТИК ВИКЛАДАЧІВ ЗВО В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	
МАТЮШКО Богдан	90
ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ ПРО МІСЦЕ ПОЗИТИВІЗМУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ	
МАЯЦЬКИЙ Сергій	97
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ	

ОВЧАРУК Максим	104
СПРОСТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ МІФІВ ПРО ІСТОРІЮ УКРАЇНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА	
ПАЗДРІЙ Вікторія	110
ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ОКЦИДЕНТАЛІЗМУ ІСТОРИКІВ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО НАПРЯМУ	
СОРОЧУК Людмила	118
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ЖИТТЯ І СВОБОДИ У ВОЄННОМУ ЩОДЕННИКУ ВАЛЕРІЇ СУБОТІНОЇ «ПОЛОН»: ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ	
СТРЕБКОВА Юлія, КРАВЧЕНКО Ірина	124
МАСКУЛІННІСТЬ У ТЕМПОРАЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ STEM-ГАЛУЗЕЙ	
ТАЛЬКО Тетяна, КАГАМЛИК Світлана, ТОВМАШ Дмитро	131
ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ	
ТЕЛЕГУЗ Ірина, ТЕЛЕГУЗ Андрій, ВІЗЕР Світлана	139
ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА ЯНІВА: ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	
ФІГУРНИЙ Юрій, ШАКУРОВА Ольга	147
РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СПРОСТУВАННІ РОСІЙСЬКИХ МІФІВ І ФЕЙКІВ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	
ЦИМБАЛ Тетяна	154
ГЕРОЇЗМ ПОЗА ГЕНДЕРОМ: ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЛІТАРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТА ПРАКТИК ГЕРОЇЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	
ЧУПРІЙ Леонід, НАСТОЯЦА Катерина	161
ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СКЛАДОВА ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ	
ШАМСУТДИНОВА Маріам-Софія, ШАМСУТДИНОВА-ЛЕБЕДЮК Тетяна	167
КУЛЬТУРНА АПРОПІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПАДЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ ВИМІР	
ШИНКАРИК Юліана	172
МЕТОДИЧНІ СТРАТЕГІЇ ОСМИСЛЕННЯ МІЛІТАРНОГО НАРАТИВУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ	
ЯКУБОВА Тетяна	180
УКРАЇНА В БІОГРАФІЇ ТА ТВОРАХ ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО	
РЕЦЕНЗІЇ	
ГУЛЕЙКОВА Ірина, СЕРОВА Юлія, ЯТЧЕНКО Анатолій	187
УКРАЇНОЗНАВСТВО І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: НОВІТНІ ВИМІРИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОПЕРЕТИНІВ (Рецензія на монографію: «Нариси з логіки, онтології та аксіології сучасного наукового знання» / відп. ред. Т.В. Гардашук; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ: Академперіодика, 2025. 256 с. ISBN 978-966-360-563-0).	

CONTENT

AFANASIEVA Liudmyla, HLEBOVA Natalia, GLYNSKA Liudmyla INNOVATIVE METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE TO THE STUDY OF THE IDENTITY OF MULTI-ETHNIC COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF WAR	10
BEVZ Tetiana COGNITIVE DIMENSION OF THE TRANSFORMATION OF SOCIAL MEANINGS: PROTECTION OF UKRAINE'S NATIONAL IDENTITY IN THE PROTRACTED PHASE OF WAR	16
BRODETSKA Yulia SPIRITUAL CODE OF UKRAINE: ON CULTURAL AND HISTORICAL ORIGINS OF UKRAINIAN ETHNOGENESIS	23
HAZIZOVA Olena, BEZSMERTNA Nataliia UKRAINIAN STUDIES PRIORITIES OF MODERN EDUCATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY OF STUDENTS	30
GRABOVSKA Iryna THE SHAPING OF UKRAINIAN YOUTH IDENTITY THROUGH THE MASS MEDIA AND CONTEMPORARY MILITARISM AS A PREREQUISITE FOR ENSURING UKRAINE'S NATIONAL SECURITY	38
HRABOVSKY Serhiy SOVIET/POST-SOVIET LITERATURE AS AN EFFECTIVE TOOL FOR CONFIRMING THE TOTALITARIAN POLITICAL RELIGION OF ANTI-VESTERISM	44
DVORKIN Ihor KHARKIV'S PUBLIC SPACE AMIDST UKRAINE'S WAR FOR INDEPENDENCE: REEVALUATING THE IMPERIAL AND SOVIET PAST	56
DEMCHYK Oleksandr, TSIORUPA Michael, HLUSHKOV Denys ALGORITHMIC CURATION AS A HERMENEUTIC FILTER AND A SOURCE OF EPISTEMIC VULNERABILITY OF THE SUBJECT IN THE POST-TRUTH DISCOURSE	61
ZABASHTA Maksim THE META-IRONIC AS A PURE FORM OF J. DERRIDA'S DECONSTRUCTION IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN CULTURAL SPACE	67
ZAICHENKO Olha ISSUES OF SELF-IDENTIFICATION AND CIVIC AWARENESS OF STUDENTS: MUSEUM EXPERIENCE	73
LISHCHUK-TORCHYNSKA Tetiana, RASPOPOV Yevhenii DEVELOPMENT OF REFLECTIVE PRACTICES OF A TEACHER AT HIGHER EDUCATION INSTITUTION IN THE CONTEXT OF THE CHALLENGES POSED BY RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE	84
MATIUSHKO Bohdan DMYTRO CHYZHEVSKYI ABOUT PLACE OF POSITIVISM IN HISTORY OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT	90
MAIATSKYI Serhii INSTITUTIONALIZATION OF NATIONAL UNITY OF UKRAINIAN SOCIETY AS THE BASIS OF STATE STABILITY IN WAR CONDITIONS	97
OVCHARUK Maksym DECONSTRUCTION OF RUSSIAN IMPERIAL MYTHS ABOUT THE HISTORY OF UKRAINE IN THE RESEARCH OF LEONID ZALIZNYAK	104

PAZDRII Victoria EUROPEAN HISTORICAL AND CULTURAL IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF OCCIDENTALISM OF STATEHOOD-ORIENTED HISTORIANS	110
SOROCHUK Liudmyla TRANSFORMATION OF VALUES OF LIFE AND FREEDOM IN THE WAR DIARY OF VALE-RIA SUBOTINA "CAPTION": AN ARTISTIC-DOCUMENTARY ASPECT	118
STREBKOVA Julia, KRAVCHENKO Iryna MASCULINITY IN THE TEMPORALITY OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: EXPLORING STEM STUDENTS' PERCEPTIONS	124
TALKO Tatiana, KAHAMLYK Svitlana, TOVMASH Dmytro THE INFLUENCE OF UKRAINIAN CIVIL RELIGION ON THE IDENTITY FORMATION OF YOUTH UNDER CONDITIONS OF WAR	131
TELEHUZ Iryna, TELEHUZ Andrii, VIZER Sviltana REFLECTION ON UKRAINIAN CULTURE IN THE WORKS OF VOLODYMYR YANIV: A HISTORICAL AND ETHNOLOGICAL ASPECT	139
FIHURNYI Yurii, SHAKUROVA Olga THE ROLE OF UKRAINIAN ORTHODOXISM IN THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AND THE SIMPLIFICATION OF RUSSIAN MYTHS AND FAKES OF UKRAINIAN HISTORY	147
TSYMBAL Tetiana HEROISM BEYOND GENDER: THE TRANSFORMATION OF MILITARY IDENTITIES AND PRACTICES OF HEROIZATION IN CONTEMPORARY UKRAINE	154
CHUPRIY Leonid, NASTOYASCHA Kateryna HISTORICAL MEMORY AS A COMPONENT OF HUMANITARIAN SECURITY OF THE UKRAINIAN STATE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION	161
SHAMSUTDYNOVA Mariam-Sofiia, SHAMSUTDYNOVA-LEBEDIUK Tetiana CULTURAL APPROPRIATION OF UKRAINIAN HERITAGE AS A TOOL OF POLITICAL INFLUENCE: HISTORICAL AND CONTEMPORARY EXTINCTION	167
SHYNKARYK Iuliana METHODOLOGICAL STRATEGIES FOR UNDERSTANDING MILITARY NARRATIVE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN CHILDREN'S LITERATURE	172
YAKUBOVA Tetyana UKRAINE IN THE BIOGRAPHY AND WORKS OF JÓZEF KRASZEWSKI	180
REVIEWS	
HULEIKOVA Iryna, SIEROVA Yulii, YATCHENKO Anatolii UKRAINIAN STUDIES AND PHILOSOPHY OF SCIENCE: NEW DIMENSIONS OF INTERACTION AND INTERSECTIONS (<i>Review of the monograph: "Essays on the logic, ontology and axiology of modern scientific knowledge" / editor-in-chief T.V. Gardashuk; G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine. Kyiv: Akadempriodyka, 2025. 256 p. ISBN 978-966-360-563-0.</i>)	187

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.1>
УДК 165:316.7:316.347.5:355.01

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Людмила АФАНАСЬЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького м. Мелітополь

ORCID: 0000-0002-9386-6529

Email: lyulmila.csr@gmail.com

Наталія ГЛЕБОВА

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

ORCID: 0000-0003-3417-1337

Email: nat.glebova2005@gmail.com

Людмила ГЛИНСЬКА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

ORCID: 0000-0003-2223-2024

Email: glinskaal622@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОЛІЕТНІЧНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування інноваційних підходів філософії науки до дослідження ідентичності поліетнічних громад в умовах повномасштабної війни. Актуальність дослідження зумовлена глибокими трансформаціями соціокультурного простору, спричиненими міграційними процесами, руйнуванням усталених соціальних зв'язків та загрозами культурної уніфікації. Особлива увага приділяється осмисленню ідентичності як відкритої, нелінійної системи, що трансформується під впливом кризових чинників і водночас зберігає потенціал до самовідновлення та адаптації. У цьому контексті важливим є врахування досвіду війни як чинника, що не лише руйнує соціальні структури, але й стимулює формування нових форм солідарності та колективної самосвідомості.

Запропонована міждисциплінарна методологія інтегрує інструментарій філософії науки, соціальної антропології, студій пам'яті, а також системного й аксіологічного підходів, що дозволяє інтерпретувати ідентичність як динамічну екосистему смислів, цінностей і практик соціальної взаємодії. Додатково обґрунтовано доцільність застосування комплексного аналітичного підходу, який поєднує макро- і мікрорівневий аналіз соціальних процесів, що дає змогу глибше розкрити механізми формування і трансформації ідентичності. Такий підхід забезпечує більш цілісне бачення соціокультурних змін у кризових умовах.

У дослідженні розроблено багаторівневу модель ідентичності, яка функціонує як механізм забезпечення соціальної стійкості, адаптації та інтеграції без втрати культурного різноманіття. Поліетнічне місто обґрунтовано як релевантну методологічну одиницю аналізу, що відображає складні процеси взаємодії різних етнокультурних груп у кризових умовах. На прикладі поліетнічної спільноти Мелітополя продемонстровано, що ідентичність у таких середовищах набуває ознак резилієнтності та виступає важливим чинником консолідації громади. Встановлено, що збереження культурного різноманіття є не лише наслідком історичного розвитку, але й активною стратегією соціального виживання та опору.

Результати дослідження розширюють сучасні теоретичні підходи до аналізу ідентичності в умовах соціокультурних криз та війни, а також мають практичне значення для формування політик інтеграції внутрішньо переміщених осіб, відновлення деокупованих територій і збереження культурного різноманіття. Запропоновані підходи можуть бути використані у подальших міждисциплінарних дослідженнях, а також у практиках державного управління та гуманітарної політики, спрямованих на зміцнення соціальної згуртованості.

Ключові слова: соціокультурна трансформація, поліетнічне міське середовище, міждисциплінарний аналіз, колективна пам'ять, соціальна згуртованість, адаптаційні механізми, постнекласична наука.

Liudmyla AFANASIEVA

PhD in Philosophy, Associate Professor, Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Natalia HLEBOVA

Dr. Sc. in Sociology, Professor at the Department of Sociology and Philosophy Bohdan
Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Liudmyla GLYNSKA

PhD in Philosophy, Associate Professor, Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

INNOVATIVE METHODOLOGICAL APPROACHES IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE TO THE STUDY OF THE IDENTITY OF MULTI-ETHNIC COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF WAR

Abstract. *This article provides a theoretical and methodological justification for innovative approaches in the philosophy of science to the study of the identity of multi-ethnic communities in the context of full-scale war. The relevance of the study stems from the profound transformations of the sociocultural space caused by migration processes, the breakdown of established social ties, and the threats of cultural homogenization. Particular attention is paid to understanding identity as an open, nonlinear system that transforms under the influence of crisis factors while retaining the potential for self-renewal and adaptation. In this context, it is important to consider the experience of war as a factor that not only destroys social structures but also stimulates the formation of new forms of solidarity and collective self-awareness.*

The proposed interdisciplinary methodology integrates tools from the philosophy of science, social anthropology, memory studies, as well as systemic and axiological approaches, allowing for the interpretation of identity as a dynamic ecosystem of meanings, values, and practices of social interaction. Additionally, the study justifies the use of a comprehensive analytical approach that combines macro- and micro-level analysis of social processes, enabling a deeper understanding of the mechanisms of identity formation and transformation. This approach provides a more holistic view of sociocultural changes in crisis conditions.

The study develops a multilevel model of identity that functions as a mechanism for ensuring social resilience, adaptation, and integration without losing cultural diversity. A polyethnic city is established as a relevant methodological unit of analysis, reflecting the complex processes of interaction among various ethnocultural groups in crisis conditions. Using the example of the multi-ethnic community of Melitopol, it is demonstrated that identity in such environments acquires characteristics of resilience and serves as an important factor in community consolidation. It has been established that the preservation of cultural diversity is not only a consequence of historical development but also an active strategy for social survival and resistance.

The study's findings expand contemporary theoretical approaches to analyzing identity in the context of sociocultural crises and war, and also have practical significance for shaping policies on the integration of internally displaced persons, the restoration of de-occupied territories, and the preservation of cultural diversity. The proposed approaches can be used in further interdisciplinary research, as well as in public administration and humanitarian policy practices aimed at strengthening social cohesion.

Keywords: *sociocultural transformation, multi-ethnic urban environment, interdisciplinary analysis, collective memory, social cohesion, adaptive mechanisms, post-classical science.*

Постановка проблеми. У сучасних гуманітарних науках проблема ідентичності набула особливого значення в умовах повномасштабної війни, яку супроводжують примусові міграції, руйнування соціальних структур і загрози культурному різноманіттю. Війна спричиняє не лише фізичне переміщення населення, а й руйнування локальних життєвих світів, символічних просторів і механізмів передавання колективної пам'яті.

З позиції філософії науки ця ситуація потребує переосмислення дослідницьких підходів до соціальної реальності, оскільки традиційні статичні моделі

виявляються недостатніми для аналізу динамічних, кризових і нелінійних процесів трансформації ідентичності.

Ця проблема має особливе значення для поліетнічних міст півдня України, де історично сформувалися моделі співіснування різних етнокультурних груп. Серед них Мелітополь є репрезентативним випадком, що дозволяє аналізувати функціонування багаторівневої ідентичності в умовах війни, окупації та масових переміщень. У методологічному вимірі такий кейс відкриває можливості для апробації нових

міждисциплінарних підходів, які поєднують філософську рефлексію з аналізом соціальних практик.

Інноваційність запропонованої методології полягає у поєднанні філософії науки з емпіричними соціальними підходами для аналізу ідентичності як динамічної системи, що трансформується в умовах екзистенційної загрози.

Цей підхід виходить за межі традиційних описових моделей і розглядає ідентичність як процес, що охоплює пам'ять, цінності, соціальні практики та символічні структури. Новаторство полягає у застосуванні принципів постнекласичної науки – міждисциплінарності, відкритості систем, рефлексивності дослідника та врахування ціннісного виміру знання – до аналізу соціокультурних процесів. Це трансформує філософію науки з метатеоретичної дисципліни на практичний інструмент аналізу кризових реальностей.

Аналіз досліджень проблеми. Навіть стислий огляд напрацювань вітчизняних науковців із проблем ідентифікації й ідентичності засвідчує їх вагомість та різноманітність. Так, значна увага в роботах українських учених приділяється з'ясуванню сутності феномену ідентичності, його трактуванню з позицій різних наук і наукових парадигм, зв'язку стану ідентифікаційних процесів із процесами соціальної трансформації, інтеграції суспільства, інституційними та соціокультурними змінами. Висвітленню цих проблем присвячені роботи К. Іващенко, Н. Костенко, О. Куценко, С. Макеєва, О. Мусієздова, С. Оксамитної, Н. Побєди, А. Ручки, Л. Сокурянської, В. Степаненко, В. Тарасенко, О. Філіппової, Н. Черниш, С. Шостак, М. Шульги та інших.

Поряд із роботами, де аналізуються проблеми інтерпретації феномену ідентичності, зокрема з позицій можливих теоретико-методологічних підходів до його вивчення, предметом соціологічного теоретизування стали окремі різновиди соціальних ідентичностей. Перш за все це стосується таких феноменів, як національна [2], громадянська [2] та регіональна ідентичності. Їх концептуалізація пропонується в публікаціях В. Арбеніної, О. Злобіної, К. Іващенко, А. Колодія, І. Кресіної, О. Майбороди, С. Макеєва, Л. Нагорної, М. Обушного, А. Ручки, О. Резника, В. Степаненко, О. Стегнія, М. Шульги та інших авторів.

На шовіністичних, расистських, ксенофобських, антиліберальних ознаках російського фашизму та його геноцидних практиках наголошують такі вітчизняні дослідники, як В. В'ятрович, О. Кривдик, О. Кудрін, Л. Якубова, С. Дацюк, А. Дробович, О. Гринів, О. Костенко, П. Олещук, О. Романчук.

Однак, загальний стан дослідження ідентичності і як самостійної проблеми, і як феномену, через призму якого можна вивчати й оцінювати різноманітні аспекти соціального життя, не можна вважати таким, що відповідає існуючим потребам подальшого розвитку теорії ідентичності та практичним завданням регулювання суспільних процесів у сучасному українському суспільстві. Зокрема, поглибленню уявлень щодо механізму формування соціальних ідентичнос-

тей та їх проявів у повсякденних практиках індивідів чи груп могло б сприяти розширення арсеналу методологічних стратегій аналізу цього явища.

Метою дослідження є аналіз інноваційної міждисциплінарної методології дослідження ідентичності поліетнічних громад в умовах повномасштабної війни.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування змісту ідентичності сутнісним є розуміння того, що в загальному сенсі ідентифікація розглядається як процес становлення уявлень соціальної групи і індивіда про себе та своє місце у світі [13]. Відповідно до сучасних досліджень, ідентичність – це структура, що трансформується, вона розвивається протягом усього життя, проходить через подолання криз, може змінюватися в прогресивному або регресивному напрямках, тобто бути «успішною» (позитивною) або «негативною» (індивід відхиляє будь-які взаємодії) [12, с. 25].

У філософському дискурсі ідентичність постає не як статичний маркер належності, а як динамічний процес самовизначення індивідів і спільнот у світі. Вона пов'язана з фундаментальними онтологічними питаннями – «Хто я?» та «До якої спільноти належу?», що розкриваються у взаємодії між індивідуальним досвідом і колективною пам'яттю.

Ідентичність має онтологічний вимір, оскільки визначає спосіб буття у соціальному просторі, та аксіологічний вимір, адже відображає систему цінностей, через яку індивіди й спільноти інтерпретують реальність [7]. У філософії науки ідентичність може розглядатися як складна відкрита система, що функціонує за принципами самоорганізації, нелінійності та емерджентності, що наближує її аналіз до сучасних системних і синергетичних підходів.

Ідентичність є багаторівневою моделлю, яка охоплює: етнічну ідентичність – джерело культурної пам'яті та історичної тяглості; локальну ідентичність – прив'язаність до міста як простору повсякденного життя; національну ідентичність – усвідомлену належність до політичної спільноти.

Ці рівні існують не ізольовано, а утворюють взаємопов'язану систему, у якій кожен елемент підсилює інші. З позиції філософії науки цю модель можна інтерпретувати як ієрархічну структуру, де взаємодії між рівнями генерують нові смисли та соціальні ефекти, нередуковані до суми окремих компонентів.

Етнічна, локальна та національна ідентичності функціонують як взаємопов'язаний екосистемний механізм соціальної стійкості. Етнічна ідентичність забезпечує культурне коріння, локальна – формує відчуття дому, а національна – вибудовує політичну солідарність. Руйнування будь-якого з цих рівнів послаблює всю систему [8].

Війна є граничною ситуацією, яка порушує звичні зв'язки між індивідом, територією та спільнотою, підриваючи стабільність повсякденності й відчуття екзистенційної безпеки. Втрата дому, руйнування соціальної інфраструктури, розрив горизонта-

льних зв'язків і примусові переміщення створюють загрозу фрагментації ідентичності [10].

Ці процеси посилюються ідеологією рашизму, що поєднує імперський ревізіонізм, ксенофобію, милітаризм і заперечення права інших народів на існування. У межах цієї ідеології культурне різноманіття розглядається як загроза, а насильницька уніфікація – як інструмент політичного контролю, що проявляється у практиках примусової паспортизації, мовної асиміляції, депортацій та стирання історичної пам'яті.

Водночас кризові умови активізують механізми солідарності, колективної пам'яті та символічного спротиву. Культурні практики, мережі взаємодопомоги, збереження мови й традицій стають формами повсякденного опору та засобами відновлення соціальної згуртованості [8].

У результаті ідентичність у час війни трансформується з пасивного маркера належності на активний ресурс виживання, що забезпечує культурну тяглість і здатність спільнот протистояти політикам примусової уніфікації.

Дослідження ґрунтується на комплексі взаємодоповнюваних методологічних підходів, що забезпечують цілісне осмислення триєдиної ідентичності поліетнічних громад в умовах війни. Філософсько-методологічний підхід дав змогу концептуалізувати ідентичність як багатовимірний феномен, розкрити її онтологічні, гносеологічні та аксіологічні виміри й уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження. Системний аналіз дозволив розглянути ідентичність поліетнічної громади як цілісну соціокультурну систему, що складається з взаємопов'язаних етнічного, локального та національно-громадянського рівнів, а також виявити механізми їх взаємодії та наслідки руйнування окремих елементів для соціальної стійкості спільноти.

Інтерпретативний підхід забезпечив розуміння суб'єктивних смислів, які члени громади надають досвіду війни, втрати дому та вимушеного переміщення, дозволяючи аналізувати ідентичність як процес смислотворення, сформований у взаємодії індивідуального досвіду та колективної пам'яті. Наративний аналіз було використано для дослідження особистих і колективних історій як механізмів конструювання спільного символічного простору, у межах якого наративи про дім, місто, втрату й повернення виконують функцію збереження ідентичності та підтримки соціальної згуртованості.

Аксіологічний підхід дав змогу виявити ціннісні засади ідентичності, зокрема значення культурної спадщини, мови, пам'яті, солідарності та взаємодопомоги, що забезпечують здатність громади до самоорганізації та відтворення соціокультурної тяглості в кризових умовах. Порівняльний аналіз забезпечив зіставлення стану ідентичності до війни та в умовах вимушеного переміщення, а також дозволив виявити універсальні й специфічні риси трансформаційних процесів у поліетнічних громадах. Міждисциплінарний синтез, що інтегрує теоретичні ресурси філософії, культурології, соціології, антропології та політо-

логії, забезпечив комплексне бачення проблеми, поєднуючи аналіз смислів, цінностей, соціальних практик та інституційних механізмів збереження ідентичності.

Така методологічна архітектура відповідає сучасним вимогам міждисциплінарних досліджень і створює підґрунтя для розроблення інноваційних підходів до аналізу соціокультурної стійкості поліетнічних громад у кризових умовах.

Сукупність застосованих підходів формує інноваційну методологічну платформу, що поєднує нормативно-філософський аналіз із емпіричною верифікацією, забезпечуючи нову якість наукового знання про ідентичність у кризових умовах.

Такий синтез відповідає сучасному зсуву у філософії науки від редукціонізму до комплексності, від дисциплінарної ізоляції – до трансдисциплінарного мислення.

Разом вони формують інноваційну методологічну платформу, що поєднує нормативно-філософський аналіз із емпіричною верифікацією та відображає перехід філософії науки від редукціонізму до складності й трансдисциплінарності.

Інноваційність запропонованої методології полягає у поєднанні філософії науки з емпіричними соціальними підходами для аналізу ідентичності як динамічної системи, що трансформується в умовах екзистенційної загрози.

3 позиції філософії науки Мелітополь є моделлю складної соціальної системи, у якій можна спостерігати взаємодію культурних, політичних і символічних чинників у межах реального історичного експерименту.

Окупація міста призвела до руйнування соціального простору, примусового переміщення мешканців і спроб культурної гомогенізації [1]. Таким чином, Мелітополь постає не лише як емпіричний приклад, а й як методологічна модель дослідження механізмів стійкості ідентичності в умовах її цілеспрямованого знищення.

Локальна ідентичність відтворюється через мережі взаємодопомоги, культурні практики, цифрові спільноти, наративи пам'яті про місто. У такий спосіб вона набуває символічного й мережевого виміру, стаючи чинником психологічної стійкості та соціальної згуртованості.

У методологічному вимірі поліетнічне місто можна розглядати як «живу лабораторію» філософії науки, де перевіряються гіпотези щодо міжкультурних взаємодій, механізмів інтеграції та стійкості соціальних систем.

Спільнота Мелітополя, розпорошена між окупованими територіями, іншими регіонами України та зарубіжжям, демонструє здатність відтворювати локальну ідентичність поза фізичним простором міста. «Мала батьківщина» трансформується з географічної реальності у символічний простір спільних смислів, пам'яті та взаємної підтримки, а локальна ідентичність функціонує як механізм соціальної згур-

тованості, що дозволяє зберігати відчуття належності до спільноти навіть у стані розсіяння [1].

Агресія Росії проти України супроводжується системною політикою знищення культури, інформаційною ізоляцією та примусовою асиміляцією, що має ознаки геноцидних практик, спрямованих проти української політичної спільноти та етнокультурних груп [1]. У цьому контексті дослідження механізмів збереження ідентичності набуває не лише наукового, а й етичного та цивілізаційного значення, оскільки стосується захисту права спільнот на культурну тяглість, пам'ять і самовизначення.

Така політика спрямована не лише на територіальне підкорення, а й на демонтаж символічних основ ідентичності – мови, культури, локальної пам'яті та мереж довіри, які формують соціальну тканину громади. Унаслідок цього війна постає не лише як військове протистояння, а як боротьба за смисли, у якій руйнування ідентичності стає засобом підризу здатності суспільства до опору. Водночас саме в кризових умовах активізуються механізми солідарності, колективної пам'яті та символічного спротиву: відтворення культурних практик; підтримка мереж взаємодопомоги; збереження мови й традицій стають формами щоденного опору та засобами відновлення соціальної цілісності [11]. Таким чином, ідентичність у воєнний час трансформується з пасивної ознаки належності на активний ресурс виживання, що забезпечує здатність спільноти зберігати тяглість культурного буття та протистояти політикам насильницької уніфікації.

Отримані результати дають підстави розглянути ідентичність не лише як форму належності, а як ресурс виживання та соціальної стійкості. З позиції філософії науки це вказує на необхідність переосмислення категорії ідентичності як контекстуального та аксіологічно насиченого процесу, який не піддається редукції до стабільних соціологічних змінних.

Локальна ідентичність відіграє ключову роль у збереженні національної єдності, адже прив'язаність до конкретних місць формує емоційні зв'язки з державою. Культурна пам'ять стає механізмом відновлення соціальної цілісності після війни.

Таким чином, локальна ідентичність перестає бути прив'язаною виключно до території й набуває символічного та мережевого виміру. Вона існує у взаємодії пам'яті, практик і комунікацій, перетворюючись на мобільний ресурс, що супроводжує спільноту незалежно від географічних кордонів. У воєнних умовах така трансформація локальної ідентичності стає важливим чинником психологічної стійкості, соціальної згуртованості

Висновки. Багаторівнева модель ідентичності є цілісною екосистемою соціальної стійкості поліетнічних громад. Війна трансформує ідентичність, але водночас активізує механізми її відтворення. Мелітополь як кейс демонструє універсальні механізми збереження поліетнічних громад в умовах окупації та переміщення. У методологічному вимірі такий кейс відкриває можливості для апробації нових міждисци-

плінарних підходів, які поєднують філософську рефлексію з аналізом соціальних практик.

Інноваційність запропонованої методології полягає у поєднанні філософії науки з емпіричними соціальними підходами для аналізу ідентичності як динамічної системи, що трансформується в умовах екзистенційної загрози. Інноваційність дослідження заключається у впровадженні міждисциплінарної методології, яка інтегрує онтологічний, аксіологічний і емпіричний виміри аналізу ідентичності. Інноваційна міждисциплінарна методологія розширює можливості дослідження ідентичності в кризових умовах [3; 4].

Запропонований методологічний підхід демонструє, що філософія науки може виконувати не лише рефлексивну, а й конструктивну функцію, формуючи інструменти аналізу соціальної стійкості в умовах глобальних криз.

Результати дослідження мають практичне значення для політики інтеграції без асиміляції, відновлення громад і збереження культурного різноманіття.

1. Афанасьєва Л. Глебова Н., Глинська Л. Етнічна єдність багатокультурної мелітопольської громади як маркер національного спротиву війні. Українознавчий альманах. Випуск 33. 2023. С. 189–199.
2. Бистрицький Є. Національна ідентичність і громадянське суспільство К.: Дух і літера, 2015. 452 с.
3. Грабовська І. Українська людина в часи катаклізмів: пошуки шляхів та методів дослідження проблеми. Українознавчий альманах. Вип. 35. 2024. С. 23–31. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/index>
4. Грабовська Ірина. Етно-психологічні чинники української ідентичності у контексті дослідження проблеми геополітичної суб'єктності України. Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ). Київ: НДІУ, 2024. С. 54–57.
5. Консолідація українського суспільства: Інформаційно-аналітичні матеріали 16 груд. 2016. Центр Разумкова. URL: razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf
6. Кремень В.Г. Консолідаційна парадигма модернізації України. Світогляд, 2014. №5(49). С. 8–16.
7. Соціокультурні ідентичності та практики. За ред. А. Ручки. К.: Либідь, 2022. 315 с.
8. Українська ідентичність і консолідація. URL: buklib.net/books/24274
9. Філіпчук В.О. Європейська ідентичність: методологічні підходи тлумачення та особливості змістовного наповнення. Теорія та практика державного управління: Зб. наук. пр. Вип. 3 (42). Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2015. С. 71–77.
10. Цюрупа М.В. Основи сучасних політичних і правових знань. К.: Вандекс, 2020. 156 с.
11. Черниш Н.Й. Загроженої ідентичності. Український соціум, № 3 (66). 2018. С. 21–32.

12. Штефан І.П. Криза ідентичності у глобалізованому світі. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва, № 1. 2021. С. 25–31.
13. Serhii Hrabovskyi, Iryna Grabovska. Europe's "Shadow Agent": Rethinking Ukraine's Historical Role in the 20th Century. *Skhid*. №3(7). 2025. DOI: 10.31812/apd.v0i21.3877

References

1. Afanas'yeva L., Hlebova N., Hlyns'ka L. (2023). Et-nichna yednist' bahatokul'turnoyi melitopol'skoyi hromady yak marker natsional'noho sprotyvu viyni [Ethnic unity of the multicultural Melitopol community as a marker of national resistance to war]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Issue 33. Pp. 189–199. (in Ukrainian).
2. Bystryts'kyi Ye. (2015). Natsional'na identychnist' i hromadyans'ke suspil'stvo [National identity and civil society]. K.: Dukh i litera. 452 p. (in Ukrainian).
3. Hrabovska I. (2024). Ukrainska liudyna v chasy kataklizmiv: poshuky shliakhiv ta metodiv doslidzhennia problemy [The Ukrainian people in times of upheaval: exploring approaches and methods for studying the issue]. *Ukrayinoznavchyyi almanakh*. Vyp. 35. Pp. 23–31. <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/index> (in Ukrainian).
4. Hrabovska Iryna. (2024). Etno-psykholohichni chynnyky ukrainskoi identychnosti u konteksti doslidzhennia problemy heopolitychnoi subiektnosti Ukrainy [Ethno-psychological factors of Ukrainian identity in the context of research into the issue of Ukraine's geopolitical agency]. *Rozvytok ukra-inoznavstva v umovakh povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: vid zakhystu kulturnoi spadshchyny Ukrainy do konsolidatsii ukraintsiv i svitovoho ukrainstva*. Zbirnyk Materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (26.10.2023 r., m. Kyiv, NDIU). Kyiv: NDIU. Pp. 54–57. (in Ukrainian).
5. Konsolidatsiya ukrayins'koho suspil'stva: Informatsiyno-analitychni materialy [Consolidation of Ukrainian society: informational and analytical mate-rials]. 16 Dec. Tsentrazumkova. (2016). URL: razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf (in Ukrainian).
6. Kremen' V.H. (2014). Konsolidatsiyna paradyhma modernizatsiyi Ukrainy [Consolidation paradigm of Ukraine's modernization]. *Svitohlyad*. № 5(49). Pp. 8–16. (in Ukrainian).
7. Sotsiokul'turni identychnosti ta praktyky. [Sociocultural identities and practices]. Za red. A. Ruchky. (2022). K.: Lybid'. 315 p. (in Ukrainian).
8. Ukrayins'ka identychnist' i konsolidatsiya [Ukrainian identity and consolidation]. URL: buklib.net/books/24274 (in Ukrainian).
9. Filipchuk V.O. (2015). Yevropeys'ka identychnist': metodolohichni pidkhody tlumachennya ta osoblyvosti zmistovnoho napovnennya [European identity: methodological approaches to interpretation and features of content]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya: Zb. nauk. pr.* Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». Issue 3 (42). Pp. 71–77. (in Ukrainian).
10. Tsyurupa M.V. (2020). Osnovy suchasnykh politychnykh i pravovykh znan' [Fundamentals of modern political and legal knowledge]. K.: Vandeks. 156 p. (in Ukrainian).
11. Chernysh N.Y. (2018). Zahrozeni identychnosti [Threatened identities]. *Ukrayins'kyi sotsium*. Issue 3 (66). Pp. 21–32. (in Ukrainian).
12. Shtefan I.P. (2021). Kryza identychnosti u hlobalizovanomu sviti [Identity crisis in a globalized world]. *Visnyk Derzhavnoyi akademiyi kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstva*. № 1. Pp. 25–31. (in Ukrainian).
13. Serhii Hrabovskyi, Iryna Grabovska. (2025). Europe's "Shadow Agent": Rethinking Ukraine's Historical Role in the 20th Century. *Skhid*. №3(7). DOI: 10.31812/apd.v0i21.3877

Отримано редакцією журналу / Received: 29.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Тетяна БЕВЗ

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0002-0129-1925

Email: tetanabevz@gmail.com

КОГНІТИВНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ СМИСЛІВ: ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В ЗАТЯЖНІЙ ФАЗІ ВІЙНИ

Анотація. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі когнітивного виміру трансформації суспільних смислів в Україні та визначенні ефективних механізмів захисту національної ідентичності під впливом системної інформаційно-психологічної агресії Російської Федерації на сучасному етапі війни. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує філософські, політологічні та соціологічні концепції. Теоретичним підґрунтям слугують концепт «оповідальної ідентичності» П. Рікера та теорії соціальної ідентичності. Використано методи наративного аналізу (для деконструкції російських пропагандистських міфів), структурно-функціонального аналізу та вторинного аналізу соціологічних даних (результати всеукраїнських опитувань 2022–2026 років) для верифікації реального стану ціннісної консолідації суспільства. Доведено, що в умовах затяжної фази війни людська свідомість перетворилася на повноцінний домен бойових дій. Виокремлено та проаналізовано п'ять ключових дезінформаційних наративів агресора: «розділена/штучна держава», «узурпація влади», «маріонетки Заходу», «нацисти / терористи при владі» та «тотальна корупція». На основі актуального емпіричного матеріалу доведено неспроможність цих міфів зруйнувати українську суб'єктність. Вперше комплексно розкрито подвійну природу трансформації сучасної української ідентичності, яка полягає в одночасній зовнішній ціннісній консолідації (опір ворогу) та внутрішньому запиті на справедливість і підзвітність влади. Доведено, що демократичні рефлексії суспільства виступають імунним бар'єром проти наративу про «failed state». Ефективний захист національної ідентичності вимагає переходу від реактивного спростування фейків до проактивної стратегії формування когнітивної стійкості.

Ключові слова: когнітивна війна, національна ідентичність, суспільні смисли, дезінформаційні наративи, гібридна агресія, інформаційно-психологічні операції, соціальна згуртованість, когнітивна стійкість.

Tetiana BEVZ

Doctor of Historical Sciences, Professor
Chief Researcher of the I.F. Kuras Institute of Political
and Ethno-National Studies of the NAS of Ukraine

COGNITIVE DIMENSION OF THE TRANSFORMATION OF SOCIAL MEANINGS: PROTECTION OF UKRAINE'S NATIONAL IDENTITY IN THE PROTRACTED PHASE OF WAR

Abstract. The study aims to comprehensively analyze the cognitive dimension of the transformation of social meanings in Ukraine and to determine effective mechanisms for protecting national identity under the influence of systematic psychological and informational aggression by the Russian Federation at the current stage of the war. The research is based on an interdisciplinary approach combining philosophical, political, and sociological concepts. The theoretical framework relies on P. Ricoeur's concept of "narrative identity" and social identity theories. The study employs narrative analysis to deconstruct Russian propaganda myths, structural-functional analysis, and secondary analysis of sociological data (nationwide surveys from 2022–2026) to verify the actual state of the society's value consolidation. It is proven that in the context of the protracted phase of the war, human consciousness has become a full-fledged domain of warfare. Five key disinformation narratives of the aggressor have been identified and analyzed: "divided / artificial state", "usurpation of power", "Western puppets", "Nazis/terrorists in power" and "total corruption". Based on current empirical material, the failure of these myths to destroy Ukrainian subjectivity is demonstrated.

For the first time, the dual nature of the transformation of modern Ukrainian identity is comprehensively revealed. It consists of simultaneous external value consolidation (resistance to the enemy) and an internal demand for justice and government accountability. It is proven that the democratic reflexes of society act as an immune barrier

against the "failed state" narrative. Effective protection of national identity requires a transition from reactive debunking of fakes to a proactive strategy of building cognitive resilience.

Keywords: cognitive warfare, national identity, social meanings, disinformation narratives, hybrid aggression, psychological operations, social cohesion, cognitive resilience.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі традиційна парадигма війни зазнає докорінної трансформації. Поряд із конвенційними збройними конфліктами розгортаються малопомітні, проте деструктивні когнітивні війни. Це новий тип протистояння, де об'єктом впливу є людська свідомість, а зброєю – інформація та маніпулятивні технології. Сучасна стратегія – це діалектика інтелекту, а людський мозок сьогодні офіційно визнається «п'ятим доменом» ведення бойових дій (поряд із сушею, морем, повітрям, космосом та кіберпростором). Для України, яка протистоїть екзистенційній агресії Російської Федерації, розуміння цього феномену є критичним елементом національної безпеки. У контексті глибоких суспільно-політичних трансформацій, спричинених війною, когнітивний вплив ворога перетворюється на форму боротьби за контроль над нарративами. Під тиском збройної агресії відбувається переосмислення базових засад політичної єдності та історичної пам'яті, а національна ідентичність – як система цінностей, символів і колективних уявлень – стає водночас і головним ресурсом спротиву, і ключовою мішенню інформаційно-психологічного тиску.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Феномен когнітивних війн та гібридного протистояння перебуває у фокусі уваги багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників. Теоретико-методологічним підґрунтям для аналізу ідентичності у цій статті слугують праці філософа Поля Рікера, який досліджував двоїсту природу ідентичності (її «особистісний» та «класифікаційний» виміри – *ipse* та *idem*), а також концепції соціальної ідентичності Трістана Кларіджа, а також Євангелоса Нтонтіса, Джона Друрі та інших, які доводять, що відчуття солідарності та єдності є фундаментом соціальної стійкості. Розуміння психологічних вразливостей людської свідомості, які експлуатуються у когнітивних війнах, суттєво спирається на здобутки поведінкової економіки, зокрема на концепції когнітивних упереджень та ірраціональності мислення Даніеля Канемана, а також теорію поведінкових "поштовхів" (наджингу) Річарда Талера.

Певний внесок у розуміння природи сучасних конфліктів, що ведуться на рівні свідомості, зробили українські науковці. Зокрема, Георгій Почепцов у своїх працях розкриває механізми впливу на підсвідомість аудиторії, стверджуючи, що когнітивні війни спрямовані на переформатування системи цінностей та ідентичності нації. Ця концепція тісно перегукується з ідеями Володимира Горбуліна, який акцентує увагу на інформаційно-психологічному компоненті гібридної війни, головна мета якого – зруйнувати менталітет народу та дезорієнтувати суспільство.

На міжнародному рівні проблематика когнітивної безпеки активно досліджується європейськими інституціями. Так, Служба зовнішніх дій ЄС (EEAS) та

ініціатива EUvsDisinfo у своїх звітах системно аналізують масштабні кампанії із зовнішнього інформаційного втручання та маніпуляцій (FIMI), фіксуючи тисячі випадків прокремлівської дезінформації, спрямованої на легітимацію агресії та підрив демократичних інституцій.

Незважаючи на ґрунтовний аналіз механізмів російської пропаганди та природи гібридної війни, поза достатньою увагою науковців залишається емпіричний вимір когнітивної стійкості українського суспільства. Зокрема, потребує комплексного дослідження те, як саме трансформуються суспільні смисли під впливом затяжної фази війни, і як соціологічні індикатори (ставлення до мови, влади, еліт, соціальної справедливості) корелюють із дезінформаційними міфами агресора, виступаючи захисним бар'єром національної ідентичності.

Метою статті є комплексний аналіз когнітивного виміру трансформації суспільних смислів в Україні на сучасному етапі війни з Російською Федерацією. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: окреслити природу та цілі російської когнітивної агресії, спрямованої на деконструкцію української суб'єктності; виокремити та проаналізувати п'ять ключових дезінформаційних міфів агресора («розділена Україна, штучна держава», «узурпація влади», «маріонетки Заходу», «нацисти / терористи при владі», «тотальна корупція»); на основі актуальних соціологічних даних дослідити реальний стан ціннісної консолідації українського суспільства та визначити ефективні механізми захисту національної ідентичності в умовах тривалого екзистенційного протистояння.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Когнітивна війна виступає важливим елементом сучасної гібридної війни, зокрема в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Вона інтегрована в широкую стратегію нетрадиційного протистояння, яка охоплює "нелінійну війну" або "асиметричну війну", мережевоцентричну війну, теорію "керованого хаосу", яку часто приписують російським військовим теоретикам, зокрема, Валерію Герасимову (цей концепт критикується західними експертами, але його основні принципи (дестабілізація суспільства, використання внутрішніх розколів) спостерігаються в практиці гібридних воєн)), рефлексивне управління та інформаційну війну. Когнітивна війна, що розгортається в українському інформаційному просторі, інтегрована в загальну стратегію Російської Федерації. Вона є інструментом, спрямованим на підрив соціальної цілісності та політичної суб'єктності української держави, що є критично важливим етапом для досягнення кінцевої мети – руйнування Української державності. Когнітивна війна реалізується через деструктивні медійні кампанії, що включають спотворення фактів, поширення дезін-

формаційних наративів та підриє довіри до демократичних інституцій, і є складовою ширшої стратегії впливу на соціальну цілісність та політичну суб'єктність української держави.

На відміну від класичної інформаційної війни, яка переважно фокусується на інформаційному просторі (доступ до інформації, її поширення) і має на меті зміну зовнішніх обставин чи суспільної думки, когнітивна війна заглиблюється у когнітивну сферу індивідуума. Вона прагне впливати на мислення, переконання та емоції, змінюючи базове сприйняття світу, щоб людина сама ухвалювала "потрібні" рішення, що відповідають інтересам агресора. Її мета – не просто змінити думку, а трансформувати фундаментальні когнітивні структури (сприйняття, судження, переконання, цінності), що впливають на прийняття рішень та поведінку. В основі ведення когнітивної війни лежить використання закономірностей, вивчених поведінковою економікою. Зокрема, ідеї про ірраціональність людської поведінки та вплив когнітивних упереджень (Даніель Канеман) та "поштовхів" (Річард Талер) дозволяють ефективно впливати на цільові групи. Це здійснюється шляхом експлуатації існуючих і формування нових психологічних вразливостей і соціальних розколів.

Дезінформація є «серцем» когнітивної війни. Це свідомо неправдива або маніпулятивно подана інформація, що поширюється з метою обману та впливу на громадську думку або дії. Найбільш типовими і поширеними формами дезінформації є: фейкові новини, тобто повністю вигадані історії, що імітують справжні медіа; маніпуляція фактами (йдеться про вибіркоче використання правдивих даних, вирваних із контексту, щоб створити хибне враження); конспірологічні теорії, а саме, розповіді про "таємні змови", що підривають довіру до інститутів та експертів; "емоційні гойдалки" (розпалювання ненависті, страху, паніки або розчарування для дестабілізації суспільства); підриє авторитету (дискредитація лідерів, державних інститутів, армії, волонтерського руху); і звичайно ж наративи розколу: створення та поширення історій, що поглиблюють внутрішні суперечності в суспільстві (наприклад, між Сходом і Заходом, військовими та цивільними, українськомовними та російськомовними).

Аналізуючи когнітивний вимір трансформації суспільних смислів та завдання із захисту національної ідентичності України в затяжній фазі війни, доцільно звернутися до філософського підходу Поля Рікера, який стверджував, що «оповідальна ідентичність є своєрідними «будівельними лісами» для більш складного та розгалуженого роздуму про особистісну ідентичність, без цих опор вона зазнало б краху» [3, с.145]. Мислитель пояснює двоїсту природу ідентичності через розмежування «особистісного» та «класифікаційного» значень, які виявляються органічно злитими в єдиному концепті [3]. У проєкції на українські реалії ця дихотомія набуває особливої гостроти та нового прочитання. Так, «особистісний» вимір відштовхується від латинського «ipse» (самість,

«себе самого»), адже, як зазначає філософ, «людина ідентифікує себе не тільки "за характером", але і за цінностями, нормами, ідеалами, моделями, героями» [3, с. 151], що і становить основу ідентичності ipse як «Я». Вимір «ipse» репрезентує унікальність української нації, її здатність зберігати тотожність самій собі. Це когнітивне усвідомлення власної суб'єктності, що гарантує безперервність, стійкість та тяглість національного наративу попри безпрецедентний травматичний досвід війни. Захист цього виміру – це захист нашого екзистенційного права бути собою та не втратити власної історичної пам'яті. Водночас «класифікаційна» складова, що ґрунтується на значенні «idem» («той самий», «найвищою мірою подібний», «тотожний»), розкриває аспект колективної консолідації та належності. Для України в затяжній фазі війни це означає як потужну внутрішню соціальну згуртованість навколо спільного досвіду, так і усвідомлену цивілізаційну тотожність із європейською родиною вільного світу. Соціологічні дослідження показують, що «найважливішими для населення соціальними цінностями є безпека, сила, порядок, нормативність та рівність» [5]. Отже, трансформація суспільних смислів сьогодні призводить до того, що захист української національної ідентичності стає комплексним процесом, який вимагає одночасного плекання унікальності («самості») українського народу та утвердження його ціннісної належності («подібності») до демократичної цивілізації.

Трістан Кларідж, базуючись на дослідженні Євангелоса Нтонтіса, Джона Дуррі, Річарда Амлота, Гідеона Джеймса Рубіна та Річарда Вільямса зазначав, що спільна соціальна ідентичність передбачає, що актор бачить себе як єдине ціле з іншими людьми, та сприяє сприйняттю єдності, спільності, солідарності та духу спільноти [6]. Це надихає на почуття належності та солідарності, а також відчуття, що інші є «одними з нас», що полегшує довіру та співпрацю.

У контексті цього дослідження національна ідентичність розглядається як консолідуючий конструкт, що охоплює спільний набір цінностей, переконань, історичної пам'яті, культурних кодів та мови. Вона виступає фундаментальною основою стійкості нації, її суверенітету та потенціалу до розвитку. Когнітивна війна з боку агресора спрямована насамперед на демонтаж цих засад. З огляду на це, українська ідентичність становить своєрідний «центр тяжіння», руйнування якого є стратегічною передумовою втрати державою своєї суб'єктності. Деструктивний вплив дезінформації на національну ідентичність реалізується через низку механізмів, зокрема: 1) фальсифікацію та викривлення історії; 2) цілеспрямовану дискредитацію національної мови та культури; 3) нівелювання спільних ціннісних орієнтирів; 4) культивування комплексу меншовартості; 5) інспірування внутрішньосуспільних розколів шляхом просування «сейсмічних наративів»; 6) поширення дезінформації щодо воєнних злочинів, у тому числі конструювання міфів про їхнє «інсценування».

З огляду на це, термін "когнітивна війна" не завжди має однакову концептуальну вагу в різних культурних та геополітичних контекстах. Він часто заміщується або інтегрується у локальні стратегічні парадигми, які спираються на глибше історичне чи інституційне коріння.

У затяжній фазі війни головним інструментом російської когнітивної агресії стає конструювання та просування комплексних дезінформаційних наративів. Їхньою метою є не просто ситуативне введення в оману (як у класичних ІПСО), а глибинний підриг української державності, руйнування соціальної згуртованості та дискредитація маркерів національної ідентичності. Аналіз поточного інформаційного простору дозволяє виокремити п'ять ключових міфів, які агресор використовує як зброю у битві за суспільні смисли:

«Розділена Україна», «штучна держава» [4]. У контексті затяжної фази війни Російська Федерація інтенсифікувала когнітивний вплив, спрямований на деконструкцію української національної ідентичності. Процес захисту цієї ідентичності на міжнародній арені значно ускладнюється живучістю кремлівського міфу про нібито «штучно створену і безповоротно розділену» Україну. В основі цього явища, на думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, лежить податливість недостатньо поінформованої зовнішньої аудиторії [4] та системна смислова експансія носіїв російсько центричного світогляду. Ілюстрацією того, наскільки глибоко нав'язані смисли вкорінилися в західному дискурсі, є оцінка експосла США в СРСР Джека Ф. Метлока, який охарактеризував Україну як «глибоко розділену за мовними та культурними ознаками» [4]. Хоча подібні твердження є концептуальним анахронізмом і повністю дисонують із дійсним станом українського соціуму, вони продовжують працювати на цілі агресора. Так, упродовж усього періоду конфлікту, починаючи з 2014 року і станом на початок 2026 року, ключовим інструментом ворога залишається мультиплікація наративу про Україну як «failed state» (державу, що не відбулася) [4], де штучно сконструйований міф про тотальну внутрішню фрагментацію виступає головним механізмом трансформації суспільних смислів. Незважаючи на безпрецедентний інформаційний тиск та системні спроби агресора посягти тотальну зневіру, українське суспільство демонструє високий рівень когнітивної стійкості. Емпіричним підтвердженням провалу російської стратегії з деконструкції національної ідентичності є соціологічні зрізи настроїв населення. Зокрема, упродовж усіх років повномасштабного вторгнення «надія» стабільно залишається домінуючим почуттям серед українців щодо власного майбутнього. За даними соціологічних досліджень станом на грудень 2025 року, її згадали понад половина опитаних (54%) [2]. Той факт, що цей показник майже не зазнав коливань з 2022 року, попри затяжну війну та вкрай складну безпекову ситуацію, свідчить про глибоку ціннісну консолідацію. У системі суспільних смислів

«надія» трансформувалася з емоційної реакції у потужний захисний механізм, який нейтралізує ворожі наративи про внутрішню фрагментацію та приреченість держави.

Ворожі інформаційно-психологічні операції паразитують на історичних патернах електоральної конкуренції, перетворюючи соціальну диференціацію на зброю ціннісної дезорієнтації. Для системного підригу інституційної довіри та суспільної згуртованості агресор використовує цифрові платформи (зокрема, анонімні телеграм-канали та соціальні мережі) як інструмент когнітивної диверсії. Застосовується тактика масштабування: локальні або маргінальні проблеми штучно екстраполюються до рівня екзистенційних загроз, а індивідуальні прояви соціальної фрустрації подаються як ознаки неминучого суспільного колапсу.

Ця когнітивна експансія має стратегічний зовнішній вектор, орієнтований на держави-партнери формату «Рамштайн» [4]. Формування смислового конструкту «внутрішньо розколотої держави» виконує одразу кілька завдань: ретроспективно легітимізує російську агресію (під приводом надуманого «захисту меншин»); стимулює явище «втоми від війни» у західних суспільствах; формує інформаційне тло для скорочення військово-технічної допомоги та посилення тиску на військово-політичне керівництво України з метою примусу до капітуляції.

Такі деструктивні смисли імплементуються у міжнародний дискурс нелінійно – через мережу опосередкованих акторів та лояльних до кремля політичних сил у третіх країнах (зокрема, в Угорщині, Бразилії тощо) [4]. Для додаткової «верифікації» цих наративів агресор вдається до маніпулятивної інтерпретації результатів соціологічних досліджень. Мета цього етапу – закріпити у глобальній свідомості стигматизований образ українського суспільства як висококонтрафліктогенного середовища, нездатного до консолідації, особливо в питаннях парадигми завершення війни.

Дискредитація інституційної легітимності («узурпація влади») [11]. Базовим елементом атак на українську державність є наратив про нібито «нелегітимність» вищого військово-політичного керівництва України. Російська пропаганда систематично генерує масиви публікацій із тезами про «узурпацію влади» та «порушення демократичних норм», свідомо ігноруючи конституційні обмеження воєнного стану [11]. Метою цієї когнітивної операції є приховування об'єктивної неможливості проведення виборів (зруйнована інфраструктура, окупація територій, мільйони біженців та військових на фронті) задля підригу довіри громадян до власних інституцій. Згідно з підходом Дж. Дженсон, легітимність та довіра до інституцій є одним із п'яти ключових вимірів соціальної згуртованості [10]. Відповідно, руйнуючи цей вимір, ворог намагається позбавити державу керуваності та перекласти на Україну відповідальність за продовження війни. Варто зазначити, що російські когнітивні операції часто намагаються пара-

зитувати на об'єктивних демократичних процесах всередині України. Так, за даними соціологічного опитування, *проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 11 по 18 листопада 2025 року в рамках проекту «Україна: суспільно-політичні виклики переходу від війни до миру та повоєнного відновлення»*, 54% громадян фіксують зростання "дистанції" між владою і суспільством, а 55% висловлюють прагнення до зміни політичної еліти [1]. Проте ворожа пропаганда підмінює поняття: вона трактує цей природний для зрілого громадянського суспільства запит на підзвітність влади як доказ "нелегітимності" держави. Насправді ж ці показники свідчать не про руйнування інституцій, а про високу вимогливість українського соціуму, який навіть в умовах екзистенційної загрози не відмовляється від демократичних стандартів.

Деконструкція національної суб'єктності («маріонетки Заходу») [11]. У відповідь на євроатлантичний вибір України Росія розгорнула кампанію із системного заперечення існування української нації як самостійного актора. Постійне чергування наративів про Україну як «західну маріонетку», «розмінну монету» чи територію, контрольовану «кровожерливим НАТО», є класичним проявом імперського (неоколоніального) мислення. У межах когнітивної війни цей міф виконує подвійну функцію: з одного боку, він грає на зміні ролей жертви та агресора (створюючи хибне враження, що Росія нібито протистоїть глобальному західному злу), а з іншого – намагається повернути українське суспільство у стан ментальної колонії, позбавленої права на власну ідентичність та історичний вибір. Однак емпірична дійсність повністю спростовує міфологему про "штучність" чи зовнішнє управління. За час повномасштабної війни українці продемонстрували потужний сплеск внутрішньої, органічної суб'єктності: більшість респондентів засвідчує безпрецедентне зростання національної самосвідомості (57%) та рівня патріотизму (56%) [1]. Більше того, 64% громадян чітко артикулюють розуміння невідворотності перманентної загрози з боку Росії [1]. Це свідчить про глибоку світоглядну емансипацію нації: українці чинять опір не через ефемерні "вказівки Заходу", а через усвідомлений власний історичний вибір і розуміння реальної природи російського імперіалізму.

Спотворення історичної пам'яті та етична інверсія («нацисти / терористи при владі») [11]. Друга світова війна та міф про ексклюзивну роль Росії у боротьбі з нацизмом є наріжним каменем російської пропагандистської машини. Ігноруючи колосальні втрати України в роки Другої світової війни, Кремль штучно конструює наратив про «відродження нацизму» для мобілізації власного населення на війну на виснаження. В Україні ж цей міф спрямований на етичну дезорієнтацію: агресор намагається маргіналізувати будь-який прояв українського патріотизму та збройного опору, тавруючи захисників як «нацистів», а останнім часом – і як «терористів». Це пряма атака на ціннісний фундамент нації та

спроба криміналізувати сам факт захисту власної держави. У цьому контексті російська пропаганда цілеспрямовано маркує як "нацизм" природні антиколоніальні процеси культурного відродження України. Соціологічні зрізи підтверджують, що відмова від російського імперського спадку є не ініціативою "радикальних еліт", а масовим низовим запитом: 71% громадян відзначають стрімке зростання використання української мови та україномовного культурного продукту, а 57% підтримують системні процеси дерусифікації [1]. Отже, те, що кремлівський наратив намагається стигматизувати як "етичну інверсію" та "радикалізм", насправді є масштабною ціннісною консолідацією та здоровою захисною реакцією суспільства на спробу ліквідації його ідентичності.

Руйнування соціального капіталу («тотальна корупція та розкрадання допомоги») [11]. Щоб послабити опір системи зсередини, когнітивна агресія б'є по горизонтальних зв'язках та міжнародній підтримці. Російські дезінформаційні кампанії вражають різноманітністю: від фейкових повідомлень про «особняки українських генералів» до звинувачень у розкраданні західної зброї. Цей наратив є надзвичайно підступним, оскільки він має на меті розпалити народне невдоволення, розколоти суспільство (спрокувати конфлікт між тилловими і фронтовими групами) та підірвати життєво важливу артерію іноземної допомоги. Попри те, що міжнародні аудиторі (зокрема, інспектори Пентагону) неодноразово спростовували цю брехню та підтверджували ефективність антикорупційних зусиль України, Росія продовжує використовувати цей міф для знищення українського соціального капіталу та солідарності. Утім, когнітивний парадокс полягає в тому, що інформаційні атаки агресора наштовхуються на підвищену громадянську пильність самих українців. Замість тотальної апатії, на яку розраховує ворог, у суспільстві кристалізується нульова толерантність до внутрішніх зловживань. Це підтверджується зростанням нетерпимості до соціальної несправедливості (57%) та різко негативним ставленням до олігархів (62%) [1]. Ця загострена чутливість до корупційних ризиків виступає своєрідним імунним бар'єром: замість того, щоб руйнувати державу під впливом російських фейків, українське суспільство трансформує свою нетерпимість до несправедливості в інструмент тиску задля прозорості та збереження довіри міжнародних партнерів.

Варто розуміти, що захист національної ідентичності відбувається не в ідеальних умовах. Затяжний характер війни та тривала дія правового режиму воєнного стану формують об'єктивні когнітивні вразливості, які Російська Федерація намагається інструменталізувати. Соціологічні дослідження фіксують зростання суспільної напруги щодо базових демократичних процедур: найбільш відчутним наслідком воєнного стану респонденти називають обмеження певних прав громадян (28% оцінюють вплив як значно негативний) та відсутність виборчого процесу (28%) [1]. Тривожним сигналом є поляризація сус-

пільства за критерієм довіри до влади: серед громадян, які не довіряють інституціям, рівень критичного сприйняття незмінюваності влади піднімається до 34% [1]. Ця соціологічна група є найбільш вразливою до російського міфу про "узурпацію", оскільки ворожа дезінформація резонує з їхніми внутрішніми переконаннями. Це доводить, що ефективна протидія у когнітивній війні потребує від держави не лише спростування зовнішніх фейків, але й прозорої стратегічної комунікації з власним суспільством щодо меж і термінів дії воєнних обмежень.

Російська когнітивна війна діє як системний вірус, що атакує ключові вузли української ідентичності: інституційну довіру, історичну пам'ять, міжнародну суб'єктність та внутрішню солідарність. Подолання цих загроз вимагає переходу від реактивного спростування фейків до проактивної стратегії захисту національного смислового простору.

Ефективна протидія когнітивній війні в затяжній фазі вимагає чіткого розуміння її інституційної природи. За даними Центру протидії дезінформації при РНБО України (ЦПД), російська інформаційно-психологічна агресія втратила хаотичний характер і перетворилася на глибоко інтегровану державну стратегію. Її архітектура координується на вищому політичному рівні (зокрема, адміністрацією президента РФ) та спирається на консолідований ресурс ключових спецслужб – ФСБ, ГРУ та Служби зовнішньої розвідки (СЗР) [12].

У внутрішньоукраїнському вимірі головною мішенню когнітивних атак стає соціальна згуртованість нації. Стратегія агресора спрямована на штучне конструювання розколу між цивільним населенням та військовими. Використовуючи об'єктивну соціальну втому, травматичний досвід війни та побутові труднощі затяжного періоду війни, російські спецслужби намагаються перетворити їх на відкрите суспільне обурення. Кінцевою метою є інспірування внутрішніх протестів для дискредитації Збройних Сил України як базового інституту довіри та головного гаранта української державності.

Цей внутрішній демонтаж української ідентичності жорстко синхронізований із зовнішніми когнітивними операціями в Європі. Так, СЗР та ГРУ розбудовують розгалужені мережі проксі-груп, залучаючи політиків-евроскептиків, лідерів думок та маргінальні рухи для просування наративів про «нестабільну, розколоту Україну» [12]. Формуючи хибні образи «українського тероризму» та неминучого краху української держави, Кремль прагне посягти розбрат усередині ЄС, дискредитувати ідею подальшої підтримки України та створити ідеологічне підґрунтя для скасування санкційного режиму.

Як наголошують аналітики Центру протидії дезінформації, у найближчій перспективі очікується лише ескалація інформаційної війни [12]. Отже, в умовах затяжної фази, коли лінія фронту може стати менш рухливою, саме когнітивний простір перетворюється на вирішальне поле битви. У цій системі координат захист національної ідентичності, розвиток

масового критичного мислення та збереження ціннісної єдності суспільства стають не просто гуманітарними завданнями, а фундаментальними імперативами виживання держави.

Служба зовнішніх дій Європейського Союзу (EEAS) неодноразово фіксувала масштабні кампанії із зовнішнього інформаційного втручання та маніпуляцій (FIMI), особливо в контексті повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Російська Федерація використовувала дезінформаційні наративи для легітимації агресії, впливу на міжнародну громадську думку та підриву довіри до західних інституцій. У відповідь на це, ЄС запровадив санкції проти російських державних медіа, зокрема RT та Sputnik [9; 7].

За даними Служби зовнішніх дій ЄС (EEAS), лише у 2022 році було зафіксовано майже 400 випадків зовнішнього інформаційного втручання та маніпуляцій (FIMI), що свідчить про скоординовані та систематичні зусилля іноземних акторів з дестабілізації ситуації в Європейському Союзі [9]. Крім того, ініціатива EUvsDisinfo до грудня 2021 року задокументувала понад 13 300 випадків прокремлівської дезінформації, спрямованої на маніпулювання громадською думкою на території ЄС [8]. Наведена статистика переконливо доводить, що зовнішні інформаційні маніпуляції та дезінформація давно вийшли за межі поодиноких інцидентів. Вони становлять собою довгострокову, масштабну та добре скоординовану стратегію неконвенційного впливу, головною метою якої є системна дестабілізація демократичних інститутів та розхитування європейського суспільно-політичного простору.

Висновок. Підсумовуючи зазначимо, що чим довше триває російсько-українська війна, тим більш багатограними стають технології трансформації суспільних смислів з боку РФ. Зазнавши стратегічної невдачі у спробах придушити збройний опір українців, Кремль масштабує когнітивну експансію. Її головна мета – провокування внутрішньої фрагментації суспільства та штучне відчуження України від її західних партнерів. Базовим механізмом такої деструкції залишається мультиплікація фейкових міфологем – зокрема тези про те, що будь-який уряд, обраний після 2014 року, є наслідком «державного перевороту», а отже є «нелегітимним».

Однак аналіз емпіричних (соціологічних) даних доводить, що російські когнітивні операції розбиваються об консолідовану національну ідентичність українців. Дослідження фіксує подвійну природу сучасної трансформації суспільних смислів: з одного боку, відбувається потужна культурно-світоглядна сепарація від агресора (зростання використання української мови, підтримка дерусифікації, збереження надії як домінуючого почуття), а з іншого – кристалізується демократична зрілість соціуму. Зростання нетерпимості до соціальної несправедливості та критичне ставлення до інституцій свідчать не про руйнування держави, як це намагається подати во-

рожа пропаганда, а про наявність стійкого когнітивного імунітету та запиту на відповідальну владу.

З огляду на це, захист національної ідентичності на сучасному етапі полягає насамперед у здатності суспільства та держави консолідовано протистояти ворожим смисловим вірусам, зберігаючи власну суб'єктність та єдність. Перехід від реактивного спростування фейків до проактивного конструювання власного наративу є життєво необхідним. Головною умовою перемоги у когнітивній війні є збереження масового критичного мислення, консолідація навколо життєствердних смислів та нівелювання внутрішніх вразливостей шляхом чесної і прозорої стратегічної комунікації між державою та суспільством.

1. Оцінка змін, що відбулися в українському суспільстві за час повномасштабної війни (листопад 2025 р.). 10.03.2026. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-zmin-shcho-vidbulysia-v-ukrainskomu-suspilstvi-za-chas-povnomashtabnoi-viiny-lystopad-2025rac>
2. Підсумки 2025 року: чи приймуть українці домовленості про «мир»? URL: <https://dif.org.ua/category/opinion-polls>
3. Рікер П. Сам як інший. Київ: Дух і літера, 2002.
4. Суспільство, трансформоване війною: аналіт. доп. / [Потапенко В., Павленко І., Тищенко Ю., Здіорук С., Токман В., Іжак О., Каплан Ю., Валушко І., Макаров Г., Даниляк О., Михайлова О., Валецький О., Лісогор Л., Маляревський Є., Бараннік В., Двігун А.]. Київ: НІСД, 2025. 79 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.07>
5. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія. С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член. кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. С.37.
6. Claridge T. (2020). Identity and belonging. An aspect of the relational dimension of social capital. URL: <https://www.socialcapitalresearch.com/identity-and-belonging/>
7. Deppe, C., and Schaal, G. S. (2022). *Vernetzte Desinformationskampagnen: Der Fall Nawalny. #GIDSresearch*. Available at: URL: <https://opensu.ub.hsu-hh.de/handle/10.24405/14603>
8. European Union External Action (2021). *2021 StratCom activity report - Strategic Communication Task Forces and Information Analysis Division*. Bruxelles. Available at: URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/2021-stratcom-activity-report-strategic-communication-task-forces-and-information-analysis_en
9. European Union External Action (2023). *2022 Report on EEAS Activities to Counter FIMI*. Available at: URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/2022-report-eeas-activities-counter-fimi_en

10. Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research*. Canadian Policy Research Networks.
11. Kremlin disinformation attacking the 'legitimacy' of Ukrainian authorities. (2025). URL: <https://euvsdisinfo.eu/kremlin-disinformation-attacking-the-legitimacy-of-ukrainian-authorities/>
12. Russian Disinformation Campaigns Undermine European and Ukrainian Cohesion. February 21, 2025. URL: <https://disa.org/russian-disinformation-campaigns-undermine-european-and-ukrainian-cohesion>

References

1. *Otsinka zmin, shcho vidbulysia v ukrainskomu suspilstvi za chas povnomashtabnoi viiny (lystopad 2025 r.)* (2026, March 10) [Assessment of the changes that occurred in Ukrainian society during the full-scale war (November 2025)]. *Razumkov Centre*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-zmin-shcho-vidbulysia-v-ukrainskomu-suspilstvi-za-chas-povnomashtabnoi-viiny-lystopad-2025rac> (in Ukrainian).
2. Fond "Demokratychni initsiatyvy" im. Ilka Kucheriva. (2025). *Pidsumky 2025 roku: chy pryimut ukrainski domovlenosti pro "myr"?* [Results of 2025: Will Ukrainians accept agreements on "peace"?]. *Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation*. URL: <https://dif.org.ua/category/opinion-polls> (in Ukrainian).
3. Riker P. (2002). *Sam yak inshyi* [Oneself as another]. *Dukh i litera*. (in Ukrainian).
4. Potapenko V., Pavlenko I., Tyshchenko Yu., Zdioruk S., Tokman V., Yizhak O., Kaplan Yu., Valiushko I., Makarov H., Danylak O., Mykhailova O., Valevskiy O., Lisohor L., Maliarevskiy Ye., Barannik V., & Dvighun A. (2025). *Suspilstvo, transformovane viinoiu: analit. dop.* [Society transformed by war: Analytical report]. NISD. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.07> (in Ukrainian).
5. Holovakha Ye. & Dembitskyi S. (Eds.). (2024). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. Rik 2024: Kolektyvna monohrafiia* [Ukrainian society in conditions of war. Year 2024: Collective monograph]. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
6. Claridge T. (2020). Identity and belonging: An aspect of the relational dimension of social capital. *Social Capital Research*. URL: <https://www.socialcapitalresearch.com/identity-and-belonging/>
7. Deppe, C., & Schaal, G. S. (2022). *Vernetzte Desinformationskampagnen: Der Fall Nawalny. #GIDSresearch*. URL: <https://opensu.ub.hsu-hh.de/handle/10.24405/14603>
8. European Union External Action (2021). *2021 StratCom activity report: Strategic Communication Task Forces and Information Analysis Division*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/2021-stratcom-activity-report-strategic-communication-task-forces-and-information-analysis_en

- activity-report-strategic-communication-task-forces-and-information-analysis_en
9. European Union External Action (2023). 2022 report on EEAS activities to counter FIMI. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/2022-report-eeas-activities-counter-fimi_en
  10. Jenson, J. (1998). Mapping social cohesion: The state of Canadian research. *Canadian Policy Research Networks*.
  11. Kremlin disinformation attacking the 'legitimacy' of Ukrainian authorities. (2025). EUvsDisinfo. URL: <https://euvsdisinfo.eu/kremlin-disinformation-attacking-the-legitimacy-of-ukrainian-authorities/>
  12. Russian disinformation campaigns undermine European and Ukrainian cohesion. (2025, February 21). DISA. URL: <https://disa.org/russian-disinformation-campaigns-undermine-european-and-ukrainian-cohesion/>

Отримано редакцією журналу/ Received: 29.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 17.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.3>

УДК 141(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Юлія БРОДЕЦЬКА

доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара

ORCID: 0000-0001-9186-0767

Email: yuliaybrod@gmail.com

ДУХОВНИЙ КОД УКРАЇНСТВА: ДО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ

Анотація. Аналітика дослідження зосереджена на філософській рефлексії феномена українства: його природи, філософії, культурного буття народу. Традиція, чия прадавність констатується археологічними, лінгвістичними та генними дослідженнями, залишається темою табу в постколоніальному просторі. Проте історія кожного разу дає новий шанс для самоусвідомлення, самоприйняття тієї, без перебільшення, глобальної і унікальної спадщини, якою наділені ми – українці. У якості культурно-історичного простору, в якому зароджуються витоки світового етногенезу, Україна постає простором сакральним, символічним. Цей потенціал транслюється в знаннях та технологіях (будівництва, сільського господарства, політичної організації, керамічній культурі, тощо), що виділяють прадавній народ Трипілля на фоні племінних організацій того часу. Його історичне значення не окреслюється лише інструментальністю можливостей, а вимагає глибинної культурно-філософської рефлексії, розуміння ролі феномена українського народу в формуванні історичного контексту. Тож спроби дослідити соціокультурну природу українства, умову культурного буття народу, специфіку ланшафтно-просторової організації, лінгвістичний потенціал тощо, дозволять, на нашу думку, відтворити феноменальну філософію українського народу.

Очевидно, що усвідомлення історичної, культурної, духовної місії нашої країни в світовому буттєтворенні, потребує глибшої й ретельнішої рефлексії саме щодо онтологічної природи феномену українства. Таким чином, метою даної аналітичної розвідки є спроба відтворити культурно-історичну логіку буття, духовний код українців, унікальність самого простору. З огляду на це і пропонується подальша філософська рефлексія.

Ключові слова: філософія народу, культура, етногенезис, онтологія народу, простір.

Yulia BRODETSKA

Doctor of Sciences in Philosophy,
Professor, Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University

SPIRITUAL CODE OF UKRAINE: ON CULTURAL AND HISTORICAL ORIGINS OF UKRAINIAN ETHNOGENESIS

Abstract. The research analysis is focused on the philosophical reflection of the Ukrainianness phenomenon: the nature of Ukrainian existence, philosophy, and the cultural existence of the people. The tradition, the antiquity of which is ascertained by archaeological, linguistic and genetic research, remains a taboo topic in the postcolonial

space. However, history each time provides a new chance for self-awareness, self-acceptance of the global and unique heritage that we, Ukrainians, are endowed with. As a cultural and historical space, where the origins of world ethnogenesis are born, Ukraine is a sacred and symbolic space. This potential of sacred space is translated into knowledge and technologies (construction, agriculture, political organization, ceramic culture, etc.) that distinguish the ancient people of Trypillya against the background of tribal organizations of that time. Its historical significance is not determined only by the opportunities instrumentality. This requires a deep cultural and philosophical reflection, an understanding of the Ukrainian people phenomenon role in the formation of the historical context. Therefore, attempts to investigate the socio-cultural nature of Ukrainianness, the conditions of the people cultural existence, the specifics of landscape and spatial organization, linguistic potential, etc., will allow, in our opinion, to recreate the phenomenal philosophy of the Ukrainian people.

It is obvious that the awareness of the historical, cultural, spiritual mission of our country in the world creation requires a much deeper and more thorough reflection on the ontological nature of the Ukrainianness phenomenon. Thus, the purpose of this analytical exploration is an attempt to recreate the cultural and historical logic of existence, the Ukrainians spiritual code, the uniqueness of the sacred space itself. In view of this, further philosophical reflection is proposed.

Keywords: philosophy of the people, culture, ethnogenesis, ontology of the people, space.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна оголило безліч питань, які до цього часу чомусь визнавалися не первинними: унікальність та прадавність нашої історії, мови, культури українського народу... Проте наразі абсолютно очевидно, що саме ці «недовизначенні» питання лежать в основі того жаху, що переживають нині українці. Статус України у світових перетвореннях явно недооцінений. Усвідомлення історичної, культурної, духовної місії нашої країни в світовому буттєтворенні, потребує глибшої й ретельнішої рефлексії саме щодо онтологічної природи феномену українства. Таким чином, метою даної аналітичної розвідки є спроба відтворити культурно-історичну логіку буття, духовний код українців, з огляду на це і пропонується подальша філософська рефлексія.

Аналіз джерел та літератури. Аспекти світового етногенезу традиційно сприймаються як фокуси дослідження історичної, археологічної, а зараз все частіше й генної, наук. Проте сакральні аспекти українства, що фігурують в кожному з зазначених напрямків дослідження у тій чи іншій мірі, потребують явно філософської та культурологічної рефлексії. Культура, чия прадавність доводиться сучасними західними дослідниками, залишається темою табу в постколоніальному просторі. І так було дійсно зручно тим, хто століттями й тисячоліттями привласнював і спотворював соціокультурний, духовний, історичний потенціал України. Проте історія дає нам кожного разу новий шанс для самоусвідомлення, самоприйняття тієї без перебільшення глобальної і унікальної спадщини, якою наділені ми – українці.

Основна частина. Як зазначає відомий український дослідник С. Шелухин в своїй роботі «Назва України. З картами»: «На території, яку залюднює український нарід, на пам'яті історії пробували Скифи, Сармати (Алане або Роксолане, Осетини, Перси), Чорні Клубуки, Печеніги, Половці, Кримські Татари, Греки, Готи ... Без сумніву, в українській крові є домішка усих оттих народів. Не дурно територія України у книжників зветься також Сарматією і Роксоланією, а народ український зветься також народом сарматським, роксоланським. Осередок української народности залюднював Придні-

пров'язав і взагалі всю систему річок, які впадають в річку Дніпр, що звався у Греків Бористеном. Геродот тих Славян звав Скифами – оратаями, бо вони орали поле, щоб сіяти хліб. Таке прізвисько по своїй природі спільне з літописною назвою Українців Полянами, бо кожен сів хліб, жив з поля і вів хліборобське життя... Тому його земля, його поле – се його Україна. Великий знавець української народної мови професор Максимович пише, що український нарід в своїй мові під «українок» розуміє землю, територію, сторону, край, область, володіння в певних межах, а ніяк не «окраїну» чиєсь або якоїсь землі» [8].

У самій народній філософії, що дійшла до нас у вигляді вірувань, світогляду, філософії українців, земля як поле (україна, країна, край) – це простір, в якому дозрівала й формувалася традиція народу, його унікальна культура, душа. Ці зерна прадавньої хліборобської спадщини ми успадковуємо в своїй крові, мові, ментальності...

Прадавній народ, який засівав це поле, формував свою країну, своїм корінням сходить до глибин культури Трипілля. Саме остання заклала потужно-культурно-філософські (я вже не кажу про соціально-економічні та політичні!) засади майбутньої України та українців. Більше того, ця прадавня спадщина без перебільшень стає рушійною силою майбутніх світових перетворень, а саме, – фундаментом світового етногенезу.

Як зазначається в монографії «Етнічна історія давньої України», ця культура ніби випередила свій час, і тому має бути розглянута й оцінена як феномен [6]. Тож історія появи, розквіту та зникнення Трипільської культури складає каркас і головний зміст енеоліту України (а можливо і раніше). А осмислення ролі інших культур цієї і подальших історичних періодів відбувається у контексті їх більших чи менших зв'язків із Трипіллям.

Міжріччя Дунаю-Дністра-Дніпра – унікальне культурно-географічне середовище, в якому розвивалася історія низки хліборобських культур: Кукрецької та Буго-дністровської. У мідно-кам'яну добу тут виникає Трипільська цивілізація. Чим пояснити унікальність цих земель та культурний розквіт життя на

них? Дослідник духовної культури України О. Братко-Кутинський зазначає, що Наддніпрянщина і Надністрянщина є єдиним місцем на планеті, де ширина чорноземної зони сягає 500 кілометрів! Саме в ній забезпечуються сталі врожаї та висока якість злаків, городини й садовини. Значний масив українських земель з часу появи на земній кулі перших наземних рослин та перших тварин ні разу не був затоплюваний водами морів чи океанів. Це означає, що протягом сотень мільйонів років тут зберігався і нагромаджувався родючий ґрунт та послідовно розвивався найбагатший у світі генетичний фонд. Звідси «розселилися на новоутворені суші флора і фауна, а разом з нею і людність...

Саме терен України стає тим унікальним простором планети, де культивуються, і звідки транслюються світоглядні системи послідовно змінюючих одна одну рас земної кулі: лемурійської, атлантичної, арійської. Це означає, що саме ця земля мала породити сільське господарство, оскільки лише такий величезний масив благодатного ґрунту міг забезпечити сталі врожаї позбавленим ефективною технологією людям, що переживали свою кам'яну добу, спонукати їх до землеробства... У цьому вся цінність землі і сутність хліборобства, як нової технології життя. Якби потім історичні культури (за умовними назвами науковців) не розвивалися на землях України, але найновішою культурою залишається культура хліборобства» [5].

Так, на теренах Південного Бугу, Подністров'я та Подніпров'я ще з кінця мезоліту, відомо про вирощування пшениці, жита, овесу, віки. У VI – V тис. до н.е. основним провідником хліборобської культури стала Буго-дністровська культура, яка існувала до двох тисяч років¹. Проте весь видовий склад збіжжя представлений саме в трипільській хліборобській культурі. В. Мицик зазначає, що на всіх ранньотрипільських поселеннях України і Молдови відомі одні й ті ж зернові: три види пшениці – однозернянка, двозернянка і спельта; два види багаторядного ячменю – плівчатий і голозерний; горох, віка ервілія, віка звичайна, чина дрібнонасінна. Зрідка знаходять відбитки вівса та проса. Появилася голозерна щільноколоскова, або ж карликова, пшениця. Однак в господарстві переважали пшениця-двозернянка та ячмінь голозерний [5].

Традиційно, хліборобство вважається розвиненим тоді, коли вирощується три види злаків. На нивах ранньотрипільських селищ їх уже вирощували більше десяти! Цей вид господарювання й надалі був сталим. Так, при дослідженнях Майданецького міста

1977 року на 4 м² житла знайдено чимало обвугленого зерна, серед якого переважала пшениця і горох. Поруч були горщик-зерновик і зернотерка. Тобто археологи натрапили на своєрідний прадавній млин. Серед того зерна були три види пшениці – тверда, м'яка і спельта [5].

Трипільці увійшли в історію саме як хлібороби та керамісти. Тож розвиток та поглиблення землеробських традицій в Україні беззаперечно пов'язується з господарчою діяльністю племен трипільської культури. Але мова не йде лише про техніку та технології фізичної обробки землі, хоча трипільці добре знали і на цьому². Йдеться перш за все про філософсько-науковий світогляд народу, унікальні знання, що безпосередньо відобразилися в культурі, традиції, господарюванні, мали високий рівень розвитку мистецтва, унікальну мову. Уявлення про світ цього народу щедро представлені археологічними знахідками, артефактами «керамічної міфології».

Так, в результаті чисельних археологічних знахідок, у жителів трипільських міст було виявлено велику кількість хліборобського інвентаря, якими вони обробляли землю та збирали врожаї на площі 4-5 тис. га! Розвиток хліборобства безпосередньо сприяв трансформації Буго-дністровської культури у Трипільську. А саме, перехід від мотижного до орного обробітку призвів до виникнення металургії міді, що засвідчує провідну роль хліборобства у розвитку усіх галузей господарства, архітектури, мистецтва, суспільства в цілому. Зокрема трипільці заснували у міжріччі Південного Бугу та Дніпра 25 міст, будували свої будинки у два поверхи. Загалом, розвиток місто- та житлобудування, гончарне виробництво, суспільний уклад та духовне життя були найвищими на той час в Європі. Їхня мальована кераміка немає аналогів у європейській культурі того часу. Хліборобська культура від часів Трипілья як спосіб господарської діяльності і духовного життя, стала основою для всіх наступних історичних культур та поколінь.

² Саме трипільці запровадили таку систему землеробства як сівозміна, тобто науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур задля підвищення врожайності та ефективного господарювання. Здобутками трипільців користувалися всі наступні покоління: «до часів Ярослава Мудрого набір злаків на полях Київщини був той самий, що і в трипільські часи, як зазначає доктор історії М. Відейко. Трипільська система сівозміни і донині лежить в основі сучасного землеробства [7]. Праукраїнці, вперше у світі винайшли і запровадили рільництво, чим по суті здійснили перехід від споживаючого, привласнюючого господарства до виробляючого. Землеробство стало основою їхнього світосприйняття та життя».

¹ В неолітичному середовищі буго-дністровців, за даними археологічних досліджень, окультуреним злаком вважалася пшениця-двозернянка. Вона була найпродуктивнішою та найзручнішою при збиранні врожаю та обмолоті. Другим після неї, за поширеністю, йшов ячмінь голозерний (хоча найдавніше із злаків – ще з протонеоліту – відомий горох).

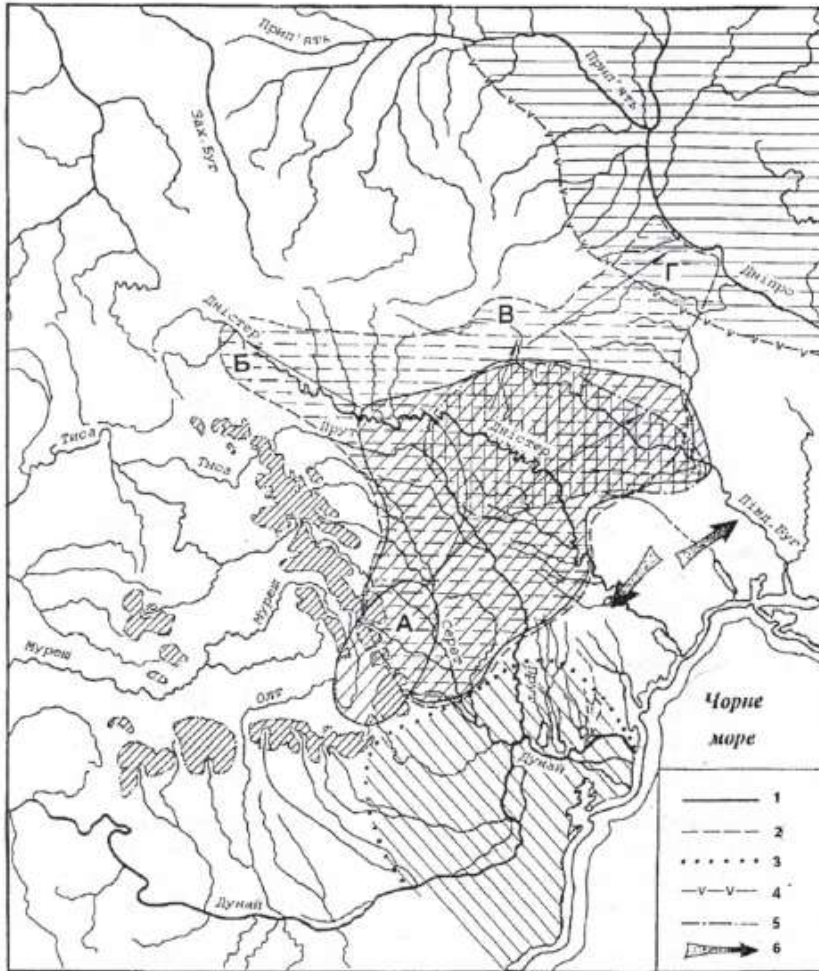

Рис.6. Трипільська культура за часів розквіту та її сусіди.

1 — трипільська культура раннього етапу, 2 — трипільська культура початку середнього етапу (А — район формування культури, В — верхньодністрівська група, В — середньобузька група, Г — східний ареал культури), 3 — культура Болград-Алдень, 4 — культура буго-дністрівська, 5 — скелянська культура середньостоговської спільності).

Достовірно можна сказати, що трипільська культура є однією з найзагадковіших і найдавніших культур світу³. Її пам'ятки знайдені не тільки на Правобережжі України, а й на території Молдови, Румунії (загальна площа 350 000 км²). Свою назву прадавня традиція отримала на початку ХХ століття за місцем розкопок. У 1893 р

Вікентій (Честослав) Хвойка провів розкопки поселення «неолітичної доби» на вул. Кирилівській у Києві, а згодом дослідив ще низку аналогічних пам'яток на Київщині, зокрема й поблизу с. Трипілля⁴.

Тривалий час початок Трипільської епохи істориками датувався 6 тис. до н.е. (5400 – 5500 рр., доба неоліту та енеоліту). Однак після відкриття таких археологічних артефактів як архів Шу-Нун, Мізинський браслет-календар стало очевидно, що

³ Над вивченням Трипільської культури в Україні працювало майже 5 поколінь дослідників (В. Хвойка, В. Щербаківський, Я. Пастернак, О. Кандиба, Т. Пассек, В. Даниленко, М. Шмаглій, М. Відейко). Численні археологічні колекції виставлені в музеях, університетах, дослідницьких інститутах та приватних колекціях (наприклад приватному музеї «Платар» (Київ)). Найбільші археологічні скарби зібрані у Національному музеї історії України та Археологічному музеї Інституту археології НАНУ.

⁴ На 10 років раніше поблизу м. Ясси (Румунія) було відкрите поселення Кукутені (Cucuteni). Згодом кукутенську культуру визнали аналогічною трипільській та об'єднали в культурно-історичну спільність Трипілля-Кукутені, чий високий рівень відкривав дослідникам феноменальний зріз знань щодо прадавньої цивілізації.

мова йде як найменше про 7 тис. рр. до н.е. і навіть раніше!

Так, дослідження історичної пам'ятки Кам'яна могила, що розташовується на території мелітопольського заповідника (біля с. Мирне Мелітопольського району Запорізької області), суттєво змінили уявлення світової науки щодо прадавності трипільської культури. Як з'ясувалося, протягом тисячоліть цей культовий об'єкт виконував роль духовно-релігійного центру⁵.

На розшифрованих А.Кифішиним дошумерських письменах, які сягають до 1158 р. до н.е., ґрунтується висновок про первинність походження праукраїнської мови та міфотворення. Згідно монографії дослідника «Древнє святилище Кам'яна Могила. Досвід дешифровки протошумерського архіву XII–III тис. до н.е.» (2001р.), виникнення перших календарів та писемності, починаючи з XII–VII тис. до н.е. набуває «протошумерського» вигляду [3]. Це в свою чергу означало, що шумерська цивілізація не була вихідним джерелом розвитку світового етногенезу!

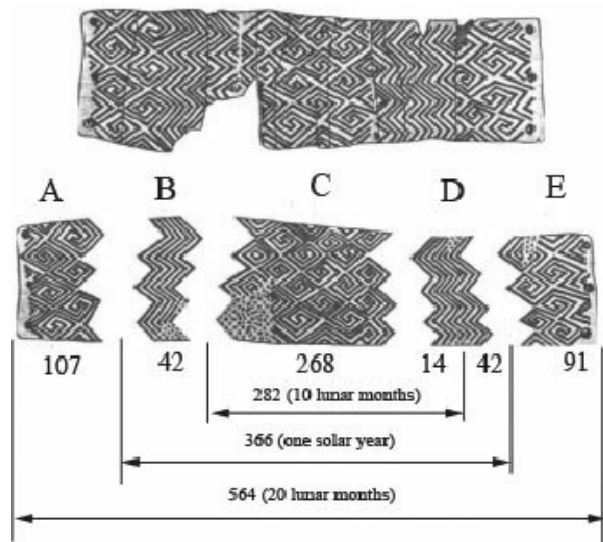
Науковець з'ясував, що протошумерські піктограми: «зерно, ячмінь, плуг, колесо», вперше з'явилися на Кам'яній Могилі, в Подунав'ї та Придністров'ї ще в V–IV тис. до н.е. Ще початку II тис. до н.е. тут виникає найдавніше у світі алфавітне письмо «троянського типу». Розшифрувавши знаки із гrotів Кам'яної Могили, А.Кифішин обґрунтував, що це перше в історії письмо. Тобто вік писемності людства збільшився на 2,5 тис. рр.⁶ [3].

Першою фразою, яку переклав дослідник з №5 «Кам'яної Могили» в 1994р., була: «Радісно плуг ріже землю...». Тож як констатує археолог Ю.Шилов, звідсіля цю традицію слов'яни й отримали [8]. Обґрунтовуючи своє відкриття, науковець наводить приклади протошумерських піктограм з півдня Франції, Трансільванії, Подунав'я, Придністров'я, точно датовані зарубіжними археологами. Тож це відкриття лише підкріплює гіпотезу про існування єдиної матеріальної і духовної культури, спільної мови у палеолітичного населення Європи від Ла-Маншу до Уральських гір до часу останнього обледеніння (понад 20 тис. рр. до н.е.).

В результаті багаторічних масштабних досліджень було з'ясовано, що трипільська культура – це складова великого кола давньоземлеробських культур кам'яної доби: Боян, Дудешть, Караново, Гумель-

ниця, Хаманджія, Варна-Вінча, – так звана «цивілізація Старої Європи».

Зародки праукраїнської культури археологи знаходять ще в надрах Мізинської культури. Сенсаційним артефактом-свідченням тому є знайдений у 1908 році на верхньопалеолітичній стоянці Мізин (правий берег Десни) поблизу Новгород-Сіверського Чернігівської області) витвір мистецтва кам'яного віку, так званий мізинський браслет. Палеолітолог Б.Фролов, який досліджував палеолітичні стоянки Євразії, звернув увагу на 5 зон орнаменту, три з яких – виконано «меандром», а дві – зигзагами. Усього в зонах 30 меандрів, кожний з них складається з 12 ліній (усього їх 360). Досліджуючи зони зигзагоподібних ліній, де у першій – 6 зигзагів по 7 ліній (всього 42), у другій зоні – 8 зигзагів або 56 ліній, а загалом – 14 зигзагів (98 ліній), науковець прийшов до висновку, що це календар двадцяти-тисячолітньої давності!

Мізинський браслет-календар

Мізинський браслет-календар став справжньою сенсаційною знахідкою, яка руйнувала стереотипи сучасних науковців щодо рівня розвитку наших пращурів. Адже, щоб продумати таку календарну систему (а Мізинська культура не обмежується тільки браслетом, згадаймо знамениті Музичні мізинські кості), необхідно було мати знання, які набагато ви-

⁵ При розкопках, дослідниками було знайдено 62 печери та 160 кам'яних табличок з протошумерськими письменами-піктограмами. На одній із плит цього духовно-релігійного центру А.Кифішин, знайшов накреслений великими (до 1 метра заввишки) знаками напис: «Шу-Нун» (з шум. «рука Цариці», «закон Володарки»).

⁶ За свідченнями А.Кифішина, в процесі роботи з'ясувалося, що Кам'яна Могила – це грандіозний давній архів, який проливає нове світло на історію прадавньої цивілізації.

переджали людину того часу! І це був дошумерський, доегіпетський період! Про що це може свідчити?

Власне про те, що і мізінці, і пратрипільці-кукутенці (культура Вінча, культура Варна-Гумельниця, культура Кукутень) – були носіями унікальних знань – духовними Учителями (волхви, деміурги, митці). Однозначно: такі знання могла породити тільки високорозвинута культура!

Трипільська цивілізація стала революційним відкриттям у світовій історії. Дивовижні світові археологічні знахідки свідчили про неймовірну схожість Трипільської кераміки з китайською керамікою Яншао (Yang-Shao), не менш унікальною схожістю з керамікою культури Моголльон та Хокохан в Латинській Америці (Anasazi-Mogollon, Hohokam), культури Бань-Шань (Ban-Chiang, Тайланд), занесених в світову спадщину ЮНЕСКО⁷. Тож самим фактом свого існування прадавня культура змінювала логіку академічної історії етногенезу. Унікальною потужною духовно-культурною спадщиною, ідентичністю символізму, що простежувалися в культурах різних історичних епох та країн, трипільці тільки підтверджували концепцію єдиного походження народів, підкреслюючи свій вплив на етногенез прадавнього світу⁸.

Таким чином, відкриття трипільської культури суттєво впливало на «традиційну» логіку світової лінгво-історичної концепції. Це буквально оголило питання існування єдиної прамови (її походження, розвитку та подальшої диференціації) та питання витоків самого індоєвропейського генезису. Перед академічною археологічною наукою постала серйозна проблема перегляду «традиційної» карти та порядку відтворення світу, перегляду культурно-історичних та лінгвістичних умов соціогенезу⁹ [1]. Як

⁷ Див., наприклад: «Індоєвропейська (арійська) цивілізація в Латинській Америці (фото)» <https://spadok.org.ua/ariyi/ukra-nska-tsyvilizatsiya-v-latynskiy-amerytsi>, «Арійські загадки і таємниці інків» <https://spadok.org.ua/ariyi/ariyski-zagadky-i-ta-mnytsi-inkiv>

⁸ Неймовірним науковим фактом стало відкриття китайських дослідників, які неодноразово знаходили мумії білих людей в Таримському басейні. На основі експертизи вчені довели, що ДНК решток родом з Північного Причорномор'я! Це власне свідчить про факт безпосередніх міграційних процесів трипільців-індоєвропейців у бік Тибету, Персії (Ірану), Китаю.

⁹ Виходячи з сталої історичної гіпотези, що найдавнішою серед індоєвропейських мов був санскрит, прабатьківщину індоєвропейців традиційно шукали в Азії – на теренах Індії, Центральної Азії, Іранського чи Вірменського нагір'їв. З др. пол. XIX ст. починає ширитися концепція європейської прабатьківщини індоєвропейців (Р.Летем, В.Уїтні, Т.Бенфей). На початку XX ст. М.Грушевський пише вже про рішуче переважання теорії європейської прабатьків-

зазначається в монографії «Етнічна історія давньої України», проблема прабатьківщини пізніх індоєвропейців, перед розпадом їх спільності на окремі мовні групи, лишається гостро дискусійною впродовж останніх двохсот років, відтоді як 1786 р. англієць У. Джонс обґрунтував близькість індоєвропейських мов, їх родову спорідненість [6].

На фоні цих дивовижних відкриттів щодо прадавньої спадщини України й українців, скептицизм і академічна зверхність радянських «науковців» супроводжувалася чисельними заборонами (мовними, етнічними, політичними тощо) щодо теми «україністики» в просторі імперської «історії». Проте актуалізація проблематики і її дослідження західними науковцями, що в XX столітті набувають особливої актуальності, проливають все більше світла на тематику загадкового Трипільля...

Висновки. Отже, відтворення державності починається не з політичних реформ чи нової ідеології. Як демонструє історичний досвід, на теренах нашої держави ця формальна логіка не працює. Все починається, власне, з самоусвідомлення, закладання цінності, знання, розуміння унікальності того культурно-історичного простору, в якому народжується твоя самобутність. Цінувати можливо лише те, суть, самобутність чого ти розумієш, знаєш. Тож перед сучасною гуманітаристикою стоїть актуальний запит – допомогти зібрати в єдину систему знання: історію, культурну традицію, мову, філософію українського народу. Оскільки саме цей синтез знань, досвіду, світогляду, традиції, організує і створює історичний та державницький фундамент прадавньої оновленої країни.

1. Бродецька Ю. Онтологічні засади української культурно-філософської традиції. *Українознавчий альманах*. 2025. Вип. 37. С. 19–25. URL: <http://file:///C:/Users/%D0%9D%D0%BE%D1%83%D1%82%D0%B1%D1%83%D0%BA/Downloads/594-998-1-SM.pdf>
2. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн., Т.1. URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur1.htm>
3. Канигін Ю. *Віхи священної історії Русь-України*. К., Україна, 1999. 350 с.
4. Кифішин А. *Древнє святилище Кам'яна Могила. Досвід дешифровки протошумерського архіву XII – III тис. до н.е. К.: Арапта, 2001. 20 с.*
5. Мицик В. *Сила української землі. Хліборобство врятувало людство*. URL: <http://yatran.com.ua/blog/sila-ukrainsko-zemli-hliborobstvo-vryatovalo-lyudstvo>
6. Наливайко С. *Етнічна історія Давньої України*. К.: Євшан-зілля, 2007. 619 с.
7. Пашкевич Г., Відейко М. *Землеробство племен трипільської культури. Рільництво племен три-*

щини індоєвропейців з локалізацією її в межах Східної Європи – прикордонні степу та лісу, в зоні стабільних контактів з фінно-угорськими племенами [2].

- пільської культури. К.: 2006. URL: https://www.academia.edu/5008511/Galina_Pashkevich_Mykhailo_Videiko_Agriculture_of_Trypillia_Culture_tribes
8. Шелухин С. Назва України. Відень, 1921. URL: https://kampot.org.ua/history/cikavo/naykovi_praci/She_luxin_ukraine.shtml
  9. Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/2254-sheluhin-s-ukrayina-nazva-nashoyi-zemli-z-naydavnishih-chasiv/>
  10. Шолов Ю. Праслов'янська Аратта. К.: Аратта, 2003. 56 с.

References

1. Brodetska Yu. (2025). *Ontolohichni zasady ukrainskoi kulturno-filosofskoi tradytsii* [Ontological foundations of the Ukrainian cultural and philosophical tradition]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. No. 37. Pp.19–24. URL: <http://file:///C:/Users/%D0%9D%D0%BE%D1%83%D1%82%D0%B1%D1%83%D0%BA/Downloads/594-998-1-SM.pdf> (in Ukrainian).
2. Hrushevskiy M. *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]: V 11 vol., 12 books, Vol.1*. URL: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur1.htm> (in Ukrainian).
3. Kanyhin Yu. (1999). *Vikhy sviashchennoi istorii Rusy-Ukrainy [Milestones of the Sacred History of Rus'-Ukraine]*. K., Ukraine, 350 p. (in Ukrainian).
4. Kyfishyn A. (2001). *Drevnie sviatylyshchie Kamiana Mohyla. Dosvid deshyfrovky protoshumerskoho arkhivu KhII – III tys. do n.e.* [The Ancient Sanctuary of Kamyana Mohyla. Experience in Deciphering the Proto-Sumerian Archive of the 12th – 3rd Millennium BC]. K.: Aratta, 20 p. (in Ukrainian).
5. Mytsyk V. *Syla ukrainskoi zemli. Khlborobstvo vryatuvalo liudstvo* [The Power of Ukrainian Land. Bread Growing Saved Humanity]. URL: <http://yatran.com.ua/blog/sila-ukransko-zeml-hlorobstvo-vryatuvalo-lyudstvo> (in Ukrainian).
6. Nalyvaiko S. (2007). *Etnichna istoriia Davnoi Ukrainy* [Ethnic History of Ancient Ukraine]. K.: Yevshan-Zillya. 619 p. (in Ukrainian).
7. Pashkevych H., Videiko M. (2006). *Zemlerobstvo plemen trypilskoi kultury. Rilnytstvo plemen trypilskoi kultury [Agriculture of the Tribes of the Trypillian Culture. Agriculture of the Tribes of the Trypillian Culture]*. K. URL: https://www.academia.edu/5008511/Galina_Pashkevich_Mykhailo_Videiko_Agriculture_of_Trypillia_Culture_tribes (in Ukrainian).
8. Shelukhyn S. (1921). *Nazva Ukrainy* [Name of Ukraine]. Vienna. URL: https://kampot.org.ua/history/cikavo/naykovi_praci/She_luxin_ukraine.shtml
9. Shelukhyn S. (1936) *Ukraina – nazva nashoi zemli z naidavnishykh chasiv* [Ukraine is the name of our land since ancient times.]. Prague. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/2254-sheluhin-s-ukrayina-nazva-nashoyi-zemli-z-naydavnishih-chasiv/>
10. Shylov Yu. (2003). *Praslovianska Aratta [Proto-Slavic Aratta]*. K. Aratta. 56 p.

Отримано редакцією журналу / Received: 21.04.26

Прорецензовано / Revised: 06.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 08.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.4>
УДК 37.035.6:008(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Олена ГАЗИЗОВА
кандидат історичних наук, завідувач відділу української філології та освітніх технологій
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5353-5637
Email: olena.gazizova@ukr.net

Наталія БЕЗСМЕРТНА
молодший науковий співробітник відділу української філології
та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0001-8853-1110
Email: Natalia_bs@ukr.net

УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті досліджені сучасні підходи до формування національної ідентичності учнівської молоді на основі аналізу матеріалів V Міжнародного конкурсу для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу». Розкрито роль українознавства як інтегративної освітньої галузі у процесі національно-патріотичного виховання в умовах російсько-української війни. Проаналізовано тематику, зміст і методичні особливості конкурсних уроків та виховних заходів, визначено основні тематичні напрями та їх кількісне співвідношення.

Виявлено домінування гуманітарно-ціннісного компонента, орієнтованого на формування історичної пам'яті, культурної спадкоємності, громадянської відповідальності та патріотизму. Окреслено інноваційні тенденції розвитку українознавчих практик, зокрема інтеграцію міждисциплінарних підходів, цифрових технологій і сучасних освітніх методик. Зроблено висновок про зростання ролі українознавства як чинника консолідації українського суспільства та формування національної стійкості молоді.

Матеріали V Міжнародного конкурсу для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» за свідчують значний потенціал сучасної школи у формуванні національної ідентичності учнівської молоді. Провідними механізмами цього процесу є: виховання патріотизму та громадянської відповідальності, актуалізація історичної пам'яті, мовно-культурна самоідентифікація; залучення до народної традиції, осмислення війни як досвіду національної стійкості, поєднання локальної та загальноукраїнської пам'яті, використання інноваційних освітніх форматів.

Ключові слова: українознавство, національна ідентичність, освітній процес, національно-патріотичне виховання, українознавчі практики, учнівська молодь.

Olena HAZIZOVA
Ph.D. in History, Head of the department of Ukrainian philology
and educational technologies,
of Research Institute of Ukrainian Studies
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Nataliia BEZSMERTNA
Research Fellow of RIUS of Taras Shevchenko
National University of Kyiv

UKRAINIAN STUDIES PRIORITIES OF MODERN EDUCATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY OF STUDENTS

Abstract. The article explores modern approaches to the formation of national identity of students based on the analysis of materials from the 5th International Competition for Teachers "Ukrainian Studies Priorities of the Educational Process". The role of Ukrainian Studies as an integrative educational branch in the process of national-patriotic education in the conditions of the Russian-Ukrainian war is revealed. The topics, content and methodological

features of competitive lessons and educational activities are analyzed, the main thematic areas and their quantitative ratio are determined.

The dominance of the humanitarian and value component, focused on the formation of historical memory, cultural continuity, civic responsibility and patriotism, is revealed. Innovative trends in the development of Ukrainian studies practices are outlined, in particular the integration of interdisciplinary approaches, digital technologies and modern educational methods. The conclusion is made about the growing role of Ukrainian studies as a factor in the consolidation of Ukrainian society and the formation of national resilience of youth.

The materials of the 5th International Competition for Teachers "Ukrainian Studies Priorities of the Educational Process" testify to the significant potential of modern schools in shaping the national identity of young students. The leading mechanisms of this process are: education of patriotism and civic responsibility, actualization of historical memory, linguistic and cultural self-identification; involvement in folk tradition, understanding of war as an experience of national resilience, combination of local and all-Ukrainian memory, use of innovative educational formats.

Key words: Ukrainian studies, national identity, educational process, national-patriotic education, Ukrainian studies practices, students.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, інформаційних війн, міграційних процесів та повномасштабної російсько-української війни питання формування національної ідентичності молоді набуло особливої актуальності. У цьому контексті освітній простір постає одним із ключових середовищ, у межах якого відбувається усвідомлення молодим поколінням своєї належності до української політичної нації, культурної спадщини та історичної спільноти. Важливу роль у цьому процесі відіграє українознавство як система інтегративних знань про Україну та українців у світовому часопросторі, що поєднує історію, мову, культуру, етнологію, державотворення, геополітику та ціннісні орієнтири українського світу. Сьогодні, особливо враховуючи гібридний характер російської агресії проти України, українознавство перетворюється на реальну інтелектуальну зброю проти небезпечного ворога та його ідеології «руського міра» [6]. В умовах війни українознавство трансформувалося з академічної дисципліни у важливий інструмент національної стійкості та суспільної єдності. Особливу роль у цьому процесі відіграють педагоги, які через виховні заходи сприяють формуванню й утвердженню національної ідентичності учнівської молоді. Зокрема, V Міжнародний конкурс для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» продемонстрував високий рівень методичних розробок сучасного вчителства, спрямованих на впровадження українознавчої складової освітнього процесу як цілісної системи утвердження національної ідентичності учнівської молоді. Тематика конкурсних робіт свідчить про високий рівень інтеграції українознавства в освітній процес, міждисциплінарний характер викладання та орієнтацію на формування цілісної особистості учня – носія національних цінностей, культурної пам'яті та активної громадянської позиції, що, своєю чергою, є потужним чинником формування реальних підстав для забезпечення національної безпеки і гарантованого майбутнього української державності [6].

Стаття написана в рамках виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства» (№ держреєстрації 0125U002251) (науковий

керівник – Газізова Олена) Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Аналіз наукових публікацій. Проблематика формування національної ідентичності молоді висвітлюється у працях українських філософів, істориків, педагогів та українознавців. У сучасній науці українська національна ідентичність визначається наявністю чотирьох ознак: етнічне походження й самоідентифікація, усвідомлення спільної з іншими представниками українського етносу історичної долі та часової перспективи, залученість в український культурно-інформаційний простір, свідома діяльність із поширення української культури. Також серед інших ознак вказується, що на сучасному етапі розвитку України національна ідентичність українців є тим феноменом, який базується на культурі, мові, релігії. Ці ознаки можна розглядати як маркери й детермінанти сформованості в особистості української національної ідентичності [3, с. 91].

Практичні аспекти утвердження національної ідентичності і зміцнення почуття національної єдності розробляються науковцями Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України під керівництвом І. Беха. Зокрема, у посібнику «Виховні засади утвердження української національної ідентичності» (авторський колектив: Журба К.О., Бех І.Д., Канішевська Л.В., Корнієнко А.В., Малиношевський Р.В., Рейпольська О.Д.) українська національна ідентичність розглядається як відчуття особистістю належності до Української держави й нації, усвідомлення нації як єдиного цілого, представленого самобутніми традиціями, культурою, мовою, історичною пам'яттю [3, с. 91].

Автори посібника «Формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах війни та повоєнного часу» (авторський колектив: Бех І.Д., Коломоєць Г.А., Трейтяк Д.В., Федоренко С.В., Шкільна І.М., Журба К.О.) актуалізують увагу, що в умовах війни педагог є опорою для вихованців, прикладом стійкості, гідності і відповідальності. Суспільство зацікавлене у тому, щоб педагог не тільки навчав молодь основам наук, а й формував у молоді національну ідентичність, національну свідомість, ціннісне ставлення до Батьківщини, бажання жити і

працювати на благо України, гуртуватися довкола національних цінностей та інтересів [8, с. 11].

Геноцидні дії російської держави спонукають до висновку, що нині ніхто не має права залишатись осторонь боротьби за свободу Вітчизни. Усвідомлення цієї думки і формування активної громадянської позиції – це шлях, який проходять кращі представники нашої молоді у процесі отримання освіти [7, с. 153]. Талько Т., Грабовська І., Серова Ю. акцентують увагу, що метою сучасного освітнього процесу є не лише надання освітніх послуг, але й формування світогляду молодої людини, заснованого на етосі українського народу, сутність якого безпосередньо визначається такими рисами української культури, як свобода, демократизм, незалежність, гідність, соборність, солідарність, справедливість, милосердя, естетичність і любов до природи, духовність і релігійність, трагізм і життєстійкість тощо [7, с. 154].

Теоретичні й методологічні засади українознавчого складника освіти ґрунтовно досліджені в працях П. Кононенка, Т. Кононенка, Я. Калакури, Т. Бевз, О. Газізової, Ю. Фігурного, О. Шакурової, Г. Лозко, І. Грабовської, Ю. Шинкарик, Н. Безсмертної, Л. Сорочук, С. Фощій та інших. У дослідженнях вчених-українознавців наголошується, що формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві має бути державницьким підходом до зміцнення національної самосвідомості та утвердження національної ідентичності [2, с. 58]. Для впровадження та реалізації цього завдання необхідно ввести українознавство до переліку інваріативних (обов'язкових) освітніх галузей, затверджених Кабінетом Міністрів України; зберегти українознавство як важливу й базову складову освітнього процесу, одну із найважливіших ланок знань та компетентностей для впровадження національно-патріотичного виховання [10, с. 107]. Українознавчі практики в сучасній системі освіти України мають бути спрямовані на оновлення методичних підходів у системі національно-патріотичного виховання з метою підвищення рівня патріотичної свідомості, формування національної ідентичності та активної громадянської позиції учнівської молоді [1, с. 124].

Водночас актуальним залишається прикладний вимір сучасних українознавчих практик як чинника утвердження національної ідентичності. Це і обумовлює **мету статті** – зробити комплексний аналіз тематики, змісту та методичних особливостей конкурсних робіт переможців V Міжнародного конкурсу для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» з метою виявлення сучасних підходів, тенденцій та ефективних практик формування національної ідентичності учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний конкурс для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу», започаткований Науково-дослідним інститутом українознавства в 2018 році, став дієвою платформою для обміну досвідом у сфері національно-патріотичного виховання, розвит-

ку професійних навичок і заохочення творчого підходу до навчання [5, с. 21]. Науково-практична діяльність вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх осередків української діаспори, а саме – написання авторських робіт з українознавства, допомагає втіленню нових методів і практик національно-патріотичного виховання [4, с. 145].

V Міжнародний конкурс для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу», який проводився Науково-дослідним інститутом українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 15 грудня 2025 року по 15 січня 2026 р., спрямований на використання потенціалу українознавства як засобу формування свідомого і мотивованого патріотизму, вироблення соціальних та культурних компетентностей, що передбачають вміння зберігати та захищати національну ідентичність через визначення ціннісних пріоритетів, повагу до своєї історії, традицій, мовні та культурні практики.

Конкурс проводився на виконання Закону України від 13 грудня 2022 р. № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Указу Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», Закону України від 16 січня 2020 р. № 463-IX «Про повну загальну середню освіту», Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. (розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. № 988-р) та в рамках заходів, спрямованих на реалізацію Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходів щодо її реалізації до 2025 року (наказ МОН України № 527 від 06.06.2022), відповідно до положення «Про проведення Міжнародного конкурсу для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу», затвердженого рішенням вченої ради Науково-дослідного інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка (протокол від 27.11.2025 р. № 10), розпорядження НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка від 04.12.2025 р. № 15). За результатами рецензування поданих робіт і підсумками роботи журі визначено переможців V Міжнародного конкурсу для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» (розпорядження КНУ імені Тараса Шевченка від 17.03.2026 р. № 17).

Конкурс продемонстрував широку регіональну представленість: серед переможців – педагоги з Харківської (116), Донецької (80), Полтавської (57), Івано-Франківської (44), Сумської (41), Тернопільської (34), Чернівецької (28), Черкаської (22), Вінницької (19), Рівненської (19), Хмельницької (18), Львівської (18) та інших областей України. До участі долучилися

також учителів українських освітніх осередків за кордоном, зокрема Школи Українознавства ім. Т. Шевченка м. Манчестер (Велика Британія), української філії школи «Негојус» в Литві, що підкреслює міжнародний характер конкурсу та консолідацію українського освітнього простору.

№	Область (країна)	Кількість робіт призерів
1.	Вінницька	19
2.	Волинська	15
3.	Дніпропетровська	11
4.	Донецька	80
5.	Житомирська	2
6.	Закарпатська	1
7.	Запорізька	4
8.	Івано-Франківська	44
9.	Київська	6
10.	м. Київ	7
11.	Кіровоградська	17
12.	Луганська	1
13.	Львівська	18
14.	Миколаївська	13
15.	Одеська	9
16.	Полтавська	57
17.	Рівненська	19
18.	Сумська	41
19.	Тернопільська	34
20.	Харківська	116
21.	Херсонська	3
22.	Хмельницька	18
23.	Черкаська	22
24.	Чернівецька	28
25.	Чернігівська	12
26.	Велика Британія	1
	Литва	1
Всього робіт переможців		599

Детальна інформація про V Міжнародний конкурс для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» та список призерів конкурсу розміщені за покликанням:

https://drive.google.com/drive/folders/1WyJwWmHFUpA4pY2mPn9d6lC84-np153j?usp=drive_link

Впровадження українознавчого контенту в освітній процес потребує цілісного та інтегрованого підходу, що поєднує сучасні педагогічні технології, позакласну діяльність, цифрові інструменти й підтримку громадянської активності учнівської молоді. Зокрема, у навчальній програмі для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти «Українознавство» (автори-укладачі А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова) важливою складовою є формування дієвого патріотизму учнівської молоді [9].

Аналіз конкурсних робіт у номінаціях «Авторський урок з курсу за вибором «Українознавство» для

вчителів початкової школи (44), для вчителів базової загальної середньої школи (5–9 класи) (94) і для вчителів повної загальної середньої освіти (10–11 класи) (23)» засвідчив широку тематичну палітру сучасного шкільного курсу за вибором «Українознавство», що поєднує історико-культурний, громадянсько-патріотичний, етнографічний, мистецький та регіональний напрями. Значну частину становлять уроки, присвячені героїчним сторінкам історії України, боротьбі за незалежність, пам'яті про трагічні події та сучасному спротиву українського народу. Серед них: «Герої нескореної України: слава, мужність, пам'ять», «Голодомор – вбивство голодом», «Жінки в українських арміях початку ХХ ст.», «Покрова єднає покоління: від козака до захисника», «Незламність українського духу...».

Стійкий інтерес педагогів до збереження нематеріальної культурної спадщини та передавання її молодому поколінню є у розробках уроків, пов'язаних із традиційною культурою українців, обрядами, символами, народним мистецтвом і побутом. Зокрема: «Писанка як оберіг», «Світ української вишивки», «Український рушник – вічна пам'ять народу», «Обрядова їжа українців», «Святкова зима в українців», «Колядує Україна», «Українська весільна обрядовість...». Окремий блок становлять уроки, безпосередньо зорієнтовані на осмислення української ідентичності, цінностей і самопізнання. Серед них: «Українська ідентичність: хто ми, звідки і куди йдемо?», «Код нації: чому українцем бути круто?», «Щоб у серці жила Україна», «Я люблю Україну», «З Україною в серці».

Вагоме місце посідають теми, присвячені рідному краю, місцевій історії, видатним землякам і регіональній культурі: «Історія мого міста (села)...», «Мій рідний край», «Живе слово мого краю», «Творча еліта мого краю...», «Яворівщина – край лицарів духу...». Це підтверджує важливість краєзнавчого компонента як засобу усвідомлення належності до малої батьківщини в структурі загальнонаціональної свідомості. Частина уроків базується на художній літературі, пісні, образотворчому мистецтві та культурних постатях: «Сучасні патріотичні пісні», «Митець і нація...», «Таємниця народження гривні: слід художника Георгія Нарбута», «Світло Різдва – свято надії й любові». Окремі уроки розкривають природні багатства України, екологічну культуру, урбаністичний простір, громадянську активність: «Сім природних чудес України», «Вартові довкілля», «Українські міста та містечка», «Волонтерський рух в Україні: сила єдності та людяності».

Отже, сучасне українознавство в закладах загальної середньої освіти функціонує як багатовимірний інтегративний курс, спрямований на формування історичної пам'яті, національної ідентичності, громадянської відповідальності, культурної компетентності та духовно-ціннісних орієнтирів учнівської молоді. Переважають теми, пов'язані з культурною спадщиною, героїкою українського народу, регіональною самобутністю та сучасними сенсами українства.

Проаналізовані конспекти уроків призерів конкурсу в номінаціях «Авторський урок із предметів гуманітарного, математичного або природничого циклу на українознавчій основі для початкової школи» (35), «Авторський урок із предметів суспільно-гуманітарного, фізико-математичного або природничого циклу на українознавчій основі для базової загальної середньої школи (5–9 класи) (148), для повної загальної середньої освіти (10–11 класи) (35)» демонструють чітко виражену українознавчу спрямованість, яка реалізується через інтеграцію українознавчого змісту в різні предмети, поєднання навчального матеріалу з культурною, історичною та духовною спадщиною українського народу, актуалізацію сучасного контексту (війна, ідентичність, державність). Тематика уроків свідчить про формування цілісної моделі українознавчо орієнтованої освіти, у якій навчальний зміст виступає не лише засобом засвоєння знань, а й інструментом конструювання національної ідентичності, громадянської свідомості та ціннісних орієнтацій учнівської молоді в умовах сучасних викликів.

Кількісний аналіз тематики уроків:

Національна ідентичність, патріотизм, війна	22%
Культура, традиції, духовність	20%
Мова та література (як ідентичність)	18%
Історична пам'ять і державотворення	14%
Інтеграція в STEM-освіті (математика, природничі науки)	12%
Краєзнавство, регіональна тематика	8%
Сучасні технології, цифровізація	6%

За змістовими акцентами найбільш представленими є теми, пов'язані з національною ідентичністю і патріотизмом – 22% (теми війни, героїзму, незламності; громадянської відповідальності), культурою, традиціями і духовністю – 20% (свята (Різдво, Великдень), народні символи, побут, звичаї, обряди); мова і література – 18% (вивчення граматики з українознавчим контекстом, аналіз творів українських авторів, мовно-культурна ідентичність); історичною пам'яттю – 14% (Голодомор, козацтво, історичні постаті, державотворення); інтеграцією в STEM-освіті як важливого інноваційного компонента конкурсу – 12% (математика з національним змістом, природничі науки (біологія, фізика, географія), практичні задачі з українським контекстом); краєзнавством – 8% (рідний край, місцеві традиції, регіональні особливості). Найменшою, але стратегічно важливою тематикою є цифровізація та інновації – 6%, яка включає використання ШІ, цифрову культуру, онлайн-ресурси, візуалізацію спадщини. Серед учнів початкової школи домінуючими є теми, пов'язані з культурою, мовою і традиціями (60%), серед учнів 10–11 класів – ідентичністю, історією, війною (50%).

Кількісний аналіз засвідчує, що тематичне наповнення уроків має виразну гуманітарно-ціннісну домінанту: понад 60% змісту спрямовано на формування національної ідентичності через культуру, мову, історичну пам'ять і сучасні суспільні виклики. Водночас спостерігається тенденція до розширення міждисциплінарних підходів і поступового зростання частки інноваційних та цифрових практик.

На основі аналізу 220 конкурсних авторських розробок виховних українознавчих заходів (початкова школа – 58, базова школа – 105, старша школа – 57) можна виокремити п'ять провідних тематичних груп сучасних українознавчих практик.

1. Етнокультура і традиції як жива форма пам'яті – 61 робота (27,7%). Широко представлені заходи, присвячені народним святкам, ремеслам, обрядовості, символіці вишивки, писанкарству, українському традиційному строю. Такі практики сприяють формуванню в молоді усвідомлення міжпоколінневої спадкоємності та належності до безперервної української культурної традиції. Приклади таких виховних заходів: «Андріївські вечорниці», «Різдвяний вертеп», «Свято Маланки», «День української хустки», «Вишиванка – духовна броня українців», «Вишиванка – мій генетичний код», «Писанка – оберіг», «Українська світлиця», «Бабусина скриня» та ін.

2. Історична пам'ять як основа тяглості поколінь – 52 роботи (23,6%). Вагоме місце посідають теми, пов'язані з історичною пам'яттю, боротьбою за незалежність, вшануванням героїв Небесної Сотні, захисників України, діячів національно-визвольного руху. Через такі практики молодь включається у національний історичний наратив. Приклади таких виховних заходів: «Небесна Сотня – безневинна жертва», «Герої нескореної України», «Українська повстанська армія: історія нескорених», «А сотню вже зустріли небеса...», «Покров Пресвятої Богородиці. День захисників та захисниць України», «Герої рідного краю: відлуння мужності» тощо.

3. Регіональна пам'ять як складова загальнонаціональної ідентичності – 38 робіт (17,3%). Численні заходи присвячені локальній історії, культурі та видатним постатям окремих територій. Це підтверджує, що українська ідентичність формується через синтез локального та загальнонаціонального досвіду. Приклади таких заходів: «Історія мого села в людських долях», «Тарасові шляхи на Вінниччині», «Незламний Херсон», «Українські народні страви Слобожанщини», «Видатні постаті Прикарпаття», «З історії рідної школи. Наші випускники», «Коли Україна говорить голосами землі» та ін.

4. Війна і стійкість як новий вимір виховання – 38 робіт (17,3%). Суттєвою ознакою сучасного етапу стали теми незламності, опору, волонтерства, пам'яті про полеглих, психологічної витривалості суспільства. Освітній процес оперативно реагує на історичні виклики сьогодення. Приклади таких виховних заходів: «Ціна війни...», «Весна під прицілом», «Молюсь за Україну кожен день», «З повагою до пам'яті про полег-

лих, з подякою за захист – живим», «Сильні духом – незламні серцем», «Мистецтво незламності», «Дякуємо ЗСУ за перших 100 днів у школі» тощо.

5. Українська мова як маркер нації – 31 робота (14,1%). Значний пласт робіт присвячений мовній ідентичності. Українська мова постає не лише засобом комунікації, а символом державності, свободи та культурної суб'єктності українського народу. Приклади таких виховних заходів: «Мова – скарб народу», «Нас світ по мові пізнає», «Мова має значення», «Наша мова – вільна пташка», «Чудне диво калинове – наша українська мова», «Прізвисьце – живе слово», «Дім там, де твоє слово» та ін.

Таким чином, кількісний аналіз засвідчує, що найбільш репрезентованими є етнокультурний блок та історична пам'ять, що свідчить про орієнтацію сучасних вчителів на збереження культурної тяглості й історичної свідомості. Водночас значна частка робіт, присвячених війні та стійкості, демонструє швидку адаптацію освітнього процесу до умов повномасштабної війни та актуалізацію виховного потенціалу українознавства.

Насамкінець, із метою ілюстрації теоретичних положень і результатів проведеного аналізу, наведемо окремі приклади робіт конкурсантів, які репрезентують комплексний і міждисциплінарний характер сучасних українознавчих студій. Так, вагомим прикладом системного підходу до формування дослідницьких компетентностей є робота Загорулько Валентини, вчительки української мови та літератури Школи українознавства ім. Т. Шевченка (м. Манчестер, Велика Британія). Авторкою представлено навчальну програму «Українознавство в дії», спрямовану на підготовку здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності в умовах суботніх і недільних шкіл за кордоном. Програма розрахована на учнів 9 класу та передбачає річний цикл навчання (84 години на рік, 2 години на тиждень), що забезпечує послідовне формування дослідницьких умінь у контексті українознавства. Водночас практико-орієнтований підхід до навчання репрезентує робота Шокало Тетяни, учительки історії української філії школи «Неојус» (Литовська Республіка). Розроблений нею робочий зошит з історії України для учнів 7 класу спрямований на поєднання теоретичного матеріалу з практичною діяльністю учнів, розвиток ключових і предметних компетентностей, а також формування стійкого інтересу до історичного минулого України.

Високим рівнем професійності та сучасним методичним наповненням вирізняється модульний посібник «Сучасна українська діаспора», призначений для вивчення відповідної теми в курсі історії України. Його автор – Гольденберг Яків, заслужений учитель України, лавреат Державної премії в галузі освіти, учитель історії України, завідувач кафедри історико-суспільствознавчих дисциплін Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У посібнику проаналізовано стан української діаспори до повно-

масштабного вторгнення російської федерації у лютому 2022 р., а також висвітлено суттєві зміни, що відбулися після цієї події. Матеріал подано стисло й системно, що забезпечує можливість використання посібника як для самостійного навчання, так і як довідкового ресурсу.

Поряд із цим, важливе місце в сучасних українознавчих практиках посідають інтерактивні форми роботи. Зокрема, авторська розробка Чайки Оксани, методиста відділу експертизи навчальної літератури Державної установи «Український інститут розвитку освіти», «Літературне кафе “Таємниці будинку “Слово”» демонструє ефективність інтеграції літературного, історичного та культурного компонентів. Формат заходу – інтерактивна подорож до Харкова 1920–1930-х років – передбачає використання мультимедійних матеріалів, групових обговорень та творчих завдань, що сприяє глибшому осмисленню феномену «Розстріляного відродження».

У свою чергу, інтеграцію українознавчого підходу в освітній процес на рівні базової школи демонструє інтерактивний урок-представлення мініпроєкту з українознавства для 5 класу «Історія мого міста (села): територіальне розташування, історичне походження, видатні мешканці, сьогодення», розроблений Півтораком Віталієм, вчителем української мови та літератури Калуського наукового ліцею імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області у співавторстві зі Стрільчик Галиною, завідувачем лабораторії педагогічного досвіду та етнопедagogіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Методика проведення заняття ґрунтується на дослідницькій діяльності учнів, їхній взаємодії з родинним середовищем та використанні інтерактивних інструментів (аркуш дослідника, маршрутна карта). Такий підхід сприяє формуванню особистісно значущого зв'язку з локальною історією як складовою національної ідентичності. Прикладом інтеграції сучасних цифрових технологій в українознавчий освітній простір є робота Савранської Віталіни, вчительки інформатики Бахмутської загальноосвітньої школи I–III ступенів №5 з профільним навчанням Бахмутської міської ради Донецької області «Цифровий код ідентичності: використання ШІ для візуалізації українознавчого компонента на уроках інформатики». Запропонована розробка спрямована на розвиток у здобувачів освіти навичок критичного аналізу можливостей нейромереж, а також на формування вмінь свідомого й відповідального використання штучного інтелекту в освітній діяльності. Водночас вона стимулює творчий підхід до переосмислення традиційних українських символів засобами сучасних цифрових технологій.

Прикладом успішної інтеграції українознавчого змісту в мовно-літературну освіту є урок Авілової Олени, вчительки української мови та літератури, директора Великоновосілівського закладу загальної середньої освіти I–III ступенів №2 Великоновосілівської селищної ради Донецької області на

тему «Кома і крапка з комою в складному реченні» (11 клас). Особливістю заняття є поєднання вивчення синтаксичних норм із культурологічним компонентом – осмисленням творчості Мирослава Скорика через написання есе. Це дає змогу не лише формувати мовні компетентності, а й розвивати естетичне сприйняття та загальнокультурну обізнаність учнів.

Отже, наведені приклади засвідчують різноманітність і водночас цілісність сучасних українознавчих практик, що поєднують дослідницький, діяльнісний, інтерактивний та ціннісний підходи до формування національної ідентичності учнівської молоді.

Висновки. Аналіз тематики конкурсних робіт V Міжнародного конкурсу «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» засвідчує комплексний, багатовимірний характер представлених матеріалів та їх відповідність сучасним освітнім і суспільним викликам. Особливої актуальності набувають теми, пов'язані із сучасними подіями в Україні, зокрема героїкою сьогодення, волонтерським рухом, духовною незламністю українського народу в умовах російсько-української війни. Це свідчить про активну інтеграцію українознавчого компонента в контекст сучасних суспільно-політичних процесів та формування в учнів активної громадянської позиції.

Вікова диференціація тематики конкурсних робіт демонструє послідовність і наступність у формуванні українознавчих компетентностей. Для початкової школи характерна образність, емоційність і зосередженість на базових поняттях (родина, символи, природа, традиції). У базовій школі (5–9 класи) спостерігається розширення змісту через поєднання культурологічного, історичного та соціального аспектів. Для старшої школи (10–11 класи) притаманний аналітичний підхід, осмислення складних історичних і сучасних процесів, формування критичного мислення та громадянської свідомості [6].

Сучасні українознавчі практики демонструють чітку орієнтацію на формування патріотизму як базової моделі самоідентифікації здобувачів освіти. Поширеними є розробки уроків та виховних заходів, спрямованих на розвиток любові до України, громадянської відповідальності та усвідомлення особистої причетності до державотворчих процесів, що засвідчує перехід від декларативного патріотизму до діяльнісної громадянської позиції.

Водночас ці практики набувають інноваційного характеру завдяки активному використанню вебквестів, брейн-рингів, інтерактивних студій, цифрових презентацій, мультимедійних проєктів і соціальних мереж. Це свідчить про адаптацію українознавства до запитів цифрового покоління та підвищення його комунікативної ефективності. Загалом характерними рисами сучасних українознавчих практик є символізація культурних кодів (вишиванка, хустка, писанка як знаки духовної сили та стійкості); осмислення травматичного воєнного досвіду як ресурсу морального зростання; посилення міждисци-

плінарності через інтеграцію українознавчих підходів у різні освітні галузі.

1. Бевз Т., Газізова О. Рекомендації для МОН України щодо реформування системи національно-патріотичного виховання учнівської молоді. *Українознавство*. № 1 (94). 2025. С. 114–124.
2. Безсмертна Н. Формування національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства: українознавчий контент-аналіз. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. № 2. 2025. С. 54–62.
3. Виховні засади утвердження української національної ідентичності. Методичний посібник / [Журба К.О., Бех І.Д., Канишевська Л.В., Корнієнко А.В., Малиношевський Р.В., Рейпольська О.Д.]. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. 124 с.
4. Газізова О., Сорочук Л., Кононенко А. Українознавство у системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді: досвід вчителя та творче втілення практичної майстерності. *Вісник НДІУ*. № 1. 2023. С. 134–150.
5. Газізова Олена, Фоцій Сніжана. Українознавчі практики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності молоді. *Українознавчий альманах*. Випуск 35. 2024. С. 16–23.
6. Грабовська Ірина, Газізова Олена. Українознавство у патріотичному вихованні молоді та забезпеченні національної безпеки України. *Всеукраїнська газета «День»*. 03 квітня 2026 р. URL: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/ukrayinoznavstvo-u-patriotychnomu-vykhovanni-molodi-ta-zabezpechenni>
7. Талько Тетяна, Грабовська Ірина, Серова Юлія. Формування етосу української молоді під впливом критики антиукраїнської діяльності рпц. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. 2025. С. 148–154.
8. Формування в учнівської і студентської молоді національної солідарності в умовах війни та повоєнного часу: методичний посібник / Бех І.Д., Коломoeць Г.А., Трейтяк Д.В., Федоренко С.В., Шкільна І.М., Журба К.О. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 148 с.
9. Ціпка Анатолій, Бойко Тетяна, Газізова Олена, Бойко Світлана. Програма курсу за вибором «Українознавство» для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. *Українознавство*. № 1 (74). 2020. С. 98–147.
10. Шакурова О., Отрошко Л., Висотін М., Фігурний Ю. Рекомендації для МОН України щодо комплексу заходів, спрямованих на активне використання українознавства у національно-патріотичному вихованні. *Українознавство*. № 1(94). 2025. С. 102–113.

References

1. Bevz T., Hazizova O. (2025). *Rekomendatsii dlia MON Ukrainy shchodo reformuvannia systemy*

- natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi* [Recommendations for the Ministry of Education and Science of Ukraine on reforming the system of national and patriotic education of schoolchildren]. *Ukrainoznavstvo*. No. 1 (94). Pp. 114–124. (in Ukrainian).
2. Bezsmertna N. (2025). *Formuvannia natsionalnoi identychnosti molodi yak chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva: ukrainoznavchyi kontent-analiz* [Formation of national identity of youth as a factor in the consolidation of Ukrainian society: Ukrainian studies content analysis]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorychni nauky*. No. 2. Pp. 54–62. (in Ukrainian).
3. Zhurba K.O., Bekh I.D., Kanishevska L.V., Kornienko A.V., Malynoshchuk R.V., Reipolska O.D. (2024). *Vykhovni zasady utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti: metodychnyi posibnyk* [Educational principles for the affirmation of Ukrainian national identity]. Ivano-Frankivsk: NAIR. 124 p. (in Ukrainian).
4. Hazizova O., Sorochuk L., Kononenko A. (2023). *Ukrainoznavstvo u systemi natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi: dosvid vchytelia ta tvorche vtilennia praktychnoi maisternosti* [Ukrainian studies in the system of national-patriotic education of students: teacher's experience and creative embodiment of practical skills]. *Visnyk NDIU*. No. 1. Pp. 134–150. (in Ukrainian).
5. Hazizova O., Foshchii S. (2024). *Ukrainoznavchi praktyky u sferi utverdzhennia natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti molodi* [Ukrainian studies practices in the field of affirming the national and civic identity of youth]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Issue 35. Pp. 16–23. (in Ukrainian).
6. Hrabovska I., Hazizova O. (03 April 2026). *Ukrainoznavstvo u patriotychnomu vykhovanni molodi ta zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Ukrainian studies in the patriotic education of youth and ensuring the national security of Ukraine]. *Vseukrainska hazeta "Den"*, URL: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/ukrayinoznnavstvo-u-patriotychnomu-vykhovanni-molodi-ta-zabezpechenni> (in Ukrainian).
7. Talko T., Hrabovska I., Sierova Yu. (2025). *Formuvannia etosu ukrainskoi molodi pid vplyvom krytyky antyukrainskoi diialnosti RPTs* [Formation of the ethos of Ukrainian youth under the influence of criticism of the anti-Ukrainian activities of the roc]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Issue 37. Pp. 148–154. (in Ukrainian).
8. Bekh I.D., Kolomoiets H.A., Tretiak D.V., Fedorenko S.V., Shkilna I.M., Zhurba K.O. (2025). *Formuvannia v uchnivskoi i studentskoi molodi natsionalnoi solidarnosti v umovakh viiny ta povoiennoho chasu: metodychnyi posibnyk* [Formation of national solidarity among schoolchildren and students in war and post-war times]. Ivano-Frankivsk: NAIR. 148 p. (in Ukrainian).
9. Tsipko Anatolii, Boiko Tetiana, Gazizova Olena, Boiko Svitlana. (2020). *Prohrama kursu za vyborom «Ukrainoznavstvo» dlia 5–11 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity Ukrainy* [Curriculum for the Elective Course "Ukrainian Studies" for Grades 5–11 in Secondary Education Institutions of Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*. No.1 (74). Pp. 98–147. (in Ukrainian).
10. Shakurova O., Otroshko L., Vysotin M., Fihurnyi Yu. (2025). *Rekomendatsii dlia MON Ukrainy shchodo kompleksu zakhodiv, spriamovanykh na aktyvne vykorystannia ukrai-noznnavstva u natsionalno-patriotychnomu vykhovanni* [Recommendations for the Ministry of Education and Science of Ukraine and other state authorities of Ukraine on a set of measures aimed at the active use of Ukrainian studies in national and patriotic education]. *Ukrainoznavstvo*. 1(94). Pp. 102–113. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу / Received: 29.04.26
 Прорецензовано / Revised: 15.05.26
 Схвалено до друку / Accepted: 17.05.26

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Ірина ГРАБОВСЬКА

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософії і геополітики НДІУ КНУТШ,
Україна, м. Київ,
провідний науковий співробітник
Музею книги і друкарства України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-7416-9541

Email: grabovskai@ukr.net

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ МАС-МЕДІЙНИМИ ЗАСОБАМИ ТА СУЧАСНОЮ МІЛІТАРИСТИКОЮ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто процес, як мас-медіа України та сучасна мілітарна література впливають на формування української ідентичності молоді. Аналіз даного процесу відбувається у контексті забезпечення національної безпеки держави та соціуму. Дослідження інформаційного простору сучасної воюючої України, зокрема і медіа та видань мілітарного спрямування – це сьогодні один із найактуальніших напрямків не лише гуманітарного дискурсу, але і практичного застосування у боротьбі з рашистською пропагандою та брехнею. Варто відзначити, що українська держава серйозно ставиться до інформаційної безпеки. Сучасні соціогуманітарні дослідження в Україні, по четвертому рокові повномасштабного вторгнення російського агресора на територію нашої Батьківщини, фіксують низку цікавих змін в ідентифікаційних процесах української молоді.

Загалом ідентифікаційні процеси та ціннісні орієнтації української молоді є, якщо й не центральними темами українських мас-медійних ресурсів під час цієї кривавої війни, то часто обговорюваними в контексті інших найактуальніших тем.

Серед висновків можна з повним правом назвати процес активного утвердження та кристалізації української ідентичності молоді; активна громадянська позиція молодих громадян України; згуртованість, безпека, стійкість, свобода, справедливість як пріоритетні характеристики ціннісних орієнтацій молодого покоління українців. Замість «успішного бізнесмена» чи «моделі з глянцю» медіа пропонують образи молодих Захисників/Захисниць, парамедиків та волонтерів. Ідентичність сучасної молоді людини в часи війни часто будується навколо корисності для громади. Якщо ти не допомагаєш — ти «поза контекстом», «не в темі», а це створює певний соціальний тиск на молоду особистість.

Таким чином, вагому роль у формуванні патріотично налаштованого молодого покоління українських громадян відіграють як мас-медійні засоби сучасної України, так і її мілітаристика.

Ключові слова: Україна, російсько-українська війна, ідентичність молодого покоління, мас-медійні ресурси, ЗМІ, література про війну.

Iryna GRABOVSKA

PhD, Senior Researcher

Department of Philosophy and Geopolitics,
Research Institute of Ukrainian Studies of
of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine, Kyiv,

Visionary Researcher at the Museum of Books and Printing of Ukraine, Kyiv

THE SHAPING OF UKRAINIAN YOUTH IDENTITY THROUGH THE MASS MEDIA AND CONTEMPORARY MILITARISM AS A PREREQUISITE FOR ENSURING UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

Abstract. This article examines how Ukraine's mass media and contemporary military literature influence the formation of Ukrainian identity among young people. This process is analysed in the context of ensuring the national security of the state and society. Research into the information landscape of modern, war-torn Ukraine, particularly the media and military-oriented publications, is currently one of the most pressing areas not only of humanities discourse

but also of practical application in the fight against Russian propaganda and disinformation. It is worth noting that the Ukrainian state takes information security seriously. Contemporary socio-humanitarian research in Ukraine, four years into the Russian aggressor's full-scale invasion of our homeland, records a number of interesting changes in the identity-forming processes of Ukrainian youth.

In general, the identity formation processes and value orientations of Ukrainian youth, whilst not the central themes of Ukrainian mass media during this bloody war, are frequently discussed in the context of other highly topical issues.

Among the conclusions, one can rightly highlight the process of active affirmation and crystallisation of Ukrainian identity among young people; the active civic stance of Ukraine's young citizens; and solidarity, security, resilience, freedom and justice as the priority characteristics of the younger generation's value orientations. Instead of the 'successful businessman' or the 'glamour model', the media are presenting images of young defenders, paramedics and volunteers. The identity of today's young people in times of war is often built around being of use to the community. If you do not help, you are 'out of touch' or 'out of the loop', and this creates a certain amount of social pressure on young people.

Thus, both the mass media of modern Ukraine and its militaristic culture play a significant role in shaping a patriotic-minded young generation of Ukrainian citizens.

Keywords: Ukraine, Russian-Ukrainian war, identity of the younger generation, mass media resources, media, literature on war.

Постановка проблеми. Реалії гібридних війн, особливо російсько-української війни, наочно довели, яку вагому роль у формуванні світогляду та ідентитетів спільноти відіграють у сучасному інформаційному суспільстві мас-медійні засоби як пропагандистського типу, так і представники незалежних ресурсів, а також спеціалізована та навіть художня література мілітаристського спрямування. Без перебільшення сьогодні від функціонування та ідеологічної спрямованості інформаційних ресурсів залежить безпека держав та націй.

Особливої ваги інфопростір існування спільноти набуває, коли мова йде про ідентифікаційні процеси у молодіжному середовищі, адже саме молодь, «якість» її світоглядних настанов вже у сьогоденні визначатиме можливе майбутнє або «небуття» держави в перспективі. Як справедливим є твердження, що не можна перемогти народ, який згуртовано піднявся на боротьбу з агресором, так і вірне зворотне: неможливо перемогти у війні ворога, коли значна частина соціуму не «працює» на спільну перемогу над нападником.

У такій ситуації особливого значення набуває боротьба за мізки людей, бо ніякі танки, ніякі домовленості не врятують країну, де немає консолідованої патріотично налаштованої абсолютної більшості громадян, здатних боронити свою країну від ворога. А для того, щоб усі громадяни України зрозуміли нарешті, що росіянин-путініст сьогодні не брат нам, а жорстокий і підступний ворог потрібна серйозна робота з масовою свідомістю. У цьому плані саме українська гуманітаристика загалом, й українознавство зокрема повинні створити отой науковий фундамент нової ідеології держави, що опинилась у центрі цивілізаційного конфлікту між диктатурою і свободою, ставши територією, де відбувається війна з неоперією Кремля. І якщо для інших держав це період становлення нового світового порядку, то для українців у прямому сенсі слова – це війна за власне виживання і свободу! [18].

Метою розвідки є дослідження специфіки впливу сучасних мас-медійних ресурсів та мілітарної літератури на формування ідентичності української

молоді під час російсько-української війни в контексті забезпечення національної безпеки України.

Аналіз існуючих джерел та літератури. Дослідження інформаційного простору сучасної воюючої України, зокрема і медіа та видань мілітарного спрямування – це сьогодні один із найактуальніших напрямків не лише гуманітарного дискурсу, але і практичного застосування у боротьбі з рашистською пропагандою та брехнею. Варто відзначити, що українська держава серйозно ставиться до інформаційної безпеки. І серед наукових досліджень вже напрацьовано певну кількість текстів (матеріалів конференцій, статей та дисертаційних робіт), присвячених вказаній проблематиці. І все ж чимала кількість проблем у межах цієї справді мега-актуальної тематики залишаються недостатньо висвітленими, враховуючи і всі найновіші проблеми, які породжує бурхливий період теперішнього існування української спільноти у стані війни.

Серед наукових статей та дисертаційних досліджень, проведених у визначеному тематичному напрямі, варто назвати декілька робіт, зокрема, статті Бойко А.І., Бойко А.О. «Система цінностей як фундамент культурної ідентичності в сучасному суспільстві: огляд основних проблем» [1]; Бойко С. «Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни» [2]; Шведової Я.В. «Медіаосвіта як засіб формування медіакультури студентства» [16]; дисертацію Бут К.О. «Медіареальність як складник протестних рухів», що захищалась у 2024 р. зі спеціальності «журналістика» у Запорізькому національному університеті; Ковальчук О.С. «Формування медіакультури студентської молоді засобами журналістики» та багато інш. Цікавими та мега-актуальними для аналізу ситуації є роботи з «кібер-патріотизму» (Cyber-patriotism), огляд яких вимагає спеціальної розвідки. Незрідка ЗМІ феномен «кіберпатріотизму» називають «цифровою передовою» української національної безпеки. Вже створено проект «Платформа національної ідентичності: цифровий простір, що об'єднує» [12]. Це інноваційний цифровий проект, спрямований на формування стійкої національної свідомості насамперед молодого

покоління українців, проте, він має і більш широку мету – об'єднувати у патріотичному рухові усі верстви населення України та залучати іноземних громадян до ознайомлення з нею. «Платформа покликана стати простором, де кожен та кожна зможе відкрити для себе історію, культуру, традиції та сучасні досягнення України, а також усвідомити власний зв'язок з українською спільнотою та відповідальність за майбутнє держави» [12].

Авторкою цього матеріалу теж висвітлювались теми, пов'язані з ідентифікаційними процесами у молодіжному середовищі українців та їхнім відображенням у мас-медійному просторі країни [3; 4; 5; 17], у тому числі у низці публікацій для Всеукраїнської газети «День» [6]. Зокрема, висвітлюючи перебіг конкретних заходів, що проводились Науково-дослідним інститутом українознавства КНУ ім. Тараса Шевченка, авторка спеціально зупинялась на питаннях ідентичності молоді в час гарячої фази війни; аналізі результатів міжнародного конкурсу з українознавства серед вчителів; відгуки на заходи у Музеї книги і друкарства України теж часто стосувались питань формування та утвердження української національної, громадянської та культурної ідентичності молодих українців; висвітлення діяльності мелітопольської громади та ВПО з окупованого Мелітополя природним чином наштовхувало на роздуми про патріотизм та виховання молодого покоління та забезпечення національної безпеки України.

Основна частина. Сучасні соціогуманітарні дослідження в Україні, по четвертому рокові повномасштабного вторгнення російського агресора на територію нашої Батьківщини, фіксують низку цікавих змін в ідентифікаційних процесах української молоді. Як правило, подібні аналітичні матеріали базуються на низці серйозних наукових досліджень, в основі яких лежать соціологічні дані або більш широкі наукові розвідки з цього питання [13].

Варто акцентувати увагу на тому, що політика української держави також спрямована на формування та утвердження національної та громадянської ідентичності сучасних українців, зокрема, і молодого покоління. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» стверджує наступне: «Основними завданнями державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є: 1) формування у громадян України, у тому числі дітей та молоді: активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільнодержавних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави...» [8].

Серед найбільш використовуваних матеріалів засобами масової інформації України сьогодні є наступні: соціологічні дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІСу), «Українського

центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова» (Центру Разумкова), Дослідницької агенції Info Sapiens тощо. Також вже напрацьований певний корпус наукових текстів у фахових наукових виданнях України, присвячений частково чи й повністю даній проблематиці, про що йшлося вище. Ці наукові статті теж використовуються журналістами українських ЗМІ при висвітленні проблеми зміни ідентифікаційних характеристик молодого покоління українців часів повномасштабного вторгнення путінської неоімперії на територію незалежної української держави.

Отже, що фіксують українські ЗМІ у зміні ціннісних орієнтацій та ідентифікації молоді України періоду гарячої фази війни росії проти України? Насамперед це значне посилення ваги національних цінностей в якості пріоритетних як серед старшого покоління громадян України, так і молодого [15]. Російська агресія сприяла кристалізації української ідентичності молоді, підйому її патріотизму. Зросла і громадянська свідомість, відповідальність та активність молоді. Молоді громадяни України сьогодні активно волонтерять на всіх напрямках, і найголовніше – у допомозі ЗСУ і фронту. Значною мірою на переорієнтацію на патріотично значимі цілі у молоді України вплинув той факт, що сьогодні понад 20% населення країни захищає її зі зброєю в руках. А це чийсь батьки, брати, сестри, тобто, найближчі та найавторитетніші особи для молодої людини.

Медіа ресурс «ZMINA», який працює саме з молодим поколінням українців, наприклад, свого часу зазначав, що у 2023 р. 30% української молоді вперше долучились до волонтерства. «Нагадаємо, раніше ZMINA писала про те, що у 2023 році в Україні 30% молодих українців вперше долучились до волонтерської діяльності. Відповідно за рік частка молоді, яка вперше спробувала себе у волонтерстві, зросла з 6 до 30%» [7].

Цей факт вплинув на законодавчу діяльність ВРУ. Верховна Рада в цілому ухвалила законопроект щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти. «...законопроект передбачає: зарахування студентам волонтерства за практику (якщо таке було в напрямі навчання); волонтерам видаватимуть документ, який підтверджує його участь в волонтерській діяльності від громадської, благодійної чи волонтерської організації; волонтерський досвід впливатиме на вступ до закладів освіти шляхом включення досвіду волонтерства в мотиваційний лист; керівники закладів освіти будуть зобов'язані підтримувати розвиток волонтерських ініціатив та залучення учнів до волонтерської діяльності» [7].

Однією з найвагоміших змін українського життя в цілому, звичайно, й життя української молоді воюючої країни стало зростання рівня згуртованості та взаємодопомоги в соціумі. На всі злочини рашистів, їхні терористичні атаки українська спільнота відповідає підвищенням консолідації громадян. Згуртованість українців воюючої держави – одна з центральних тем мас-медійних ресурсів України. Напри-

клад, газета КНУТШ «Київський університет» у відповідь на нічну ракетну атаку, що пошкодила гуртожиток в студмістечку університету, вмістила статтю під красномовною назвою «Згуртованість – наша відповідь». У дописі зазначається: «...треба знати нашу університетську спільноту: вона вкотре доводить свою згуртованість навіть за критичних обставин. Наше ставлення до чергового воєнного злочину країни-терориста висловив ректор Володимир Бугров: «Ворог хоче нас зламати, але наша відповідь – це згуртованість, єдність і спільна робота заради перемоги. Іншого виходу у нас немає. Як казала уродженка Києва Голда Меїр: «Вони хочуть нашої смерті, ми хочемо жити – отже, місця для компромісу немає». Віримо, що спільними зусиллями зможемо впоратися з цією ситуацією. У нас сильна громада, яка вміє триматися разом!» [9].

У дослідженні «Соціальні наслідки війни: як змінилася ідентичність українців після 2022 року» зазначається: «Війна породила нові символи та героїв: солдати ЗСУ, медики, волонтери, парамедики – нові “народні святі”; образ жінки-захисниці – руйнування гендерних стереотипів; прості історії про неймовірну силу духу – від бабусі з коктейлем Молотова до дітей, які плетуть сітки. Ці образи стали частиною колективного наративу, а через нього – й колективної ідентичності. Українці більше не бачать себе жертвами – вони бачать себе бійцям» [13].

Не лише мас-медіа України працюють із молодіжною проблематикою в сенсі патріотичного виховання як однієї з умов забезпечення національної безпеки. Мілітаристика, під якою розуміється напрям у літературі та мистецтві, сьогодні активно формує образ справжнього патріота України – воїна-Захисника чи бійчині-Захисниці.

Щодо мілітарної літератури, Остап Українець зазначає: «...насправді варто розібратися із назвами: ветеранська література – це література, написана ветеранами, військовослужбовцями, які мають бойовий досвід. Мілітарна література, вона ж воєнна література/воєнліт – це література, що стосується війни. Вона не обов'язково написана військовослужбовцями й ветеранами» [11].

Виховну роль мілітарної літератури для молодого покоління важко переоцінити. Вочевидь, розповідь генерала Залужного про своє життя та сучасну війну є виховуючим читанням для молоді. Вихід у світ першого тому «Моя війна», виданого у 2024р., трилогії Валерія Залужного є знаковою подією у культурному житті сучасної України. Оглядачі відзначали, що книга є насамперед звертанням до української молоді [14]. Ось слова легендарного генерала, наведені сайтом ТСН, про власний твір: «Ділюся з вами своєю власною розповіддю про себе, про мої думки та життєві рішення». У мас-медіа зазначається: «За словами Залужного, писав книгу для молоді та хоче в ній “донести важливу істину: у житті можливо все, якщо ти дуже цього хочеш”. Також він наголосив, що це книга про його війну» [14]. В інтерв'ю для ЗМІ Залужний повідомив: «Це книга про мою війну. По-перше,

війну з власними страхами, які не дають щось робити. По-друге, війну з людьми, які перешкоджають досягати мети. І нарешті – війну з обставинами, які стають перепонами у житті» [14]. Дві наступні книги в трилогії матимуть назви «Наша війна» і «Їхня війна». Зараз Валерій Залужний працює над другою книгою з трилогії під назвою «Наша війна».

Наприкінці минулого 2025 р. в мас-медійному просторі країни широко обговорювалася ініціатива президента Володимира Зеленського, який у вересні запропонував створити 1000 годин українського контенту, виділивши для цього майже 4 млрд грн у бюджеті на 2026 р. Для реалізації президентської ініціативи, як повідомляли українські ЗМІ, в бюджеті програми Міністерства культури із назвою «Забезпечення стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки, заходів з європейської та євроатлантичної інтеграції, національної ідентичності, героїзму, створення та поширення аудіо-візуальних творів патріотичного спрямування» були закладені додаткові гроші. В ексклюзивному інтерв'ю виданню «Детектор медіа» віце-прем'єрка з гуманітарної політики та міністерка культури Тетяна Бережна зазначала, що «Це стратегічна ініціатива, покликана збільшити кількість українського контенту, зміцнити українську ідентичність, посилити захист від ворожих наративів, створити альтернативу російському культурному впливу, а також підтримати розвиток української кіноіндустрії» [10].

На сьогодні в українському культурному просторі утворився цілий окремий напрямок мілітарної літератури про російсько-українську війну, який заслуговує і є вже предметом спеціальних досліджень. У межах даної статті лише перерахуємо ті з них, які з'явилися на полицях книжкових магазинів Києва. Це: Зіненко Р. «Іловайський щоденник» (2017); Шила А. «Жінка війни» (2018); Мазур О. «Стрес комбата» (2019); «За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України. У двох книгах. Книга 1». (2022); В'ятрович В.М. «Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну» (2023); «Київ. Жінки. Війна: збірка / упор.і передм. М. Іванцова» (2023); Залужний В. «Моя війна» (2024); Петров О. «Кава з присмаком попелу» (2024); Таран Л. «Осяяні» (2025); Тинченко Я. «Війна за незалежність України. Перший етап: 2014-2015 роки. Передумови, цифри, факти» (2025) та багато інш. Аналіз кожної з названих тут книг, як і багатьох інших, заслуговує на окрему спеціальну розвідку. І всі ці праці є правдивою історією української боротьби з російськими окупантами і можуть розглядатись як патріотично формує читання для української молоді.

Висновки. Загалом ідентифікаційні процеси та ціннісні орієнтації української молоді є, якщо й не центральними темами українських мас-медійних ресурсів під час цієї кривавої війни, то часто обговорюваними в контексті інших найактуальніших тем.

Серед висновків можна з повним правом назвати процес активного утвердження та кристалізації української ідентичності молоді; активна громадянська позиція молодих громадян України; згуртованість,

безпека, стійкість, свобода, справедливість як пріоритетні характеристики ціннісних орієнтацій молодого покоління українців. Замість «успішного бізнесмена» чи «моделі з глянцю» медіа пропонують образи молодих Захисників/Захисниць, парамедиків та волонтерів. Ідентичність сучасної молоді людини в часи війни часто будується навколо корисності для громади. Якщо ти не допомагаєш – ти «поза контекстом», «не в темі», а це створює певний соціальний тиск на молоду особистість.

Таким чином, вагому роль у формуванні патріотично налаштованого молодого покоління українських громадян відіграють як мас-медійні засоби сучасної України, так і її мілітаристика.

1. Бойко А.І., Бойко А.О. Система цінностей як фундамент культурної ідентичності в сучасному суспільстві: огляд основних проблем. *Культурологічний альманах*. Вип. 4 (12), 2024. С. 166–177.
2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.2>
3. Грабовська І., Наливайко Л., Талько Т. Роль засобів масової інформації України у формуванні ставлення спільноти до українського жіноцтва в армії та на війні. *Українознавчий альманах*. Вип. 34. 2024. С. 58–64. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/index>
4. Грабовська Ірина. Процес формування смислових пріоритетів ідентичності української молоді та його відображення в інформаційному дискурсі національної безпеки. *Матеріали Міжнародної наукової конференції «Сучасне українознавство в обороні держави та її повоєнній відбудові»*. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 283–286.
5. Грабовська І. Українські ЗМІ про зміни в ціннісних орієнтаціях української молоді та їхній вплив на ідентифікаційні процеси під час війни. *В Всеукраїнській науковій читанні з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). *Збірник матеріалів*. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 94–96.
6. Див. про це: Грабовська Ірина. Переможці. 29 серпня 2024 р.; Ірина Грабовська. Українознавство виховує свідомих громадян і патріотів України. 31 березня 2025 р.; Ірина Грабовська. Єднання волонтерів світу заради консолідації зусиль для допомоги Україні. 14 квітня 2025 р.; Ірина Грабовська. Інтелектуальне волонтерство в Україні як феномен нашого часу. 21 квітня 2025 р.; Ірина Грабовська. Всесвітній день вишиванки в Музеї книги і друкарства України. 19 травня 2025 р. *Всеукраїнська газета «День»*, персональна сторінка. URL: <https://day.kyiv.ua/profile/iryna-grabovska>
7. Досвід волонтерства допомагатиме молоді вступати у виші — законопроект. 08 Січня 2025. URL: [https://zmina.info/news/dosvid-volonterstva-](https://zmina.info/news/dosvid-volonterstva-dopomagatyme-molodi-vstupati-u-vishi-zakonoproekt)

[dopomagatyme-molodi-vstupati-u-vishi-zakonoproekt/](https://zmina.info/news/dosvid-volonterstva-dopomagatyme-molodi-vstupati-u-vishi-zakonoproekt/)

8. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
9. Згуртованість – наша відповідь. *Газета «Київський університет»*. URL: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1341073530878710&set=pb.100049282283122.-2207520000>
10. Наталія Лигачова. Тетяна Бережна: «Ключове завдання — побудувати справедливую систему». URL: <https://detector.media/infospace/article/248659/2026-03-28-tetyana-berezhna-klyuchove-zavdannya-pobuduvaty-spravedlyvu-systemu/>
11. Остап Українець про мілітарну літературу і коли її почали писати. URL: <https://chytomo.com/ostap-ukrainets-pro-militarnu-literaturu-i-koly-ii-pochaly-pysaty/>
12. Платформа національної ідентичності: цифровий простір, що об'єднує. URL: <https://mms.gov.ua/news/platforma-natsionalnoi-identychnosti-tsyfrovyyi-prostir-shcho-obiednuie>
13. Соціальні наслідки війни: як змінилася ідентичність українців після 2022 року. URL: <https://usp-ltd.org/sotsialni-naslidky-vijny-iak-zminylasia-identychnist-ukraintsiv-pislia-2022-roku/>
14. «Це книга про мою війну»: Залужний опублікував перший рукопис. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ce-kniga-pro-moyu-viynu-zaluzhniy-opublikuvav-pershiy-rukopis-2727777.html>
15. Цінності в час війни. URL: https://lb.ua/blog/pershe_grudnya/650470_tsinnosti_chas_viyini.html
16. Шведова Я.В. Медіаосвіта як засіб формування медіакультури студентства. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3605>
17. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Kateryna Nastoiashcha, Dmytro Tovmash. MODERN UKRAINIAN WOMEN IN THE ARMY: REALITIES AND PROSPECTS. *Ad alta. Journal of interdisciplinary research*. #14/02/2024. Pp.119–123. <https://doi.org/10.33543/j.1402.119123>
18. Geopolitical Subjectness of Ukraine in the Context of Global Challenges: a monograph/ I. Hrabovska, S. Hrabovskyi, R. Dodonov, S. Kahamlyk, R. Marutian, K. Nastoiashcha, L. Chuprii. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2025. 224 p. ISBN 978-966-8063-75-6

References

1. Boiko A.I., Boiko A.O. (2024). *Systema tsinnostei yak fundament kulturoi identychnosti v suchasnomu suspilstvi: ohliad osnovnykh problem* [The value system as the foundation of cultural identity in contemporary society: an overview of key issues]. *Kulturolohichnyi almanakh*. Vyp. 4 (12). Pp. 166–177. (in Ukrainian).

2. Boiko S. *Formuvannia natsionalnoi identychnosti ukrainskoi molodi v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny* [The formation of national identity among Ukrainian youth in the context of the Russian-Ukrainian war]. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.2> (in Ukrainian).
3. Grabovska I., Nalyvaiko L., Talko T. (2024). *Rol zasobiv masovoi informatsii Ukrainy u formuvanni stavlennia spilnoty do ukrainskoho zhinotstva v armii ta na viini* [The role of the Ukrainian media in shaping public attitudes towards Ukrainian women in the army and at war]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 34. Pp. 58–64. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/index> (in Ukrainian).
4. Iryna Grabovska. (2025). *Protses formuvanniam smyslovyykh priorytetiv identychnosti ukrainskoi molodi ta yoho vidobrazhennia v informatsiinomu dyskursi natsionalnoi bezpeky* [The process of forming the core values of Ukrainian youth's identity and its reflection in the information discourse on national security]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Suchasne ukrainoznavstvo v oboroni derzhavy ta yii povoiennii vidbudovi»*. Kyiv: NDI ukrainoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka. Pp. 283–286. (in Ukrainian).
5. Grabovska I. (2025). *Ukrainski ZMI pro zminy v tsinnisnykh orïentatsiïakh ukrainskoi molodi ta yikhnii vplyv na identyfikatsiïni protsesy pid chas viin* [Ukrainian media on changes in the value orientations of Ukrainian youth and their impact on identity formation during the war]. *V Vseukrainski naukovy chytannia z mizhnarodnoiu uchastiu «Svoiu Ukrainu liubit!» (m. Kyiv, NDI ukrainoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka). Zbirnyk materialiv*. Kyiv: NDI ukrainoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka. Pp. 94–96. (in Ukrainian).
6. Dyv. pro tse: Grabovska Iryna. *Peremozhtsi* [Winners]. 29 cernia 2024 r.; Iryna Grabovska. *Ukrainoznavstvo vykhovuje svidomykh hromadian i patriotiv Ukrainy* [Ukrainian studies fosters conscious citizens and patriots of Ukraine]; 31 bereznia 2025 r.; Iryna Grabovska. *Yednannia volonteriv svitu zarady konsolidatsii zusyldlia dopomohy Ukraini* [The unity of volunteers worldwide to consolidate efforts to help Ukraine]. 14 kvitnia 2025 r.; Iryna Grabovska. *Intelektualne volonterstvo v Ukraini yak fenomen nashoho chasu* [Intellectual volunteering in Ukraine as a phenomenon of our time]. 21 kvitnia 2025 r.; Iryna Grabovska. *Vsesvitnii den vyshyvanky v Muzei knyhy i drukarstva Ukrainy* [World Vyshyvanka Day at the Museum of Books and Printing of Ukraine]. 19 travnia 2025 r. *Vseukrainska hazeta «Den», personalna storinka*. URL: <https://day.kyiv.ua/profile/iryna-hrabovska> (in Ukrainian).
7. *Dosvid volonterstva dopomahatyme molodi vstupyty u vyshi — zakonoproiekt* [Volunteering experience will help young people gain entry to universities — draft bill]. (08 Sichnia 2025). URL: <https://zmina.info/news/dosvid-volonterstva-dopomagatyme-molodi-vstupyty-u-vyshi-zakonoproiekt/> (in Ukrainian).
8. *Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti»* [The Law of Ukraine 'On the Fundamental Principles of State Policy in the Sphere of Promoting Ukrainian National and Civic Identity']. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (in Ukrainian).
9. *Zghurtovanist – nasha vidpovid. Hazeta «Kyivskiy universytet»* [Solidarity is our answer]. URL: <https://www.facebook.com/photo?fbid=1341073530878710&set=pb.100049282283122.-2207520000> (in Ukrainian).
10. Nataliia Lyhachova. *Tetiana Berezna: «Kliuchove zavdannia — pobuduvaty spravedyvu systemu»* [Tetiana Berezna: "The key task is to build a fair system"]. URL: <https://detector.media/infospace/article/248659/2026-03-28-tetyana-berezna-klyuchove-zavdannia-pobuduvaty-spravedyvu-systemu/> (in Ukrainian).
11. *Ostap Ukrainets pro militamu literaturu i koly yii pochaly pysaty* [Ostap Ukrainets on military literature and when it first began to be written]. URL: <https://chytomo.com/ostap-ukrainets-pro-militamu-literaturu-i-koly-ii-pochaly-pysaty/> (in Ukrainian).
12. *Platforma natsionalnoi identychnosti: tsyfrovyyi prostir, shcho obiednuie* [The platform of national identity: a digital space that unites]. URL: <https://mms.gov.ua/news/platforma-natsionalnoi-identychnosti-tyfrovyyi-prostir-shcho-obiednuie> (in Ukrainian).
13. *Sotsialni naslidky viiny: yak zminylasia identychnist ukrainsiv pislia 2022 roku* [The social consequences of the war: how the identity of Ukrainians has changed since 2022]. URL: <https://usp-ltd.org/sotsialni-naslidky-vijny-iak-zminylasia-identychnist-ukrainsiv-pislia-2022-roku/> (in Ukrainian).
14. *«Tse knyha pro moiu viinu»: Zaluzhnyi opublikuvav pershyi rukopys* ["This is a book about my war": Zaluzhnyi has published his first manuscript]. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ce-kniga-pro-moyu-viynu-zaluzhniy-opublikuvav-pershiy-rukopis-2727777.html> (in Ukrainian).
15. *Tsinnosti v chas viiny* [Values in times of war]. URL: https://lb.ua/blog/pershe_grudnya/650470_tsinnosti_chas_viyini.html (in Ukrainian).
16. Shvedova Ya.V. *Mediaosvita yak zasib formuvannia mediakultury studenstva* [Media education as a means of shaping media culture among students]. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3605> (in Ukrainian).
17. Iryna Grabovska, Tetiana Vlasova, Kateryna Nas-toiashcha, Dmytro Tovmash. (2024). MODERN UKRAINIAN WOMEN IN THE ARMY: REALITIES AND PROSPECTS. *Ad alta. Journal of interdisciplinarny research*. #14/02. Pp.119–123. <https://doi.org/10.33543/j.1402.119123>
18. Geopolitical Subjectness of Ukraine in the Context of Global Challenges: a monograph/ I. Hrabovska, S. Hrabovskyi, R. Dodonov, S. Kahamlyk, R. Marutian, K. Nastoiashcha, L. Chuprii. (2025). Kyiv: Research

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.6>
УДК 314/316.4

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ, м. Київ

ORCID: 0000-0003-3041-8945
Email: HrabovskyS@gmail.com

СОВЕТСЬКА/ПОСТСОВЕТСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ СТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ РЕЛІГІЇ АНТИЗАХІДНИЦТВА

Анотація. Стаття стосується актуальної як у теоретичному, так і у світоглядному та культурному сенсах проблематики. Йдеться про одну з основ політичної релігії імперської Росії, пов'язану з чинною російсько-українською війною як війною проти «колективного Заходу». Автор статті використовує напрацьоване у світовій теоретичній думці концептуальне поняття «політична релігія» для описання та дослідження практики творення советської та постсоветської тоталітарної ідеології та міфології. Авторська увага зосереджена на літературі як ефективному інструменті творення такої міфології, яка в багатьох випадках могла бети несумісною з позірними гаслами «інтернаціоналізму», «гуманізму» та «слов'янського братерства», не кажучи вже про беззаперчні, документально підтверджені історичні факти.

На початку статті здійснене окреслення основних аспектів поняття «політична релігія». Автор вважає: сильною стороною концепцій політичної релігії є передусім те, що вони пов'язують останню з тоталітаризмом, з його соціально-політичною та культурницькою практикою, ідеологією і міфологією. На загал, політична релігія описує способи організації тоталітарного суспільства. При цьому специфічна культура, інтегрована в політичну релігію, не в останню чергу література, яка служить «під прапором партії», виступає засобом форматування масової свідомості та підсвідомості.

Автор звертається до ряду знакових творів російської советської та постсоветської літератури, написаних від середини ХХ століття до перших десятиліть ХХІ століття. У цих творах яскраво унаочнене антизахідництво як смислова вісь російської імперсько-тоталітарної політичної релігії. Водночас спроби частини літераторів після ХХ з'їзду КПСС вийти за межі цієї релігії, навіть з позиції «автентичного марксизму», піддавалися жорсткій критиці та репресіям, навіть коли йшлося не про політичну опозицію, а про елементарну чесність й об'єктивність.

У статті показана спадкоємність настанов російської політичної релігії пізніх сталінських часів і сьогодення, акцентована увага на використанні з метою насадження антизахідної міфології такого популярного серед молоді літературного напрямку, як наукова фантастика різних років написання та різних жанрів, окреслена специфіка військових мемуарів советського часу та сучасних «військово-історичних досліджень», проаналізовані твори, присвячені «перегриванню історії» з апологією агресивного експансіонізму СССР/Росії.

Ключові слова: імперська Росія, неосталінізм, соціальна міфологія ХХІ століття, апологія експансіонізму, протистояння «колективному Заходу».

Serhiy HRABOVSKY

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H. Skovoroda Institute of Philosophy
of the National Academy of Sciences of Ukraine of Kyiv

SOVIET/POST-SOVIET LITERATURE AS AN EFFECTIVE TOOL FOR CONFIRMING THE TOTALITARIAN POLITICAL RELIGION OF ANTI-VESTERISM

Abstract. The article concerns a topical issue both in theoretical and in worldview and cultural sense. It concerns one of the foundations of the political religion of imperial Russia, connected with the current Russian-Ukrainian war as a war against the "Collective West". The author of the article uses the concept of "political religion"

developed in world theoretical thought to describe and study the practice of creating Soviet and post-Soviet totalitarian ideology and mythology. The author's attention is focused on literature as an effective tool for creating such mythology, which in many cases could be incompatible with the apparent slogans of "internationalism", "humanism" and "Slavic brotherhood", not to mention the undeniable, documented historical facts

At the beginning of the article, the main aspects of the concept of "political religion" are outlined. The author believes that the strength of the concepts of political religion is, first of all, that they connect the latter with totalitarianism, with its socio-political and cultural practice, ideology and mythology. In general, political religion describes the ways of organizing a totalitarian society. At the same time, a specific culture integrated into political religion, not least literature, which serves "under the banner of the party", acts as a means of formatting mass consciousness and subconsciousness..

The author turns to a number of significant works of Russian Soviet and post-Soviet literature, written from the mid-20th century to the first decades of the 21st century. These works vividly illustrate anti-Westernism as the semantic axis of the Russian imperial-totalitarian political religion. At the same time, attempts by some writers after the 20th Congress of the CPSU to go beyond the boundaries of this religion, even from the position of "authentic Marxism", were subjected to harsh criticism and repression, even when it was not a question of political opposition, but of elementary honesty and objectivity.

The article shows the continuity of the guidelines of the Russian political religion of the late Stalin's times and the present, emphasizes the use of such a popular literary direction among young people as science fiction of different years of writing and of different genres, outlines the specifics of the military memoirs of the Soviet era and modern "military-historical studies", analyzes works dedicated to the "replaying of history" with the apology of the aggressive expansionism of the USSR/Russia.

Key words: imperial Russia, neo-Stalinism, social mythology of the 21st century, apology for expansionism, opposition to the "collective West".

Постановка проблеми. У даній статті, яка тематично змикається зі статтею «Антизахідництво як смислова вісь російської імперсько-тоталітарної політичної релігії» [9] і є її певним змістовним продовженням, розглядається актуальна теоретична та практична проблематика, безпосередньо пов'язана з агресивною сутністю імперської Росії та нинішньою російсько-українською війною [6; 24]. Автор ставить на меті описання і дослідження недостатньо вивчених аспектів цієї агресивності, використовуючи напрацьоване у світовій теоретичній думці концептуальне поняття «політична релігія». Видається, що сильною стороною концепцій політичної релігії є насамперед те, що вони пов'язують її з тоталітаризмом, з його практикою, ідеологією та міфологією. Політична релігія описує різні виміри способу організації тоталітарного суспільства. При цьому такі традиційні релігії, як іслам у його радикальних варіантах і російське православ'я «вмонтовані» у відповідні типи політичної релігії, яка за своїм еством на Заході є світською релігією.

Аналіз наукових публікацій. У попередній статті автор відстежив головні етапи розвитку політичної релігії в Російській імперії/СССР/Російській федерації у XIX-XX століттях. Антизахідництво тут виступає як смислова вісь російської імперської, а згодом імперсько-тоталітарної політичної релігії. Ця релігія асимілювала і російське православ'я, зробивши його складовою державного механізму, і сталінський марксизм-ленінізм, й офіційну історіографію, і значну частину літератури. Вони стали інструментами здійснення влади, яка претендувала та претендує сьогодні на абсолютну. Тоталітарна міфологія як основа російської політичної релігії поширена далеко за межі самої Росії. Ця міфологія – цілісна система пояснення світу та програмування дій як індивідів, так

і груп індивідів і соціальних спільнот зі своєю логікою. Одним із ефективних інструментів такого програмування та поширення була у минулому і є сьогодні імперська культура, деякі знакові виміри та явища якої розглядає ця стаття.

Варто зауважити, що з 1990-х років напрацьовані на Заході концепції політичної релігії використовуються і в Україні. У XXI столітті у світі триває напрацювання теоретичного матеріалу щодо різних варіантів політичної релігії. Працювали та працюють у цій царині такі дослідники, як Еміліо Джентіле (Італія), Кирило Говорун, Олег Кисельов, Людмила Филіпович (Україна), Роберт Белла, Дональд Джонс, Джон Коулмен, Анжела Куртц, Расел Річі (США), Ганс Маєр, Клаус-Ґеорґ Ріґель (Німеччина), Майкл Бурлей (Велика Британія), Дональд Гейтс, Пітер Стін (Австралія), Зіра Боке, Ісмаель Саз (Іспанія), Ерік ван Рее (Нідерланди) та інші.

При цьому одним із найбільш дискусійних є питання, чи припустимо використовувати поняття «світська релігія» – чи можна його використовувати щодо ісламських країн, тим більше тих, де панує ісламістський фундаменталізм. Так само проблематичним є застосування цього поняття і щодо суспільства російського, де православ'я в його «московському» варіанті інтегроване у відверто імперсько-тоталітарну політичну релігію.

У концентрованому вигляді ця релігія вимагає знищення, причому воєнного, остаточного та безповоротного, всього західного світу. Це помітили вже і західні дослідники. Так, Дмитрій (Діма) Адамський, професор Університету Райхмана (Ізраїль), описує феномен «Ядерного православ'я» – симбіозу релігійного месіанізму та геополітичної стратегії. За Адамським, російська геополітична культура після 2012 року пройшла через глибоку сакралізацію війни. Ро-

сійська церква стала не просто лояльною до влади інституцією, а частиною ядерної стратегії, освячуючи зброю масового знищення як чи не головного гаранта збереження «православної цивілізації». Відтак війна в РФ наразі сприймається не просто як геополітика, а як хрестовий похід проти «занепалялого Заходу» [21]. Хоча «ядерне православ'я» зародилося ще до 2012 року, сакралізація агресивної війни – органічний для РПЦ конструкт ще з доби Сталіна. Просто нині він набув значних масштабів. Історик і політик Роман Безсмертний на підставі аналізу останніх за часом текстів російського співтворця чинної модифікації політичної релігії Сергія Караганова зазначав: «Отже, що пише Караганов? У росії і світу ворог один – це Європа. Українці – це просто наймити, які виконують завдання Європи. Вся Європа русофобська і її вже треба починати бомбити. Найлютіший ворог – Велика Британія. А Німеччина відповість за всі дії Гітлера. Президент Трамп розуміє все зло Європи, але штовхає її на протистояння з росією. Україна ж для Трампа лише плацдарм. США – це теж ворог, бо є частиною колективного Заходу. Вихід один – застосування ядерної зброї. Тільки так можна врятувати світ. Світле майбутнє може забезпечити лише росія, Китай і Іран!» [3]. Не має значення, що масштабна ядерна війна знищить життя на Землі, крім хіба що його найпримітивніших форм; головне – перемоги Захід.

Така «найвища форма» антизахідництва зробилася не раптово, не на порожньому місці. У попередній статті [9] автор відстежив в головному еволюцію російського антизахідництва у минулі століття і в першій половині ХХ століття. Тут же продовжимо детальний розгляд деяких важливих вимірів цієї політичної релігії у період із середини ХХ століття до наших часів.

Виклад основного матеріалу. Звернімося до художньої літератури, причому саме до російської, оскільки вона повною мірою ввійшла в основи політичної релігії антизахідництва, а якщо опонувала йому, то це було опонування «в чистому вигляді», не пов'язане з певними національними інтенціями, як траплялося в українській, білоруській чи естонській літературах советської доби.

Невдовзі по Другій світовій війні антизахідництво в советській літературі було офіційно задане постановою оргбюро ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» та «Ленінград». Однією з головних вад цих журналів названо «твори, що культивують невластивий советським людям дух низькопоклонства перед сучасною буржуазною культурою Заходу». Натомість советська література у постанові названа «найпередовішою літературою у світі», яка не має інших інтересів, «окрім інтересів народу, інтересів партії» [17]. Впадає в око, що скасована ця постанова була лише восени 1988 року, тобто до того часу в разі потреби влада могла «підтягнути» будь-якого «неправильного» літератора під дію цієї директивної постанови.

Однією з опорних складових антизахідництва середини ХХ століття, адресованих масовій аудиторії, став роман Василя Ажаєва «Далеко від Москви»,

який зображував героїчні дії патріотичних партноменклатурників, інженерів і робітників з побудови у 1941-42 роках нафтопроводу від сахалінських родовищ до нафтопереробного заводу Комсомольська-на-Амурі. Насправді нафтопровід цей будували зеки (в тому числі й інженери) та вільнонаймані працівники після «відсидки» з певними обмеженнями у правах (у числі останніх був і сам Ажаєв). Роман цей (за редакцією Костянтина Сімонова, який особисто переписав певні сюжетні лінії та ключові сцени) вийшов друком у 1948 році, у 1949-му одержав Сталінську премію I ступеня й офіційно перетворився на певний символ й один із наріжних каменів сталінської міфології. У романі антизахідництво є неодмінним елементом советського патріотизму.

Один із головних героїв роману говорить на адресу іншого персонажу: «Йому би в Англії жити: там усе віками стоїть без руху – такий собі велетенський протухлий ставок, зтягнутий зеленою ряскою...» [1, с. 92]. Ці слова висококваліфікованого інженера аж ніяк не відповідають не лише фактам, а й постулатам марксизму. Карл Маркс у передмові до I тому «Капіталу» писав: «У цій роботі я маю дослідити капіталістичний спосіб виробництва й умови виробництва та обміну, що відповідають цьому способу. Дотепер їх класичною базою є Англія. Саме тому Англія використовується як головний приклад у розвитку моїх теоретичних ідей [...]». Країна, яка є більш розвинутою в промисловому плані, демонструє менш розвиненим країнам лише образ їхнього власного майбутнього. [...] Ми [Німеччина – С.Г.], як і решта континентальної Західної Європи, страждаємо не тільки від розвитку капіталістичного виробництва, але і від неповноти цього розвитку. Поряд із сучасними лихами нас гнітить ціла низка успадкованих лих, що виникають із пасивного виживання застарілих способів виробництва, з їхнім неминучим ланцюгом соціальних і політичних анахронізмів. Ми страждаємо не тільки від живих, але й від мертвих» [22]. Але попри позірну абсурдність антизахідництва в СРСР (адже марксизм – це присутнє західне вчення), смисловою віссю советської політичної релігії було саме антизахідництво, як за часів Сталіна, так і в дещо м'якших формах за Хрущова-Брежнєва.

У свою чергу, секретар міськкому ВКП(б) Залкінд у діалозі наголошує: «Смішно навіть порівнювати советських людей із людьми капіталістичного світу, чи не так? – Вірно, – підтвердив Ковшов» [1, с. 10]. А як же світовий пролетаріат, комуністичні партії й борці за мир в усьому світі? Вони не мають значення у політичній релігії антизахідництва. Про цих навіть не варто згадувати, хоча на офіційному рівні щось декларується, проте лише декларується.

Наступний сюжет: «Натрапивши на чергову перешкоду, Ковшов обурювався: – Що він дивиться, начальник! Розігнати скоріше цю компанію! Вони тут запліснявіли. Такі працівнички гірші за наших союзників на Заході!» [1, с. 8]. Дія цього епізоду роману відбувається у жовтні 1941-го. «Союзники на Заході» – це Велика Британія, яка рік воювала проти держав

Вісі, підтримуваних ССРСР. А ще «Вільна Франція» де Голля. Чи потрібні коментарі? Наступний епізод пов'язаний із щойно наведеним. «Три питання особливо всіх хвилювали. Чи відстоїть Червона Армія Москву чи відступить далі? Відкриють союзники другий фронт чи обдурять, чи можна їм вірити? Чому ходять чутки про виступ японців; якщо це війна, то чому про неї не говорять прямо; якщо це не війна, то коли чекати на напад?» [1, с. 23]. Це теж кінець жовтня чи перші дні листопада 1941 року. Про «другий фронт» советська пропаганда справді говорила, та й Сталін висловлювався про нього – мовляв, було би добре, якби він був, чудово розуміючи, що Британія не має для нього реальних ресурсів, ведучи воєнні дії на суходолі в Африці (Сомалі, Абіссинія, Єгипет, Лівія) й оговтуючись після відступу з Греції. Реально про «другий фронт» мова зайшла тільки влітку наступного року, невдовзі після вступу у війну США.

Певний блок сюжетних ліній роману присвячений викриттю т.зв. «низькопоклонства» перед західною наукою та технікою. Так, один інженер подумки звертається до іншого: «Що російського у вас залишилося? З давніх-давен звикли ви молитися на чужих богів від науки і техніки, а від того, що золотими розсипами лежало поруч, відмахувалися сухою своєю ручкою. І не було, виходить, у вас ані віри у свої сили, ані у творчість одноплемінників, а просто одна самовпевненість, що спирається на товсті довідники. І що ви зараз?.. Ніщо!» [1, с. 69]. Монолог, гідний члена НСДАП, тільки хіба що «російське» слід замінити на «арійське».

При цьому Костянтин Сімонов, маючи справді хорошу як на ті часи освіту, чимало спілкуючись із західними журналістами та військовиками під час війни та поїздивши по низці західних держав (включно зі США) по війні, чудово розумів ті нісенітниці, які містилися в романі. Але головним було дотримання догматики політичної релігії, вкорінення у масову підсвідомість її міфологем.

Може видатися, що втілені у романі «Далеко від Москви» антизахідницькі міфологічні побудови наразі не мають актуального значення, що вони належать історії. Це не так. У концентрованому вигляді вони відтворені у промові В. Путіна 9 травня 2021 року, під час підготовки до широкомасштабного вторгнення в Україну: «У найважчий час війни, у вирішальних битвах, що визначили результат боротьби з фашизмом, наш народ був самотнім, одним на складному, героїчному та жертвовному шляху до Перемоги. Бився на смерть на всіх рубежах, у найжорстокіших боях на землі, на морі та в небі» [5]. Якщо зважити на те, що росіяни воювали з нацизмом з 22 червня 1941 року, а поляки й українці – з 1 вересня, британці та французи – з 3 вересня 1939 року, тоді як ССРСР відписав з Третім Райхом угоду про дружбу та кордон 28 вересня 1939 року, то змістовна нікчемність путінського твердження є абсолютною. Ба більше: Британія разом із домініонами цілий рік у 1940-41-му справді воювала на самоті, хіба що за підтримки «Вільної Франції» де Голля. Цікаво, що сталося б

із ССРСР, якби Британія у 1940-му підписала мир з Німеччиною (що не раз пропонував Гітлер), а США знайшли спосіб не вступати у Другу світову? А щодо ситуації після 22 червня 1941 року нагадаю, що сказав Сталін на Тегеранській конференції «Великої трійки»: «...Сполучені Штати є країною машин. Без використання цих машин за допомогою ленд-лізу ми би програли цю війну» [23]. Чітко й однозначно. Проте за всього пітету до Сталіна у сучасній РФ реальна сталінська позиція не має значення, коли вона не вписується у панівну політико-історичну міфологію. Так само не вписується у цю міфологію реальний «наш народ»: мільйони вояків, які склали зброю, десятки генералів, що здалися в полон, сотні тисяч поліцаїв, сотні тисяч «хі-ві» («добровільних помічників Вермахту») з числа росіян, 6 російських дивізій Ваффен СС [15, с. 42–47] і 8 російських бригад Ваффен СС [15, с. 68–72], чимало з'єднань і частин Вермахту й Абверу тощо.

Ясна річ, такий популярний різновид начебто документальної літератури, як спогади советських воєначальників, мав працювати на ствердження антизахідництва. Щоб оцінити сутність і масштаби цього явища, достатньо звернутися лише до одного прикладу. На початку 1960-х КГБ зафіксував «спецзасобами» розмову опального маршала Георгія Жукова за чаркою зі своїми фронтовими друзями. Жуков, поміж іншого, сказав: «От зараз говорять, що союзники нам не допомагали... Але ж не можна заперечити, що американці нам гнали стільки матеріалів, без яких ми не могли б формувати свої резерви і не могли би продовжувати війну. [...] У нас не було вибухівки, пороху. Не було чим споряджати гвинтівкові патрони. Американці по-справжньому врятували нас із порохом, вибухівкою. А скільки вони нам гнали листової сталі. Хіба ми могли б швидко налагодити виробництво танків, якби не американська допомога сталлю» [12]. А ось що було написано з цього приводу у мемуарній книзі від імені того ж маршала Жукова: «Зі США та Англії було доставлено, наприклад, понад 400 тисяч автомобілів, велика кількість паровозів, засобів зв'язку. Але хіба це могло чинити вирішальний вплив на хід війни? [...] Ми отримали по ленд-лізу зі США та Англії 18,7 тисяч літаків, 10,8 тисяч танків, 9,6 тисяч гармат. До загальної кількості озброєнь, якими советський народ оснастив свою армію за роки війни, ці поставки склали відповідно 12; 10,4; 2 відсотки. Певне значення незаперечне, але про вирішальну роль говорити не доводиться» [11, с. 694]. Взірцевий випадок Double Thinking. І той випадок, коли коментарі зайві.

У часи перебудови та у 1990-х потік антизахідницькому сконструйованих військових мемуарів і досліджень воєнної історії в ССРСР/РФ помітно зменшується, але з приходом до влади в Росії «кремлівських чекістів» цей потік знову різко зростає. У нього вливається новий струмінь: книжки з т.зв. «альтернативної історії», де Москва постійно наступає на горлянку підступному Заходу, але включені до серії видань «Военно-исторической библиотеки»,

тобто замасковані під науково достовірну, правдиву літературу.

Один із найяскравіших прикладів такої літератури – книга А. Первушина «Битва за зорі» [18]. Книга жваво написана і присвячена не надто відомим широкому загалові подіям, у ній зібраний чималий фактичний матеріал, який стосується німецької, російської та американської ракетної техніки першої половини ХХ століття. При цьому, звісна річ, українці Кондратюк (Шаргей), Корольов, Янгель, Челомей, Глушко тощо стали у цьому дослідженні росіянами; але справа не в тому. І не в особистому упередженні автора цієї книги не так проти нацистів, як проти американців і взагалі «капіталістів».

У передмові до книги Первушин описує альтернативний шлях розвитку космонавтики – мовляв, якби советські конструктори почали у 1950-х роках будувати не важкі балістичні ракети, на основі яких потім розвинулося освоєння космосу, а орбітальні літаки, все було б інакшим. «Низка малозначущих (на перший погляд) випадковостей змінила історію космонавтики, а разом із нею і хід історії всього світу» [18, с. 28]. При цьому Первушин демонструє свою ерудицію; він називає поіменно реальні, але невдалі проекти советських конструкторів і наголошує: для їхньої успішної реалізації не вистачило мінімальних зусиль. А все могло б піти зовсім інакше – навколоземний космос став би ареною комуністичного панування; вся советська техніка, стимульована замовленнями космічної галузі, розвивалася б дуже стрімкими темпами. Відтак ССРСР упевнено виграв би «місячну гонитву» у Америки, висадивши своїх космонавтів на Місяці 1969 року, створивши там постійно діючу наукову станцію та приєднавши Місяць до ССРСР; услід за тим 1971 року советські дослідники полетіли б до Марсу. І так далі. А американці тільки б безпорадно борсалися, не в силах конкурувати з науково-технічними перевагами комуністичної системи. Ба більше: збройні сили ССРСР, розгорнені на основі передової космічної техніки, стали б запорукою серйозних геополітичних змін. У тому числі, за книгою, бойові космолоти стали невідпороною загрозою для американського авіаносного флоту. І коли повна технологічна, військова та економічна перевага комуністичного ладу над недолугим капіталізмом стала б очевидною, на президентських виборах у Сполучених Штатах переміг би кандидат від комуністів. Для реалізації такого сценарію не вистачило дрібнички, пише автор – слід було обрати іншу стратегію ракетобудування.

Той, хто має бодай зелене уявлення про реальний стан советської і світової науки та технології у 1950-60-ті роки, лише посміється з «альтернативного» сценарію і з тих «альтернатив», які розсипані по книзі. Які б шалені ресурси не вкладалися у советську космонавтику, вона не могла стрибнути набагато вище за загальний рівень соціально-економічного розвитку. Спроби створення космічних літаків в ССРСР здійснювалися у 1960-70-х роках, але тільки у 1980-х советські безпілотні міні-шатли («Бор-4» і «Бор-5») почали

польоти. І лише у 1988 році здійснив свій перший і останній політ «Буран» – «великий» советський шатл конструкції Гліба Лозино-Лозинського. У 1990-х Україна мала шанс довести до стадії практичного використання безаеродромну систему запуску космічних об'єктів, у тому числі й пілотованих літаків, створену цим конструктором українського походження. «Довести до льотної готовності космічний літак, за оцінкою самого Лозино-Лозинського, можна було за п'ять років» [8, с. 298], але тодішній президент Кучма, який всюди називав себе «ракетобудівником», насправді не сягнув за рівень заводського парторга. А у 1950-60-х роках не було і бути не могло ні в кого ані комп'ютерів і комплексів управління, ані надійних двигунів багаторазового використання, ані стійкої та неважкої термоізоляції. Советські космічні ракети десятками вибухали на старті або невдовзі після старту, а без потужних розгінних блоків (тобто тих самих «важких» ракет, досить «Мрії») вивести космічний літак на орбіту – оскільки проєкт МАКС так і «завис» – донині неможливо.

Але головна «дрібничка» – це те, що в описанні Первушина ССРСР ще в середині 1950-х утрачає риси тоталітарної держави та стає відкритим суспільством, зберігаючи при цьому агресивність до Заходу та тривалий час балансує на грані ядерної війни з ним. Абсурдно? Так. Але слугує ствердженню міфології антизахідництва.

Але альтернативна «космічна історія» – дрібниця у порівнянні з масштабом конструювання світу ХХ століття Сергієм Анісімовим, автором книги «Варіант "Біс"», випущеної тим самим видавництвом АСТ [2] у згаданій популярній серії «Военно-историческая библиотека». У книзі змальована ситуація, коли 1944 року США, Велика Британія та Франція підписують сепаратну мирну угоду з Німеччиною, а відтак починаються бойові дії між ССРСР, з одного боку, й англо-німецько-французько-американською коаліцією, з іншого. Такий засновок – абсолютна маячня з погляду історичної науки. «Політика безумовної капітуляції – це доктрина, проголошена президентом Франкліном Д. Рузвельтом під час Касабланської конференції в січні 1943 року, в якій зазначалося, що союзники не приймуть нічого, крім повної капітуляції Німеччини, Японії та Італії у Другій світовій війні. Ця політика мала на меті об'єднати союзні сили проти держав Осі, забезпечуючи чітке усвідомлення того, що перемога буде досягнута лише шляхом повної військової поразки цих держав» [27]. Рузвельту, очевидно, були відомі неодноразові спроби Сталіна досягти сепаратної угоди з Гітлером, отож він і Черчилль вирішили підстрахуватися. Натомість Анісімов і його замовники «перевели стрілки» на «підлий капіталістичний Захід». Ясна річ, Червона армія демонструє свою перевагу над арміями держав об'єднаного Заходу; вирішальним чинником перемоги стає рейд Атлантикою з'єднання важких кораблів – лінкора «Советський Союз», лінійного крейсера «Кронштадт» й авіаносця «Чапаєв», які топлять усе, що трапляється на їхньому шляху, і з якими нічого не може вдіяти британський Флот Метрополії (надпотужний американський

флот та достатньо численні на той час Крігсмаріне разом зі своїми силами морської авіації полохливо відсиджуються на базах).

Книга написана жваво, й читається легко. І знов-таки, каскад авторських новацій, тобто змін «поточної реальності», просто приголомшує. Скажімо, діють у книзі Сталін і Жуков. Згідно з книгою, Сталін глибоко усвідомлює роль авіаносців у сучасній йому війні і віддає наказ перебудувати крейсер «Чапаєв» на авіаносець. Але справжній Сталін заперечував потребу в авіаносцях, наказуючи будувати лінкори та крейсери. Жуков теж нехтував авіаносцями. Й нарком флоту адмірал Кузнецов теж, хоч на словах виступав за них – але жодного робочого проєкту з середини 1930-х не було створено, хоча балаканини вистачало. Опальний у нинішній РФ історик пише: «І ось советський ВМФ отримав подарунок – повноцінний авіаносець з польотною палубою довжиною 241 м і шириною 30,7 м з двома поліспастпневматичними катапультами К-252, на кораблі за проєктом мали базуватися 42 літаки» [20, с. 110]. Авіаносець «Граф Цепелін» був готовий на 85%, пошкодження на ньому можна було швидко ліквідувати за допомогою німецьких інженерів і робітників у советській зоні окупації, і за рік-другий корабель вишшов би в море. Але советські флотоводці вирішили інакше: 16 серпня 1947 року «Граф Цепелін» був виведений у море й атакований десятками бомбардувальників і торпедоносців, з тим есмінцями та торпедними катерами, але все одно без екіпажу на борту протримався на плаву дві доби. Тож маємо право зробити ще один висновок – не лише «Сталін» і «Жуков», а й «Кузнецов» книги «Варіант “біс”» – це муляжі, покликані, за задумом автора, обдурити читача, показати керівників збройних сил СРСР просунутими особистостями, здатними на складні стратегічні побудови.

Льотчик Олександр Покришкін (який у віртуальній реальності є комеском винищувачів «Чапаєва») писав у спогадах про специфіку польотів над морем так: «Я привчив себе до моря ще на Кубані, поім літав біля Таганрога, Осипенко, Маріуполя. [...] Але сказати «привчив» - дуже категорично. Щоразу, коли я дивився за борт і бачив темне штормове море, на якусь мить виключався від сприйняття звуків мотора – мене всього поглинала страшна стихія води. Зусиллям волі позбавлявся від її враження...» [19, с. 361]. І це – після річного досвіду боїв над морем, понад 10 збитих у цих боях літаків і кількох потоплених катерів. Покришкін, який на той час став уже двічі Героєм Советського Союзу, зауважував, що далеко не кожен успішний льотчик здатен вільно діяти над морем, особливо, коли не видно берегів. А ще ж потрібно навчитися злітати з авіаносця та сідати на нього. На це потрібен час.

Власне, якби Сталін і дав наказ перебудувати легкий крейсер на ще не спроектований авіаносець (а на додачу терміново, під час війни, добудувати лінкор та лінійний крейсер), чи впоралися б із цим завданням проєктанти і суднобудівники? Власне, чи

міг СРСР сам побудувати лінкор і лінійний крейсер, небачені у світі? Мабуть, не випадково 1939-41 року Кремль мов у лихоманці хотів купити у німців (і паралельно у американців) один-два лінкори і кілька крейсерів, а ще – 380-мм корабельні гармати (такі, як були встановлені на «Бісмарку»), різні сучасні корабельні прибори тощо. Не вдалося. Купили корпус недобудованого крейсера «Лютцов» без башт головного калібру. «На 22 червня 1941 р. готовність лінкора «Советський Союз», який будувався на заводі №189 (Ленінград), становила 21,1%, а лінкора «Советська Україна» (завод №198, Миколаїв) – 17%. Обидва лінкори малося на увазі остаточно здати в 1945 році» [20, с.64]. Можуть сказати – а чому не можна було побудувати «Советський Союз» на рік раніше? Можна було би, якби вдалося провести зі Швейцарії ходові турбіни та побудувати в захопленому Вермахтом Краматорську башти головного калібру.

Лише трьох окреслених чинників досить, щоб побачити не те що химерність, а нікчемність «документальної» оповіді «Варіант Біс». Загалом же автор книги робить вигляд, наче у 1944 році не існувало колосальної переваги США та Британії у флоті, навіть з урахуванням віртуальних советських кораблів (за авіаносцями – 150 до 1, за лінкорами – 30 до 1), як не існувало й Об'єднаних Націй. Адже, якби Сталін 1944 року розпочав бойові дії зі США і Великою Британією, він автоматично почав цим би почав війну з Об'єднаними Націями, тобто – всім демократичним світом. Іншими словами, Сталін замінив би собою Гітлера як головного ворога свободи. І зрозуміло, що саме Об'єднані Нації воювали б до повної капітуляції (або знищення) Сталіна та його держави, себто СРСР. Але в антизахідницькій міфологічній картині світу все інакше. Й один із персонажів книги резюмує це «інакше» так: «Розвели тут, хохол – не людина, білорус – не росіянин! Та яка різниця!» І продовжує: «Будуть побудовані нові кораблі. [...] І якщо доведеться, ці хлопці будуть битися, як ми. Вони плоть від нашої плоті» [1, с. 536]. Це – прозора антизахідницька настанова на світове панування, як і в багатьох інших книжках зазначеної серії.

Утім, усе це (і чимало іншого) виявилось непоміченим як політиками, так й інтелектуальною елітою Заходу. Тільки в останнє десятиліття почався рух до адекватнішого (хоча й не завжди, не вповні адекватного) розуміння політичної релігії сучасної Росії.

Скажімо, Юджин Румер та Річард Сокольський – експерти Фонду Карнегі – констатували той факт, що Захід фундаментально переоцінив силу економічних стимулів. Російська влада сприймала західні інвестиції не як інструмент розвитку, а як «ресурсну ренту» або «данину», яка дозволила Кремлю фінансувати репресивний апарат та купувати лояльність внутрішніх і зовнішніх еліт. Таким чином, економічна інтеграція з Заходом не розмила, а навпаки – зацементувала авторитарну вертикаль, надавши їй необхідні фінансові ресурси для майбутньої конфронтації.

Зверніть увагу на «авторитарну вертикаль»: ці дослідники так і не побачили тоталітарного ества нинішньої РФ. Разом із тим автори наполягали, що «політика США щодо Росії значною мірою ігнорувала такі важливі фактори, як історія, культура, географія та вимоги безпеки Росії, як їх бачать з Москви... [...] Щоб вийти з цього глухого кута, Сполучені Штати повинні будуть, зі свого боку, внести кілька ключових коректив у свою політику щодо Росії, зокрема: надати пріоритет інтересам США щодо Росії та зосередитися на найважливішому – ядерних відносинах та стратегічній стабільності; залишити внутрішні справи Росії на розв'язання росіянам; зупинити розширення НАТО на схід та переорієнтуватися на основну місію альянсу – колективну оборону... але підтримувати потужні програми співпраці у сфері безпеки... та переглянути політику санкцій щодо Росії і використовувати їх стримано...» Тобто висновок цих дослідників – Заходу слід капітулювати, займатися умиротворенням Кремля та Луб'янки. Санкціонувати вбивства російських опозиціонерів і не підтримувати їх бодай в інформаційному сенсі, запліщити очі на «гібридну війну» проти України, як тривала з лютого 2014 року та на окупацію значних територій Української держави, визнати право РФ вирішувати, хто може бути членом НАТО, а хто ні, переглянути санкції щодо агресора, а фактично їх зняти тощо [25].

Інший знаковий текст тих же авторів, тепер уже 2020 року, – цікавий за зібраним історичним матеріалом, але так само слабкий на концептуальному рівні [26]. У ньому доводиться, що стратегічні установки РФ є майже незмінними з часів імперій Петра I чи Йосифа Сталіна. Путінська Росія керується тими ж геополітичними імперативами; це не вибір окремого лідера, а «колективне несвідоме» російського безпекового апарату. Ці установки «закарбовані в камені» географії та історії, тому їх майже неможливо змінити зовнішніми зусиллями – санкціями чи вмовленнями. А разом із тим як одна з головних причин чинних геополітичних настанов Росії названа «ностальгія російського президента за СССР». І чому названий лише «безпековий апарат», а не переважне число росіян (як у політичному, так і в етнічному сенсі терміну)? В тому числі й більшість інтелігенції? У тексті не раз повторений термін «імперія», проте відсутнє поняття «колоніалізм» і похідні від нього щодо Росії/СССР/РФ (передусім «колоніальна імперія») і відсутнє поняття «тоталітаризм». Чинна в РФ влада навіть не названа «диктатурою». А тому наукова цінність цього дослідження вельми сумнівна, якщо не є від'ємною, оскільки не роз'яснює, а затуманює ситуацію внаслідок неадекватного (проте домінуючого на Заході) категоріально-понятійного апарату.

А тепер перейдімо до художньої літератури після сталінських часів. Звісна річ, поза міфологією антизахідництва не міг опинитися такий надзвичайно популярний, передусім серед молоді, мистецький феномен, як советська наукова фантастика. Показовою в цьому сенсі є повість Георгія Мартинова «220 днів на зорельоті» (1955 рік) [14]. Вона написана вже після смерті Ста-

ліна, тому їй притаманна певна інтелектуальна сміливість (перша в СССР оповідь про дальні космічні польоти з висадкою на Марсі). Але ця сміливість дуже обмежена. Так, автор змальовує вельми благосну картину: СССР обійшов США з першим польотом у космос і першою висадкою на Місяць (яка сталася вже під час другого польоту). На те, що космічні польоти неможливі без стабільного радіозв'язку та дистанційного керування космічними апаратами, фантазії автора не вистачило. Один із провідних персонажів повісті – Камов, головний конструктор і водночас пілот космічних кораблів. А третій політ – воістину грандіозний, проліт повз Венеру з посадкою на Марсі. «Експедиція Камова, споряджена з властивою для нашої країни продуманою щедрістю всім, що тільки може знадо битися при будь-яких обставинах. Нічого не забули, нічого не випустили з уваги. Старанно і дбайливо передбачено і зроблено все, щоб забезпечити успіх» [14, с. 5]. Основа самої повісті у її першій частині – огляд наукових знань про космос, про планети, про рух ракетного корабля й ефекти, що виникають у невагомості. Це – типова популяризаторська фантастика з домішкою пригод та дуже сильного антизахідництва. «Ім'я Чарльза Альджернона Хепгуда було дуже популярне в Сполучених Штатах. Талановитий інженер і відомий теоретик зореплавання, він був конструктором першої в світі стратосферної ракети з атомним реактивним двигуном. Зробивши на ній переліт через Атлантичний океан і відразу ж залишивши далеко позаду всі досягнуті до цього рекорди швидкості [...]. В інтерв'ю після цього перельоту Хепгуд заявив, що наступний політ буде за межі Землі» [14, с. 15]. Ясна річ, наступний політ здійснив СССР, бо США не змогли швидко збудувати космічний корабель. «Хепгуд не міг не визнати технічної переваги Радянського Союзу, але вважав, що в цьому виробництві він не йде попереду Америки, яка у всьому, що стосувалося атомної техніки, щосили намагалася не відставати від інших країн» [14, с. 15]. Та все одно Хепгуд запізнівся зі стартом на Марс, бо американська індустрія виявилася куди слабшою за советську. Автор зображує американського вченого інтелектуальним нікчемою, нездатним розумно спланувати космічний політ, адже відсутність другого пілота та вкрай несприятливі умови перебування у кораблі ставили весь проект у залежність від посутніх випадковостей. «Нестерпно повільно минав час... Сто сімдесят днів дороги, днів, які нічим не відрізняються один від одного, сповнених томливого неробства, минали з одурманюючою монотонністю [...] Робити було абсолютно нічого» [14, с. 26]. Інакше кажучи, є повна людська нікчемність американської наукової спільноти (яка мала б перейматися цим піонерським польотом), й професійний кретинізм уряду США, що мав би бути зацікавленим у престижі держави. Далі йде конфлікт між астронавтами (журналіст весь час пиячить), загибель Хепгуда після виходу з корабля на поверхню Марса, і напад журналіста Бейсона на советських космонавтів (які, ясна річ, висадилися лише у парі сотень кілометрів від корабля Хепгуда і невдовзі підїхали до нього на всюдиході). «Ослаблений від тривалого пияцтва і жахливих подій минулої ночі, мозок Бейсона ледве працював.

Він ясно не усвідомлював того, що задумав» [14, с. 34]. А задумав він захопити Камова та змусити його пілотувати американський корабель, щоб самому повернутися з триумфом. І підсумок: «До цього дня експедиція проходила дуже добре. Старт із Землі, переліт до Венери, огляд планети, зустріч з астероїдом відбулися надзвичайно вдало. Найважчий спуск на Марс [...] так само закінчився цілком благополучно. Зореліт сів, мов на земному ракетодромі. Здавалося, що космічний рейс закінчиться, над усі сподівання, без будь-яких утруднень. І ось зустріч з американцями мало не закінчилася катастрофою» [14, с. 36]. Тобто космос – не загроза для советських космонавтів. А от американці – загроза. І не дивно, бо рівень американської науки і техніки незрівнянно нижчий, що викликає люту заздрість: «Білосніжний корпус з широко розпластаними крилами гордо височів над низькими марсіанськими кущами, всім своїм виглядом уособлюючи силу народу, який послав його сюди. [...] Який контраст з маленьким тьмяносирим американським зорельотом, що лякливо притиснувся до землі, ніби боявся невідомої планети, куди він потрапив і де йому судилося тепер залишитися назавжди!» [14, с. 36].

Необережність Камова призвела до того, що він залишився на Марсі, а советський зореліт відлетів без нього (але з Бейсоном). Отож Камов змушений використовувати американський корабель як свою базу: «Він одразу знайшов алюмінійовий ящик, в якому лежали продукти. Його вразила бідність того, що там було: банки консервів із свинини, консервовані фрукти, коробки з цукром, сухарями і печивом. Оце й усе. Пили ж що-небудь американці? Десь повинна бути хоча б вода. Тепер Камова більше, ніж голод, мучила спрага, і він почав шукати, все більше дивуючись з хаотичного нагромадження резервуарів, балонів, ящиків і різного посуду, серед якого було так важко повернутися. [...] Нарешті він знайшов декілька балонів з апельсиновим соком. «Ну, що ж! Це не так погано!» вирішив Камов» [14, с. 51]. Чи потребують описання коментарів? І нарешті: «Перед ним лежав проект американського зорельота. Як він опинився тут? Навіщо Хепгуд узяв його з собою? Мабуть, для того, щоб на випадок загибелі ніхто не зміг скористатися його працею. Неймовірно, але іншого пояснення не було» [14, с. 52]. Мало того, що автор не розуміє: проект міжпланетного корабля з атомним двигуном не може бути виконаний в одному примірнику, він приписує талановитому (так сказано у повісті) конструктору Хепгуду якісь дикунські настанови: без мене США припинять бути космічною державою! А от в ССРСР, зрозуміло, керуються іншими ідеями: «Радянські зорельоти вкриють міжпланетні простори десятками трас своїх перельотів. Вони розгадають усі таємниці, які старанно охороняє природа» [14, с. 55].

Так детально спинитися на цій повісті було доцільно, бо у ній, мабуть, найповніше у советській фантастиці втілюються міфологеми та настанови антизахідництва. Після ХХ з'їзду КПСС і «викриття культу особи» вони, втім, нікуди не зникли, просто виявляли себе у дещо «витриманішій» і «ліберальнішій» фор-

мі. Якою саме була ця форма, засвідчує роман Владіміра Немцова «Останній полустанок» (1958 рік). Автор у передмові демонстративно зазначає, що в романі «немає шпигунів» [16]. Персонажів-шпигунів справді нема. Натомість західне шпигунство і питома антизахідництво наявне – разом із відвертою апологетикою тоталітаризму. Сюжет роману побудований на пригодах улюблених героїв Немцова – Бабкіна та Багрецова, спершу студентів, тепер інженерів, – які переходять із книги в книгу. Починається книга з приїзду двійки друзів у відрядження до Києва, щоб перевірити розроблений ними прилад, установлений на літаючій лабораторії «Уніон». Інститут, куди вони потрапляють – осердя бюрократизму і провінційної захланності, справжні науковці почуваються там недобре. Випадково друзі опиняються на борту «Уніону» після його злету в автоматичному режимі; їхню присутність земля не помічає. А тим часом з'ясовується, що і вздовж маршруту «Уніону», і в зоні його випробувань циркулюють шпигунські пристрої, замасковані під орлів. Власне, йдеться про схематичний картонний макет плаха, чиї крила обтягнуті чорною тканиною чи целофаном. Друзям удалося захопити шпигунський апарат з об'єктивом й антеною. Далі з'ясовується, що це не фоторозвідник, а більш складний і небезпечний пристрій. Отож шпигуни в романі насправді є, і вони одні з головних героїв, просто це шпигунські апарати, керовані дистанційно. «Око фотооб'єктиву, що дивиться вниз, нічого не фіксувало на півці. [...] Але все, що бачило це око, миттєво сприймалося чутливою телевізійною трубкою. Сигнали посилювалися транзисторним підсилювачем, перетворювалися та надходили на передавач. Так за бажанням радіооператора, який керує цим літаючим розвідником, можна було будь-якої миті включити його і бачити на екрані багато з того, що цікавить військові відомства деяких країн. Але це не все. З екрану телевізора можна зробити скільки завгодно знімків та скласти докладну карту прикордонних та інших районів тієї чи іншої держави» [16].

У романі описане справжнє нашестя невидимих радіолокатору птахів-шпигунів у певні регіони ССРСР, де є потенційні об'єкти спостереження. Зрештою, героям удається «взяти в полон» і доставити для дослідження такий «чорний птах». Але шпигунська сага триває. Ворожа розвідка добуває фотографії «Уніону», зроблені для реклами «космічної броні» професора-кар'єриста, наслідком чого стає спроба знищити «Уніон» радіокерованою ракетою під час його космічного польоту. Бо ж достатньо було дізнатися, що внизу диска немає радіолокаторів, як цим відразу ж скористалися, вдаривши по пілотованому апарату бойовою ракетою, від якої, втім, пілотам удалося ухилитися.

Відтак підступи Заходу (читай – США) призводять до того, що ССРСР відмовляється як публікувати дані про політ «Уніону», так і взагалі продовжувати пілотовані польоти. Бо ж, мовляв, перший космічний політ «Уніону» не досягнув своєї мети, і поки немає повного успіху, хвалитися не варто. А газетні повідо-

млення про перерваний політ гігантської лабораторії в космосі тільки викличуть радість у таборі ворогів. Оскільки ж у повітрі плавають шпигунські повітряні кулі та штучні орли-розвідники, а в космосі з'явилися смертоносні ракети, то пілотовані польоти слід скасувати доки не очиститься небо над планетою. Ось такий висновок патріотичного советського фантаста – жодного Гагаріна, Титова чи Поповича, поки не здоланий капіталізм!

Цей роман знаменний не лише войовничим антизахідництвом (хоч і дещо іншого ґатунку, ніж у «220 днях на зорельоті»), а й справжнім маніфестом сталінізму, який виголошує alter ego автора, професор Набатніков: «Ми не боїмося, але часом з тривогою поглядаємо, як нерозумні та нахабні хлопчики, наслуховавшись досвідчених демагогів, заперечують усе, що нами завойовано і працею, і кров'ю. [...] Ми будемо нове щасливе суспільство. Уявіть собі величезну високу споруду, але побудувати її швидкісними методами не можна, кожен тягне нагору цеглу. Один узав побільше, інший поменше. [...] І ось коли будівля вже майже готова, на саму її вершину, нічим не обтяжені, вибігають якісь молодці і, підбадьорювані чужими голосами дармоїдів і ворогів, намагаються скидати вниз цеглу за цеглою. [...] Помилки були, і ми їх не приховуємо. Але в тому й річ, що по молодості років і загальній обмеженості ці хлопчики могли бачити зовсім небагато: цеглу, що трохи перекосилася, щербинку, застиглий струмок розчину. І замість того, щоб усунути це руками майстра, вони готові орудувати ломом. Знайшлися й інші молодці, естети, їм, бачите, не подобається відтінок облицювання. Геть його! А інші демагоги знали лише одне: серед будівельників передостанніх поверхів виявилися люди, які хоч і багато зробили для будівництва, але, як потім з'ясувалося, користувалися не дуже гуманними методами. Значить, треба повитягувати всю цеглу, покладену в минулі роки? Знайшлися і доморощені теоретики, вони вже підбиралися до фундаменту поколупати його ломиком, витягнути одну цеглу, іншу, щоб подивитися: а чи все там, внизу, благополучно? Даремно намагаються! Наш будинок стоїть на найміцнішому фундаменті комуністичних ідей і стоятиме вічно» [16].

Виявляється, масові репресії, депортації народів і ГУЛАГ, про що говорилося і на XX з'їзді КПСС, і на червневому та жовтневому пленумах ЦК 1957 року, тобто до написання та публікації роману, – це просто «користування не дуже гуманними методами». Не випадково Владімір Немцов у брежнєвські роки став одним із головних донощиків на представників молодшої генерації фантастів за їхній «антипатріотизм» і «схилання перед Заходом».

У тому ж 1958 році рецензент М. Ложечко вимагав істотної переробки першої повісті братів Стругацьких «Країна багрових туч» шляхом уведення чи то любовної, чи то шпигунської інтриги. На щастя, засновник «нової хвилі» советської фантастики Іван Єфремов – уже всесвітньо відомий завдяки роману «Туманність Андромеди» – зумів нівелювати ці вимоги. Він зазначив,

що «тема боротьби з природою та проникнення в її первозданні таємниці дана Аа. [авторами] так суворо і сильно, що секрети зазвичай придуркуватих «агентів» або інших диверсантів, розгадка яких становить головну лінію багатьох у нас речей пригодницького жанру, видаються жалюгідними і незахопливими» [10, с. 316]. Ба більше: Єфремов м'яко «відсунув» і тему настирливого показу переваг советської науки та техніки над усіма іншими. Він зазначив, що у повісті є «подвиг змагання з іншими дослідниками та повага, майже схилання перед героїзмом полеглих. Тому мені не видається потрібним, як то радить М. Ложечко, посилювати тим чи іншим шляхом показ змагання з іншими країнами» [10, с. 316].

Справа в тому, що в одному з перших варіантів повісті таке змагання було – з американцями («Хі-ус версус Лінда» так звався цей варіант). Стругацькі в ранній молодості, за власним визнанням, були сталіністами. Проте вони цього позбавилися. «Ми досить швидко – приблизно до Двадцять другого з'їзду партії – зрозуміли, що маємо справу з бандою жлобів та негідників на чолі країни. Але віра у правоту справи соціалізму та комунізму зберігалася в нас дуже довго. Вона поступово танула, витрачалася впродовж багатьох років. «Відлига» сприяла збереженню цієї віри – нам здавалося, що нарешті настав такий час, коли можна говорити правду, і багато хто вже говорить правду, і нічого їм за це не буває, країна стає чесною, чистою... Цей процес «ерозії переконань» тривав, мабуть, до чеських подій 1968-го. Отоді й настав кінець усіх ілюзій» [4, с. 252].

Але ще перед «кінцем усіх ілюзій» ЦК КПСС відреагував на творчість Стругацьких з позицій антизахідництва, неосталінізму та відвертого наклепництва. Це засвідчує «Записка отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС, 5 марта 1966» [13, с. 481–492], в якій йшлося «про серйозні недоліки у виданні науково-фантастичної літератури». На думку ЦК, популярний серед молоді «жанр наукової фантастики для окремих літераторів став, мабуть, найбільш зручною ширмою для легального протягування в наше середовище чужих, а іноді й прямо ворожих ідей та звичаїв» [13, с. 482]. Гострій критиці піддана творчість Станіслава Лема за те, що «у його численних романах і повістях [...] майбутнє комуністичне суспільство показане таким, що є абсолютно безперспективним і вироджується» [13, с. 482]. «І от, засвоївши цю «філософію» (Лема – С.Г.), сповнену песимізму та зневіри у силу розуму, представники вітчизняної «філософської» фантастики вступили у протиборство з ідеями матеріалістичної філософії, з ідеями наукового комунізму. Для ілюстрації вважали б за можливе детально зупинитися на змісті найбільш показових у цьому плані творів, що належать братам А. і Б. Стругацьким» [13, с. 483]. «Розбір» цих творів побудованих на поєднанні пересмикувань і наклепів, а ще на безграмотності у тому, що стосується автентичного марксизму. Далі говориться про «слабкість і плутаність ідейно-теоретичних позицій багатьох творів сучасної літератури по науковій фантастиці» [13, с.

489]. (безграмотне «літератури по науковій фантастиці» пронизує всю «записку»).

І висновок: «Нерозбірливо публікуючи твори західних фантастів, керівники видавництва та журналів відкрили зелену вулицю для проникнення буржуазної ідеології у середовище радянських читачів та, особливо, серед молоді» [13, с. 490]. При цьому літературні критики, виявляється, «разом узяті розхвалюють Айзека Азімова, Рея Бредбері, Станіслава Лема, монолітно і нещадно виступають проти советських письменників старшого покоління А. Казанцева, В. Немцова та інших» [13, с. 490–491].

Поверх першої сторінки «Записки...» накладе на рукописна резолюція: «Погодитися. П. Демічов. М. Суслов. Ю. Андропов. Б. Пономарьов. Д. Устінов». Усі – секретарі ЦК КПСС. Автором же «Записки...» був ідеолог середньої ланки Александр Яковлев, той самий, який став у 1980-х «ідейним батьком» перебудови та щирим руйнівником советської політичної релігії, перед тим провівши десятиліття послом у Канаді (то для номенклатури було своєрідним «засланням») і перетворившись із «антизахідника» на «західника».

Упадає в око те, що російська фантастика кінця ХХ – початку ХХІ століття, коли впала компартійна цензура і стало можливо не лише писати, а й друкуватися достатньо вільно, майже втратила ту гуманістичну лінію, яка була їй притаманна у період тоталітаризму. Натомість видавництва заповнили варіації на тему «галактичного зла», яке діє в союзі з Заходом і якому протистоїть «галактична Росія». До цього додалися утопічні побудови такої «альтернативної реальності», в якій російська монархія торжествує і підкорює зоряні простори. Ще один різновид новацій – т.зв. «бойова фантастика», в якій оспівується вміння стріляти першим. Нарешті, «дуже популярні у сучасній Росії книги про «потраплянців» – наших сучасників, які дивним дивом потрапляють у минуле і, ясна річ, втручаються у тодішні події, змінюючи історію. Причому йдеться не про подорожі на «машині часу» та всі відповідні перипетії, вже понад сто років обговорювані фантастикою, а про випадковий «стрибок» (чи людини, чи групи людей, чи чийогось духовного «Я») в інші століття чи навіть тисячоліття. Щодня у Росії виходить друком одна, а то й дві такі книжки про «потраплянців». Найпопулярніші історичні періоди, куди автори закидають своїх героїв, покликаних змінити плін подій – це Давня Русь, доба Івана Грозного, епоха Петра Першого; перша ж половина ХХ століття взагалі поза конкурсом. виправити дії останнього російського імператора, виграти російсько-японську війну, запобігти революції 1917 року або її наслідкам, переграти Громадянську війну, постріляти тих, кого треба, у 1937-му, грамотно вибудувати дії СРСР під час Другої світової війни, зрештою, зробити чи то імператорську, чи то радянську Росію володаркою світу – ось чим займаються автори «потраплянських» книг. Майже всі з них не є художніми «полігонами» осмислення соціальних та моральних проблем (хоча жанр і надає такі можливості). Але масовий

російський читач, який щодня чує з екранів телевізора і з радіоприймачів про «зловмисний Захід» та «російську велич», потребує саме такого компенсаторного читива, яке хоча б на якийсь час відволікає його від реальних проблем і від потреби реально оцінювати стан справ у своїй країні та у світі. Така література формує ментальні настанови читацького кола, намагається виховувати нові покоління росіян у ненависті до західної демократії та у схильності перед авторитарною й тоталітарною владою (аби вона була «істинно російською»)» [7, с. 65]. Впадає в око, що на Заході, зокрема, у США, починаючи з 1980-х, відбувався ренесанс т.зв. hard science fiction, тоді як у РФ відбулися зворотні процеси. І хоча коло читачів перекладів зарубіжної hard science fiction було в минулі роки чималим, мейнстрімом стало не лише ідеологічне, а і стилістичне протистояння з Заходом.

Висновки. У цій статті автор обмежився лише тими напрямками і жанрами художньої та «документально-художньої» літератури советського та постсоветського періодів, у яких найбільше проявилися настанови антизахідництва як тоталітарної політичної релігії. Навіть т.зв. «шпигунський роман» не мав такого антизахідницького насичення – там обов'язково мали бути присутні просоветські, «прогресивні» в офіційному сенсі персонажі. Те ж стосується і кінофільмів і серіалів советського часу. Постсоветські стрічки, так само, як «шпигунські романи» та історичні (власне, псевдоісторичні) книги мають стати предметом особливої розмови, яка виходить за межі цієї статті. Тут же слід зауважити, що без насиченої антизахідними міфологемами літературної продукції у низці жанрів і напрямів російсько-советська політична релігія не мала би такої тотальності й ефективності.

1. Ажаев Василий. Далеко от Москвы. URL: <https://litmir.org/books/proza/o-vojne/page-92-239514-vasilii-azhaev-daleko-ot-moskvy.html>
2. Анисимов Сергей. Вариант "Бис". М., ООО издательство АСТ, 2003. 540 с.
3. Безсмертний Роман. Що Путіну радили зробити з Європою за місяць до Аляски. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/schoputinu-radili-zrobiti-z-evropoyu-za-misyats-do-alyaski.htm>
4. БНС. Не стреляйте «Гадких Лебедей»... Неизвестные Стругацкие. Письма. Рабочие дневники. 1942-1962 гг./ сост. С.П. Бондаренко, В.М. Курильский. М.: АСТ; Донецк: НКП, 2008. 640 с., 16 л. ил. (Миры братьев Стругацких). С. 251–252.
5. Выступление Президента России на военном параде. 9.05.21. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/65544>
6. Грабовська І. Україна проти москви: сталість історії. *Українознавчий альманах*. Вип. 34. 2024. С. 130–134.
7. Грабовський Сергій. Науково-технічний прогрес на полігоні наукової фантастики. *Філософська думка*. №6. 2013. С. 55–67.

8. Грабовський С. Генії проти ідіотів: алгоритми української історії. Вид. 3-тє, перероб. і доп. К.: Видавничий дім «Стилос», 2019. 448 с.
9. Грабовський Сергій. Антизахідництво як смислова вісь російської імперсько-тоталітарної політичної релігії. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. С. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37>
10. Ефремов И.А. Отзыв о повести бр. Стругацких «Страна багровых туч». *Неизвестные Стругацкие. Письма. Рабочие дневники. 1942-1962 гг.* М.: АСТ; Донецк: НКП, 2008. 640 с. С. 315–318.
11. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. М.: АПН, 1971. 704 с.
12. Записка В.Е. Семичастного в ЦК КПСС о настроениях Г.К. Жукова. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1004765>
13. Записка отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС, 5 марта 1966 г. *Неизвестные Стругацкие. Письма. Рабочие дневники. 1942-1962 гг.* М.: АСТ; Донецк: НКП, 2008. 640 с. С. 481–492.
14. Мартинов Георгій. 220 днів на зорельоті (1955 рік). URL: <https://knigod.club/4724-220-dniv-na-zoreloti-georgij-sergijovich-martinov.html>
15. Махно В.П. Полный перечень объединений и соединений 3-го Рейха из граждан СССР и эмигрантов, а также из жителей Прибалтики, Западной Белоруссии и Украины: Справочник. Изд. 2-е исправ., дополн. Севастополь: Изд-во «Вебер», 2009. 168 с.
16. Немцов Владимир. Последний полустанок. URL: https://royallib.com/read/nemtsov_vladimir/posledniy_polustanok.html#0
17. Оргбюро ЦК ВКП(б). Постановление от 14 августа 1946 года № 274. п. 1. О журналах «Звезда» и «Ленинград». URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B1%D1%8E%D1%80%D0%BE_%D0%A6%D0%9A_%D0%92%D0%9A%D0%9F\(%D0%B1\)_%D0%BE%D1%82_14.08.1946_%E2%84%96_274](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B1%D1%8E%D1%80%D0%BE_%D0%A6%D0%9A_%D0%92%D0%9A%D0%9F(%D0%B1)_%D0%BE%D1%82_14.08.1946_%E2%84%96_274)
18. Первушин Антон. Битва за звезды: ракетные системы докосмической эры. М.: ООО издательство АСТ, 2003. 448 с.
19. Покришкін О.І. Небо війни. К.: Видавництво політичної літератури України, 1971. 510 с.
20. Широкоград А.Б. Флот, который уничтожил Хрущев. М.: ООО «Издательство АСТ: ОАО «ВЗОИ», 2004. 440 с.
21. Adamsky Dmitry (Dima) Russian Nuclear Orthodoxy Religion, Politics, and Strategy April 2019 376 Pages Ebook ISBN: 9781503608658
22. Marx K. Capital. A Critique of Political Economy. Volume I. Book One: The Process of Production of Capital. Preface to the First German Edition URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>
23. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943/ Office of the Historian URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943CairoTehran/d353>
24. Grabovska I.M. Inconvenience of postcolonial discourse in Ukraine as a hindering factor in the transitional consolidation processes. *Proceedings of XXXVI International scientific conference "Young scientists' view of modern science"*. Morisville, Lulu Press, 2018. Pp. 95–99.
25. Rumer Eugene and Sokolsky Richard. Thirty Years of U.S. Policy Toward Russia: Can the Vicious Circle Be Broken? June 20, 2019 Summary URL: <https://www.russiamatters.org/analysis/thirty-years-us-policy-toward-russia-can-vicious-circle-be-broken>
26. Rumer Eugene and Sokolsky Richard. Etched in Stone: Russian Strategic Culture and the Future of Transatlantic Security. Published on Sep 8, 2020 URL: <https://carnegieendowment.org/research/2020/09/etched-in-stone-russian-strategic-culture-and-the-future-of-transatlantic-security>
27. Unconditional surrender policy. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/military-history-and-science/unconditional-surrender-policy>

References

1. Azhaev Vasilii. *Daleko ot Moskvy* [Far long from Moscow]. URL: <https://litmir.org/books/proza/ovojne/page-92-239514-vasilii-azhaev-daleko-ot-moskvy.html> (in Russian).
2. Anisimov Serhey. (2003). Varyant "Bys" [Variant "Encore"]. М.: ООО Izdatel'stvo AST. 540 p. (in Russian).
3. Bezsmertnyy Roman. *Shcho Putinu radyly zrobyty z Yevropoyu za misyats' do Alyasky* [What Putin was advised to do with Europe a month before Alaska]. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/scho-putinu-radili-zrobiti-z-evropoyu-zamisyats-do-alyaski.htm> (in Ukrainian).
4. BNS. *Ne strelyayte «Hadykyh Lebedey»...* [Do not shoot the "Ugly Swans"...]. *Neizvestnye Struhatskie. Pis'ma. Rabochie dnevnyki. 1942-1962 hh./ sost. S.P. Bondarenko, V.M.Kuril'skiy*. М.: АСТ; Donetsk: NKP, 2008. 640s. (Miry brat'ev Struhatskikh). Pp. 251–252. (in Russian).
5. *Vystuplenie Prezidenta Rossii na voennom parade. 9.05.21* [Speech by the President of Russia at the military parade. 9.05.21]. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/65544> (in Russian).
- Hrabovska I. (2024). *Ukraina proty moskvy: stalist istorii* [Ukraine vs. moscow: the constancy of history]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 34. Pp. 130–134. (in Ukrainian).
7. Hrabovs'kyy Serhiy. (2023). *Naukovo-tekhnichnyy prohres na polihoni naukovoyi fantastyky* [Scientific and technical progress at the science fiction training

- ground]. *Filosofs'ka dumka*. №6. Pp. 55–67. (in Ukrainian).
8. Hrabovs'kyi S. (2019). *Heniyy proty idiotiv: alhorytmy ukrayins'koyi istoriyi* [Geniuses against idiots: algorithms of Ukrainian history]. Vyd. 3-tye, pererob. i dop. K.: Vydavnychyy dim "Stylos". 448 p. (in Ukrainian).
  9. Hrabovs'kyi Serhiy. (2025). *Antyzakhidnytstvo yak smyslova vis' rosys'koyi impers'ko-totalitarnoyi politychnoyi relihiyi* [Anti-Westernism as a Meaning Axis of Russian Imperial-totalitarian Political Religion]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Vypusk 37. Pp. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37> (in Ukrainian).
  10. Efremov I.A. (2008). *Otzyv o povesti br. Struhatskykh «Strana bahrovyykh tuch»* [Review of the story of the Strugatsky brothers "Country of Crimson Clouds"]. *Neizvestnye Struhatskie. Pis'ma. Rabochie dnevnyki. 1942-1962 hh.* M.: AST; Donetsk: NKP. Pp. 315–318. (in Russian).
  11. Zhukov H.K. (1971). *Vospominaniya i razmyshleniya* [Memories and reflections]. M.: APN. 704 p. (in Russian).
  12. *Zapiska V.E. Semichastnoho v TSK KPSS o nastroeniyakh H.K. Zhukova* [ote by V.E. Semichastny in the Central Committee of the CPSU about the sentiments of G.K. Zhukov]. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1004765> (in Russian).
  13. *Zapiska otdela propahandy i agitatsiy TSK KPSS, 5 marta 1966 h.* [Note of the Department of Propaganda and Agitation of the Central Committee of the CPSU, March 5, 1966]. *Neizvestnye Struhatskie. Pis'ma. Rabochie dnevnyki. 1942-1962 hh.* (2008). M.: AST; Donetsk: NKP. Pp. 481–492. (in Russian).
  14. Martynov Heorhiy. *220 dniv na zorel'oti (1955 rik)*. [220 days on a star flight (1955)]. URL: <https://knigoeed.club/4724-220-dniv-na-zoreloti-georgij-sergijovich-martinov.html> (in Ukrainian).
  15. Makhno V.P. (2009). *Polnyy perechen' ob'edineniy i soedineniy 3-ho Reykha iz hrazhdan SSSR i émih-rantov, a takzhe iz zhyteley Pribal'tyky, Zapadnoy Belorussiy i Ukrainy: Spravochnik* [15. Makhno V.P. Full list of the united and compounds of the 3rd Reich from citizens of the USSR and emigrants, as well as from residents of the Baltic States, Western Belarus and Ukraine: Directory]. Izd. 2-e ysprav., dopoln. Sevastopol': Yzd-vo "Veber". 168 p. (in Russian).
  16. Nemtsov Vladimir. *Posledniy polustanok* [The last way whistle-stop]. URL: https://royallib.com/read/nemtsov_vladimir/posledniy_polustanok.html#0 (in Russian).
  17. *Orhbyuro TSK VKP(b) Postanovlenie ot 14 avgusta 1946 goda № 274. p. 1 h O zhurnalakh «Zvezda» y «Leningrad»* [Organizational Bureau of the Central Committee of the CPSU(b) Decree No. 274 of August 14, 1946, paragraph 1 g About the magazines "Zvezda" and "Leningrad"]. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B1%D1%8E%D1%80%D0%BE_%D0%A6%D0%9A_%D0%92%D0%9A%D0%9F\(%D0%B1\)_%D0%BE%D1%82_14.08.1946_%E2%84%96_274](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B1%D1%8E%D1%80%D0%BE_%D0%A6%D0%9A_%D0%92%D0%9A%D0%9F(%D0%B1)_%D0%BE%D1%82_14.08.1946_%E2%84%96_274) (in Russian).
  18. Pervushyn Anton. (2003). *Bitva za zvezdy: raketnye sistemy dokosmicheskoy éry* [Battle for the stars: rocket systems of the pre-cosmic era]. M.: OOO Izdatel'stvo AST. 448 p. (in Russian).
  19. Pokryshkin O.I. (1971). *Nebo viyny* [The Sky of War]. K.: Vydavnytstvo politychnoyi literatury Ukrayiny. 510 p. (in Ukrainian).
  20. Shyrokorad A.B. (2004). *Flot, kotoriy unichtozhyl Khrushchev* [The Fleet that Khrushchev Destroyed]. M.: OOO Yzdatel'stvo AST: OAO «VZOY». 440 p. (in Russian).
  21. Adamsky Dmitry (Dima). Russian Nuclear Orthodoxy Religion, Politics, and Strategy. April 2019 376. Pages Ebook. ISBN: 9781503608658
  22. Marx K. Capital. A Critique of Political Economy. Volume I. Book One: The Process of Production of Capital. Preface to the First German Edition. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>
  23. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. *Office of the Historian*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943CairoTehran/d353>
  24. Grabovska I.M. (2018). Inconvenience of postcolonial discourse in Ukraine as a hindering factor in the transitional consolidation processes. *Proceedings of XXXVI Internatinalcientific conference "Young scientists'view of modern science"*. Morisssville: Lulu Press. Pp. 95–99.
  25. Rumer Eugene and Sokolsky Richard. (2019). Thirty Years of U.S. Policy Toward Russia: Can the Vicious Circle Be Broken? June 20. URL: <https://www.russiamatters.org/analysis/thirty-years-us-policy-toward-russia-can-vicious-circle-be-broken>
  26. Rumer Eugene and Sokolsky Richard. (2020). *Etched in Stone: Russian Strategic Culture and the Future of Transatlantic Security*. Published on Sep 8. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2020/09/etched-in-stone-russian-strategic-culture-and-the-future-of-transatlantic-security>
  27. Unconditional surrender policy. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/military-history-and-science/unconditional-surrender-policy>
- Отримано редакцію журналу/ Received: 19.04.26
Прорецензовано / Revised: 29.04.26
Схвалено до друку / Accepted: 03.05.26

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Igor DVORKIN
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-9190-8265
Email: Igor.Dvorkin@khpі.edu.ua

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР ХАРКОВА В УМОВАХ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІМПЕРСЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО МИНУЛОГО

Анотація. У статті розглядаються зміни публічного простору Харкова у період війни за незалежність України. Аналізуються зміни, пов'язані із переосмисленням образів імперського та радянського минулого у місті. У статті висвітлені амбівалентні процеси деколонізації та появи у міському просторі «місць пам'яті» (нео)радянських та (нео)імперських образів у Харкові в перші десятиліття незалежності України. Сприйняття історичної спадщини імперського та радянського періодів історії України, а також українсько-російських відносин зазнає докорінних трансформацій під впливом російської гібридної агресії (з 2014 р.) та повномасштабного вторгнення (з 2022 р.). Метою даної статті є висвітлення та аналіз змін образу імперського та радянського минулого, що відбулися у публічному просторі Харкова у період війни за Незалежність України у 2014 р. Методологічно стаття спирається на дослідження пам'яті, постколоніальні дослідження тощо. Це є необхідним для розуміння контексту, у якому відбуваються зміни в меморіальному просторі міста. Імперське сприйняття України з боку Росії, яке багато в чому спричинило російсько-українську війну, водночас мало свої маркери у Харкові. Зміни образу Російської імперії/СРСР/Росії аналізуються у контексті імплементації українського законодавства, яке, своєю чергою, відображає еволюцію ставлення держави та суспільства до країни-агресора. У висновках зазначається, що російська агресія спричинила витіснення російських імперських та радянських маркерів із символічної карти Харкова. Цей процес, що розпочався як декомунізація, згодом трансформувався у деколонізацію/дерусифікацію та став ознакою остаточного розриву українського та російського історичних наративів.

Ключові слова: російсько-українська війна, Друга світова війна, історична пам'ять, політика пам'яті, декомунізація, деколонізація, методи дослідження, дослідження пам'яті, краєзнавство, історія та культура України.

Ihor DVORKIN
Ph.D., Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies,
Cultural Studies and the History of Science,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

KHARKIV'S PUBLIC SPACE AMIDST UKRAINE'S WAR FOR INDEPENDENCE: REEVALUATING THE IMPERIAL AND SOVIET PAST

Abstract. The article examines changes in Kharkiv's public space during Ukraine's War of Independence. The changes associated with the rethinking of the images of the imperial and Soviet past in the city are analyzed. The article highlights the ambivalent processes of decolonization and the emergence of "places of memory" of (neo)Soviet and (neo)imperial images in the urban space of Kharkiv in the first decades of Ukraine's independence. The perception of the historical heritage of the imperial and Soviet periods of Ukraine's history, as well as Ukrainian-Russian relations, is undergoing radical transformations under the influence of Russian hybrid aggression (since 2014) and full-scale invasion (since 2022). The purpose of this article is to highlight and analyze the changes in the image of the imperial and Soviet past that occurred in the public space of Kharkiv during the War of Independence of Ukraine in 2014. Methodologically, the article draws on memory research, postcolonial research, and related fields. This is necessary to understand the context in which changes to the city's memorial space are taking place. The imperial perception of Ukraine by Russia, which largely caused the Russian-Ukrainian war, also had its markers in Kharkiv. Changes in the image of the Russian Empire/USSR/Russia are analyzed in the context of the implementation of Ukrainian legislation, which in turn reflects the evolution of the attitude of the state and society towards the aggressor country. The conclusions note that Russian aggression led to the displacement of Russian imperial and Soviet markers from Kharkiv's symbolic map. This process, which began as decommunization, later transformed into

decolonization/derussification and became a sign of the final break between Ukrainian and Russian historical narratives.

Keywords: *Russo-Ukrainian war, World War II, historical memory, politics of memory, decommunization, decolonization, methodological approaches, Memory Studies, local history, history and culture of Ukraine.*

Постановка проблеми. Сприйняття історичної спадщини імперського та радянського періодів історії України, а також українсько-російських відносин істотно змінюється під впливом російської гібридної (з 2014 року) та повномасштабної (з 2022 року) агресії. Процес декомунізації та часткової дерусифікації розпочався одразу після розпаду СРСР, проте повноцінно був запущений після початку російсько-української війни у 2014 році. Так, події Революції Гідності та початок війни у 2014 році вплинули на консолідацію української більшості громадськості й науковців навколо української національної версії історії та історичної пам'яті. Повномасштабне вторгнення дало поштовх глибшому процесу – деколонізації.

Після 2014 року в українському дискурсі відбуваються процеси переосмислення українсько-російських відносин, що найбільше стосувалися саме радянського періоду історії. Зокрема, на законодавчому рівні відбулася відмова від радянської ідеології «Великої Вітчизняної війни», а заходи щодо декомунізації вплинули на публічний простір українських міст. Початок повномасштабної війни у 2022 році спричинив ще глибше переосмислення багатьох аспектів історії України, включно з визначенням ролі Росії в історичній ретроспективі.

Процес переосмислення минулого на рівні держави, громадських інституцій та академічного середовища еволюціонував у ширшу ревізію впливу Росії на Україну, а процеси дерусифікації та деколонізації набули свого активного розвитку. Цей процес знайшов відображення в українському законодавстві [1]. Реалізація законодавства спричинила значний вплив на символічний простір українських міст. Протягом війни за Незалежність України, а особливо під час повномасштабної стадії війни, відбуваються суттєві зміни. З вулиць українських міст зникають пам'ятники, присвячені «дружбі» та «братерству російського та українського народів», а також монументи Пушкіну, Катерині II та іншим російським діячам. Вулиці українських міст і сіл позбуваються назв, присвячених російським містам, регіонам, історичним подіям та постатям. Цей процес триває, і його аналіз крізь призму сучасних методологічних підходів є надзвичайно актуальним.

Аналіз наукових публікацій. Українські та західні дослідники, особливо під час російсько-української війни, часто звертаються до проблем політики пам'яті, меморіальної політики та їхньої еволюції та трансформації. Зокрема, вони прагнуть аналізувати сучасну політику пам'яті під кутом зору постколоніальних студій [19], досліджують меморіальне законодавство [17] тощо. Зміни, що відбуваються у міському просторі українських міст, також знайшли своє відображення у дослідженнях [13]. Серед тем – українсько-російські відносини у меморіальному просторі українських міст. Так, В. Сабадаш вказує

на те, що публічні місця пам'яті в українських містах слугують осередками репрезентації та відображають трансформацію російсько-українських відносин, зокрема як реакцію на геополітичні події, і у підсумку відображають здебільшого тотальну негативацію образу Росії [18, с. 128.]. Власне Харків, як місто, що знаходиться на українсько-російському прикордонні, привертає значну увагу дослідників. Так, О. Гнатюк та М. Гоманюк досліджують зміни ставлення до меморіальної політики у Харкові, що відбулися під впливом російсько-української війни. Вони приходять до висновку, що ставлення мешканців змінюється у бік підтримки національно-патриотичної політики пам'яті, а образ Росії та росіян трансформуються під впливом формування образу «негативного іншого». Це відбувається в умовах постійної загрози для життя з боку Росії [14, с. 253]. Окремі роботи присвячені монументальним місцям пам'яті у місті та їхньому відображенню у медіа в умовах війни [5] та ін.

Метою даної статті є висвітлення та аналіз змін образу імперського та радянського минулого, що відбулися у публічному просторі Харкова із початком війни за Незалежність України у 2014 р. Для глибшого розуміння вказаних процесів ми розглянемо імперські та радянські образи, представлені у місті у перші десятиліття незалежності України.

Методологічно стаття спирається на здобутки такого напрямку сучасних історичних досліджень, як Memory Studies. Це важливо для розуміння контексту, у якому відбуваються зміни в меморіальному просторі міст. В умовах, коли Росія активно використовує пам'яті про певні історичні події фактично як зброю проти України, важливо розуміти значення української відповіді, якою держава намагається «захистити» власні історичні наративи та позбутися інших на законодавчому рівні, що знаходить відображення також і в імplementації законів у символічному просторі українських міст. Для розуміння цих процесів важливою є концепція політики «мнемонічної безпеки» [16]. Дослідники вказують, що українська відповідь на агресію, зокрема, полягає у розриві історичних зв'язків із агресором [13, с. 149]. Вивчаючи процеси, пов'язані із зміною образу імперського та радянського минулого в українському місті, на нашу думку, важливим є погляд на українсько-російські відносини через постколоніальну оптику. Так, дослідники вбачають у сучасній російській агресії історичні корені, а саме імперський погляд на Україну, заперечення існування України та українців [15]. Тож відхід України від російського тиску пов'язаний перш за все із наративами минулого, які є ключовими для формування власної ідентичності [19, с. 702].

Основна частина. Харків – місто, яке фізично знаходиться дуже близько до Росії, історично мало тісні відносини з нею. Як прикордонне місто, Харків перебував у вирі геополітичних подій, таких як Руїна,

світові війни, розпад Російської імперії та СРСР [6 с. 52]. Із початком повномасштабної російсько-української війни місто під постійними обстрілами російської армії. На прикладі сучасного Харкова можна прослідкувати, яким чином відбуваються зміни у публічному просторі українських міст в цілому, як українське законодавство вплинуло на ці зміни, часто ініціюючи їх, а також яким чином змінювався образ імперського та радянського минулого в роки незалежності на Сході України. Так, за даними Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), напередодні повномасштабного вторгнення на Сході України до Росії позитивно ставилися понад 50% опитуваних (негативно – 30%). Після вторгнення показники значно змінилися – негативне ставлення висловлювали 88% опитаних [4].

Процеси декомунізації міського простору Харкова розпочалися ще наприкінці 1980-х рр. Як зазначає В. Кравченко, зміни, що тоді відбувалися, були пов'язані із процесами демократизації; вони проходили під гаслами відновлення історичної справедливості, викриття злочинів комуністичного режиму [6, с. 79-80]. У 1990 р. у сквері біля виходу зі станції метро «Університет» з'явився знак на честь проголошення Декларації про державний суверенітет України. Цей знак, що існує й досі, знаходився в кількох десятках метрах від величезного пам'ятника В. Леніну на площі Свободи. Надалі центральний майдан міста у 1991 р. був перейменований на майдан Свободи (до того – Дзержинського), у 1996 р. на честь прийнятої Конституції України було перейменовано площу Радянської України. У 1990-ті було перейменовано й низку вулиць, зокрема вул. Свердлова отримала назву «Полтавський шлях» (1996 р.). Натомість один із центральних проспектів міста все ще мав назву «проспект Леніна».

Із здобуттям Україною незалежності у місті з'являються нові «місця пам'яті», які іноді несуть протилежні сенси. Серед цих «місць пам'яті» були пам'ятники, присвячені історії Другої світової війни. Наприклад, в місті було встановлено пам'ятний знак Українській повстанській армії та пам'ятник радянському маршалу Г. Жукову. В той же час здобуття Україною незалежності зробило можливим вшанування жертв нацистського та комуністичного тоталітарних режимів. У місті з'являються місця пам'яті, присвячені жертвам Голокосту та польським офіцерам – жертвам НКВС.

Пізніше, у 2000-х – на початку 2010-х рр., у міському просторі зберігаються ностальгічні радянські образи, центральним з яких був пам'ятник В. Леніну на пл. Свободи. В. Кравченко також вказує на появу в цей час, на додачу до радянської ностальгічних, нових імперських образів. Так, під час святкування 350-ї річниці Харкова у 2004 р. біля будівлі Харківської обласної державної адміністрації було встановлено пам'ятник першому імперському наміснику Слобожанщини Є. Щербініну. Неподалік психіатричної лікарні було встановлено пам'ятник Олександрі Невському [6, с. 83]. Можна привести і

більш банальні приклади: супермаркет електроніки МКС «Москва», що працював тоді на Московському проспекті біля метро «Московський проспект». З 2007 до 2014 р. у Харкові були популярними дитячі майданчики, стилізовані під московський Кремль. Їх закупували у російського виробника і встановлювали у саду Шевченка, парку ім. Горького (сьогодні – Центральний парк) та інших містах [12]. Такі образи, очевидно, сприяли зрощенню культурного простору міста.

Водночас від певних образів радянського минулого місто позбувалося: напередодні Чемпіонату з футболу Євро 2012 р. було демонтовано пам'ятник на честь проголошення радянської влади в Україні на Майдані Конституції. Згодом на цьому місці після реконструкції було встановлено пам'ятник «Україна, що летить». Ще один радянський образ – Алея героїв-комсомольців у сквері Перемоги зник з символічного простору міста у 2013 р.

Після початку російсько-української війни у 2014 р., відповідно до законодавства, відбуваються доволі масові та планомірні перейменування назв, пов'язаних із комуністичним минулим міста і країни. Російська гібридна агресія сприяла погіршенню ставлення держави, суспільства, науковців до ролі СРСР та комуністичного режиму в історії України. Якщо до цього моменту в українському дискурсі конкурували пост(радянський)/проросійський та український національний/проєвропейський наративи, то після подій Євромайдану перший зазнав краху.

З початком російської агресії у 2014 році ставлення до комуністичного режиму сформульовано та реалізовано відповідно до Закону України «Про застосування комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Будь-яка пропаганда комуністичного режиму, а саме: зображення, пам'ятники, пам'ятні знаки, написи, присвячені особам, які займали керівні посади в комуністичній партії, пов'язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади, об'єкти топоніміки тощо [2]. Символічно, що пам'ятник Леніну на площі Свободи було знесено ще до прийняття цього закону. Деякі пам'ятки були видозмінені зовні та змістовно завдяки діяльності громадських активістів, як-от пам'ятник борцям Жовтневої революції, який був встановлений у 1957 р. на Університетській гірці. Вочевидь, він підлягав демонтажу згідно із законодавством. Натомість, у травні 2015 р. активісти «Громадянської варти» Харкова пофарбували прапор в кольори українського прапора, також була встановлена табличка із новою назвою «Пам'ятник героям, які поклали голову за незалежність та свободу України» [7]. Згодом назва була закріплена як офіційна.

За рік дії декомунізаційного законодавства було перейменовано чотири райони, п'ять станцій метро, парк і 52 вулиці у місті: станція метро «Маршала Жукова» стала «Палацом спорту», «Площу Повстання» перейменовано на «Захисників України», «Ра-

дянської армії» — на «Армійську») [8]. Натомість зміни, ініційовані декомунізацією, майже не стосувалися назв та «місць пам'яті», пов'язаних із Другою світовою війною.

Початок повномасштабної війни у 2022 році викликав ще глибше переосмислення багатьох аспектів історії України, у тому числі українсько-російських відносин упродовж століть. 2022 рік дав поштовх глибшому, ніж декомунізація, процесу – деколонізації. Згадані пам'ятники Г. Жукову, Є. Щербиніну, Олександрю Невському а також пам'ятники О. Пушкіну, М. Ломоносову було прибрано з постаментів. Частково цей процес йшов «знизу». Наприклад, пам'ятник Жукову був знесений активістами ще до офіційного запровадження законодавства щодо деколонізації [9]. Також міська влада розпочала перейменування топонімів, пов'язаних із країною-агресором, у травні 2022 р. Було перейменовано Московський проспект та Московський район, а також Білгородське шосе та Білгородський узвіз [10].

Протягом року відбувається ще глибше та концептуальне переосмислення образу Росії на рівні держави, що знайшло відображення у Законі «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів», прийнятому в березні 2023 р., що засудив російську імперську політику та заборонив її пропаганду в Україні [3].

Процеси деколонізації/дерусифікації, запущені або радше прискорені цим законом у Харкові, виявилися достатньо глибокими, адже присутність російських імперських/радянських маркерів була достатньо глибокою. Перейменування супроводжувалися жвавими обговореннями. Усього було перейменовано більше 500 топонімів (міська рада перейменувала 510, а військова адміністрація – 48 назв) [11]. Окрім офіційних перейменувань з символічного простору міста зникають мурали (графіті), що несли в собі імперські чи радянські посили. Перейменування стосувалося як вулиць, пов'язаних із імперською спадщиною (Пушкінська, Лермонтівська), образами дружби «братських народів» (вул. Дружби народів), так і з назвами, присвяченими подіям та постатям часів Другої світової війни (Героїв Сталінграда, маршала Рибалка, Івана Танкопія). На відміну від деяких інших міст України, на своїх постаментах залишаються чи не всі монументи радянського часу, присвячені Другій світовій війні. Втім, вони зазнають візуальних змін. Замість заборонених радянських символів часто з'являється українська національна символіка, як-от комплекс навколо пам'ятника воїну-визволителю на вулиці 23 серпня.

Висновки. Отже, прослідкувавши еволюцію зміни імперських та радянських образів у публічному просторі Харкова, ми бачимо, що декомунізація була розпочата у місті після здобуття Україною незалежності. Водночас, окрім позбавлення від радянської спадщини, протягом перших десятиліть незалежності спостерігалися протилежні процеси. У міському просторі з'являлися (нео)радянські та (нео)імперські

образи. На нашу думку, це пов'язано із загальною амбівалентністю на рівні держави, а саме: співіснуванням разом із національним нарративом, пост(радянського). Останній втратив свої позиції в Україні після початку російсько-української війни у 2014 р. Крім того, місто, яке знаходиться на українсько-російському прикордонні, мало тісні відносини із сусідньою країною. Тож у міському просторі з'являлися образи, пов'язані із імперським та радянським минулим.

Із початком Війни за Незалежність у 2014 р. із публічного простору міста зникають образи, пов'язані із радянською спадщиною. Це відбувається як «знизу», так і за ініціативи держави (після прийняття декомунізаційного законодавства у 2015 р.). «Прощання» із російськими образами вийшли за межі декомунізації та поглибилися із початком повномасштабного російського вторгнення. Зміни цього періоду стосувалися імперської та, ширше – російської присутності у міському просторі. В умовах постійних російських обстрілів та необхідності імплементації деколонізаційного законодавства, місто поступово позбулося місць пам'яті, пов'язаних із країною-агресором, та її культурою. Внаслідок бруталного російського вторгнення спільні російсько-українські історичні образи залишилися в минулому.

1. Дворкін І. В. Образ імперського та радянського минулого в українському законодавстві (2014 – 2025 рр.). *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 14. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18066321>
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text>
3. Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів». 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/ed20230321#Text>
4. Київський міжнародний інститут соціології. Ставлення українців до росіян. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1446>
5. Кісельова Ю. Монументальні місця пам'яті в умовах війни: практики медійної репрезентації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 62. С. 86–112. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/download/21504/20034/>
6. Кравченко В. Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ, 2011. 542 с.
7. Пам'ятник борцям за незалежність України в Харкові. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/2118/pam-yatnik-bortsyam-zanezalezhnist-ukrayini-v-kharkovi>
8. У Харкові декомунізували п'ять станцій метро і півсотні вулиць. URL: <https://ua.korrespondent.net/city/kharkov/3684227-ukharkovi-dekomunizuvai-piat-stantsii-metro-i-pivstotni-vulyts>

9. У Харкові демонтували пам'ятник Жукову URL: <https://suspilne.media/kharkiv/229580-u-harkovi-demontovali-pamatnik-zukovu/>
10. У Харкові перейменували три вулиці й район URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-pereymenuvali-tri-vulitsi-y-rayon-50722.html>
11. Харків після перейменувань: підсумки деколонізації та суспільний резонанс. URL: <https://gwaramedia.com/kharkiv-pislia-pereymenuvan-pidsumky-dekolonizatsii-ta-suspilnyy-rezonans/>
12. Харківські активісти "українізували" дитячий майданчик-Кремль. URL: https://24tv.ua/kharkiv/harkivski_aktivisti_ukrayinizovali_dityachiy_maydanchikkremli_n463031
13. Betlii O. The Identity Politics of Heritage: Decommunization, Decolonization, and Derussification of Kyiv Monuments after Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. *Journal of Applied History*. 2022. No. 4. Pp. 149–169. URL: <https://doi.org/10.1163/25895893-bja10031>
14. Gnatiuk O., Homanyuk M. From geopolitical faultline to frontline city: changing attitudes to memory politics in Kharkiv under the Russo-Ukrainian war. *Hungarian Geographical Bulletin*. 2023. Vol. 72. Iss. 3. Pp. 1–18. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/20960>
15. Kuzio T. Imperial nationalism as the driver behind Russia's invasion of Ukraine. *Nations and Nationalism*. 2022. Vol. 29. P. 30–38. URL: <https://doi.org/10.1111/nana.12875>
16. Mälksoo M. 'Memory must be defended': Beyond the politics of mnemonical security. *Memory Studies*. 2015. Vol. 46. Iss. 3. Pp. 221–237. URL: <https://doi.org/10.1177/0967010614552549>
17. Pakhomenko S., Hedo A. Politics of Memory in Latvia and Ukraine: Official Narratives and the Challenges of Counter-Memory. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2020. Vol. 20. Iss. 4. Pp. 525–548. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38454>
18. Sabadash V. Ukrainian–Russian Relations in the Memory Spaces of Ukrainian Cities (1991–2024). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. 2025. 68. Pp. 126–141. URL: <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-08>
19. Törnquist-Plewa Barbara and Yurchuk Yuliya. Memory politics in contemporary Ukraine: Reflections from the postcolonial perspective. *Memory Studies*. Volume 12. Issue 6. December 2019. Pp. 699–720. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1750698017727806>
- symvoliky» [Law of Ukraine “On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text> (in Ukrainian).
3. Zakon Ukrainy (2023). *Zakon Ukrainy “Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosijs'koi impers'koi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii* [Law of Ukraine “On the condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and the decolonization of toponymy”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/ed20230321#Text> (in Ukrainian).
4. Kyivs'kyj mizhnarodnyj instytut sotsiologii. *Stavlennia ukrainsiv do rosiian* [Kyiv International Institute of Sociology. Ukrainians' attitude towards Russians]. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1446> (in Ukrainian).
5. Kiselyova Yu. (2022). *Monumental'ni mistsia pam'iaty v umovakh vijny: praktyky medijnoi reprezentatsii* [Monumental Sites of Memory in Wartime: Practices of Media Representation]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina*. Vyp. 62. Pp. 86–112. URL: <https://periodicals.karazin.ua/history/article/download/21504/20034/> (in Ukrainian).
6. Kravchenko V. (2011). *Ukraina, imperiia, Rosiia. Vybrani staty z modernoi istorii ta istoriohrafii* [Ukraine, Empire, Russia. Selected articles on modern history and historiography]. Kyiv. 542 p. (in Ukrainian).
7. *Pam'iatnyk bortsiam za nezalezhnist' Ukrainy v Kharkovi* [Monument to the fighters for the independence of Ukraine in Kharkiv]. URL: <https://zabytki.in.ua/uk/2118/pam-yatnik-bortsyam-za-nezalezhnist-ukrayini-v-kharkovi> (in Ukrainian).
8. *U Kharkovi dekomunizували p'iat' stantsij metro i pivsotni vulyts'* [Five metro stations and fifty streets were decommunized in Kharkiv]. URL: <https://ua.korrespondent.net/city/kharkov/3684227-u-kharkovi-dekomunizували-piat-stantsii-metro-i-pivsotni-vulyts> (in Ukrainian).
9. *U Kharkovi demontували pamiatnyk Zhukovu* [The monument to Zhukov was dismantled in Kharkiv]. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/229580-u-harkovi-demontували-pamatnik-zukovu/> (in Ukrainian).
10. *U Kharkovi pereimenuvally try vulytsi i raion* [Three streets and a district were renamed in Kharkiv]. URL: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/u-kharkovi-pereymenuvali-tri-vulitsi-y-rayon-50722.html> (in Ukrainian).
11. *Kharkiv pislia perejmenuvan': pidsumky dekolonizatsii ta suspil'nyj rezonans* [Kharkiv after renamings: results of decolonization and public resonance]. URL: <https://gwaramedia.com/kharkiv-pislia-pereymenuvan-pidsumky-dekolonizatsii-ta-suspilnyy-rezonans/> (in Ukrainian).
12. *Kharkivs'ki aktyvisty «ukrainizували» dytiachyj majdanchyk-Kremel'* [Kharkiv activists «ukrainianized» the playground-Kremlin]. URL: https://24tv.ua/kharkiv/harkivski_aktivisti_ukrayinizovali_dityachiy_maydanchikkremli_n463031 (in Ukrainian).
13. Betlii O. (2022). The Identity Politics of Heritage: Decommunization, Decolonization, and Derussifica-

References

1. Dvorkin I.V. (2025). *Obraz impers'koho ta radians'koho mynuloho v ukrains'komu zakonodavstvi (2014 – 2025 rr.)* [The image of the imperial and Soviet past in Ukrainian legislation (2014 – 2025)]. *Visnyk humanitarnykh nauk*. Vyp. 14. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18066321> (in Ukrainian).
2. Zakon Ukrainy (2015). *Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsysts'koho) totalitarnykh rezhyziv v Ukraini ta zaboronu propahandy ikhn'oi*

- tion of Kyiv Monuments after Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. *Journal of Applied History*. No. 4. Pp. 149–169. URL: <https://doi.org/10.1163/25895893-bja10031>
14. Gnatiuk O., Homanyuk M. (2023). From geopolitical fault-line to frontline city: changing attitudes to memory politics in Kharkiv under the Russo-Ukrainian war. *Hungarian Geographical Bulletin*. Vol. 72. Iss. 3. Pp. 1–18. URI: <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/20960>
15. Kuzio T. (2022). Imperial nationalism as the driver behind Russia's invasion of Ukraine. *Nations and Nationalism*. Vol. 29. Pp. 30–38. URL: <https://doi.org/10.1111/nana.12875>
16. Mälksoo M. (2015). 'Memory must be defended': Beyond the politics of mnemonical security. *Memory Studies*. Vol. 46. Iss. 3. Pp. 221–237. URL: <https://doi.org/10.1177/0967010614552549>
17. Pakhomenko S., Hedo A. (2020). Politics of Memory in Latvia and Ukraine: Official Narratives and the Challenges of Counter-Memory. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. Vol. 20. Iss. 4. Pp. 525–548. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/38454>
18. Sabadash V. (2025). Ukrainian–Russian Relations in the Memory Spaces of Ukrainian Cities (1991–2024). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History*. Iss. 68. Pp. 126–141. URL: <https://doi.org/10.26565/2220-7929-2025-68-08>
19. Törnquist-Plewa B., Yurchuk Y. (2019). Memory politics in contemporary Ukraine: Reflections from the postcolonial perspective. *Memory Studies*. Vol. 12. Iss. 6. Pp. 699–720. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1750698017727806>

Отримано редакцією журналу / Received: 26.04.26
Прорецензовано / Revised: 12.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 17.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.8>
УДК 94(477): 316.

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Олександр ДЕМЧИК

кандидат філософських наук
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя

ORCID: 0009-0001-3307-5899
Email: demchuk.oleksandr@gmail.com

Михайло ЦЮРУПА

доктор філософських наук,
професор кафедри соціології та філософії
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя

ORCID: 0000-0003-0464-7939
Email: mvz999@ukr.net

Денис ГЛУШКОВ

аспірант
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя

ORCID: 0009-0006-6962-4761
Email: denys.hlushkov@gmail.com

АЛГОРИТМІЧНА КУРАЦІЯ ЯК ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ФІЛЬТР ТА ДЖЕРЕЛО ЕПІСТЕМІЧНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА В ДИСКУРСІ ПОСТПРАВДИ

Анотація. Метою статті є аналіз алгоритмічної курації як герменевтичного фільтра, що визначає горизонт подій та структурує інформаційне поле в умовах епохи постправди. Окреслена теоретична проблематика технологічного посередництва, за якого цифрові платформи перестають бути нейтральними каналами передачі даних, перетворюючись на активних учасників конструювання реальності.

Проаналізовано процес делегування епістемічних функцій алгоритмам, що оптимізують контент не за критеріями істинності, а за принципами економіки уваги, трансформуючи об'єктивну інформацію у пер-

соналізований потік рекомендацій. Особливу увагу приділено питанню впливу рекомендаційних алгоритмів на інформаційний простір України напередодні російського вторгнення. На конкретних прикладах проаналізовано, як алгоритмічна курація контенту в популярних соціальних медіа штучно занурювала читачів у "бульбашки фільтрів", знижуючи рівень когнітивної стійкості суспільства перед масованими ворожими ІПСО. Показано, що епістемічна вразливість українського суб'єкта в цей період була цілеспрямовано експлуатована через таргетовані дезінформаційні кампанії, що актуалізує потребу впровадження концепту алгоритмічної підзвітності як невід'ємного елементу стратегії національної безпеки в кіберпросторі.

Встановлено, що алгоритмічна курація формує герменевтичний механізм, який не лише впорядковує вхідні дані, а й конструює інтерпретаційну рамку, звужуючи доступ до альтернативних смислів та посилюючи вразливість стійких переконань особистості до маніпуляцій.

Доведено концептуальну неспроможність дискурсу «довіри» до штучного інтелекту як до морально-го агента через його принципову технічну «непрозорість» та відсутність моральної суб'єктності.

Обґрунтовано необхідність зміни парадигми: переходу від наївної довіри до концепції «алгоритмічної підзвітності» (accountability), що передбачає прозорість логіки курації та можливість інституційного аудиту систем.

Показано, що захист когнітивної автономії в умовах цифрової експлуатації смислів можливий лише за умови усвідомлення користувачем алгоритмічного посередництва як продукту системної конфігурації, а не як об'єктивної істини.

Ключові слова: епістемічна довіра, підзвітність ШІ, когнітивна автономія, технологічне посередництво, інформаційний простір, рекомендаційні алгоритми, феномен довіри.

Oleksandr DEMCHYK

Ph.D. in Philosophy,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Michael TSIORUPA

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Department of Sociology
and Philosophy, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Denys HLUSHKOV

Ph.D. student in Philosophy
Department of Sociology and Philosophy,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ALGORITHMIC CURATION AS A HERMENEUTIC FILTER AND A SOURCE OF EPISTEMIC VULNERABILITY OF THE SUBJECT IN THE POST-TRUTH DIS- COURSE

Abstract. *The aim of the article is to analyze algorithmic curation as a hermeneutic filter that determines the horizon of events and structures the information field in the post-truth era.*

The theoretical issues of technological mediation are outlined, in which digital platforms cease to be neutral data transmission channels, turning into active participants in the construction of reality.

The process of delegating epistemic functions to algorithms that optimize content not according to the criteria of truth, but according to the principles of the attention economy, transforming objective information into a personalized flow of recommendations, is analyzed. Based on specific examples, the study examines how algorithmic content curation across popular social media platforms artificially confined readers within "filter bubbles," thereby reducing societal cognitive resilience against massive hostile information and psychological operations. The findings show that the epistemic vulnerability of the Ukrainian subject during this period was purposefully exploited via targeted disinformation campaigns, highlighting the urgent need to implement the concept of algorithmic accountability as an indispensable component of the national security strategy in cyberspace."

It is established that algorithmic curation forms a hermeneutic mechanism that not only organizes input data, but also constructs an interpretative framework, narrowing access to alternative meanings and increasing the vulnerability of the individual's "permanent beliefs" to manipulation. The conceptual failure of the discourse of "trust" in artificial intelligence as a moral agent is proven due to its fundamental technical "opacity" and lack of moral subjectivity.

The need for a paradigm shift is substantiated: a transition from naive trust to the concept of "algorithmic accountability", which implies transparency of the logic of curation and the possibility of institutional audit of systems. It

is shown that the protection of cognitive autonomy in the conditions of digital exploitation of meanings is possible only if the user realizes algorithmic mediation as a product of system configuration, and not as an objective truth.

Keywords: epistemic trust, AI accountability, cognitive autonomy, technological mediation, information space, recommendation algorithms, the phenomenon of trust.

Постановка проблеми. Сучасний інформаційний простір зазнав фундаментальної трансформації, яка докорінно змінила суспільство. Якщо в традиційному медіасередовищі роль «воротарів» виконували журналісти чи редакційні колеги, то в сучасних реаліях лівову частку цих функцій делеговано алгоритмічним системам ранжування та рекомендацій. Саме вони сьогодні визначають пріоритетність повідомлень, новин чи інший контент у стрічках читачів, здійснюючи не просто технічну фільтрацію, а комплексну «алгоритмічну курацію» реальності.

усвідомлюючи, що ці системи оптимізовані саме для утримання уваги. Для українського наукового та суспільного дискурсу ця тематика набуває особливої гостроти через необхідність протидії російській інформаційній агресії, яка використовує алгоритмічні вразливості для дестабілізації суспільної свідомості.

Аналіз наукових публікацій. Питання довіри до технологій та природи істини в цифрову епоху активно досліджується міжнародною науковою спільнотою. Так, французький дослідник з Католицького університету Лілля, Альберто Ромеле наголошує на тому, що цифрові медіа вимагають оновлення класичних теорій інтерпретації [9], адже наші «сталі переконання», як аргументує американський вчений Джейсон Каволл, піддаються деформації під тиском постійного потоку цифрових стимулів [9]. Із іншого боку, Фрідер Фогельман критикує спрощене розуміння постправди, вказуючи на необхідність перегляду відносин між знанням та владою [14].

Водночас, у площині епістемологічної довіри точаться дискусії щодо

МЕХАНІЗМ «АЛГОРИТМІЧНОГО ФІЛЬТРА» В СИСТЕМАХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ШІ

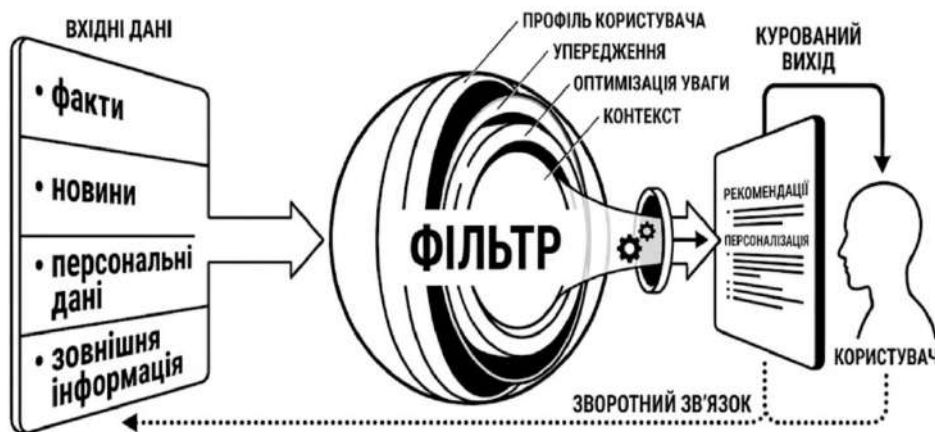

Рис. 1. Концептуальна модель алгоритмічного герменевтичного фільтра.

Цифрові технології перестають бути нейтральними інструментами передачі даних. Вони стають активними посередниками, які структурують людське сприйняття та визначають межі досвіду суб'єкта у його взаємодії зі світом. В епоху постправди, коли об'єктивність стає дефіцитним ресурсом, алгоритми не лише підлаштовуються під існуючі інтереси читача, або глядача, а й фактично конструюють його горизонт подій. Для сучасної людини кожна автоматизована рекомендація перетворюється на специфічний герменевтичний акт – приховану інтерпретацію, яка диктує ієрархію значущості інформації, визначаючи, що має бути осмислено як важливе, а що – приречене на ігнорування.

Сучасні дослідження цифрових медіа дедалі частіше звертаються до концепцій герменевтики для пояснення того, як технології впливають на процес розуміння. Герменевтика традиційно досліджує процес інтерпретації текстів і смислів, а в цифровому середовищі ця інтерпретація частково передається алгоритмічним системам, які визначають, які саме смисли стають важливими. Користувачі все частіше делегують штучному інтелекту право на «істину», не

того, чи можлива довіра до «непрозорих» систем штучного інтелекту [7; 10]. Протилежний підхід пропонує Шилунь Чжоу, яка через призму «чесотної юриспруденції» деконструює концепт «відповідального ШІ», вказуючи на небезпеку антропоморфізації технологій [15]. Браян Крістіан у своїх дослідженнях проблеми узгодження підкреслює, що розрив між людськими цінностями та алгоритмічною логікою є фундаментальним, а не технічним дефектом [6]. В українському науковому просторі феномен постправди та механізми маніпуляцій в цифровому середовищі активно досліджують Г. Почепцов, який акцентує увагу на стратегічних комунікаціях та зміні когнітивних моделей під впливом нових медіа [4], а також О. Требін та Т. Чернишова, які аналізують боротьбу за свідомість людей в епоху постправди крізь призму пропагандистських технологій [5]. Також слід відзначити дослідження сприйняття медіастратегій боротьби з дезінформацією, що конкретизують епістемічну вразливість суб'єкта в умовах реальної військової агресії [1].

Попри значний масив досліджень, існує чіткий розрив між філософським розумінням технологічного опосередкування та практичним використанням алгоритмічної курації як інструменту пропаганди. Біль-

шість робіт зосереджені на етичному вимірі використання штучного інтелекту та намаганнях зробити систему «хорошою», або на соціальних наслідках в плані поляризації суспільства, проте залишається невирішеним питання: як саме індивід може зберегти епістемічну автономію, якщо сама здатність індивіда інтерпретувати світ поступово стає підпорядкованою алгоритмічній логіці? Ми намагаємося вимагати від штучного інтелекту «відповідальності» та «етичності» як від морального суб'єкта, чого очевидно він позбавлений, замість того, щоб перевести фокус на вимогу «підзвітності» до структури алгоритмічних фільтрів. Саме цей перехід – від наївної довіри до інституційної підзвітності – є важливим кроком для вирішення описаної проблеми.

Метою статті є аналіз механізму алгоритмічної курації як герменевтичного фільтра, що використовує епістемічну довіру суб'єкта, та обґрунтування необхідності переходу від дискурсу «довіри до ШІ» до парадигми «алгоритмічної підзвітності».

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день алгоритми рекомендацій вже перестали бути пасивними інструментами і стали активними учасниками процесу конструювання реальності. Як зазначає американський дослідник Пітер Пауль Вербек, технології здійснюють «технологічне посередництво», визначаючи спосіб, у який світ постає перед суб'єктом [13]. Алгоритмічна курація діє як герменевтичний фільтр, що не просто відображає вхідні дані, такі як події та факти, а активно їх інтерпретує через призму закладених умов та бізнес-моделей (див. Рис. 1).

Як ілюструє Рис. 1, процес делегування інтерпретації штучному інтелекту створює ситуацію, де «об'єктивна реальність» проходить через багатошаровий фільтр: від профілю читача, або глядача до параметрів оптимізації уваги. Алгоритми не створюють нові факти, але вони впливають на те, які з них стають більш помітними. Альберто Ромеле справедливо вказує, що цифрова герменевтика вимагає розуміння того, що ми взаємодіємо не з «чистим» текстом реальності, а з його алгоритмічно опосередкованою версією [11]. Таким чином, герменевтичний акт відбувається не в свідомості користувача, а всередині «чорної скриньки» системи, яка заздалегідь визначає, що є «важливим», а що – «нерелевантним». Таким чином, алгоритмічні системи впливають на горизонт можливих інтерпретацій, хоч сам акт розуміння все ж залишається діяльністю суб'єкта.

Алгоритмічний фільтр є сприятливим середовищем для успішного поширення пропаганди, адже він використовує епістемічну вразливість. Джейсон Каволл наголошує на тому, що наші переконання – це не тимчасові ментальні стани, а «сталі стани», що формують особистість [9]. Пропаганда в епоху штучного інтелекту стає ефективною саме тому, що алгоритми «підгодовують» ці постійні стани, створюючи замкнені когнітивні петлі. Алгоритми видозмінюються у залежності від контексту та поставленої задачі.

Це спотворення перетворює постправду з абстракції на прикладний інструмент контролю. Як зауважує Фрідер Фогельман, спрощене розуміння постправди як «відсутності істини» є помилковим; це, радше, криза стосунків між знанням та владою [11]. У такому випадку алгоритмічна курація може сприяти формуванню середовища, у якому альтернативні інтерпретації з'являються рідше або зменшують свою видимість. Соціальна комунікація, яка за концепцією Сімони Жікіч є основою формування ідентичності та спільноти, замінюється на підлаштовану стрічку контенту, в якій спільний світ розпадається на множину фрагментованих, несумісних між собою реальностей [16].

Практичним проявом маніпулятивності алгоритмічної курації є діяльність «ботоферм», які використовуються як інструмент впливу на соціальний дискурс [2]. Ще до початку повномасштабної російської агресії такі інструменти на базі штучного інтелекту генерували та розповсюджували деструктивні нарративи, спрямовані на вразливу аудиторію. Алгоритм «ботоферми» виступав опосередкованим фільтром, що через імітацію соціальної активності штучно привертає увагу до певних тем. Як наслідок, алгоритми інформаційних ресурсів, потрапляючи під вплив маніпулятивних інструментів, пропонують користувачеві неправдиву або шкідливу інформацію як популярну та релевантну. У результаті такої герменевтичної деформації штучно створений контекст стає основою для інтерпретації реальних подій, що перешкоджає можливості об'єктивного сприйняття фактів.

Практичним прикладом використання алгоритмів для деформації реальності є діяльність медіахолдингу інформаційних каналів («112 Україна», NewsOne, ZIK), що належали В. Медвідчуку [3]. Діяльність цих ресурсів демонструє ефективність алгоритмічної курації в масштабах цілої країни. Редакція цих ресурсів діяла за алгоритмом, що спирався на специфічний вибір тем, за допомогою яких створювався штучний «горизонт подій», в якому заперечувалася агресія РФ проти України та розпалювалася ворожнеча між соціальними групами всередині країни. Такий механізм дозволяє створювати герменевтичну ізоляцію не тільки за допомогою прямого використання автоматичних систем, а й як основу для медіа, яке стає фільтром для інтерпретації та нав'язування викривлених цінностей та думок.

Ефективність таких стратегій зумовлена тим, що багаторазове повторення дезінформації через різні канали (соціальні мережі, інформаційні портали, великі медіа) з часом починає сприйматися як достовірне знання. Алгоритмічна курація посилює цей ефект, роблячи вплив більш ефективним, обмежуючи досвід користувача чітко розрахованим контекстом. В умовах війни це вводить суб'єкт у стан епістемічної ізоляції, де будь-яка інформація, що суперечить сформованому досвіду, відхиляється як недостовірні. Герменевтичний фільтр стає ме-

ханізмом фрагментації суспільного дискурсу та унеможлиблює раціональний діалог.

Поширеною помилкою в сучасних дискусіях є вимога «етичного» або «відповідального ШІ», що базується на антропоморфізації технологій. Шилунь Чжоу через призму чесотної юриспруденції слушно зауважує, що ми не можемо вимагати моральної відповідальності від системи, яка не є моральним агентом [15]. Спроби довіряти штучному інтелекту як «другу» чи «експерту» призводять до епістемічної пастки. Тому питання відповідальності доцільніше розглядати у контексті інституцій, які розробляють і впроваджують такі системи.

Особливо актуальною є так звана «проблема узгодження», яка висвітлює сутнісний розрив між пластичною людською ціннісною матрицею та жорсткою логікою алгоритмічної оптимізації [6]. Цей розрив свідчить про те, що класична концепція «довіри», як віри в добрі наміри суб'єкта, є категоріальною помилкою при застосуванні до алгоритму. Замість неї має постати вимога інституційної підзвітності.

Таким чином, захист суб'єктності в умовах цифрової експлуатації смислів можливий лише через перехід до проектування систем, в яких логіка курації може підлягати аудиту. Це дозволяє зберегти епістемічну автономію індивіда, адже користувач отримує інструментарій для чіткого розрізнення між «органічним» інформаційним полем та зонами алгоритмічної інтерпретації. Тільки за таких умов автономія суб'єкта не поглинається системою, а отримує простір для критичного дистанціювання.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз дозволяє розглядати алгоритмічну курацію як форму технологічного посередництва, що впливає на інформаційний досвід суб'єкта.

Алгоритмічні системи не замінюють людську інтерпретацію, але вони можуть формувати умови, в яких ця інтерпретація відбувається. Через механізми персоналізації та підлаштування, вони здатні впливати на доступність різних інтерпретацій та сприяти формуванню інформаційних середовищ із обмеженим діапазоном поглядів.

Особливого значення набуває проблема епістемічної довіри до алгоритмічних систем, оскільки вони не є моральними агентами, а саме питання відповідальності доцільніше розглядати через призму інституцій та механізмів регулювання.

Концепція алгоритмічної підзвітності може бути механізмом, що забезпечує прозорість алгоритмічних систем та захист розумової автономії суб'єкта в інформаційному середовищі.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методології «герменевтичної гігієни», яка дозволяє користувачам дистанціюватися від алгоритмічного впливу та усвідомлювати механізми його посередництва. Також актуальним завданням залишається розробка технічних стандартів аудиту алгоритмів рекомендацій, що дозволяють верифікувати їхню роботу на предмет узгодженості. Необхідно зосередитися на тому, як саме інституціоналізувати

підзвітність розробників штучного інтелекту без обмеження технологічного розвитку з метою відновлення довіри в суспільстві.

Перспективи для вітчизняної науки полягають у розробці прикладних моделей «цифрової гігієни» адаптованої до специфіки вітчизняного медіапростору, що створить теоретичну базу для формування державної політики у сфері захисту автономії суб'єкта від технологічно опосередкованих впливів.

1. Глебова Н.І., Демчик О.І., Кречетова В.А. Стратегії українських медіа у боротьбі з дезінформацією в умовах російської військової агресії: дослідження громадської думки. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. No 5(65), 2025. С. 92–101.
2. Зубченко Я. (2021). Чому закриття каналів Медведчука — це не наступ на свободу слова. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/184529/2021-02-03-chomu-zakryttya-kanaliv-medvedchuka-tse-ne-nastup-na-svobodu-slova/>
3. Поліщук Т. (2021). Як працюють ботоферми та чому вони небезпечні. *Prostir.media*. URL: <https://prostir.media/tehnologiyi/yak-pratsyuyut-botofemy-ta-chomu-vony-nebezpechni/>
4. Почепцов Г.Г. Фейк. Технології спотворення реальності. Київ: Києво-Могилян. акад., 2020. 219 с. ISBN 978-966-518-746-2
5. Требін М.П., Чернишова Т.О. (2021). БОРОТЬБА ЗА СВІДОМІСТЬ ЛЮДЕЙ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 3(50). <https://doi.org/10.21564/2663-5704.50.235224>
6. Christian B. (2020). *The alignment problem: machine learning and human values*. New York: W.W. Norton & Company.
7. Ferrario A., Loi M. and Viganò E. (2020). In AI we trust incrementally: a multi-layer model of trust to analyze human-artificial intelligence interactions. *Philosophy & Technology*. # 33. Pp. 523–539. DOI: 10.1007/s13347-019-00378-3
8. Hongladarom S. (2020). Trust and reputation in the sharing economy: toward a peer-to-peer ethics. *International Review of Information Ethics*. 28 p.
9. Kawall J. (forthcoming). Autonomy, agency, and the value of enduring beliefs. *Canadian Journal of Philosophy*.
10. Peters U. (2024). Science based on artificial intelligence need not pose a social epistemological problem. *Social Epistemology Review and Reply Collective*. # 13(1). Pp. 58–66.
11. Romele A. (2020). *Digital hermeneutics: philosophical investigations in new media and technologies*. London: Routledge.
12. Smith C. H. (2020). Corporatised identities ≠ digital identities: algorithmic filtering on social media and the commercialisation of presentations of self, in

- Burr, C. and Floridi, L. (eds). *Ethics of digital well-being*. Cham: Springer.
13. Verbeek P.P. (2005). *What things do: philosophical reflections on technology, agency, and design*. University Park: Pennsylvania State University Press.
  14. Vogelmann F. (2018). The problem of post-truth: rethinking the relationship between truth and politics. *BEHEMOTH: A Journal on Civilisation*. # 11(2). Pp. 18–34.
  15. Zhou S. (2025). Deconstructing 'responsible AI': an examination of legal and ethical accountability through virtue jurisprudence. *International Journal for the Semiotics of Law*. DOI: 10.1007/s11196-025-10388-4
  16. Žikić S. (2022). How technology impacts communication and identity-creation. *Philosophy and Society*. # 33(2). Pp. 297–310. DOI: 10.2298/FID2202297Z
- References**
1. Hlebova N.I., Demchuk O.I., Krechetova V.A. (2025). Strategies of Ukrainian media in the fight against disinformation in the context of Russian military aggression: a public opinion study. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine 'Kyiv Polytechnic Institute'*. *Political Science. Sociology. Law*. # 5(65). Pp. 92–101.
  2. Zubchenko Ya. (2021). Why closing Medvedchuk's channels is not an attack on freedom of speech. *Detector Media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/184529/2021-02-03-chomu-zakryttya-kanaliv-medvedchuka-tse-ne-nastup-na-svobodu-slova/>
  3. Polishchuk T. (2021). How bot farms work and why they are dangerous'. *Prostir.media*. URL: <https://prostir.media/tehnologiyi/yak-pratsyuyut-botofermy-ta-chomu-vony-nebezpechni/>
  4. Pocheptsov H.H. (2020). *Fake. Technologies of distortion of reality*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House.
  5. Trebin M.P., Chernyshova T.O. (2021). The struggle for people's consciousness in the era of post-truth. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*. # 3(50). DOI: 10.21564/2663-5704.50.235224
  6. Christian B. (2020). *The alignment problem: machine learning and human values*. New York: W.W. Norton & Company.
  7. Ferrario A., Loi M. and Viganò E. (2020). In AI we trust incrementally: a multi-layer model of trust to analyze human-artificial intelligence interactions. *Philosophy & Technology*. # 33. Pp. 523–539. DOI: 10.1007/s13347-019-00378-3
  8. Hongladarom S. (2020). Trust and reputation in the sharing economy: toward a peer-to-peer ethics. *International Review of Information Ethics*. 28 p.
  9. Kawall J. (forthcoming). Autonomy, agency, and the value of enduring beliefs. *Canadian Journal of Philosophy*.
  10. Peters U. (2024). Science based on artificial intelligence need not pose a social epistemological problem. *Social Epistemology Review and Reply Collective*. # 13(1). Pp. 58–66.
  11. Romele A. (2020). *Digital hermeneutics: philosophical investigations in new media and technologies*. London: Routledge.
  12. Smith C.H. (2020). Corporatized identities ≠ digital identities: algorithmic filtering on social media and the commercialisation of presentations of self', in Burr C. and Floridi L. (eds). *Ethics of digital well-being*. Cham: Springer.
  13. Verbeek P.P. (2005). *What things do: philosophical reflections on technology, agency, and design*. University Park: Pennsylvania State University Press.
  14. Vogelmann F. (2018). The problem of post-truth: rethinking the relationship between truth and politics. *BEHEMOTH: A Journal on Civilisation*. # 11(2). Pp. 18–34.
  15. Zhou S. (2025). Deconstructing 'responsible AI': an examination of legal and ethical accountability through virtue jurisprudence. *International Journal for the Semiotics of Law*. DOI: 10.1007/s11196-025-10388-4
  16. Žikić S. (2022). How technology impacts communication and identity-creation. *Philosophy and Society*. # 33(2). Pp. 297–310. DOI: 10.2298/FID2202297Z
- Отримано редакцією журналу / Received: 01.05.26
Прорецензовано / Revised: 14.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 16.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.9>

УДК 130.2:111.852

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Максим ЗАБАШТА

аспірант 1-го року навчання
ДНУ ім. Олесея Гончара, м. Дніпро

ORCID: 0009-0003-0502-9021

Email: godmaxchanel@gmail.com

МЕТАІРОНІЧНЕ ЯК ЧИСТА ФОРМА ДЕКОНСТРУКЦІЇ Ж. ДЕРРИДИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. В даній статті розглядається феномен метаіронії через оптику філософії Ж. Дерриді про деконструкцію, в контексті сучасного українського культурного простору. За останні роки у культурному середовищі все дедалі частіше згадується новий феномен - "метаіронія", яка отримала особливу популярність завдяки своєму незвичайному підході до сенсу та іронії, як форми деконструкції. Так, у роботі, використовуючи деконструкцію Ж. Дерриді як методу, проаналізовано механізм роботи метаіронічного та вплив пост-постмодерної іронії на український культурний простір. Іронія як така, вже сама по собі працює за принципом деконструювання, руйнуючи стабільність позитивного твердження через підміну сенсів. Постіронія ж йде далі та піддає сумніву саму операцію підміни, що веде до ототожнення бінарних тверджень. Таким чином сила деконструкційності іронії лише підсилюється та, реагуючи на зміну глобальних та локальних трендів, переходить на наступний "над-над" рівень – метаіронію. Вона, на відмінну від своїх минулих форм іронії, дозволяє собі бути над всім та нічим одночасно, доводячи свою деконструкційність до максимуму. Це проявляється у 1) рекурсивному нашаруванні іронії на власну структуру де кожен наступний рівень комічного деконструє попередній. У цій "нескінченній вежі" іронія позбувається зовнішнього об'єкта і стає тим, чим вона є за задумом - автономним процесом іронізування над власною природою. 2) У формі сучасних трендів, а саме інтернет мемів, які на перший погляд націлені на розважання суб'єкта, а з іншого боку грають у подвійну гру, використовуючи метаіронічну вежу доводячи її до абсурду та створюють перенасичений контент у якого немає жодного сенсу та логіки, а це в свою чергу призводить до самокепкування та руйнації шаблонної іронії. А з іншого боку, за допомоги різноманітності самих мемів, вони дозволяють собі бути максимально простими та навіть наївними, створюючи іронію на відсутності іронії. Та нарешті 3) у формі "нової щирості". Остання набуває особливої актуальності для українського суб'єкта, де іронія стає радше "рятівним кругом" для проговорення травматичного або граничного досвіду, дозволяючи через іронічну мову стверджувати щирі цінності. Так метаіронія конструює сенси через власну деконструкційність, і це призводить до мінімізування або навіть взагалі знищення іронічного елементу. Саме тому метаіронія має таку назву, вона веде подвійну гру із сенсами, де доводить до максимуму свій потенціал деконструкційності, тобто перетворюючись на своєрідне все та ніщо, коливаючись між чіткістю у вигляді щирості та тотальному хаосу нескінченних відсилань.

Ключові слова: метаіронія, деконструкція, нова щирість, постіронія, метамодерн, іронія, український культурний простір.

Maksim ZABASHTA

1st year grade PhD student
Oles Honchar Dnipro National University

THE META-IRONIC AS A PURE FORM OF J. DERRIDA'S DECONSTRUCTION IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN CULTURAL SPACE

Abstract. This article examines the phenomenon of meta-irony through the lens of Jacques Derrida's philosophy of deconstruction within the context of the contemporary Ukrainian cultural space. In recent years, a new phenomenon known as "meta-irony" has been increasingly discussed within the cultural sphere. It has gained particular popularity due to its unusual approach to meaning and irony as a form of deconstruction. Thus, this paper employs the deconstruction of Jacques Derrida as a method in order to analyze the mechanisms of meta-irony and the influence of post-postmodern irony on the Ukrainian cultural space. Irony itself already operates according to the principle of deconstruction, undermining the stability of positive statements through the substitution of meanings. Post-irony goes even further by questioning the very operation of substitution itself, which leads to the identification of binary oppositions. Thus, the deconstructive power of irony is only intensified and, reacting to changes in global and

local trends, moves to the next "meta-meta" level - meta-irony. Unlike previous forms of irony, meta-irony allows itself to be everything and nothing at the same time, pushing its deconstructive nature to the extreme. This manifests itself in: 1) the recursive layering of irony upon its own structure, where each subsequent level of the comic deconstructs the previous one. Within this "infinite tower", irony loses its external object and becomes what it was always intended to be - an autonomous process of ironic reflection upon its own nature. 2) The form of contemporary trends, namely internet memes, which at first glance are aimed at entertaining the subject, but on the other hand play a double game, using the meta-ironic tower by pushing it to absurdity and producing oversaturated content devoid of meaning and logic, which in turn leads to self-mockery and the destruction of conventional irony. Simultaneously, through the diversity of memes themselves, they allow themselves to be maximally simple and even naïve, creating irony through the absence of irony. And finally, 3) the form of the "new sincerity". The latter becomes especially relevant for the Ukrainian subject, where irony functions rather as a "lifesaver" for articulating traumatic or liminal experience, allowing sincere values to be affirmed through ironic language. In this way, meta-irony constructs meanings through its own deconstructiveness, which ultimately leads to the minimization or even complete disappearance of the ironic element itself. This is precisely why meta-irony bears such a name: it plays a double game with meanings, maximizing its deconstructive potential, thereby transforming into a peculiar form of everything and nothing, oscillating between clarity in the form of sincerity and the total chaos of endless references.

Keywords: *metairony, deconstruction, new sincerity, postirony, metamodern, irony, Ukrainian cultural space.*

Постановка проблеми. В сучасному інформаційно-комунікативному полі, зокрема й українському, яке перебуває в стані постійної екзистенційної напруги, все дедалі частіше згадується про нову культурну течію під назвою «метамодернізм», однією із особливостей якого є еволюційна зміна пост-іронії на метаіронію. Проблема використання цього терміну полягає не в тільки у складності розділення виду іронії в пост та мета, а ще й і в розумінні як працює ця так звана нова «метаіронія». В кінці ХХ ст., іронія, відповідаючи духу епохи, знаходиться у стані легкої деконструкційності та нестабільності, вправно граючи жартом у парі із щирістю, не даючи реципієнту ніякої чіткості, однак на початку ХХІ ст., особливо під час нових світових криз, відбувається покорова реакція, яка призводить до того, що ця сама іронія виходить на більш глобальний, або на так званий «мета» рівень, а саме, вона переносить свій акцент з бінарностей на саму себе. Таким чином відбувається іронізування над іронією, деконструкція самої себе за допомоги свого деконструкційного апарату, що призводить до тотальної саморуйнації, знищенням усіх можливих границь, що у сухому залишку повертає іронію або до серйозного позитивного твердження, або до тотального абсурду, інколи навіть на мета рівні. Саме тому для українського суспільства питання метаіронії є доволі актуальним, так як остання заперечуючи саму себе, створює простір для нових способів артикуляції істини в ситуації, де пряме висловлювання здається недостатнім або занадто вразливим. Так метаіронічне стає критично важливим елементом сучасності для формування автентичної суб'єктності в часи глобальних і локальних катастроф.

Аналіз наукових публікацій. Серед українських та зарубіжних авторів, які досліджували тему даної статті або дотичних до неї були: П. Кретов, О. Афанасьєв, І. Василенко, Н. Загурська, Д. Ф. Уоллес, Б. Келлі, Д. Стоєва, серед яких значний вклад у розвиток дослідження феномену "метаіронії" вніс Д. Франсолі Яго у своїй праці «The meme's iceberg: Post-irony, neo-decadentism and archetypal imagination», де автор через метафору айсбергу деконструє меми та на останніх «шарах» знаходить такий тип метаме-

мів, які більше нагадують матрешку, в кінці якої замість першоджерела «...не залишилось нічого, окрім іронічного підморгування, спрямованого ні до кого конкретно» [18, с.11– 12], так автор, зміг вловити силует метаіронічного, при цьому не вказуючи на нього прямо.

Мета статті. Головна задача даної статті через призму ідей про деконструкцію Ж. Дерріди дослідити новий феномен метаіронії в контексті сучасного українського культурного простору. Дана тематика, особливо через оптику деконструкції, ще не була достатньо розглянута в українському науковому полі. Детальний аналіз іронії в метамодернову епоху на прикладі трендів останніх років, а також за допомогою використання деконструкційного апарату дозволить отримати перші нариси розуміння теперішнього стану культурно-інформаційного поля в Україні та розширити знання про філософський механізм пост-постмодернної епохи на прикладі актуальних інтернет-мемів.

Виклад основного матеріалу. Задля того, аби перейти до основної тематики про деконструкційність метаіронії, спочатку треба внести прояснення цього терміну. Метаіронія, або як її інколи називають пост-постіронія – це термін який включає в себе префікс «мета» що з давньогрецької означає «після», «над», «поміж», «за», та власне самої іронії, яка є таким твердженням, ціль якого полягає у діалектичній грі сенсу, де серйозне позитивне твердження замасковано виражається як глумливе заперечення сказаного. Таким чином метаіронія це є вид такої іронії, суть якої не на стільки підірив серйозності висловлювання і навіть не вираження сумніву у цьому самому підриві, що робить постіронія, скільки створення такого складного нашарування із іронії, що вона починає виходити на метарівень, де працює вже не з твердженнями, а із самою собою, створюючи багатoshарову систему, ціль якої руйнація самої себе. Якщо ціль звичайної іронії полягає у непрямому донесенні незгоди із твердженням, а постіронія підриває саму суть можливості ієрархії бінарних опозицій, то метаіронія вже не оперує першовисловлюваннями, істинністю, сумнівом чи будь-якими іншими

прямими методами, вона направлена тільки на саму себе, на знищення будь-яких шаблонів сприйняття та проявом максимальної деконструкції сенсу.

Метаіронію можна розглянути у трьох формах. Перша – це те що робить її новою, те завдяки чому вона отримала префікс «мета» яка наділяє метаіронію силою всеосяжності та надосяжності. Друга форма проявляється в її агресивній деконструкційності через що вона, замість кінцевого результату або хоча б гри у суперпозицію, як це робить постіронія, перестає бути хоча б чимось і призводить до тотальної самонігіляції через абсурдність. Та нарешті третя форма це її вираження в зворотному напрямку, а саме в метафікції метаіронії, яке, за допомоги «нової щирості», проходить діалектичну зміну реконструкції через деконструкцію.

Феномен «метаіронія» не є новим. Про нього, ще у 1969 році пише Дуглас Мюке у своїй праці «The Compass of Irony» називаючи це «Irony of irony», де він, детально досліджуючи феномен іронії, доходить до висновку що іронія це, на перший погляд, дуже тонка та елегантна зброя як для захисту, так і для нападу, однак при надмірному зловживанні цієї зброї-броні вона стає небезпечною: «...моральність іронії є сумнівною не просто тому, що певні іроністи зловживають іронією і, використовуючи її для приховування своїх слабкостей, безвідповідально руйнують її ефективність або роблять її підозрілою, а тому, що іронія за своєю природою, здається, має силу розбещувати (corrupt) іроніста. Вона робить це, пропонуючи йому водночас і прихисток від життя, і засіб підкорення його власному "Его"; словом, надаючи йому безоплатно те, що Сіріл Конноллі влучно назвав "лоном із краєвидом" (womb with a view)» [14, с. 242]. Від цього інфікування можна врятуватись, використовуючи тавтологію, якщо іроніст, іронізуючи над об'єктом, також розповсюджує іронічне на власну іронію, тобто на самого себе. Цей цикл, призводить до так званого «infinite regression» [14, с. 201–202] – нескінченного нашарування іронії на саму себе задля підтримки цієї машини щоб вона не стала небезпечним прихистком та не перетворилась на те, з чим вона веде боротьби, а саме із догматизмом. Саме так, за словами Мюке, працює «irony of irony», або, використовуючи інший, більш зручніший термін – метаіронія. Це дуже нагадує концепцію іншого автора, а саме Ж. Дерріди, із його терміном «différance», який чи не найкраще підходить для розуміння метаіронії. Цей неографізм був створений як необхідність підриву логоцентричної традиції мови із вказування на відсутність, нескінченну далекість та неможливість знаходження істини, першоджерела, і саме це стало памфлетом деконструкції [12, с. 73–101], про яку ще буде сказано пізніше. За допомоги «différance», терміну, який є «грою-рухом», можна зрозуміти що таке метаіронія, оскільки в обох випадках мова йде про відсутність центру (arche), від якого і на якого повинен йти рух, але його немає, тому що система знаків чи машина метаіронії побудовані таким чином, щоб бути нескінченим ланцюгом відсилання. Так само як

текст може вільно грати між словами, так й метаіронія може грати в іронічний пінг-понг із собою або залишати нескінченну вежу рефлексії, де кожен наступний рівень іронізує над попереднім і кінця нашарування самої іронії немає і бути не може.

Однак на цьому метаіронія не закінчується. Навіть навпаки, під тиском самоіронізування та нескінченної інтертекстуальності, вона, відповідаючи духу своєї епохи, метамодерну, починає осцілювати [16, с. 2–3]. Це означає що метаіронія дозволяє собі крок, який навіть трікстерська постіронія не могла собі дозволити – тотальну та агресивну субверсію. Ця зміна відбувається, здавалось би у протилежних, але не конфліктуючих між собою сторонами [5], а саме робить стрибки між перегріванням постмодернового конструктивізму, доводячи його до абсурду, та намаганням відродити модернові метанаративи із поверненням до загальнолюдської автентичності [1]. Для української ж культури XXI ст., ця проблема стає все дедалі актуальною, оскільки нові виклики вимагають від українського суспільства прокинутись від постмодерністської іронії та почати конструювати сенси нового майбутнього. Зазвичай прийнято вважати, що у кожного іронічного висловлювання повинна бути певна структура, за якою вона працює, однак у даному випадку структура як така під впливом тієї ж самої іронії піддається руйнації, що, в свою чергу, веде до відсутності жарту як такого. Таким чином сама метаіронія робить новий акт деконструкції, на цей раз у питанні форми. Яскравим прикладом такого порушення форми є інтернет мему, які час від часу пропонують зовсім інший погляд на звичайну смішну картинку. Цю тенденцію умовно можна поділити на два різновиди: перший – це брейнорит (brainrot – з англ. «гниття мозку»), суть якого полягає у створенні максимально хаотичного контенту за допомоги ШІ, та другий – це мему, які не мають на меті донести до користувача яку-небудь інформацію, які по суті є простим зображенням. Особливу широку відомість, в тому числі і в українському інфополі, отримали «Італійські брейнротти» на початку 2025 року, які демонстрували поєднання різних тварин та речей у єдину істоту, які озвучуються італійською мовою, наприклад Бомбардіро Крокоділо (об'єднання крокодила та бомбардувальника В-17), Балеріна Капучіно, Тріппі Троппі (кіт-креветка), Сахур (антропоморфна палиця із дубиною), Брр Брр Патапім (гігантське дерево носач) та багато інших [13]. Цей феномен заслуговує увагу тому що він грає із формою, та створює такий контекст, в якому, саме відео це, користуючись термінологією Ж. Дерріди, – великий «слід» [7, с. 88], який побудований на різних культурних відсиланнях децентралізованим шляхом, та між якими немає жодного логічного зв'язку, і саме завдяки цієї гри знаків звичайна конструкція іронії, як висміювання, починає деконструюватись, так як елемент смішного, який очікує глядач не просто відсутній, він повністю знищується під силою абсурдності того, що відбувається на екрані. В цьому феномені користувач отримує своєрідний шок від того, що він побачив та чому

він це побачив, а також від того, що його очікування отримати іронізуючий контент жорстко розбиваються. До брейнроту можна відноситись по різному, однак, неможливо сперечатися з тим, що цей вид контенту зародився не просто так, можливо це стало логічним доведенням постмодерної іронії до її абсолюту, де навіть сама форма жарту виконує самодиверсію, продукуючи гумор на абсурдності та деконструкційності, про що дуже влучно пише Ф. Яго: «Кажуть, що існує шар айсбергу, який ніхто ніколи повністю не картографував. Там меми вже не задовольняються тим, щоб висміювати світ: вони починають висміювати самих себе – з витонченістю, настільки ж марною, наскільки й захоплюю. Саме в цій безодні накопичуються шари самопожиральних відсилань – зображення, що пародіюють інші зображення, які, своєю чергою, були пародіями на почуття, про існування яких вже ніхто не пам'ятає. Одного разу, ковзаючи крижаними залами цього фінального шару, я побачив, як пливе перелік назв, ніби взятих з апокрифічного посібника з культурної таксономії: мета-мета-крінж, квантова JPEG-ностальгія, емоційний автотюн, полігональна прихильність низької роздільності, спектральна жалоба за стрічкою та інші постіронічні назви. Це було так, ніби культура, роблячи останню відчайдушну спробу, вирішила замаскувати будь-який сенс під послідовними шарами жартів і самореференцій – аж доки не залишиться лише спокій від того, що більше не потрібно ні в що вірити» [18, с. 11–12]. В українському цифровому сегменті це резонує з культурою «сміху під час катастрофи», де метаіронічний мем стає формою колективного психологічного захисту. Використовуючи абсурдність (як у випадку з «брейнротом»), український користувач деконструє жах реальності, перетворюючи його на «слід», який вже не ранить, а лише іронічно відсилає до неможливості однозначного сприйняття трагедії. А можливо це лише реакція сучасної людини на кризи XXI ст., де людина абсолютно втрачає довіру до світу, що знаходить спокій в тотальному абсурді, як символі естетики свободи на хаосі. Але у цієї історії є і протилежний бік. Як наголошує Д.Ф. Уоллес «Використання іронії є лише негативним. Вона критична і руйнівна, це розчищення ґрунту... Але іронія абсолютно марна, коли справа доходить до побудови чогось на заміну лицемірству, яке вона викриває» [17, с. 183]. Не дивлячись на те, що Ф. Уоллес говорив більше про постіронію, він влучно помічає, що іронія зайшла у глухий кут. Нескінченно нашарування та деструкція звичної форми звісно відповідає всесильності префікса «мета», але метаронія, як вже було сказано раніше, починає осцілювати і в інший бік. Умовно феномен метаіронії можна зобразити у вигляді системи координат, де горизонтальна вісь відображає способи її прояву, тоді як вертикальна – форми її вираження. Саме тому, справедливо буде вказати що рух вгору – це нашарування, або так зване «infinite regression», вліво це доведення до кипіння постмодернових трендів, вправо, як противага абсурду – створення сенсу, але за правилами того

ж самого абсурду та про рух вниз, а саме про відшарування, у вигляді «нової ширості», буде сказано пізніше. Так, повертаючись до осциляції, на противагу абсурду, який доводить до самознищення через перевантаження символами постає максимальне редукування символу. В цьому і постає інша форма деконструкції. Метаіронія здатна грати не тільки із хаотичною формою, а ще і з відсутності цієї ж самої форми як такої, де іронічне народжується через смерть самої іронії. Прикладом цього можуть служити ще одні сучасні меми, які побудовані на максимально простій схемі, картинка хліба із надписом «хліб», 20 однакових слайдів із одним і тим же стільцем, цифра шість із надписом «дев'ять», фотографія курятника із птахами та надписом «натоп півнів» чи навіть зображення слова «постіронія» і надпис «це постіронія». Такі та подібні до них зображення не мають на меті донести до користувача що-небудь, вони не іронізують над об'єктом, а лише описують те що бачить суб'єкт, тобто користувач. Тут метаіронія починає працювати як «phagmakon», терміну який Ж. Дерріда переосмислює як інструмент злomu логічної форми [8, с. 79]. З одного боку це звичайні картинки, які буквально описують те що відбувається (ліки), тобто є позитивним твердженням, але з іншого боку вони знаходяться в інтернеті, а саме в стрічці соціальної мережі, де за замовчуванням їх знаходження перетворюється на черговий мем, ціль якого іронізування (отрута). Таким чином, це викликає стан «невирішуваності» (l'indécidabilité), де неможливо чітко зрозуміти чи є іронія чи її немає, однак саме через її відсутність вона є присутньою, саме завдяки злomu бінарної позиції іронії як конструкту, виникає деконструкція, яка доводить до формування іронічності. Пряме називання речей своїми іменами на стільки сильно руйнує шаблон сприйняття після постмодернового скепсису, що очікування підступу його ж і формує. Так можна побачити що метаіронія знову деконструється через відмову бути іронією взагалі, але при цьому вона над цим і іронізує. Саме завдяки такої різноманітності мемів, в українського користувача з'являється шанс відпочити від зовнішнього хаосу. Метаіронічні брейнроти та пусті зображення не вимагають розуміння контексту, не маніпулюють почуттями та навіть не беруться за деконстрування зовнішніх об'єктів, що свою чергу, дає простір для безпечного, і головне, простого ефекту знеболювального комічного у важких умовах.

Останній аспект метаіронії який залишилось розглянути це її відшарування, або рух у бік «нової ширості» [16], яке народилось як реакція на постмодерніський культурний нігілізм та його агресивну відмову від будь-яких наративів, залишаючи за собою лише висміяну купу попелу. Саме ця метанедовіра призвела до того, що людина почала втрачати свою автентичність, так як культ скепсису та глобального цькування не дозволяла їй знайти яку-небудь опору. Тому, метаіронія, як одна із ознак метамодерну бере на себе відповідальність виправити цю ситуацію, пропонуючи новий шлях, але використовуючи

вже знайомі звичні методи. Проблема звичайної широти полягає в тому, що вона змушує суб'єкта повністю відкриватись і тому бути надто вразливим, що, в свою чергу, може призвести до неприємних наслідків, але епоха постмодерну залишила своїм ідейним нащадкам іронію як форму самозахисту, яка завчасно побудована таким чином аби не мати в собі нічого серйозного і при необхідності призвести до самодеструкції через висміювання. Ця тотальна іронія врешті решт залишила в людині своєрідну діру, порожнечу від того, що бажання широти, правди та духовної чіткості не були реалізовані, що в свою чергу, як дуже влучно наголошує Н. Загурська: «Таким чином, постмодерна жага до гри, вистави та імітації, пов'язана з проблематикою особистого висловлювання, трансформується в пост-постмодерну ширість, що іноді доходить до примітиву або наїву» [3, с. 4]. Ця трансформація, про яку пише дослідниця, є реконструкцією нової широти через методи деконструкції, а саме поєднання постіронічної мовної гри у неможливість відрізнити правду від жарту та наявності в самому вилучуванні реальної правди, власне широти [4]. Так, метаіронія дуже обережно повертає у загальний дискурс тематику необхідності загальнолюдських цінностей, руйнуючи саму себе із середини, так як «іронічного», тобто того, що повинно руйнувати стає дедалі менше [6], й іронія в даному випадку радше конструює сенс через власну деконструкцію, тобто скеровуючи власну енергію на саму себе [2]. Саме завдяки цьому руху, метаіронія як доволі новий феномен, дозволяє собі акцентувати увагу на актуальні проблеми сучасності, в тому числі і на потребу у сенсі, переосмислюючи весь свій розвиток машини деконструкції та як зазначає Ф. Яго: «Можливо, саме в цих незбагнених глибинах уява постає перед своїм найбільшим викликом. Адже якщо все можна демонтувати, переробити й відтворити знову, залишається лише одне питання: що змушує нас і надалі спускатися крізь ці пласти замість того, щоб повернутися на поверхню? Можливо, це інтуїтивне передчуття того, що навіть у найбільш маревній "матрьошці" іроній живе ледь невловна ностальгія за іншою формою присутності – менш насиченою, менш тривожною, менш цинічною. І, можливо, саме це і є перший крок? Навчитися визнавати, що сам акт інвентаризації безодень уже є формою прагнення сенсу. Зрештою, якщо все може бути мемом, усе потенційно може стати й символом» [18, с. 12]. Для сучасного українця, чий світовідчуття понівечене кризами та війною, метаіронія у вигляді «нової широти» стає легітимним способом без пафосу та гучних лозунгів говорити про складне та необхідне, при цьому маючи можливість залишатися у полі комічного.

Висновки і пропозиції. Розглядаючи феномен метаіронії можна дійти висновку, що спектр її форм інколи надто суперечливий, що в свою чергу наводить на думку - а чи є взагалі коректний подібний опис та наскільки ці самі форми дійсно можна віднести до метаіронії? Через новизну та складність цього феномену

важко дати чітку відповідь на ці запитання, однак, можна впевнено стверджувати що метаіронія, йде поруч із культурними трендами, саме тому, вона, як один із символів метамодерну не стоїть на місці, а завжди знаходиться у стані руху. Метаіронія, відповідаючи викликам «божевільного нового світу» та набуваючи різноманітних форм, стає ідеальним відображенням нинішнього стану суспільства та окремого індивіда в ньому. Останні десятиліття сформували в Україні атмосферу перманентної недовіри, а поточні кризи, включно з війною, часто не залишають місця для надії. Проте метаіронічна деконструктивність дозволяє з полегшенням продовжувати сміятися над абсурдністю буття через інтернет-меми чи нескінченне нашарування сенсів, одночасно пропонуючи альтернативу – спробу творення чогось нового. Українське суспільство, перебуваючи під гнітом постійного тиску, все одно знаходить у собі сили творити, сміятися та бачити майбутнє. У цьому й полягає парадоксальна роль метаіронії: вона дозволяє суб'єкту, що перебуває в хаосі, іронічно дистанціюватися та наполегливо працювати водночас. Окрім цього, особливість постіронії, як вже було сказано раніше, це не гра в класичну іронію, без жодного чіткого елемента, який був би направлений на глузування, скепсис чи на конкретний об'єкт, це навіть не руйнування серйозності та не врівноваження бінарних опозицій. Метаіронія робить все набагато простіше та складніше одночасно, вона направляє деконструкцію іронії на саму себе, таким чином вона може деконструювати все та нічого, бути всім на нічим, вона, під власним тиском розщеплюється та вже не має чіткої форми, лише інколи повертаючись до першоформи, тобто звичайного позитивного твердження, де іронії вже немає. Зрештою, метаіронія в українському інтелектуальному ландшафті виступає не як цинічне заперечення, а як «концентрована деконструкція», що через самогубство іронічного елемента народжує нову форму присутності із долею надії.

1. Афанасьєв О., Василенко І. Метамодерні мандри: від іронії до метаіронії. *Докса / Докса*. 2022. Вип. 2 (38). С. 28–37. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283061](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283061)
2. Дерріда Ж. *Psyché. Invention de l'autre* / пер. з фр. В. Мірошниченка; ред. Ю. Куліш, А. Грузіна. Paris: Galilée, 1987. URL: https://kontur.media/derrida_letter/
3. Загурська Н. Нова ширість у постмодерновому мистецтві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2022. Вип. 66. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-2>
4. Кретов П.В., Кретова О.І. Темпоральний режим модерну, постмодерну і метамодерну: наративно-дискурсивний аспект. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2020. № 1. С. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2020-1-7-16>

5. Маніфест метамодернізму. URL: <http://www.metamodernism.org/>
6. Dember G. Say Hello to Metamodernism!: Understanding Today's Culture of Ironesty, Felt Experience, and Empathic Reflexivity. Boise: Exact Rush Multimedia Publishing, 2024. 322 p.
7. Derrida J. De la grammatologie. Paris: Les Éditions de Minuit, 1967. 445 p.
8. Derrida J. La dissémination. Paris: Éditions du Seuil, 1972. 416 p.
9. Derrida J. La double séance. *Marges de la philosophie*. Paris: Minuit, 1972.
10. Derrida J. La pharmacie de Platon. *La dissémination*. Paris: Seuil, 1972.
11. Derrida J. Marges de la philosophie. Paris: Éditions de Minuit, 1972. 391 p.
12. Derrida J. Structure, signe et jeu dans le discours des sciences humaines. *L'écriture et la différence*. Paris: Seuil, 1967.
13. Matozzo M. Is your kid speaking Italian gibberish? Blame this Gen Alpha "brainrot" meme. *New York Post*. 2025. URL: <https://nypost.com/2025/05/02/lifestyle/is-your-kid-is-speaking-italian-gibberish-blame-this-gen-alpha-brainrot-meme/>
14. Muecke D.C. The Compass of Irony. London: Methuen, 1969. 276 p.
15. Turner L. Metamodernism: A Brief Introduction. *Notes on metamodernism*. 2015. 13 January. URL: <https://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction>
16. Vermeulen T., Van den Akker R. Notes on Metamodernism. *Research Gate*. 2010. 2 November. URL: https://www.researchgate.net/publication/233894749_Notes_on_Metamodernism
17. Wallace D.F.E. Unibus Pluram: Television and U.S. Fiction. *Review of Contemporary Fiction*. 1993. Vol. 13, No. 2. Pp. 151–194.
18. Yago D.F. O iceberg do meme: Pós-ironia, neodecadentismo e imaginação arquetípica. *Junguiana*. 2025. Vol. 43. DOI: <https://doi.org/10.70435/junguiana.v43.298>.
4. Kretov P.V. and Kretova O.I. (2020). *Temporalnyi rezhym modernu, postmodernu i metamodernu: naratyvno-dyskursyvnyi aspekt* [Temporal regime of modernity, postmodernity and metamodernity: narrative-discursive aspect], *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*. (1). Pp. 7–16. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2020-1-7-16> (in Ukrainian).
5. *Manifest metamodernizmu* [Metamodernism manifesto]. URL: <http://www.metamodernism.org/> (in Ukrainian).
6. Dember G. (2024). Say Hello to Metamodernism!: Understanding Today's Culture of Ironesty, Felt Experience, and Empathic Reflexivity. Boise: Exact Rush Multimedia Publishing.
7. Derrida J. (1967). *De la grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit.
8. Derrida J. (1967). Structure, signe et jeu dans le discours des sciences humaines, in *L'écriture et la différence*. Paris: Seuil.
9. Derrida, J. (1972). *La dissémination*. Paris: Éditions du Seuil.
10. Derrida, J. (1972). La double séance', in *Marges de la philosophie*. Paris: Minuit.
11. Derrida J. (1972). La pharmacie de Platon', in *La dissémination*. Paris: Seuil.
12. Derrida J. (1972). *Marges de la philosophie*. Paris: Éditions de Minuit.
13. Matozzo M. (2025). Is your kid speaking Italian gibberish? Blame this Gen Alpha "brainrot" meme', *New York Post*, 2 May. URL: <https://nypost.com/2025/05/02/lifestyle/is-your-kid-is-speaking-italian-gibberish-blame-this-gen-alpha-brainrot-meme/>
14. Muecke D.C. (1969). *The Compass of Irony*. London: Methuen.
15. Turner L. (2015). Metamodernism: A Brief Introduction. *Notes on metamodernism*, 13 January. URL: <https://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction>.
16. Vermeulen T. and van den Akker R. (2010). Notes on Metamodernism. *Research Gate*. 2 November. URL: https://www.researchgate.net/publication/233894749_Notes_on_Metamodernism.
17. Wallace D.F. (1993). E Unibus Pluram: Television and U.S. Fiction, *Review of Contemporary Fiction*. 13(2). Pp. 151–194.
18. Yago D.F. (2025). O iceberg do meme: Pos-ironia, neodecadentismo e imaginacao arquetipica [*The meme iceberg: Post-irony, neodecadentism and archetypal imagination*]. *Junguiana*, 43. Doi: [10.70435/junguiana.v43.298](https://doi.org/10.70435/junguiana.v43.298).

References

1. Afanasiev, O. and Vasylenko, I. (2022). *Metamoderni mandry: vid ironii do metaironii* [Metamodern wanderings: from irony to meta-irony], *Doksa*, 2 (38). Pp. 28–37. DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2\(38\).283061](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2022.2(38).283061) (in Ukrainian).
  2. Derrida J. (1987). *Psyche. Invention de l'autre*. (Translated from French by V. Miroshnychenko). Paris: Galilee. URL: https://kontur.media/derrida_letter/ (in Ukrainian).
  3. Zahurska N. (2022). *Nova shchyryst u postmodernomu mystetstvi* [New sincerity in postmodern art]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii «Filosofii. Filosofski perypetii»*. #66. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-66-2> (in Ukrainian).
- Отримано редакцією журналу/ Received: 29.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.10>

УДК 342.7(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Ольга ЗАЙЧЕНКО

завідувачка відділу науково-освітньої роботи
Держаного політехнічного музею
імені Бориса Патона при КПІ імені Ігоря Сікорського, м. Київ

ORCID: 0000-0003-3662-466X

Email: olga_sai@ukr.net

ПИТАННЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: МУЗЕЙНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті розглянуто сучасні виклики українського суспільства – і такі, що є спадком колоніального часу, тоталітарного режиму та більшовицько-советської ідеології, і такі, які виникають внаслідок ворожих інформаційних вкидів під час поточної війни російської федерації проти України – та музейний досвід відповідей на них. Зокрема розглянуто освітні, експозиційні та інші комунікативні практики у сфері утвердження національної ідентичності, громадянської свідомості та правової культури молоді як чинників консолідації українського суспільства. Досить цікавим моментом цієї статті може бути аналіз взаємодії професійної ідентичності з національною, громадянською, політично-державницькою і впливу на неї стану правової культури дітей та молоді. Приклади експозиційних та інших комунікативних практик, наведені у статті, взято з кураторської діяльності авторки статті в Державному політехнічному музеї імені Б. Патона за 2024-2026 роки.

Висновком може бути наступне: Хоча поточна практика ДПМ включає виставки національного та громадянського спрямування з різноманітною за формами взаємодії з аудиторією паралельною програмою, тематичні події та відповідні акценти в ході ведення екскурсій та розмов, це не вичерпує потреби у розвитку правової та громадянської культур, національної та державницької самосвідомості в колі школярів та студентів. Тому необхідно продовжувати шукати ще нові форми роботи (зокрема, стимулювання волонтерської діяльності студентів та відвідування ними позанавчальних заходів громадянського спрямування) водночас з перетворенням більш ранніх починань на систематично повторювані впливи.

Ключові слова: громадянська ідентичність, професійна ідентичність, політично-державницька ідентичність, консолідація суспільства, історична пам'ять, правова культура, музейна педагогіка.

Olha ZAICHENKO

Head of the Department of Scientific and Education of the Boris Paton State
Polytechnic Museum at the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv

ISSUES OF SELF-IDENTIFICATION AND CIVIC AWARENESS OF STUDENTS: MUSEUM EXPERIENCE

Abstract. The article examines the modern challenges of Ukrainian society – both those that are a legacy of the colonial era, the totalitarian regime and the Bolshevik-Soviet ideology, and those that arise in result of hostile information inputs during the current war of the Russian Federation against Ukraine – and the museum experience responding to them. In particular, educational, exhibition and other communicative practices in the field of establishing national identity, civic consciousness and legal culture of youth as factors of consolidation of Ukrainian society are considered. A rather interesting point of this article may be the analysis of the interaction of professional identity with national, civic, political&state identity and the influence on it of the legal culture of children and youth. Examples of exhibition and other communicative practices given in the article are taken from the curatorial activities of the author of the article at the B. Paton State Polytechnic Museum for 2024-2026.

The conclusion may be as follows: although the current practice of the State Museum of History includes exhibitions with a national and civic focus, featuring a varied programme of audience engagement alongside the main exhibition, as well as themed events and relevant highlights during guided tours and discussions, this does not fully address the need to develop legal and civic cultures, as well as national and state consciousness, among schoolchildren and students. It is therefore necessary to continue seeking new forms of engagement (in particular, encouraging student volunteering and their participation in extracurricular civic-oriented activities), whilst transforming earlier initiatives into systematically repeated interventions.

Key words: *civic identity, professional identity, political-state identity, consolidation of society, historical memory, legal culture, museum pedagogy.*

Постановка проблеми. Про актуальність питання самоідентифікації та громадянської свідомості молоді свідчить як популярність теми ухиляння від мобілізації та демонізації діяльності ТЦК в ЗМІ та соцмережах [8], так і власні спостереження авторки статті за наративами та реакціями студентської аудиторії в ході тих чи інших подій Державного політехнічного музею імені Бориса Патона. Проблематику множинності ідентичностей і їх «ранжування» в ході самосприйняття підсвітила, зокрема, пропозиція з боку колеги (випускника КПІ в минулому) додати до переліку тем в рамках проєкту «Артефакт тижня» (студенти відвідують музей, самостійно чи з екскурсоводом, а тоді обирають артефакт, про який бажають розказати, готують оповідь – і ми робимо відео-запис, викладаємо в соцмережах музею) тему «Професійна ідентичність проти інших видів ідентичності. Критичний аналіз». У сприйнятті авторки статті «іншими» стосовно професійної ідентичності виступають національна та громадянська, перш за все, бо гендерні упередження щодо напрямку професіоналізації, хоча і впливають на розвиток кар'єри конкретного суб'єкта, але навряд чи призводять до відмови від однієї ідентичності на користь іншої, а от «наука поза політикою» можна почути так само часто (окреме журналістське дослідження виявило, що і 15% іноземних колег поділяють цю установку [27], а для постсовєтського простору цифра може бути вищою – в ході підготовки статті не було знайдено аналогічних досліджень, на жаль), як і «мистецтво поза політикою», що є в обох випадках, щонайменше, самообманом, на думку авторки статті.

Отже, **метою** даного огляду є пошук «моментів істини», які можуть виникати в ході спілкування зі студентською молоддю в музейному просторі та навчальному процесі, в які актуалізується потреба у свідомому та відповідальному виборі ідентичності та прояві активної громадянської позиції.

Аналіз джерел та літератури. Огляду ключових засад формування національної ідентичності молодого покоління присвячено статтю колег із Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича, які виділяють два вектори ідентичності: особистісний та національний [7, с. 70], що у авторки статті викликає заперечення, бо, якщо громадянську та професійну ідентичності включати до особистісної, то що стає на заваді звести і національну ідентичність до особистісної, якщо визначаємо ідентичність як «внутрішній, суб'єктивний стан людини, що відображає її усвідомлення себе як цілісної, постійної особистості, здатної зберігати самототожність» [7, с. 70], а це цілком залежить від особистісних характеристик, від Я-концепції/Я-ідентичності (такого «внутрішнього утворення, котре фундаментально опосередковує і нашу особисту позицію, і набір соціальних ролей, і професійний статус, і навіть нашу долю» [9, с. 110]; синонімічними вони є, бо обидві

«виражають перманентну в часі й суб'єктивну за змістом сукупність усіх можливих уявлень та переконань індивіда про себе [9, с. 113]), тим більше, що «ідентичність пов'язана зі структурною цілісністю особистості» [7, с.70].

Натомість важливою для роботи з молоддю вбачаю тезу, що криза ідентичності (відчуття власної непотрібності, відчуженості) виникає зі змінами соціальної ситуації і спонукає молодь «тяжіти до негативної ідентичності — протилежної тій, яку пропонують батьки чи оточення» [7, с. 71], що може пояснити непоодинокі випадки вербування фсб української молоді та підлітків на роль диверсантів (за даними СБУ 22% завербованих осіб у таких схемах – неповнолітні [30]), а на окупованих територіях – і на роль донощиків, зокрема на власних батьків [13]. Підтверджує цю тезу і пряма мова журналістки Неллі Ковальської, відомої участю в подіях на Майдані, під час зустрічей у рамках діяльності виставки «Права в наших руках» – стосовно того, що її 17-річна дочка заявляла, що не хоче «жити так, як ви» (на момент Майдану їй було 5 років – і вона боялася, що мати не повернеться), і тому їй байдуже до того, що відбувається у суспільстві.

Тому «перспективним є прищеплення громадянської (а не національної) самосвідомості як громадянина України, яка безпосередньо залежить від культивування в народі почуття взаємоповаги, толерантності й гордості за свою державу» [31, с. 201].

Вартує уваги також і акцент на ролі пам'яті в процесі формування ідентичності: «Як індивідуальна, так і колективна пам'ять спонукає до розуміння та «незабуття» усталених віками норм, традицій, суспільного й культурного життя з цінностями різних періодів, й таким чином уособлює інформаційну функцію культури «за вертикаллю», тобто від минулого до майбутнього, від покоління до покоління» [7, с. 73] та свідомого пригадування, якому, серед іншого, слугують місця пам'яті (музеї, зокрема), які «стають частиною культурної спадщини, через яку ретранслюється сама пам'ять... покликані викликати у відвідувачів, насамперед у молодого покоління, певні інтенції, допомагаючи зрозуміти існуючий тісний зв'язок минулого із сьогоденням» [7, с. 74]. Саме музеї здатні подолати наслідки імперської політики «розділяй і владаруй», яка проявляється у протиставленні регіонів, виникненні «регіонального патріотизму», бо «за всіх регіональних відмінностей, що властиві майже всім державам, базові, фундаментальні цінності, які визначають національну ідентичність, для всіх регіонів держави мають бути спільними...Тим паче це стосується правових цінностей: вони мають бути єдиними для всієї держави та її правової системи.» [21, с. 31], а споглядання подібності на рівні артефактів живить собою усвідомлення єдності.

Для формування психологічної стійкості проти ворожих впливів важливими є «відчуття цінностей і змісту, зв'язок з правдою, взаємопідтримка, відчуття приналежності до більшого, цілісного, тривалішого за наше індивідуальне життя» [28], тобто йдеться про високі духовні еманції та саме громадянську ідентичність як «ототожнення себе зі спільнотою громадян національно-державного утворення; феномен свідомого та активного громадянства, усвідомлення себе членом громадянського суспільства» [16].

Коли йдеться про феномен свідомого активного громадянства як відчуття відповідальності за громаду та її добробут [18, с. 64], то важливо розуміти, котрі духовні еманції призводять до цього, і зокрема, врахувати вплив «концептуальних конструктів українського цивілізаційного архетипу, цивілізаційної ідентичності, цивілізаційного потенціалу, стратегічних та тактичних цивілізаційних інтересів, перспектив насильницького та ненасильницького цивілізаційного впливу, цивілізаційних ризиків, загроз та небезпек» [32, с. 43], бо саме вони спрацьовують активаторами відповідальної участі в житті громади та зумовлюють вибір того чи іншого способу дії. Далі О. Рафальський зазначає, що європейський цивілізаційний проєкт маємо сприймати як горизонт змін, у центрі якого знаходяться протилежні советському цивілізаційному проєкту цінності раціонального мислення, пріоритету прав і свобод особистості тощо, і покрокові зміни на користь нового світоглядного горизонту вимагатимуть значних змін на особистісному рівні через відмову від деструктивних постколоніальних (посттоталітарних тощо) наративів у соціальній практиці на користь розвитку української національної ідентичності [32, с. 47].

Вартує уваги і теза про те, що «показниками громадянської ідентичності слугують також ототожнення з країною, відчуття гордості за Батьківщину, бажання залишатись у своїй країні» [16], особливо у співставленні з тезою про те, що «національна ідентичність дозволяє людині ототожнювати себе з певною спільнотою, яка має власну історію, мову, культуру та символічну пам'ять» [7, с. 71]. Коли відбуваються чергові суперечки стосовно того, чи російськомовні захисники України є достатньо свідомими українцями, а чи україномовні ухилинти від мобілізації, яким роками дружини приносять харчі та речу необхідного, бо ті не виходять з помешкання, є достатньо свідомими українцями, то йдеться про не тотожність національної та громадянської ідентичностей, і про потребу, в ідеалі, максимального та узгодженого розвитку їх обох, а також відсутності конфлікту з професійною та гендерною ідентичністю, щонайменше.

Як стверджує Андрушко Я.С.: «професійна ідентичність передбачає функціональне і екзистенційне об'єднання людини й професії» [1]. Натомість Левченко В.В. одним із провідних показників професійної ідентичності зазначає професійну самовизначеність – інтегральну якість особистості, характерною рисою якої є вибіркове ставлення індивіда до вибору професії відповідно до покли-

кання, ідеалів, світогляду й інтересів, які в періоди змін можуть трансформуватися та призвести до зміни професії [23].

Цей аспект нагадує собою авторці статті «зріднену працю» та «ікігай», а також спонукає згадати про ризики профдеформацій та особистісного регресу внаслідок звуження репертуару Я-ідентичності/концепції до суто професійної, надто тісної ідентифікації людини зі своєю професійною роллю [15, с. 5], або гіперболізації її екзистенційного значення, особливо, коли розрив між реальною та ідеальною професійними концепціями особистості є надто великим, і прагнення до професійного самовдосконалення перетворюється на форму залежної поведінки (трудоголізму або кар'єризму – залежно від того, внутрішнє чи зовнішнє визнання переважає у структурі мотивації). Першим наголосив на паралельному існуванні реальної професійної концепції людини (її уявлення про себе як про професіонала) та ідеальної Я-концепції (відповідність професійним бажанням та сподіванням) А.А. Реан [1]. Натомість українські психологи наполягають на розумінні професійної ідентичності як особистісної диспозиції, що базується на суб'єктивному відчутті причетності до професійної спільноти, та пропонують розглядати її на кількох рівнях: когнітивний (усвідомлення належності до певної категорії та відповідність певним критеріям), мотиваційний (визнання необхідності бути належним до цієї професійної групи), поведінковий (виконання цієї соціальної ролі) та афективний (суб'єктивне відчуття задоволеності від цієї належності, рівень бажаності для себе), а також наголошують, що структура професійної ідентичності розбудовується залежно від сформованості ціннісних орієнтацій особистості, образу «Я» в професії [24] (виділяють три рівні – профідентичність невиражена, профідентичність виражена, пасивна; профідентичність виражена, активна).

В тріаді «національна-громадянська-професійна» ідентичність консолідуючою силою є саме громадянська, бо «втрата громадянської ідентичності буде сприяти відсутності цілісності, стабільності та навіть може створювати загрозу національній безпеці» [29, с. 85].

Суголосність такого сприйняття знаходимо і у колег, які безпосередньо розмірковують над чинниками консолідації нашого суспільства, та зазначають серед перепон на цьому шляху, зокрема, «тривалі періоди гальмування розвитку громадянського суспільства шляхом надання пріоритету розвитку олігархії та штучного стримування зростання середнього класу» [3, с. 148], і у колег, які розмірковують над впровадженням українознавчих практик в різні навчальні дисципліни: «Важливою складовою проведення виховних заходів є залучення батьків і громади: проведення спільних заходів, в яких учні, батьки та представники громади можуть ділитися досвідом, ідеями, і обговорювати важливі питання, підтримка молоді щодо участі у волонтерських проєк-

тах, що пов'язані з наданням допомоги військовим, біженцям, постраждалим від війни» [5, с. 21].

Інші автори також підкреслюють внесок освітніх програм в процеси самоідентифікації: «Освіта є ключовим інструментом соціалізації та конструювання ідентичності, особливо у періоди суспільних потрясінь. В умовах війни вона набуває додаткового значення як платформа для збереження національної пам'яті, зміцнення психологічної стійкості молоді та формування активної громадянської позиції» [4, с. 19].

При цьому має відбуватися активне і усвідомлене залучення викладачів закладів освіти до процесу формування громадянської ідентичності через: «Особистий приклад: власний патріотизм, громадянська позиція та ціннісні орієнтації викладача є потужним виховним чинником. Змістовне наповнення освітніх програм: інтеграція національного компонента в усі навчальні дисципліни, висвітлення історії, культури, мови України. Організацію позанавчальної діяльності: залучення студентів до волонтерських рухів, проектів національно-патріотичного спрямування... на підтримку ЗСУ, допомогу внутрішньо переміщеним особам, збереження культурної спадщини» [25].

Важливим теоретичним підґрунтям при розробці освітніх програм з формування національної та громадянської ідентичності молоді є доробок у сфері сучасного наукового українознавства [Див., напр.: 10; 11; 12]. Зокрема заслуговує на увагу акцент на важливості суб'єктності для активної громадянської позиції: «Соціальна суб'єктність розуміється як здатність суспільства, соціальної групи, людини бути активним агентом (діячем, творцем) соціальної реальності» [11, с. 55], тобто важливо робити відповідні «заземлення» в ході тих чи інших заходів, аби виникли відповідні «моменти істини».

Основна частина. Пошук «моментів істини», які можуть виникати в ході спілкування зі студентською молоддю в музейному просторі та в навчальному процесі, в які актуалізується потреба у свідомому та відповідальному виборі ідентичності та прояві активної громадянської позиції має відбуватися щоразу під час організації виставок, акцій, зустрічей, інших подій та в ході екскурсій. Саме на цю мету мають бути орієнтовані відповідні концепції, маршрути, сценарії.

За час роботи авторки статті в Державному політехнічному музеї імені Бориса Патона – далі ДПМ – (із серпня 2024 року) серед виставок, які було нею керовано, на актуалізацію та розвиток національної ідентичності працювали, зокрема, виставки «П'ять чаш. П'ять стихій» (демонструючи рівень майстерності українських керамістів, привнесення ними саме українського духу в японське мистецтво творення чяваней), «Крізь шари часопростору» (підсвічуючи подібне у відмінному, коли йдеться про народний костюм та декоративне мистецтво України та Японії – актуалізуючи цікавість та поінформованість сходафілів до власної культури), «Народи. Шляхи. Митці» (з однойменною панельною дискусією із залученням до-

центів, театрознавців, режисерів, акторів, художників – довкола суспільних передумов і потреб, що складають витоки театрів Дель Арте, Но, театралізованих форм Вертепу та Маланки, порівняння цих практик, ознайомлення з внеском окремих персоналій в їх розвиток – як паралельна програма). Механізм адвокації українства в такий спосіб у студентській аудиторії розглянуто в статті «Рівноцінність адвокації українства на внутрішній та зовнішній аудиторіях на прикладах виставок ДПМ» [17, с. 135]. Безпосередньо віруванням, звичаям та кроскультурним впливам у зимовому циклі свят українства авторка статті присвятила виставку «Дива Новоріччя», поставивши за мету продемонструвати багатшаровість його культурного контексту у поєднанні з виступами спільноти «Київська Коляда», майстерками до Святого Миколая, Стрітіння та Колодія, інтерактивним заняттям про свята довкола зимового сонцестояння в культурах різних народів – як паралельна програма.

Із метою актуалізації та розвитку громадянської свідомості у перші ж місяці роботи в ДПМ авторкою статті було розроблено і організовано акцію «Німії Дзвін миру», в рамках якої діти та підлітки висловлювали своє ставлення до миротворчої діяльності ООН – створювали паперові дзвони, які так само чутні, як і Дзвін миру, та записували відеозвернення до Генерального секретаря ООН стосовно безглуздості перебування країни-агресора в складі Ради безпеки ООН (детально про цю акцію та потенціал музейного акціонізму – в статті «Музейний акціонізм – шлях суб'єктності та адвокації українства» [19]). Пізніше авторкою статті як кураторкою виставкової діяльності було залучено до простору ДПМ артпроект «Із полум'я зродились», присвячений українським захисникам, медикам та волонтерам, створений Національним меморіальним комплексом Героїв Небесної Сотні – музеєм Революції Гідності у співпраці з благодійним фондом «КОЛО». Останній протягом діяльності цієї виставки в ДПМ здійснював збір на оновлення обладнання Центру крові. В якості паралельної програми до цієї виставки відбувалися кураторські екскурсії Ірини Солошенко, волонтерки, яка відома безпосередньою участю у створенні медичних вагонів, забезпеченні апаратами гемодіалізу реанімаційних відділень НВМКЦ ГВКГ та проектом реновації медичного обладнання Центру крові ЗСУ. Далі авторкою статті було залучено до простору ДПМ артпроект «Права в наших руках», що розказує 12 історій правозахисників, активістів, освітян, волонтерів, чия робота допомагає зберігати верховенство права і людську гідність у найскладніші часи. Він був підготовлений Amnesty International Ukraine та перед тим в лютому презентований у Вашингтоні.

При цьому паралельна програма виставки «Права в наших руках» спонукала замислитися над потребою дівіше впливати на формування громадянської ідентичності студентів КПІ, попри оптимістичні висловлювання дослідників стосовно проживання нашим суспільством завершального етапу «утвер-

дження громадянської ідентичності як домінуючої», із наведенням даних за 2022-2025 роки, які «чітко демонструють значне зростання ідентифікації «Громадянином України» (з 62,6% у листопаді 2023 року до 79,5% у травні 2025 року), при одночасному зниженні локальних та регіональних ідентичностей» [25].

Також в розрізі змістовного наповнення освітніх програм досить показовою є практика співпраці між ДПМ та факультетом лінгвістики КПІ, яка почалася з практичного заняття з ділового мовлення в просторі музею, що вже і само по собі сприяє пригадуванню тягlosti досягнень українства в розвитку техніки і технологій. Далі це починання переросло в рубрику «Експонат тижня», в рамках якої студенти у відеозаписі розказують про ті експонати, які чимось резонували у їхній системі цінностей та інтересів. Ще на етапі заслуховування доповідей авторка статті спостерігала, в окремих випадках, домінування ворожого нарративу (як-то застосування визначення «радянські розробки» на адресу розробок київських фахівців) – і корегувала висловлювання студентів, пояснювала, знаходила при цьому підтримку своїм діям з боку викладачки риторики, яка і замислила від початку таку форму практичних занять. Інше спостереження в ході діяльності цього проєкту – вдалі «моменти істини» під час екскурсій спонукають продовжувати мислити в наміченому ними руслові. Так виникли студентські виступи про поєднання унікально високої фаховості та людяності в персоналії академіка, професора Михайла Кравчука та оповідь про макет Маріупольського драмтеатру в експозиції ДПМ.

На задачу подолання ««колоніального дискурсу», відповідно до якого український народ неспроможний на створення власної держави і є лише «етнографічним матеріалом» Російської імперії» [14, с. 35] працювало і залучення колекції навчальних механізмів, створених ще 1880-х років німецьким інженером Францем Рело, наданої для виставки «Ода механіці та стану гри» (кураторкою теж була авторка статті) кафедрою «Конструювання машин» Навчально-наукового механіко-машинобудівного інституту Київського політехнічного інституту ім. І. Сікорського. Ця колекція унаочнювала, що у час заснування кафедри (1898 р.) навчальні механізми везли з Європи, і цей факт спростовує один з улюблених імперських мітів про наслідування Києвом москви та петербургу, бо виявляється, що наслідувати особливо-то і не було чого. Цей сенс було вербалізовано в експлікаціях виставки та в публікаціях про неї.

Ще одна подія громадянської спрямованості, курована авторкою статті за період роботи в ДПМ, – родинна субота, присвячена Дню пам'яті жертв Голодомору 2025 року, в рамках якої відбувалися сходи однієї з «гніздечок» Пласту (наймолодшої групи – пташат), а також лекція Івана Петренка (заступника завідувача відділу дослідження геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Національного музею Голодомору-геноциду) та акція «свічка пам'яті».

На глибоке переконання авторки статті, без такого роду заходів та акцентів, які пробуджують громадянську свідомість та «політико-державницьку ідентичність» [21, с. 21], неможливо «забезпечити правову захищеність громадян та рівність усіх перед законом; стимулювати розвиток високого рівня громадянської культури; створити умови для формування самими громадянами незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, які б мали високий ступінь автономності та самодостатності, стали ефективним інструментом захисту колективних інтересів, виявлення та здійснення різних громадських ініціатив націлених на задоволення суспільних потреб», які є обов'язковою передумовою консолідації суспільства [3, с. 149], що прямо впливає на державну безпеку.

Те, наскільки гострою є потреба подолати правовий нігілізм («знецінення права, спотворення його змісту, звернення до букви закону в той час, коли насправді особливу цінність має його дух... відчуття правової безвідповідальності як держави перед особою, так й особи перед державою» [31, с. 202]), правовий прагматизм («зловживання владою, корупційні діяння, бюрократизм, використання правових норм для задоволення власних потреб, повсякчасне підкреслення в поведінці свого особливого становища» [31, с. 203]), правовий песимізм («люди демонструють не лише зневіру в законі, праві, державі, а й упевненість у тому, що краще вже не буде... породжується відсутністю стабільності, упевненості в наступному дні, скепсисом до представників будь-яких політичних сил і всіх осіб, які хоч якимось чином асоціюються з державою» [31, с. 202]) та правовий інфантілізм («Незрілість правових суджень; намагання уникнути відповідальності в будь-якому її вигляді, бажання перекласти відповідальність на когось іншого; відсутність усвідомлення наслідків власних вчинків; жага до того, щоб із нами рахувалися, але небажання для цього щось, крім заяв, робити... Проте антидержавним він є не за своєю природою, а як реакція на нехтування інтересів простих громадян протягом десятиліть, коли народ утверджується в думці, що від нього насправді нічого не залежить» [31, с. 202]), які наше суспільство отримало в спадок від часів колоніальної залежності та тоталітарності суспільства [21, с. 26], ілюструють, зокрема, дописи (відповіді на запитання «Яке право ти готовий/а захищати сьогодні?») відвідувачів ДПМ в інтерактивній зоні виставки «Права в наших руках» (включно зі школярами та студентами) – перші вісім пунктів у переліку нижче:

1. Право любити/ Право на любов до Лери / Право на любов до Насті, Даші, Ясі/ Право на любов
2. Право на обід в їдальні
3. Право на секс
4. Право на юнгу
5. Право на солевих (2 повтори)
6. Права на мотоцикл
7. Право наліво

8. Право на заняття любимими справами. Да, мама? / Право на заняття своїм хобі
9. Право на життя (3 повтори)
10. Право на жіночі права
11. Право на слово / Право свободи слова/ На свободу преси
12. Право на відпочинок (3 повтори)
13. Право на вільне навчання і життя наших дітей
14. Право на волю/ Право на вільне життя/ Право на вільне життя і свободу/ Право на свободу
15. Право на справедливість і правдиву інформацію.
16. Право на сон.
17. Право на компенсацію збитків, у т.ч. моральних, завданих росією.
18. Всі! (3 повтори)
19. Право на мир та життя без війни!/ Право на мирне небо
20. Право на народження дитини в мирній країні
21. Право на свободу слова та мир в Україні
22. Право на справедливість
23. Право на дім і повернення додому
24. Право на прослуховування будь-якої музики
25. Право на Перемогу!
26. Право на особисту думку / Право на власну думку
27. Право бути собою (ідентичність і культура) / Право на ідентичність
28. Право на гендерну рівність та право на самоідентичність
29. Право на рівну оплату за рівну працю.
30. Свобода від тортур!
31. Право на протест
32. Право на слово вибору / Право обирати!
33. Право на лікування
34. Право на освіту (2 повтори)
35. Право на гідне життя
36. Свобода від дискримінації
37. Право на слабкість
38. Право на дихання
39. Права тварин

Ключова гіпотеза стосовно причин досить легковажних відповідей з боку підлітків, на відміну від якості відповідей відвідувачів середнього віку, - брак певних освітньо-виховних заходів, які б перетворювали «людину маси, чи не основним життєвим гаслом якої було «какая різниця», у відповідального громадянина» [12, с. 78], бо соціологічні дослідження зазначають, що «вагома частина населення демонструє певну амбівалентність у поглядах, коли виявляє своє ставлення до різних типів політичного устрою. Водночас значна частка українців позитивно ставляться й до авторитарного типу політичної системи, а 58% опитаних вважають хорошими одночасно обидві ці системи, парадоксально не вбачаючи суперечності між такими підтримками. Примітним є те, що за умов війни зростає частка противників авторитарної моделі (з 20% у 2017 р. до 32% у 2022 р. та до 37% у 2023 р.) [20, с. 93].

У даному випадку війна пропонує «колективного Іншого», на важливості котрого в процесі ідентифікації наголошено Інститутом політичних і етнографічних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у відповідній Аналітичній записці ще 2014 року: «Ідентичність завжди легше визначати за наявності спільного Іншого. Певний час українська ідентичність була антирадянською. Однак з кінця 1990-х і до анексії Криму такого консолідуючого Іншого ані в дискурсі еліт, ані в масовій політичній свідомості не було. З появою Іншого (Росія як зовнішній ворог) рівень готовності українського суспільства до громадянської ідентифікації буде підвищуватися, однак основні загрози для процесів громадянської ідентифікації, як і раніше, критимуться в небажанні відмовитися від регіональної ідентичності на користь громадянської» [26, с. 65]. Відчувають вплив цього Іншого і захіні експерти, за оцінками яких «ми стоїмо на порозі ... ери, у якій боротьба між світом демократії та авторитаризмом і тоталітаризмом тільки посилюватиметься» [21, с. 37], що потребує від демократичного світового співтовариства «консолідованості, згуртованості, зокрема й у сфері дотримання тих фундаментальних правових цінностей, на яких воно функціонує» [21, с. 38].

Якщо ми, суголосно до думок Дж. Маклеода, розглядаємо «проблему активного громадянства і громадянської позиції як важливу складову морального розвитку підлітків і молоді» і також визнаємо його «непрямим результатом когнітивних навичок та контекстуалізованих знань, які підліток набуває під час використання засобів масової інформації, міжособистісного спілкування, участі у волонтерській діяльності, діяльності учбового закладу та громади» [29, с. 83], то маємо знайти спосіб стимулювати волонтерську діяльність студентів та відвідування ними позанавчальних заходів, які розвивають громадянську та правову культуру, спонукають до активного громадянства. Особливо важливим це завдання є також для вилучення *vita minima* [11, с. 56] з репертуару життєвих настанов українства. При виборі методик таких позанавчальних заходів варто врахувати, що «для суспільного згуртування необхідно постійно вести суспільний діалог, відшукувати або генерувати спільні цінності, спонукати до ідентифікації та самоідентифікації, працювати над покращенням відносин, підвищенням довіри один до одного» [2, с. 372].

Рушійним розумінням при цьому має бути, на думку авторки статті, те, що «Держава і нація залишатимуться сильними, коли вони консолідовані. Проте, цей процес не відбувається автоматично. Як суспільно значимі сенси, так і консенсус повинні виробляти еліти» [12, с. 78], і маємо прагнути, аби студенти набували саме таку громадянську ідентичність. При цьому важливо, аби не відбулося підміни поняття, і не взяла гору псевдоеліта, про що детально йдеться у Олексія Колісника: «псевдоеліта з політичної лінії Драгоманова, яка була морально слабою, нездатна мислити стратегічно, формально ставила

соціальне попереду національного, а фактично свої дрібненькі інтереси ставила вище національних і тому програвала в самих найсприятливіших обставинах ... Прикладом недалекоглядності нашої псевдоеліти є її компроміс із наляканими невдалим ГКЧП комуністами й відмова від проведення люстрації заради участі цих комуністів у позитивному голосуванні Декларації про проголошення незалежності України, а також недалекоглядний «Закон про громадянство в Україні», який надав права громадян і ворогам незалежної Української держави та української нації» [22]. При цьому звуження ідентичності до суто професійної і позиція «наука/мистецтво поза політикою» є, на думку авторки статті, саме проявом псевдоелітарності, коли соціальне домінує над національним. Корисним запобіжником на шляху псевдоеліти, на думку авторки статті, може бути розуміння (та його трансляція), що «головна функція еліти – управління суспільством. Для її виконання еліта мусить мати сучасний менталітет, державний тип мислення та готовність підтримувати загальнонаціональні інтереси» [6, с. 523], а це означає: «формування, розвиток, забезпечення ефективного існування та стабільного функціонування суспільних інститутів, розвиток регіонів та громад» [12, с. 78].

Висновки. Цілковито очевидно, що розвиток правової культури та громадянської самосвідомості гарантує, що найкращі професіонали залишатимуться працювати в Україні замість продовжувати відтворювати колоніальний патерн поведінки, що полягає у «пошуку щастя» в тій чи іншій «метрополії». Більше того, саме вони здатні стати консолідуючими чинниками, а тому і гарантувати надалі національну безпеку. Іншими словами, гуманітарні аспекти мають потужніше опрацьовуватися навіть в колі «політехніків». Однаково небезпечно звужувати ідентичність як лише до національної, так і лише до професійної, а особливо протиставляти їх. Тим важливіше популяризувати персоналії з однаково яскравими національною, професійною, громадянською ідентичністю та високою правовою культурою. У випадках трагічної долі таких наголошувати на стані суспільства, який призводить до винищення кращих, та на відповідних відмінностях сучасного суспільства України, прибираючи побоювання перетворитися на жертву в разі прояву власних високих духовних еманцій. Саме так і виникають «моменти істини».

Хоча поточна практика ДПМ включає виставки національного та громадянського спрямування з різноманітною за формами взаємодії з аудиторією паралельною програмою, тематичні події та відповідні акценти в ході ведення екскурсій та розмов, це не вичерпує потреби у розвитку правової та громадянської культур, національної та державницької самосвідомості в колі школярів та студентів. Тому необхідно продовжувати шукати ще нові форми роботи (зокрема, стимулювання волонтерської діяльності студентів та відвідування ними позанавчальних заходів громадянського спрямування) водночас з

перетворенням більш ранніх починань на систематично повторювані впливи.

1. Андрушко Я.С. Професійна ідентичність особистості як психологічний феномен. URL: <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.104.pdf>
2. Барна О.С. Інформаційний простір України як чинник суспільної консолідації в умовах гібридної війни. *Держава і право*. Випуск 86. Частина 2. *Політичні науки*. С. 365–376. URL: <https://derzhava-i-pravo.com.ua/articles/86-365.pdf>
DOI: 10.33663/1563-3349-2019-86-365
3. Бойко О. Основні чинники консолідації українського суспільства: суть, зміст, проблеми. *Консенсус*. №3. 2025. С. 143–151. URL: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-03/143-151>. URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/190>
4. Бойко Світлана. Національна ідентичність як основа стійкості молоді в умовах війни: освітній та виховний потенціал. *Нові технології навчання*. № 99. 2025. С. 16–28. URL: <https://doi.org/10.52256/2710-3560.2025.99.02> URL: <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/420/495>
5. Газізова Олена, Фошій Сніжана. Українознавчі практики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності молоді. *Українознавчий альманах*. Випуск 35. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.2> URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/551/540>
6. Гбур Зоряна. Українська еліта в період російсько-української війни 2014–2023 років. *Українська еліта у другій половині XIX – на початку XXI століття: особливості формування, трансформація уявлень, інтелектуальний потенціал. Західні землі. Вибрані проблеми* / від. ред. Ігор Соляр, упоряд. Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Кн. 1. Львів, 2023. С. 521–527. DOI: 10.33402/elita.2023-521-527
URL: <https://www.instr-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=896>
7. Герегова Світлана, Іванчук Марія. Формування національної ідентичності сучасної української молоді: культурний вимір. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. No 2. 2024. С. 68–76. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2024.60.68-76hj.chnu.edu.ua> URL: <https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/329/327>
8. Горон Діана. Тема мобілізації і ТЦК залишається найпоширенішою за кількістю згадок в інфопросторі, — УЦБС. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/247286/2026-01-27-tema-mobilizatsii-i-ttsk-zalyshaietsya>

- naypostryrenishoyu-za-kilkistyuzhghadok-v-infoprostori-utsbs/
9. Гоян І.М., Петранюк А.І. Я-КОНЦЕПЦІЯ & ОСОБИСТИНА ІДЕНТИЧНІСТЬ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. Вип. 2 (96). 2024. С. 108–117.
DOI: 10.35433/PhilosophicalSciences.2(96).2024.108-117
URL: https://www.researchgate.net/publication/386891454_A-KONCEP-CIA_OSOBISTISNA_IDENTICNIST/link/675ab74605bf5b3e9253eb87/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijpb7InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvbilsInByZXZpb3VzUGFnZSI6bnVsbH19
  10. Грабовська І. та інш. Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді: монографія. 2-ге вид., доповн. Київ: Міленіум, 2019. 416 с.
  11. Грабовська Ірина. Етно-психологічні чинники української ідентичності у контексті дослідження проблеми геополітичної суб'єктності України. *Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства. Збірник Матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (26.10.2023 р., м. Київ, НДІУ)*. Київ: НДІУ, 2024. С. 54–57. URL: https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_2023_mini.pdf
  12. Грабовська Ірина, Настояща Катерина, Талько Тетяна. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України (300-річчю від дня народження Григорія Сковороди присвячується). *Українознавчий альманах*. Випуск 31. С. 72–81.
DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31.10>
  13. Данилов Сергій. Окупанти використовують дітей для шпигунства і написання доносів на батьків. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vikoristannya-pidlitkiv-dlya-donosiv-na-tot-ekspert-rozroviv-pro-porshirenu-praktiku-okupantiv-50594818.html>
  14. Додонов Роман. Колоніальна, етноцентристська та етатистська парадигми управління культурною спадщиною в Україні. *Українознавство*. №2 (91). 2024. С. 31–43.
DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.307949
  15. Дубчак О.Б. Профілактика професійної деформації особистості учителя в системі післядипломної педагогічної освіти. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/dubchak_0003.pdf
  16. Енциклопедична стаття «Громадянська ідентичність». *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-31975>
  17. Зайченко О. Рівноцінність адвокації українства на внутрішній та зовнішній аудиторіях на прикладах виставок ДПМ. *Актуальні питання культурології: альм. наук. т-ва «Афіна» кафедри культурології і музезнавства РДГУ*. Вип. 34. Рівне: РДГУ, 2026. С. 133–139.
  18. Зайченко О., Коцар Л. Усвідомлення нових смислів патріотизму, національної ідентичності та героїзму на прикладі музейних проєктів. *Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 15 червня 2018 р.* Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 62–69. URL: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/ZBIRNYK-KONFERENTSIYI-15.06.2018-r.-1.pdf#page=62>
  19. Зайченко О. Музейний акціонізм – шлях суб'єктності та адвокації українства. *Стан, проблеми та перспективи розвитку науки, освіти і суспільства: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 27 вересня 2024 р.)*. Полтава: ЦФЕНД, 2024. С. 39–40. URL: <https://www.economics.in.ua/2024/09/27-2024.html>
  20. Калінічева Галина. Європейські цінності як чинник консолідації українського суспільства в умовах російсько-української війни. *Європейські історичні студії*. № 28. 2024. С. 84–102.
DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.5>
  21. Козюбра М.І. Виклики, які постають перед Україною на шляху її вступу до Європейського Союзу: Конституційно-правові аспекти. *ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА НАТО*. Rzeszów 2024. С. 15–38. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/800a2043-813f-4211-8c26-8290a41becc3/content>
  22. Колісник Олексій. Еліта та псевдоеліта: пасіонарії та субпасіонарії в українській історії та сьогоденні. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2012/3/kolis.html>
  23. Левченко В.В. Професійна ідентичність як основа самовизначення дорослої людини в умовах змін. *Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти: збірник наукових матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції*. К.: Університет менеджменту освіти, 2019. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716432/1/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%A3%D0%9F_24%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F%202019.pdf
  24. Макарова О.П. Професійна ідентичність: структура та особливості. *Теорія і практика сучасної психології*. № 3. 2019. Т.1. С. 77–82.
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-1.14>
  25. Мартинюк В.В., Пташник Н.М. Національна ідентичність сучасної молоді в закладах освіти. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5\(35\)-1746-1756](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-1746-1756)

26. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві / Аналітична доповідь. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 96 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/political-mechanism_186.pdf#:~:text=%D0%9F%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%87%D0%B0%D1%81%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C,%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%20%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%82%2C%20%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%20%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B9
27. Пластун Олексій, Воронцова Анна, Луценко Ірина. «Наука поза політикою» чи компроміс із совістю? Що кажуть іноземні вчені про своє членство в редакційних радах російських журналів. URL: <https://voxukraine.org/nauka-poza-politykoju-chy-kompromis-iz-sovisty-shho-kazhut-inozemni-vcheni-pro-svoje-chlenstvo-v-redaktsijnyh-radah-rosijskyh-zhurnaliv>
28. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. *Академія стійкості*. URL: <https://resilience.k-s.org.ua/formula-stijkosti/psychologichna-stijkist-v-umovah-vijny-individualnyj-ta-nacjonalnyj-vymir/>
29. Рогаль Н.І., Синельников Р.Ю. Психологічні особливості формування громадянської ідентичності особистості. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали III круглого столу 15 жовтня 2024 року: Збірник матеріалів*. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2024. С. 81–86. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-prob_rozv-24.pdf
30. Серед українців, завербованих російським ФСБ, кожен п'ятий – неповнолітній. *Донецька обласна державна адміністрація*. URL: <https://dn.gov.ua/news/sered-ukrayinciv-zaverbovanih-rosijskim-fsb-kozhen-pyatij-nerovnoolitnij>
31. Суходоля Мар'яна. Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.35> URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/36.pdf>
32. Rafalskyi Oleg. The Civilizational Choice of Ukraine: Questioning the Philosophical Roadmap. *Philosophy and Cosmology*. Vol. 30. 2022. Pp. 42–52. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/30/4>
1. Andrushko Ia.S. *Profesiina identychnist osobystosti iak psychologichni fenomen* [Professional identity of an individual as a psychological phenomenon]. URL: <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elop/en/aktprob.19.104.pdf> (in Ukrainian).
2. Barna O.S. *Informatsiyni prostir Ukrainy iak chynnyk suspilnoi konsolidatsii v umovah gibrydnoi viiny* [The information space of Ukraine as a factor of society consolidation in the conditions of hybrid war]. *Derzhava i pravo. Vypusk 86. Chastyna 2. Politychni nauky*. Pp. 365–376. URL: <https://derzhava-i-pravo.com.ua/articles/86-365.pdf> DOI: 10.33663/1563-3349-2019-86-365 (in Ukrainian).
3. Boiko O. (2025). *Osnovni chynnyky konsolidatsii ukrainskoho suspilstva: sut, smist, problemy* [The main factors of consolidation of Ukrainian society: essence, content, problems]. *Konsensus*. №3. Pp. 143–151. URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/190> <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-03/143-151> (in Ukrainian).
4. Boiko Svitlana. (2025). *Natsionalna identychnist iak osnova stiikosti molodi v umovah viiny: osvittii ta vyhovnyi potentsial* [National identity as the basis of youth resilience in wartime: educational and nurturing potential]. *Novi tehnologii navchannia*. № 99. Pp.16–28. <https://doi.org/10.52256/2710-3560.2025.99.02> URL: <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/420/495> (in Ukrainian).
5. Hazizova Olena, Foshchii Snihana. Ukrainoznavchi praktyky u sferi utverdzenia natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti molodi. [Ukrainian Studies Practices in the Field of Establishing National and Civic Identity of Youth]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. No 35. Pp. 16–23. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2024.35.2> URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/551/540> (in Ukrainian).
6. Hbur Zoriana. (2023). *Ukrainska elita v period rosiisko-ukrainskoi viiny 2014-2023 rokiv*. [Ukrainian elite during the Russian-Ukrainian war of 2014–2023]. *Ukrainska elita u druhii polovyni XIX – na pochatku XXI stolittia: osoblyvostiformuvannia, transformatsiia uivlen, intelektualnyi potetsial. Zahidni zemli. Vybrani problem / vid. red. Ihor Soliar, uporiad. Oleh Muravskii, Myhailo Romaniuk; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha*. Kn. 1. Lviv. Pp. 521–527. DOI: 10.33402/elita.2023-521-527 URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=896> (in Ukrainian).
7. Herehova Svitlana, Ivanchuk Maria. (2024). *Formuvannia natsionalnoi identychnosti suchasnoi ukrainskoi molodi: kulturnyi vymir* [Modern Ukrainian Youth National Identity Formation: Cultural Dimension]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yuria Fedkovycha: Istorii*. No 2. Pp. 68–76. DOI <https://doi.org/10.31861/hj2024.60.68-76hj.chnu.edu.ua>

References

1. Andrushko Ia.S. *Profesiina identychnist osobystosti iak psychologichni fenomen* [Professional identity of an individual as a psychological phenomenon]. URL:

- URL: <https://hj.chnu.edu.ua/hj/article/view/329/327> (in Ukrainian).
8. Horon Diana. *Tema mobilizatsii i TTsK zalyshaietsia naiposhyrenishoiu za kilkistiu zhadok v infoprostori – UtsBS* [The topic of mobilization and the CCC remains the most common in terms of the number of mentions in the infospace, — UCBS]. *Detektor media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/247286/2026-01-27-tema-mobilizatsii-i-ttsk-zalyshaietsia-nayposhyrenishoyu-za-kilkistyu-zghadok-v-infoprostori-utsbs/> (in Ukrainian).
  9. Hoian I.M., Petraniuk A.I. (2024). *IA-KONTSEPTSIIA&OSOBYSTISNA IDENTYCHNIST [SELF-CONCEPT & PERSONAL IDENTITY]*. *Visyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky*. Vyp. 2 (96). Pp. 108–117. DOI: 10.35433/PhilosophicalSciences.2(96).2024.108-117 URL: https://www.researchgate.net/publication/386891454_A-KONCEPCIA_OSOBISTISNA_IDENTICNIST/link/675ab74605bf5b3e9253eb87/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvbilsInByZXZpb3VzUGFnZSI6bnVsbH19 (in Ukrainian)
  10. Hrabovska I. ta insh. (2019). *Suchasne ukrainstvo: tsyvilizatsiini vyklyky ta vidpovidi: monografiia. 2-he vyd., dopovn.* [Modern Ukrainians: Civilizational Challenges and Answers: Monograph. 2nd ed., supplemented]. Kyiv: Milenium. 416 p. (in Ukrainian).
  11. Hrabovska Iryna. (2024). *Etno-psyholohichni chynnyky ukrainskoi identychnosti u konteksti dolidzhennia problemy heopolitychnoi subektnosti Ukrainy* [Ethno-psychological factors of Ukrainian identity in the context of studying the problem of geopolitical subjectivity of Ukraine]. *Rozvytok ukrainoznavstva v umovah povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: vid zahystu kulturnoi spadshchyny Ukrainy do konsolidatsii ukrainsiv i svitovoho ukrainstva*. Zbirnyk Materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (26.10.2023 r., m. Kyiv, NDIU). Kyiv: NDIU. Pp. 54–57. URL: https://ndiu.knu.ua/images/vydannia/Zbirnyk_2023_mini.pdf (in Ukrainian).
  12. Hrabovska I., Nastoiashcha K., Talko T. (2022). *Rolukrainotsentrychnykh elit v konteksti filosofii subiektnosti Ukrainy (300-richchiu vid dnianarodzhennia Hryhoriia Skovorody prysviachuietsia)* [The role of Ukrainian-centric elites in the context of the philosophy of Ukrainian subjectivity (dedicated to the 300th anniversary of the birth of Hryhoriy Skovoroda)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. No 31. Pp. 72–81. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31.10> (in Ukrainian).
  13. Danylov Serhii. *Okupanty vykorystovuiut ditei dlia shpygunstva i napysannia donosiv na batkiv* [The occupiers use children for espionage and writing denunciations against their parents]. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/vikoristannya-pidlitkiv-dlya-donosiv-na-tot-ekspert-rozpoviv-pro-poshirenu-praktiku-okupantiv-50594818.html> (in Ukrainian).
  14. Dodonov Roman. (2024). *Kolonialna, etnotsentryska ta etatsyska paradygmy upravlinnia kulturnoiu spadshchynoiu v Ukraini* [Colonial, ethnocentric and statist paradigms of cultural heritage management in Ukraine]. *Ukrainoznavstvo*. №2 (91). Pp. 31–43. DOI: 10.17721/2413-7065.2(91).2024.307949 (in Ukrainian).
  15. Dubchak O.B. *Profilaktyka profesiinoi deformatsii osobystosti uchytelia v systemi pisliadyplomni pedahohichnoi osvity* [Prevention of professional deformation of the teacher's personality in the system of postgraduate pedagogical education]. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/statti/dubchak_0003.pdf (in Ukrainian).
  16. *Entsyklopedychna stattia «Hromadianska identychnist»* [Encyclopedic article "Civic Identity"]. *Entsyklopedia suchasnoi Ukrainy*. URL: <https://esu.com.ua/article-31975> (in Ukrainian).
  17. Zaichenko O. (2026). *Rivnotsinnist advokatsii ukrainstva na vnutrishnii ta zovnishnii audytoriih na prykladah vystavok DPM* [The equivalence of advocacy of Ukrainian identity to internal and external audiences based on the examples of PDM exhibitions]. *Aktualni pytannia kulturolohii i muzeieznavstva RDHU*. Vyp. 34. Rivne: RDHU. Pp. 133–139. (in Ukrainian).
  18. Zaichenko O., Kotsar L. (2018). *Usvidomlennia novykh smysliv patriotyzmu, natsionalnoi identychnosti ta heroizmu na prykladi muzeinykh proektiv* [Awareness of new meanings of patriotism, national identity, and heroism using the example of museum projects]. *Ukrainske supilstvo v umovah viiny: vyklyky siogodennia ta perspektyvy myrotvorennia. Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Mariupol, 15 chervnia 2018 r.* Mariupol: DonDUU. Pp. 62–69. URL: <http://lipzn.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/ZBIRNYK-KONFERENTSIYI-15.06.2018-r.-1.pdf#page=62> (in Ukrainian).
  19. Zaichenko O. (2024). *Muzeinyi aksionizm – shliakh subiektnosti ta advokatsii ukrainstva* [Museum actionism – a path of subjectivity and advocacy of Ukrainianness]. *Stan, problem ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity i suspilstva: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Poltava, 27 veresnia 2024 r.)*. Poltava: TsFEND. Pp. 39–40. URL: <https://www.economics.in.ua/2024/09/27-2024.html> (in Ukrainian).
  20. Kalinichva Halyna. (2024). *Ievropeiski tsinnosti iakh chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva v umovah rosiisko-ukrainskoi viiny* [European values as a factor in the consolidation of Ukrainian society in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ievropeiski istorychni studii*. № 28. Pp. 84–102.

- DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.5> (in Ukrainian).
21. Koziubra M.I. (2024). *Vyklyky, iaki postaiut pered Ukrainoiu na shliahu ii vstupu do levropeiskoho Soiuzu: Konstytutsiino-pravovi aspekty* [Challenges facing Ukraine on its path to joining the European Union: Constitutional and legal aspects]. *POLITYKO-PRAVOVI NASLIDKY VSTUPU UKRAINY DO IEVPOPEISKOHO SOIUZU TA NATO*. Rzeszów. Pp. 15–38. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/800a2043-813f-4211-8c26-8290a41becc3/content> (in Ukrainian).
  22. Kolisnyk Oleksii. *Elita ta psevdoelita: pasionarii ta subpasionarii v ukrainskii istorii ta siohodenni* [Elite and pseudo-elite: passionaries and sub-passionaries in Ukrainian history and today]. URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2012/3/kolis.html> (in Ukrainian).
  23. Levchenko V.V. (2019). *Profesiina identychnist iak osnova samovyznachennia dorosloi ludyny v umovah zmin* [Professional identity as the basis of self-determination of an adult in conditions of change]. *Psycholoho-pedahohichniy suprovid profesinoy pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fahivtsiv v umovah transformatsii osvity: zbirnyk naukovykh materialiv VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: Universytet metedzhmentu osvity. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716432/1/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%A3%D0%9F_24%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F%202019.pdf (in Ukrainian).
  24. Makarova O.P. (2019). *Profesiina identychnist: struktua ta osoblyvosti* [Professional identity: structure and features]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psihologii*. № 3. V.1. Pp. 77–82. DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-1.14> (in Ukrainian).
  25. Martyniuk V.V., Ptashnik N.M. *Natsionalna identychnist suchasnoi molodi v zakladakh osvity* [National identity of modern youth in educational institutions]. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5\(35\)-1746-1756](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-1746-1756) (in Ukrainian).
  26. *Politychni mehanizmy formuvannia hromadianskoi identychnosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi / Analitichna dopovid* [Political mechanisms of civic identity formation in modern Ukrainian society / Analytical report]. (2014). K.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 96 p. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/political-mechanism_186.pdf#:~:text=%D0%9F%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%87%D0%B0%D1%81%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C,%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%20%D0%B5%D0%BB%D1%96%D1%82%2C%20%D0%B0%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%20%D0%BC%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B9 (in Ukrainian).
  27. Plastun Olexii, Vorontsova Anna, Lutsenko Iryna. *"Nauka poza politykoiu" chy kompromis iz sovistiui? Shcho kazhut inozemni vcheni pro svoje chlenstvo v redakciynih radah rosiiskykh zhurnaliv* ["Science beyond politics" or a compromise with conscience? What do foreign scientists say about their membership in the editorial boards of Russian journals]. URL: <https://voxukraine.org/nauka-pozu-politykoyu-chy-kompromis-iz-sovistyui-shho-kazhut-inozemni-vcheni-pro-svoje-chlenstvo-v-redaktsiynih-radah-rosiiskykh-zhurnaliv> (in Ukrainian).
  28. *Psycholohichna stiikist v umovah viiny: indyvidualnyi ta natsionalnyi vymir* [Psychological resilience in wartime: individual and national dimensions]. *Akademiia stiikosti*. URL: <https://resilience.k-s.org.ua/formulastijkosti/psycholohichna-stiikist-v-umovah-vijny-indyvidualnyj-ta-nacziionalnyj-vymir/> (in Ukrainian).
  29. Rohal N.I., Synelnykov R.Iu. (2024). *Psycholohichni osoblyvosti formuvannia hromadianskoi identychnosti osobystosti* [Psychological features of the formation of a person's civic identity]. *Problemy rozvytku identychnosti osobystosti v osvitiomomu prostori: Materialy III krugloho stolu 15 zhovtnia 2024 roku: Zbirnyk materialiv*. Kyiv: Milenium, VTs «Prosvita». Pp. 81–86. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-prob_rozv-24.pdf (in Ukrainian).
  30. *Sered ukraintsiv, zaverbovanih rosiiskym FSB, kozhen pityi – nepovnolitnij* [Among Ukrainians recruited by the Russian FSB, one in five is a juvenile]. *Donetska oblasna derzhavna administratsiia*. URL: <https://dn.gov.ua/news/sered-ukrayinciv-zaverbovanih-rosiiskim-fsb-kozhen-pyatij-nepovnolitnij> (in Ukrainian).
  31. Suhodolia Mariana. *Faktychnyi stan pravovoi kultury naseleennia Ukrainy iak vidobrazhennia deformovanoi pravosvidomosti* [The actual state of the legal culture of the population of Ukraine as a reflection of a deformed legal consciousness]. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.35> URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/36.pdf> (in Ukrainian).
  32. Rafalskyi Oleg. (2022). The Civilizational Choice of Ukraine: Questioning the Philosophical Roadmap. *Philosophy and Cosmology*. Vol. 30. Pp. 42–52. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/30/4>

Отримано редакцією журналу / Received: 18.04.26
 Прорецензовано / Revised: 29.04.26
 Схвалено до друку / Accepted: 03.05.26

Тетяна ЛИЩУК-ТОРЧИНСЬКА

к. філос. наук, доцент, доцент кафедри фізичної культури, спорту та освітніх інновацій
ЗВО «Академія рекреаційних технологій та права»,
м. Луцьк, Україна

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

ORCID: 0000-0002-0118-5321
E-mail: I_torch_t@ukr.net

Євгеній РАСПОПОВ

викладач циклової комісії з базової та фундаментальної підготовки
Луцький фаховий коледж рекреаційних технологій і права,
м. Луцьк, Україна

ORCID: 0000-0002-6067-3907
E-mail: odger998@gmail.com

РОЗВИНЕННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ ПРАКТИК ВИКЛАДАЧІВ ЗВО В УМОВАХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Воєнна агресія Росії проти України змінила ситуацію у вищій освіті, як практично, і у всіх інших соціальних інститутах. Перед освітянами – викладачами вищої освіти – в обставинах, що пов'язані з війною, постає чимало нових викликів. У статті акцентовано, що основні вимоги до професійної кваліфікації і професійного розвитку, трудові функції, компетентності, знання, уміння/навички, комунікація, відповідальність і автономія викладача закладу вищої освіти визначені у Професійному стандарті «Викладач закладу вищої освіти», затвердженому Наказом Міністерства освіти і науки України 16.10.2024 р. Підкреслено, що сутнісною ланкою професійної діяльності педагога, зокрема, викладача закладу вищої освіти, стає застосування дослідницького компоненту – рефлексивної практики. У педагогічному ракурсі рефлексія постає як цілеспрямований процес критичного переосмислення педагогічного досвіду, постаючи при цьому інструментом реконструкції професійних дій та засобом трансформації освітньої діяльності.

Вчені, які вивчали рефлексивні практики, трактували їх призначення переважно в сенсі покращення якості освіти – досягнення здобувачами освіти кращих результатів навчання. Наголошено, що на сьогодні змінюється спрямованість рефлексивних практик викладачів у сенсі їх спрямованості до усвідомлення місця, ролі і змісту професійної діяльності педагогічного працівника в державі в умовах війни.

У статті визначено, що у випадку військового стану важливим акцентом діяльності українського педагога стає переосмислення власного сенсу професійного буття як суб'єкта освітнього процесу, який постає тим, хто реалізує педагогічну аксіологію, що пов'язана з ціннісними орієнтаціями, спрямованими на формування у студентів громадянської відповідальності. Викладач отримав нові ролі і у відповідності до них покликаний виконувати нові функції. Обґрунтовано тематичний репертуар соціогуманітаристики щодо розвинення рефлексивних практик викладача закладу вищої освіти у відповідь на виклики нової фази війни Росії проти України.

Ключові слова: самосвідомість, самопізнання, самоаналіз, критичне мислення, рефлексивна культура викладача, нові функції викладача в умовах війни, професійний розвиток викладача вищої школи.

Tetiana LISHCHUK-TORCHYNSKA

PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Physical Culture,
Sports and Education Innovation of IHE «Academy of Recreation
Technologies and Law», Lutsk, Ukraine

Yevhenii RASPOPOV

Lecture of the Cyclic Commission on basic and
Fundamental Training of Lutsk Applied College of Recreation
Technology and Law, Lutsk, Ukraine

DEVELOPMENT OF REFLECTIVE PRACTICES OF A TEACHER AT HIGHER EDUCATION INSTITUTION IN THE CONTEXT OF THE CHALLENGES POSED BY RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

Abstract. Russia's military aggression against Ukraine has changed the situation in higher education, as in practically all other social institutions. Educators – teachers of higher education – are faced with many new challenges in the circumstances associated with the war. The article emphasizes that the main requirements for professional qualifications and professional development, labor functions, competencies, knowledge, skills, communication, responsibility and autonomy of a teacher of a higher education institution are defined in the Professional Standard «A Teacher at Higher Education Institution», approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 16, 2024. It is emphasized that an essential link in the professional activity of a teacher, in particular, a teacher of a higher education institution, is the application of the research component – reflective practice. From a pedagogical perspective, reflection appears as a purposeful process of critical rethinking of pedagogical experience, becoming a tool for the reconstruction of professional actions and a means of transforming educational activity.

Scientists who have studied reflective practices have interpreted their purpose mainly in the sense of improving the quality of education – achieving better learning outcomes for students. It is emphasized that today the focus of teachers' reflective practices is changing in the sense of their focus on understanding the place, role and meaning of the professional activity of a pedagogical worker in the state in wartime.

The article determines that in the case of martial law, an important emphasis of the activity of Ukrainian teacher becomes the rethinking of his own meaning of professional existence as a subject of the educational process, with appears to those who implement pedagogical axiology, with is associated with value orientations aimed at the formation of civic responsibility in students. The teacher has received new roles and, in accordance with them, is called upon to perform new functions. The thematic repertoire of socio-humanities is substantiated regarding the development of reflective practices of a higher education teacher in response to the challenges of the new phase of the war of Russia against Ukraine.

Keywords: self-awareness, self-knowledge, self-analysis, critical thinking, a teacher's reflective culture, new roles for teachers in wartime, professional development of the higher education teachers.

Постановка проблеми. Воєнна агресія Росії проти України змінила ситуацію у вищій освіті, як, практично, й у всіх інших соціальних інститутах української держави. Перед освітянами – викладачами вищої освіти – в обставинах, що пов'язані з війною, постає чимало нових викликів. Сутнісною ланкою професійної діяльності педагога, зокрема, викладача закладу вищої освіти, у відповідь на ці виклики, постає застосування дослідницького компоненту – рефлексивної практики.

У випадку військового стану важливим акцентом діяльності українського педагога стає переосмислення власного сенсу професійного буття як суб'єкта освітнього процесу – того, хто реалізує педагогічну аксіологію, що пов'язана з ціннісними орієнтаціями, спрямованими на формування у студентів громадянської відповідальності. На сьогодні змінюється спрямованість рефлексивних практик викладачів у сенсі їх спрямованості до усвідомлення місця, ролі і змісту професійної діяльності педагогічного працівника в державі в умовах війни. Дослідження нових рефлексивних практик українських викладачів закладу вищої освіти є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальна ґенеza цього поняття сягає ідей філософа-прагматиста, психолога і педагога, одного із фундаторів філософії освіти Джона Дьюї.

Теоретичні розробки з вивчення педагогічної рефлексії здобули важливу роль в академічних колах США, де вона інтерпретується як чинник професійного становлення викладача задля формування його педагогічної автономії [16, р. 241].

Українські дослідники О. Кошелева, О. Кравчук, В. Кузьмич, О. Хомік, О. Лучанінова, М. Роговенко, О. Цисельська, С. Терепищій, Д. Свириденко та ін. досліджували особливості розвитку різних аспектів української освіти в умовах воєнної агресії Росії проти України.

Вчені, які безпосередньо вивчали рефлексивні практики, трактували їх призначення переважно в сенсі покращення якості освіти – досягнення здобувачами освіти оптимальних результатів навчання.

Мета даної статті полягає у теоретичному обґрунтуванні змісту нового тематичного репертуару рефлексивних практик викладачів закладів вищої освіти в умовах російської воєнної агресії РФ проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рефлексивні практики – один зі складових і необхідних компонентів професійної діяльності суб'єкта педагогічного процесу. Поняттєвий ряд рефлексивної практики формувався на перетині теоретичної та прикладної педагогіки, філософії освіти та психології професійної діяльності. У педагогічному ракурсі рефлексія постає як цілеспрямований процес критичного переосмислення педагогічного досвіду – інструмент реконструкції професійних дій та засіб трансформації освітньої діяльності. Як зазначають дослідники творчої спадщини Джона Дьюї в царині його філософії навчання, зокрема, Дуглас Дж. Сімпсон, Майкл Дж. Б. Джексон та Джуді К. Ейкок, рефлексію слід розглядати як фундамент цілеспрямованого та усвідомленого мислення викладача у здобутті педагогічного досвіду [14]. Значення рефлекс-

сивних практик полягає в оцінці педагогом різноманітних аспектів своєї професійної діяльності. З огляду на українські реалії Д. Свириденко зазначає, що сучасний університет функціонує в умовах постколоніальної трансформації і це потребує переосмислення педагогічної ідентичності викладача та розвитку його рефлексивної компетентності [15, р. 128].

Рефлексивна практика, потракована як один із соціально обумовлених освітніх компонентів, займає одне із провідних місць в міжнародному педагогічному дискурсі. Дослідники Танзіла Акрам та Маджид Ажар Куреші інтерпретують рефлексивну практику як основу портфолію, як складник педагогічного паспорту викладача, що визначає його ідентифікацію. Рефлексивну практику науковці трактують як основу професійної ідентичності викладача та засіб формування педагогічної автономії [9]. Сутнісним компонентом професійної діяльності педагога, зокрема, викладача вищого закладу освіти, є самоаналіз власних педагогічних ініціатив, освітніх методик, практик, що передбачає системність оцінювання результатів навчального процесу, аналіз ефективності освітніх інновацій та впровадження нових освітніх стратегій. Ми погоджуємося з міркуванням М.М. Роговенко, що педагогічні дослідження сприяють забезпеченню наукової обґрунтованості освітніх рішень та автономії роботи викладача, спрямованих на підвищення якості освітнього процесу в зов [6]. На думку Шарлотти Меєрдірк, рефлексивна практика дозволяє викладачеві проаналізувати підґрунтя власних педагогічних переконань [12; 13].

Університетська культура в Україні характеризується переходом від традиційної моделі навчання до моделі партнерської педагогіки, що передбачає взаємодію викладача і студента на ментальному, психологічному і когнітивному рівні, незалежно від форми проведення навчання. Як зазначено у творчих доробках систематизаторів педагогічної рефлексії Прія Метью, Прасанта Метью та Принца Дж. Пічатту, сучасна рефлексивна практика розглядається і поєднує самоспостереження, самоаналіз, критичну інтерпретацію досвіду, реконструювання педагогічної поведінки тощо [11, р. 241]. Рефлексивна діяльність здійснюється у різних формах: у формі самоаналізу занять, записів у рефлексивному щоденнику, рефлексивних есе, у формі взаємовідвідування і обговорення занять, методичних семінарів та педагогічних майстерень тощо. Рефлексивна практика важлива як «здатність розмірковувати над своєю дією з метою залучення до безперервного навчання. Основним обґрунтуванням рефлексивної практики є те, що сам по собі досвід не обов'язково веде до навчання; надзвичайно важливим є усвідомлене осмислення цього досвіду» [11, р. 241]. Одним із результатів рефлексивної діяльності в кінцевому підсумку постає здатність моделювати прогноз педагогічної роботи. У цьому сенсі, як зазначає А. Умінська, рефлексивна культура виступає фундаментом професійної мобільності викладача із забезпеченням його готовності до можливих змін, застосування інно-

вацій у траєкторії соціальних та онтологічних вимірів в освітньому середовищі [8].

На прикладі формату дистанційного навчання О. Лучанінова пояснює, що педагогічна рефлексія активізує розвиток метанавичок у процесі навчання студентів, серед яких центральне місце займає рефлексивна компетентність «здатність усвідомлювати свої дії, думки, почуття, ...здатність стратегічно бачити своє життя...» [3] тощо, як здатність діяти в зміненому освітньому середовищі в умовах війни. Дані, які опубліковані Міністерством освіти і науки України, підтверджують, що в умовах російсько-української війни рефлексивна діяльність викладача стає важливим фактором підтримання якості освіти та психологічної стабільності учасників освітнього процесу [4].

Основні вимоги до професійної кваліфікації і професійного розвитку викладача закладу вищої освіти визначені у Професійному стандарті «Викладач закладу вищої освіти», затвердженому Наказом Міністерства освіти і науки України 16.10.2024 р. У стандарті у відповідності з професійною кваліфікацією викладача – педагогічний працівник/провідний педагогічний працівник/науково-педагогічний працівник/академічний лідер – визначено наступні трудові функції: «А. Викладання, консультування та керівництво практичною підготовкою здобувачів вищої освіти. Б. Оцінювання результатів навчання. В. Створення навчально-методичного забезпечення освітніх компонентів. Г. Розроблення, оцінювання та удосконалення освітніх програм. Д. Планування та виконання наукових/науково-технічних/дослідницьких/творчих проектів. Е. Керівництво ДНТ роботою здобувачів вищої освіти, консультування докторантів. С. Організація і участь в заходах (освітніх, наукових, методичних, профорієнтаційних, культурно-мистецьких, спортивних). Ж. Професійний розвиток. З. Експертна діяльність» [5]. Трудові функції у Професійному стандарті деталізовані шляхом розкриття відповідних компетентностей, знань, умінь/навичок, комунікації, відповідальності та автономії викладача. У стандарті сформульована мета діяльності викладача зов як «Формування професійних, світоглядних і громадянських компетентностей, морально-етичних цінностей у здобувачів вищої освіти» [5], що відповідає професійному призначенню викладача. Досягнення мети можливе за умови усвідомлення свого призначення і критичного переосмислення свого педагогічного досвіду у процесі рефлексивних практик. Важливу роль у розвитку рефлексивних практик відіграє чинник формування рефлексивної культури викладача як системної інтегративної характеристики його професійної діяльності.

У контексті змін зумовленого воєнним станом української освітнього ландшафту рефлексивна практика постає важливим чинником реінтеграції освітнього простору та модернізації університетської освіти. На концепті реінтеграції наголошують С.О. Терепищій та Д.Б. Свириденко: «...за умов конфлікту чи війни звичайна модель інтеграції не працює.

Відтак ми пропонуємо другу структурно-функціональну модель – реінтеграції. Ця модель, на відміну від попередньої, включає п'ять елементів: безпекові фактори, економічні фактори, психологічні фактори, культурні фактори, образ людини майбутнього» [7, с. 81]. Принцип реінтеграції виступає одним із поступальних чинників інституційної модернізації університетської освіти. Предметність педагогічної рефлексії розширюються, охоплюючи нові ділянки освітянської роботи і професійного досвіду, відповідно, розширюється тематичний репертуар соціогуманітаристики щодо розвинення рефлексивних практик викладачів в умовах викликів війни Росії проти України. У світоглядному сенсі він (тематичний репертуар соціогуманітаристики – авт.) обумовлений наступними позиціями:

а) виробленням комплексного підходу до безпеки в умовах закладу вищої освіти: «...в реалізації соціальної безпеки суб'єктів освітнього процесу слід брати до уваги різні аспекти змісту цього феномену: поряд з фізичним, економічним, екологічним, здоров'язбережувальним та ін. змістом, заслуговує на увагу екзистенційний зміст соціальної безпеки» [2, с. 134–135]. Педагогічна рефлексія постає перманентним пошуком креативних нестандартних підходів та конкретних дій, пов'язаних із підтриманням безпеки і реалізації права студентів на отримання якісної освіти, самореалізацію і саморозвиток;

б) інтерпретування історичних подій визвольної національної боротьби українців, трактування суперечливих питань історичного минулого під час викладання дисциплін гуманітарного та соціально-поведінкового циклу (та поза ними) згідно їх тематичного змісту. У дослідженнях вчених Цві Бекермана та Міхаліноса Зембіласа доведено, що рефлексивна практика відіграє ключову роль у роботі з конфліктними і суперечливими історичними нарративами. Такий контекст є корисним і необхідним із метою формування критичного мислення студентів у соціумах із поствоєнним і травматичним досвідом [10, с. 81].

в) вироблення нових, почасти нестандартних, підходів організації системи навчання і проведення навчальних занять в умовах воєнного часу (безпекові консультації, ознайомлення зі шляхами до бомбосховища, організація руху в укриття тощо): «...від початку відкритої російської агресії всі українські заклади освіти почали працювати в умовах воєнного стану, і на перший план щодо безпеки перед керівництвом постало питання фізичного захисту суб'єктів освітнього процесу – наявність / облаштування укриттів, а в особливо небезпечних ситуаціях – переведення навчання у формат онлайн. Існує постійна загроза для осіб, які навчають і навчаються, стати жертвами агресивних дій; існує постійна загроза фізичному існуванню...» [2, с. 133–134].

г) формування резильєнтності – психологічної стійкості в умовах стресових ситуацій і готовність бути прикладом для наслідування, розвивати і підтримувати у студентів здатність адаптації до стресових умов, здатність зберігати ментальне здоров'я

за несприятливих обставин. При цьому викладачі можуть використовувати різноманітні освітні засоби. Як зазначають О. Кошелева, О. Кравчук та О. Цисельська, корисність та позитивні показники освітньої діяльності в умовах війни залежать від здатності викладача проявляти гнучкість в оперативності реагування на зміну освітніх умов та застосовувати інноваційні підходи до організації навчання [1].

Навіть якщо окремі ролі є традиційними для викладача закладу вищої освіти, то в умовах російсько-української війни ролі педагога-організатора, педагога-психолога, педагога – суб'єкта інтерпретування подій набувають нового значення і нового змісту. Рефлексивні практики відіграють важливу роль в умовах соціальних криз, пандемій та соціальних конфліктів. У таких ситуаціях вони постають інструментом професійного розвитку викладача закладу вищої освіти як суб'єкта освітніх процесів до нестабільних освітніх умов. О. Кошелева, О. Кравчук та О. Цисельська відзначають, що умови воєнного часу трансформують і освітні формати, а також формують нові педагогічні ролі, комунікативні моделі навчання та сутнісні просторові виміри освітньої діяльності [1, с. 117]. Рефлексивні практики у даному контексті постають як інструмент, що сприяє викладачеві у переосмисленні його педагогічних ролей, усвідомленні необхідності змін освітнього середовища та адаптації діяльності в умовах війни, а також в інших надзвичайних ситуаціях.

Висновки. Узагальнюючи підходи до трактування рефлексивних практик викладача вищої школи відзначимо, що традиційно з-поміж функцій педагогічної рефлексії викладача вирізняють наступні:

- інтеграція професійного досвіду;
- здобуття автономії;
- увиразнення ідентичності;
- вдосконалення викладання;
- професійний розвиток тощо.

У педагогічній діяльності викладача закладу вищої освіти рефлексивна практика виконує інтегративну функцію, оскільки усвідомлення власного досвіду викладання відбувається спільно з осмисленням наукової діяльності, комунікативної взаємодії, а також ціннісних вимірів професії.

На нашу думку, сучасні інтерпретації рефлексивної діяльності викладача повинні виходити за межі звичних уявлень про її роль у підвищенні якості навчання. В умовах російсько-української війни рефлексія українських педагогів набуває виразних ознак аксіологічного, екзистенційного та морально-психологічного змісту. Рефлексивні практики постають не лише засобом аналізу ефективності навчального процесу, але й чинником глибокого усвідомлення викладачем особистої ролі у формуванні у студентів/учасників освітнього процесу громадянської стійкості, критичного мислення, морально-етичної відповідальності, національної самосвідомості тощо.

Розвиток рефлексивних практик українських викладачів закладів вищої освіти в умовах російсько-української війни постає необхідною умовою забез-

печення стійкості освітньої системи, підвищення якості педагогічної діяльності та формування критично мислячого академічного середовища, здатного ефективно реагувати на сучасні соціально-політичні виклики. Реалізація таких практик сприяє не лише

професійному розвитку викладача, але й формуванню нової парадигми української вищої освіти, орієнтованої на відповідальність, адаптивність та ціннісну визначеність в умовах воєнного стану.

1. Кошелева О.Б., Кравчук О.А., Цисельська О.В. Формування моделі надання освітніх послуг в умовах воєнного стану. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 2. С. 114–122.
2. Ліщук-Торчинська Т., Хомік О., Кузьмич В. Екзистенційний зміст соціальної безпеки суб'єктів освітнього процесу у вищій школі. *Орієнтири національної освіти в умовах сьогодення: зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф.* Вип. 1 / ред. Кол.: О.Й. Дем'янюк [та ін.]. Луцьк: ВІППО, 2024. С. 132–136.
3. Лучанінова Ольга. Дистанційне навчання студентів в умовах війни: латентна сила метанавчачок. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика»*. Серія «Педагогіка». 2022. Випуск 13 (25). DOI:10.33296/2707-0255-13(25)-11
4. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник / Міністерство освіти і науки України; Інститут освітньої аналітики. Київ, 2022. 358 с.
5. Професійний стандарт «Викладач закладу вищої освіти». Затверджено. *Наказ Міністерства освіти і науки України 16.10.2024. № 1466*.
6. Роговенко М.М. Педагогічні дослідження в діяльності науково-педагогічного працівника: актуальні питання теорії та практики. *Філософські та методологічні основи права*. 2021. № 1(2). С. 37–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2021_1_6
7. Терепищій С.О., Свириденко Д.Б. Структурно-функціональна модель реінтеграції освітнього ландшафту України. *Українська освіта в умовах війни: монографія; за наук. ред. С.О. Терепищого*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. (234 с). С. 69–82.
8. Умінська А.П. Формування рефлексивної культури майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки. *Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти*. Житомир, 2017. 235 с.
9. Akram Tanzeela, Qureshi Azhar Majeed. Reflective practices of teacher educators in Punjab: a narrative perspective. *Humanities & Social Sciences Reviews*. 2021. Vol. 9. No. 3. Pp. 1038–1047. URL: <https://mgcsjournals.com/hssr/issue/view/152>
10. Bekerman Zvi and Zembylas Michalinos. Mediating collective memories and official histories in conflict-affected societies: Pedagogical responses to “individual” narratives and competing collective memories. *International Perspectives on Teaching Rival Histories. International Perspectives on Teaching Rival Histories: pedagogical Responses to Contested*
11. Mathew Priya, Mathew Prasanth, Peechattu Prince J. Reflective Practices: A means to teacher development. *Asia Pacific Journal of Contemporary Education and Communication Technology*. 2017. Volume 3. Issue 1. Pp. 126–131. URL: <https://apiar.org.au/journal-paper/reflective-practices-a-means-to-teacher-development>
12. Meierdirk Charlotte. Chapter twelve. Reflective practice in teacher education. *Rethinking Social Issue in Education for the 21st Century: UK Perspectives on International Concerns*; Wendy Sims-Schouten and Sylvia Horton. Cambridge Scholars Publishing, 2016. No. 12. Pp. 220–238. URL: https://www.researchgate.net/publication/310800555_REFLECTIVE_PRACTICE_IN_TEACHER_EDUCATION
13. Meierdirk Charlotte. *The complexities reflective practice in teacher education : a new approach*: PhD by Publication ; University of Portsmouth, 2018. 184 p.
14. Simpson Douglas J., Jackson Michael J.B., Aycok Judi C. *John Dewey and the Art of Teaching. Toward Reflective and Imaginative Practice*. London: Thousand Oaks, SAGE Publications ins., 2005. 232 p.
15. Svyrydenko Denys. Divided Universities: the Post-colonial Experience of contemporary Ukrainian Higher Education. *Future Human Image*. 2017. Volume 7. Pp. 127–135.
16. Tannenbaum Rory P., Hall Anna H., Deaton Cynthia M. The Development of reflective Practice in American Education. *American Educational History Journal*. 2013. Volume 40. Number 2. Pp. 241–259.

References

1. Kosheleva O.B., Kravchuk O.A., Tsysel's'ka O.V. (2022). *Formuvannia modeli nadannia osvitykh posluh v umovakh voiennoho stanu* [Formation of the models the provision of educational services of ZVO in the conditions of marital state]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. № 2. Pp. 114–122. (in Ukrainian).
2. Lischuk-Torchyn's'ka T., Khomik O., Kuz'mych V. (2024). *Ekzystencijnyj zmist sotsial'noi bezpeky sub'ektiv osvitynoho protsesu u vyschij shkoli* [The existential content of social security of subjects of the educational process in higher education]. *Oriientyry natsional'noi osvity v umovakh s'ohodennia: zb. nauk. pr. Mizhnar. Nauk.-prakt. konf. Vyp. 1 / red. kol.: O.J. Dem'ianiuk [ta in.]*. Luts'k: VIPPO. Pp. 132–136. (in Ukrainian).

3. Luchaninova Ol'ha (2022). *Dystancijne navchannya studentiv v umovakh vijny : latentna syla metanavychok* [Distance learning of students in the war condition : the latent power of metaskills]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Adaptyvne upravlinnia : teoriia i praktyka»*. Seriiia «Pedahohika». Vypusk 13 (25). DOI:10.33296/2707-0255-13(25)-11 (in Ukrainian).
4. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: informatsijno-analitychnyj zbirnyk* (2022). [Education in Ukraine under martial law: information and analytical collection] / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Instytut osvity i nauky. Kyiv. 358 p. (in Ukrainian).
5. *Profesijnij standart "Vykladach zakladu vyschoi osvity"* (16.10.2024.) [Professional standard "A Teacher at Higher Education Institution"]. Zatverdzeno. *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1466*. (in Ukrainian).
6. Rohovenko M.M. (2021). *Pedahohichni doslidzhennia v diyal'nosti naukovopedahohichnoho pratsivnyka: aktual'ni pytannia teorii ta praktyky* [Pedagogical research in the activities of a scientific and pedagogical worker: topical issues of theory and practice]. *Filosofski ta metodolohichni osnovy prava*. № 1(2). Pp. 37–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2021_1_6 (in Ukrainian).
7. Terepyshchyi S.O., Svyrydenko D.B. (2020). *Strukturmo-funkcional'na model' reintegratsii osvity n'ogo landshaftu Ukrainy* [Structural and functional model of reintegration of the educational landscape of Ukraine]. *Ukrayins'ka osvita v umovakh vijny: monohrafiya; za nauk. red. S.O. Terepyschoho*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. Pp. 69–82. (in Ukrainian).
8. Umins'ka A.P. (2017). *Formuvannia refleksyvnoi kultury majbutn'ogo vchytelia inozemnoi movy u protsesi profesijnoi pidhotovky* [Formation of reflective culture of the future foreign language teacher in the processes of a professional training]. *Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped nauk 13.00.04 – teoriia i metodyka profesijnoi osvity*. Zhytomyr. 235 p. (in Ukrainian).
9. Akram Tanzeela and Qureshi Azhar Majeed. (2021). Reflective practices of teacher educators in Punjab: a narrative perspective. *Humanities & Social Sciences Reviews*. Vol. 9. No. 3. Pp. 1038–1047. URL: <https://mgesjournals.com/hssr/issue/view/152>
10. Bekerman Zvi and Zembylas Michalinos. (2017). Mediating collective memories and official histories in conflict-affected societies: Pedagogical responses to "individual" narratives and competing collective memories. *International Perspectives on Teaching Rival Histories. International Perspectives on Teaching Rival Histories: pedagogical Responses to Contested Narratives and the History Wars*; ed.: Elmersjo, Henrik Astrom., Clark, Anna., Vinterek, Monika. 1st ed. 2. Pp. 133–153. URL : <https://link.springer.com/book/10.1057/978-1-137-55432-1>
11. Mathew Priya, Mathew Prasanth, Peechattu Prince J. (2017). Reflective Practices: A means to teacher development. *Asia Pacific Journal of Contemporary Education and Communication Technology*. Vol. 3. Issue 1. Pp. 126–131. URL : <https://apiar.org.au/journal-paper/reflective-practices-a-means-to-teacher-development>
12. Meierdirk Charlotte. (2016). Chapter twelve. Reflective practice in teacher education. *Rethinking Social Issue in Education for the 21st Century: UK Perspectives on International Concerns*; Wendy Sims-Schouten and Sylvia Horton. Cambridge Scholars Publishing, No. 12. Pp. 220–238. URL: https://www.researchgate.net/publication/310800555_REFLECTIVE_PRACTICE_IN_TEACHER_EDUCATION
13. Meierdirk Charlotte. (2018). *The complexities reflective practice in teacher education: a new approach*: PhD by Publication; University of Portsmouth, 184 p.
14. Simpson Douglas J., Jackson Michael J. B., Aycock Judi C. (2005). *John Dewey and the Art of Teaching. Toward Reflective and Imaginative Practice*. London: Thousand Oaks, SAGE Publications ins. 232 p.
15. Svyrydenko Denys. (2017). Divided Universities: the Postcolonial Experience of contemporary Ukrainian Higher Education. *Future Human Image*. Volume 7. Pp. 127–135.
16. Tannenbaum Rory P., Hall Anna H., Deaton Cynthia M. (2013). The Development of reflective Practice in American Education. *American Educational History Journal*. Volume 40. Number 2. Pp. 241–259.

Отримано редакцією журналу / Received: 01.05.26
 Прорецензовано / Revised: 16.05.26
 Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.12>
УДК 165731:94(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Богдан МАТЮШКО

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
соціально-гуманітарного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ORCID: 0000-0001-9178-1938

Email: b.k.matyushko@udu.edu.ua

ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ ПРО МІСЦЕ ПОЗИТИВІЗМУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню специфіки поглядів засновника історико-філософського українознавства Дмитра Івановича Чижевського (1894–1977) на місце позитивізму в історії української філософської думки. У книзі «Філософія на Україні. Спроба історіографії» (1926) Чижевський визначає теоретико-методологічні засади власних історико-філософських досліджень. Ними є положення про те, що Україна ще не має свого «великого філософа», а також необхідність враховувати культурні зв'язки українців зі слов'янськими та неслов'янськими сусідніми народами, особливо з огляду на тривалий бездержавний стан України. Позитивізм визнано спорідненим з матеріалізмом на підставі їх антифілософського характеру. Підкреслено їх зв'язок з революційними рухами. Визначено, що провідним представником позитивізму в Україні є Володимир Вікторович Лесевич (1837–1905), який віддав належне класичній філософії. Другою працею Чижевського з даної теми є додаток «Мої рецензенти» до другого видання першої частини книги «Філософія на Україні» (1929). У ній мислитель наголошує на українській ідентичності, серед іншого, Лесевича. Третя книга Чижевського – «Нариси з історії філософії на Україні» (1931) являє собою вершину історико-філософських досліджень Чижевського. У ній наголошено на вульгаризації позитивізму як умові його поширення серед освіченого загалу другої половини XIX ст. Наголошено на тому, що Лесевич, по суті, реабілітує метафізику. Названі інші українські вчені, близькі до позитивізму. Стаття показує, що позитивізм не є визначальним ані для європейської, ані для української філософської думки зокрема. Предметом дослідження є точка зору Дмитра Чижевського на позитивізм в українській філософській думці. Автор робить висновок, що позитивізм, незважаючи на свою минуність, став одним з чинників формування української національної ідентичності.

Ключові слова: Дмитро Чижевський, Україна, історія української філософії, позитивізм, матеріалізм, Володимир Лесевич, метафізика, українська ідентичність, українознавство.

Bohdan MATIUSHKO

PhD in philosophy,
associate professor at the department of philosophy
of social-humanitarian faculty
of Myhaylo Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

DMYTRO CHYZHEVSKYI ABOUT PLACE OF POSITIVISM IN HISTORY OF UKRAINIAN PHILOSOPHICAL THOUGHT

Abstract. This article devoted to defining the specifics of Dmytro Ivanovych Chyzhevskiy's (1894–1977), a founder of historic-philosophical Ukrainian studies view on the place of positivism in the history of Ukrainian philosophical thought. In the book "Philosophy in Ukraine. An attempt at historiography" (1926), Chyzhevskiy defines the theoretical and methodological principles of his own historic-philosophical research. These are the proposition that Ukraine does not yet have its "great philosopher", as well as the need to take into account the cultural ties of Ukrainians with Slavic and non-Slavic neighboring nations, especially given the long statelessness of Ukraine. Positivism is recognized as related to materialism on the basis of their anti-philosophical nature. Their connection with revolutionary movements is emphasized. It is determined that the leading representative of positivism in Ukraine is Volodymyr Viktorovych Lesevych (1837–1905), who paid tribute to classical philosophy. Chyzhevskiy's second work on this topic is the appendix "My Reviewers" to the second edition of the first part of the book "Philosophy in Ukraine" (1929). In it, the thinker emphasizes the Ukrainian identity of, among others, Lesevich. Chyzhevskiy's third book – "Essays on the

history of philosophy in Ukraine" (1931) represents the pinnacle of Chyzhevskiy's historical and philosophical research. It emphasizes the vulgarization of positivism as a condition for its spread among the educated public of the second half of the 19th century. It is emphasized that Lesevych, in fact, rehabilitates metaphysics. Other Ukrainian scientists close to positivism are named. The article shows that positivism is not decisive for either European or, in particular, Ukrainian philosophical thought. The subject of the study is Dmytro Chyzhevskiy's point of view on positivism in Ukrainian philosophical thought. The author concludes that positivism, despite its transience, has become one of the factors in the formation of Ukrainian national identity.

Keywords: Dmytro Chyzhevskiy, Ukraine, history of Ukrainian philosophy, positivism, materialism, Volodymyr Lesevych, metaphysics, Ukrainian identity, Ukrainian Studies.

Постановка проблеми. Духовна спадщина видатного українського філософа, історика філософії, мово- та літературознавця Дмитра Івановича Чижевського (5 квітня 1894 – 12 квітня 1977) після відновлення Україною Незалежності час від часу закономірно привертає увагу дослідників. Адже мислителеві належить перша ґрунтовна концепція історії української філософії, що виводить українознавство на найвищий рівень порівняно з тим, що його проблематика традиційно концентрується на етнографії, історії, політології, соціології та інших науках про суспільство та культуру. Чижевському присвячуються частини навчальних посібників та підручників з історії української філософії та історії філософії в Україні (мислитель особливо наголошував на розрізненні цих галузей знань, передусім, з огляду на тривалу бездержавність України), в дещо меншому обсязі маємо новітні праці з вивчення філологічного доробку вченого. Зрештою, від 1991 року і донині, поряд з перевиданнями праць Чижевського в Україні, адже він від 1921 року з огляду на відомі історичні причини перебував за кордоном, де й завершив свій земний шлях (народжений у місті Олександрія теперішньої Кіровоградської області, відійшов у вічність у німецькому місті Гайдельберзі), має місце той факт, що дослідники його філософських праць зосереджують увагу переважно на тих ідеях, які стосуються специфіки української національної філософської традиції. Чимось на кшталт правил доброго тону стало звернення переважно до поглядів Чижевського на історію української філософської думки загалом, у кращому разі, на найбільш відомих та впливових її представників. Натомість будь-яка освічена людина, знайома з життєвим і науковим шляхом мислителя, добре знає, що філософія та її історія, а також проблеми мово- і літературознавства, навіть з численними виходами на проблематику філософії мови ХХ століття, в його доробку мають у Чижевського широке залучення до європейського, а, відтак, і світового контексту. З огляду на це, постає наступне питання: мислитель дуже добре розумів тогочасну культурно-філософську ситуацію на теренах України зокрема і Європи загалом, а якщо так, то, вочевидь, він не міг не відгукнутися на впливові й навіть модні в освічених колах середини ХІХ – початку ХХ століть філософські течії. Однією з них, більше того, такою, що від початку і в сьогоденні своїх формах має на меті замінити класичну філософію на систему узагальнень здобутків природознавства. Певна річ, йдеться про позитивізм.

Протягом життя Чижевського він проявився в усіх чотирьох формах, якщо брати до уваги його представників від Герберта Спенсера до Карла Поппера. Так само загальновідомим є те, що і в країнах Європи, і на теренах колишньої російської імперії, до складу якої входила переважна більшість українських земель, позитивізм мав надійний ідейний ґрунт, свідомих прихильників, а його вплив на історичний поступ філософії часто був вирішальним. Сказаного цілком достатньо, щоб сформулювати проблему таким чином: як саме Чижевський визначив місце позитивізму в історії української філософської думки з огляду на те, що ця течія виявляється мало сумісною з українським національним характером? Спроба її розв'язати дозволить краще зрозуміти як специфіку української національної філософської традиції, так і її європейські контексти.

Аналіз наукових публікацій. Ключовими текстами, які слугують для розв'язання щойно поставленої проблеми, є першоджерела: ті твори Чижевського, в яких він прямо звертається до ідей представників позитивізму на теренах України. То таких праць належать книжки, видані в Празі 1926 року – «Філософія на Україні. Спроба історіографії», 1929 – нове видання першої частини цієї праці, в додатку до якого мислитель уточнив свою точку зору, відповідаючи рецензентам своєї першої книги, а також 1931 – фундаментальні «Нариси з історії філософії на Україні». По суті, це провідні твори Чижевського з історії української філософії, які на свій час стали новаторськими. Славистичні інтереси мислителя знайшли відображення у цілій низці його творів. Один з них – видана 1941 року в Галле книга «Філософія життя у Людовіта Штура», в якій ідеї цього словацького філософа розглядаються в контексті позитивізму, як можна зрозуміти, його першої хвилі. Українські вчені різних поколінь мають у своєму доробку різноманітні праці про Чижевського як історика філософії. Так, світлої пам'яті Вілен Горський 2001 року звернув увагу на мислителя як фундатора історико-філософського українознавства, а 2005 – у вступній статті до першого з чотирьох томів філософських творів Чижевського, перевиданих у Києві – на нього, як на історика філософії України. Василь Лісовий, який не так давно відійшов у засвіти, щойно названого року видав розвідку про Чижевського як дослідника європейської філософії та інтелектуальної культури слов'янських народів. Серед праць Ірини Валявко про Чижевського особливий інтерес становить його інтелектуальна біографія версії 2013 року. Новітні праці про контексти історико-філософських до-

сліджень Чижевського опублікували 2024 року Володимир Волковський і Віталій Терлецький.

Мета статті, зважаючи на сказане вище, полягає у наступному: з'ясувати глибинні причини звернення Чижевського до проблеми місця позитивізму в історії української філософської думки, і від цього перейти до питання про роль, яку мислитель відводить цій течії у європейських та українській філософській традиціях.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід ще раз наголосити на тому, що Дмитрові Чижевському судилося стати засновником історико-філософського українознавства. Це є особливо важливим з огляду на те, що мислитель написав і видав свої найважливіші історико-філософські твори у віці, який сьогодні вважається молодим, а текст першої з них, по суті справи, є навчальним посібником. Так, у передмові до книги «Філософія на Україні. Спроба історіографії» Чижевський, тоді доцент Українського педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова у Празі, пише¹⁰: «Тим часом – поки бракує спеціального дослідження – цей нарис може служити високошкільній молоді для орієнтації в історії української думки і як допомога в семінарійних працях та перших наукових дослідках» [10, с. 4]. Буквально перед цими рядками він засвідчує, що українська філософська думка має очевидний європейський контекст, більше того (підкреслення – в оригіналі. – Б.М.): «Інтереси автора цього начерку лежать в іншій сфері, й як історик філософії він працює над питанням європейської філософії. Отже, для філософії на Україні він не міг зробити нічого більшого, як поставити проблеми та намітити їх освітлення з пункту погляду історика європейської філософії (про завдання, що стоять перед українцями, автор при нагоді теж згадає), та ще подати огляд стану в сучасній філософській історіографії деяких важливих для майбутнього дослідника проблем» [10, с. 4]. Це міркування доповнюється наступним, висловленим після вказівки на дану працю як навчальний посібник з історії української філософії: «Автор зовсім не хоче кликати українських філософів до українського минулого в філософії, як до чогось великого й вартого відродження. Ні! – Він тільки хоче справедливості до минулого й завдання сучасників, розуміється, вбачає в самостійній творчій праці над сучасними проблемами в тісній зв'язку з великими історичними традиціями світової думки. Але й у нашому – може, незначному, або сірому – минулому ховалося дещо своєрідне і якимось виявлялись найглибші сторони народнього духа, – і це все ж деякої нашої уваги варто» [10, с. 4–5].

В цій же книзі Чижевський поглиблює своє критичне, вимогливе ставлення до історії української філософії, вказуючи на його як об'єктивні, так і на суб'єктивні підстави: «По-перше – Україна ще не мала ні одного “великого філософа”, що його думки увійшли б як неодмінний складовий елемент в еволюцію світової думки. По-друге – в значний період часу українське культурне життя було придушене й українські сили знаходили працю лише на національно-чужому культурному полі. З першої причини – історик української думки має справу з матеріалом, в якому лише неясно, нерізно виявляються якісь своєрідності українського духа; а з другої причини – матеріал дослідження важко обмежити точно, бо історія духового життя України зв'язана з історією духового життя сусідніх слов'янських та й не-слов'янських народів» [10, с. 16].

Позитивізові Чижевський присвятив окремих розділ своєї першої книги з історії української філософії. Маючи номер 14, він пов'язує позитивізм з матеріалізмом на тій підставі, що ці різновиди думки XIX століття виступили продуктами кризи класичної філософії, і тому проявили свою антиметафізичну, отже, антифілософську спрямованість. Особливо важливими для здобуття ними впливовості серед освіченого загалу стали, по-перше, їх вульгаризація, по-друге – зроблені з них суспільно-політичні висновки, особливо характерні для російської публіки: «Друга половина XIX віку була періодом глибокого занепаду філософії. Поруч зі школами і течіями епігонів великих систем, розвинулись ще два напрями, що – в суті – мали антифілософський характер. Це були матеріалізм і позитивізм. У творах головніших представників обох цих напрямів не бракувало й філософських мотивів та елементів, але серед ширшої маси послідовників – а обидві ці течії придбали популярність у дуже широких колах суспільства – на перший план висувалось, власне, негтування в філософії усякого сенсу і значіння. Найяскравіше ці антифілософські настрої виявились у Росії, де ... філософія вважалась якимось анахронізмом...» [10, с. 146]. З огляду на відомі історичні умови, освічені українці теж зазнали цього впливу: «Життя української інтелігенції за цей період майже цілком злилось із життям інтелігенції російської. Тому подібні настрої запанували й серед українців» [10, с. 146]. Тим не менш, і тут Чижевський вказує на одну з особливостей українського характеру, якою є поміркованість, той мислитель-українець, який став найбільшим представником позитивізму в тодішній російській імперії, своєю діяльністю засвідчив дещо протилежне до своїх російських сучасників: «Але цікаво одмітити, що українець, що був у російській літературі одним із найвидатніших представників позитивізму, стояв на значно поміркованішому пункті погляду, ніж антифілософські пропагандисти позитивізму й більш сприяв розвитку філософської культури, ніж його затримував» [10, с. 146].

Цим українцем став народжений у селі Денисівка на Полтавщині (нині – Лубенський район)

¹⁰ Тут і далі стиль автора (Дмитра Чижевського) знає незначних змін із метою наближення його до сучасного українського правопису. Як можна бачити у працях, навіть сьогодні наявних лише у празьких виданнях 1926 і 1929 років, мислитель пише «філософія», «філософський» тощо замість чинних «філософія», «філософський» і т. д.

Володимир Вікторович Лесевич (1837–1905). Чижевський подає основні біографічні відомості про відомого співвітчизника, наводить назви його праць, опублікованих російською мовою. «Лесевич, – говорить Чижевський, – писав здебільша на філософські теми, але також і на теми загально-наукового характеру, літературні, фольклорні тощо» [10, с. 146]. Звернувши увагу на те, що Лесевич лише короткий час перебував в Україні (після 1901 р. «... останні роки життя прожив на Полтавщині. Вмер 13.XI.1905 в Києві» [10, с. 147]), мислитель наголошує, що «Лесевич продовжував працювати ціле своє життя й літературна творчість його не припинялась надовше, також як і громадська. В останній період життя Лесевич близько став до українського руху; та зв'язок зі своїм народом він почував і протягом цілого життя» [10, с. 147].

Навівши бібліографію статей Лесевича за період 1866–1874 років, виданих у петербурзьких журналах (подаємо їх назви українською: 1) «Що таке магія», 2) «Історичне значення науки та книга Юея»; 3) «Нарис розвитку ідеї прогресу»; 4) «Роль науки в період Відродження та Реформації»¹¹; 5) «Філософія історії на науковому ґрунті»; 6) «Позитивізм після Конта»; 7) «Новітня література позитивізму»; 8) «Перші провісники спиритизму»; 9) «Характерні риси розвитку філософії й науки в Середні віки»; 10) «Перші провісники позитивізму»; 11) «Данте як мислитель»; 12) «Класики XIV й XV століть»; 13) «Лесінг і його “Натан Мудрий”»), Чижевський зауважує: «Як бачимо, більшість статей виявляє позитивістичний напрям думок Лесевича. Але його статті в значній мірі присвячені популяризації думок видатних представників цієї течії й лише у зв'язку з ними викладають і власні ідеї Лесевича» [10, с. 147]. Вже згадана відсутність у провідного українського позитивіста антифілософських настроїв проявляється в тому, що він віддає належне класичній філософії: «Поряд із цим помічаємо інтерес Лесевича до проблем духової культури (1, 2, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 13), причому Лесевич виказує широку ерудицію й уважне відношення до історичного матеріалу, що дає Лесевичові підставу для незвичайних під пером позитивіста оцінок (напр. позитивна в значній мірі оцінка Середньовіччя в № 9, Данте в № 11 і т. ін.)» [10, с. 147–148]. У 1875–1878 роках, проживаючи в Петербурзі, провідний український позитивіст, як відомо, виступає з різноманітними рецензіями, найвідомішою з яких є «Як іноді пишуться дисертації» – різко негативний відгук на магістерську дисертацію майбутнього найвпливовішого російського філософа другої половини XIX століття – Володимира Соловйова «Криза західної філософії (проти позитивістів)».

Особливе місце посідає опублікована 1877 року стаття Лесевича «Сучасна філософська література на Заході». В цей час він відходить від позитивізму

в його першій історичній формі, аналізуючи його на основі неокантіанських ідей: «...певний поворот од французького позитивізму до німецького позитивістичного неокантіанства» [10, с. 148]. Перша книга Лесевича – «Спроба критичного дослідження основоположень позитивної філософії» (1877 року), за Чижевським, набула подвійного значення, причому вирішальну роль у цьому відіграли ті російські мислителі та публіцисти, які, знову ж таки, мали антифілософську позицію, переважно на ґрунті матеріалізму та прямо пов'язаної з ним революційної ідеології: «Книжка знайшла широкий відгук у пресі, і з цього часу можна вважати початку широкої популярності Лесевича. Але рівночасно виявилось, що певні течії публіцистики вважають і позитивізм “реакційною” і “метафізичною” течією в філософії і Лесевичові довелось боротись в дальшому “на два фронти” – і проти метафізичних течій у філософії, і проти тієї травлі, що підняли проти нього деякі з представників “лівої” публіцистики (не дивлячись на прогресивно-політичний характер діяльності Лесевича)» [10, с. 148]. Друга книга Лесевича – видані 1878 року «Листи про наукову філософію», охарактеризована Чижевським так: у ній «панує вплив німецького позитивізму й кантіанства, помічаємо ще дальший ухил од позитивізму до критичної філософії» [10, с. 149].

Згадавши критичні відгуки Лесевича на праці Миколи Грота, Олексія Козлова, Петра Милославського, Євгена де Роберті та деяких інших авторів, Чижевський повідомляє про перехід українського позитивіста на позиції емпіріокритицизму Ріхарда Авенаріуса. Третя книга Лесевича – «Що таке наукова філософія?» (1888–1891) «остаточно зафіксує його перехід од Конта до Канта і емпіріокритицизма» [10, с. 149]. Низка статей, виданих після неї та присвячених цьому переходові «Еволюція філософії та філософія “переживання”»¹² (1895), «Філософська спадщина XIX століття» (1896), «Філософські погляди Огюста Конта» (1898) та деякі інші, на думку Чижевського, «вже нічого власне не додають до філософської постаті Лесевича» [10, с. 149]. Тут, знову ж таки, проявилася авторська позиція Чижевського, точніше, його ставлення до другого позитивізму.

На цьому тлі ще більш яскравим виглядає те підтвердження думки Чижевського про сприяння Лесевича розвитку філософії на теренах тодішньої російської імперії, яке надав вже згаданий В. Соловйов. Його стаття «Про заслуги пана Лесевича для філософської освіти в росії» (1890) «намічає основи зрозуміння значіння Лесевича для російської філософської культури: в часи загального нехтування філософією або заміни її нефілософським матеріалізмом, Лесевич виступив зі своїм позитивізмом проти течії, але й у межах позитивної філософії він боровся за перехід від Конта до Канта, а широкою й

¹¹ Ця стаття насправді належить російському народникові Петрові Лаврову.

¹² Точніше, «Еволюція філософії та філософські “переживання” у значенні “пережитки”».

ґрунтовною ерудицією своїх праць сприяв підняттю філософської освіти» [10, с. 150].

Вважаючи найкращою україномовною розвідкою про Лесевича статтю «Лесевич як філософ» одеського професора Михайла Гордієвського (псевдонім – Михайло Журлибий), Чижевський у своїй першій книзі з історії української філософії висловлює справжній заповіт майбутнім, особливо молодим, дослідникам духовної спадщини провідного українського позитивіста, яка виходить далеко за межі філософії, наближаючись, по суті справи, до змісту сучасного українознавства: «Хоч, як ми бачим, погляди Лесевича й не є оригінальні і значіння його не треба оцінювати занадто високо, але треба чекати і для нього ширшого дослідження, основи для якого дані Гордієвським і яке не є важке, бо Лесевич завше цитує свої джерела й розмір впливів на нього французької, англійської і німецької філософії встановити легко. Окремого дослідження заслуговує його біографія, хоч більш із громадського пункту погляду; зокрема для філософа будуть цікаві сторінки, присвячені нападам на Лесевича з боку преси, як матеріали до характеристики відношення російського суспільства до філософії. Окремо має бути досліджена літературно-критична та етнографічна праця Лесевича» [10, с. 151]. Як бачимо, на прикладі Лесевича Чижевський ставить актуальні сьогодні проблеми академічної доброчесності та культури країни, яка вже понад дванадцять років чинить проти України збройну агресію.

1929 року Чижевський опублікував друге, виправлене й доповнене, видання «Філософії на Україні», причому світ побачила лише його перша частина (змістовно вона охоплює період від початків української філософської думки до Сковороди). Одним з додатків до неї є «Мої рецензенти», де, відповідаючи Якову Колубовському (якому, до речі, належить бібліографія філософських праць Лесевича від 1858 до 1891 року) на його рецензію на перше видання «Філософії на Україні», Чижевський, серед іншого, зазначає: «Коли декого з рецензентів дивує, що в мене... “нічим не зв’язаний з Україною” В. Лесевич..., то це тільки свідчить про незнайомство рецензентів із історією української культури в XIX віці і з біографіями авторів, про яких вони пишуть» [7, с. 116]. Це – ніщо інше, як аргументоване підтвердження української ідентичності Лесевича, всі філософські праці якого, повторимося, були видані російською мовою.

Третя книга Чижевського з історії української філософії – «Нариси з історії філософії на Україні» завершує, як зауважує В. Терлецький, «трилогію Чижевського про історію української філософії» [6, с. 74]. Порівняно з двома попередніми, особливо першою, основна частина якої має в значній частині бібліографічний характер, доповнений коментарями й примітками, та другою, в якій вже переважає виклад основного матеріалу, «Нариси» – цілком концептуалізована фундаментальна праця. Окремий її розділ, а саме десятий, має промовисту назву:

«Філософія на послугах наук». Очевидно, що в ньому йдеться про всі, не лише позитивістські, здійснені у другій половині XIX століття спроби звести філософію до системи узагальнених ідей різноманітних конкретних наукових дисциплін: «... Філософія йде в найми до конкретних наук, почасти перетворюючися в методологію наук, почасти обмежуючися спробами синтези і систематизації матеріалу, поназбираного конкретними науками; лише гносеології і історії філософії ще уділяється самостійне місце поруч з конкретними науками» [8, с. 153]. А в Східній Європі, де якраз на цей час припадає значне зростання ступеню секуляризації суспільного світогляду і рівня освіти, умови «розпаду і роздробу філософської думки» [8, с. 153] набули політико-ідеологічного обґрунтування: «... навіть ще гірше – тут приєднався до загальних умов ще вибух просвіченості, що її в таких формах і в такому розмаху майже не знала Європа. Вульгарний матеріалізм (стилю Молюшота – Бюхнера) або не менш вульгарний позитивізм (стилю Літре – Вирубова) зробився єдиною філософією, що вважалася гідною бути прийнятою з пункту погляду того соціального радикалізму, що запанував на десятиліття серед широких кіл інтелігенції» [8, с. 153]. Не дивно, що «серйозна філософська думка зустрілася в російській (а почасти і українській) пресі лише знущання і насмішку» [8, с. 154]. Показово, що від російських матеріалістів та позитивістів потерпіли передусім українські філософи: «Напади Чернишевського довели до одчаю Новіцького, який і припинив дальшу працю над своєю монументальною історією філософії, що зробила б честь російській філософській літературі. Юркевича ляляли і висміювали. Так само повелось і серйозному і вдумливому позитивісту – В. Лесевичу, поки його, на його щастя, не заслав до Сибіру російський уряд, що надало йому зразу певного ореолу революційності і припинило напади на нього» [8, с. 154].

На думку Чижевського, провідний представник позитивізму в Україні, яким є Лесевич відомий завдяки критичному осмисленню ідей засновника цієї течії та своєрідності власних поглядів: «Він знайомив російське суспільство з Контом та післяконтівським позитивізмом. Але твори Лесевича не привчали читача просто безкритично засвоювати ті або інші чужі думки. Лесевич ставився до західноєвропейської літератури критично. Він вказує хиби і помилки навіть у найбільших авторів позитивізму, у самого основоположника позитивізму О. Конта, він хоче ставитись до минулого справедливо і не відкидає просто усієї допозитивістичної філософії (як це робив дехто з позитивістів), зазначає позитивні риси і історичне значіння навіть в найбільш далеких йому точках погляду, як-от у середньовічній філософії. Навіть вороги позитивізму ставилися до філософської діяльності Лесевича з повною пошаною та визнанням (Вол. Соловйов)» [8, с. 157].

Порівняно з першою, у третій книзі з історії української філософії Чижевський чітко виділяє три періоди еволюції філософських поглядів провідного

представника позитивізму в Україні: «Філософський шлях Лесевича – це перехід від позитивізму контівського до німецького позитивістичного кантіанства, а від цього останнього – до того, що він зве “емпіріокритицизмом” – до поглядів Авенаріуса» [8, с. 157].

Головною складовою позитивізму Лесевич визначив гносеологію, «тому його не задовольняє О. Конт, що не розвинув гносеології, тому він відкидає і дуже важливу складову частину світогляду Конта – його позитивну релігію» [8, с. 157]. Але він не обмежується навіть гносеологією, остаточною метою якої є «світогляд, який складено із цілої чи усієї цілкупності позитивного знання» (Цит. за: [8, с. 157]). Лесевич реабілітує метафізику і визнає це, оскільки «наука, що відкинула метафізику і що не знає ще ніякої іншої філософії, залишається без узагальнень і засуджує себе на накупчення матеріалу, якого вона ще не усвідомила цілком певно» (Цит. за: [8, с. 157]). Він ставить проблему космології, адже «предмет позитивної філософії є дійсність... себто та частина всесвіту, що приступна нашому спостереженню і досвіду» (Цит. за: [8, с. 157]). Але «до розроблення цієї науки про світ Лесевич не підійшов, обмеживши своє завдання дослідженням шляхів до космології, дослідженням проблеми пізнання, розробленням підстав загальної наукової методології – як вже сказано – в дусі німецького гносеологічного позитивізму» [8, с. 158].

З інших близьких до позитивізму вчених Чижевський згадує Олександра Івановича Строніна (Стронина) (1827–1899) зазначивши, що він «розвиває механістичну теорію суспільства, вживаючи, як методу соціологічної аналізи, аналогій з механікою. Суспільство збудоване “пірамідально”, і основний закон його будови – закон рівноваги» [8, с. 160]. Ще одним ученим, вартим уваги з погляду застосування основних ідей позитивізму, є Лев Ілліч Мечников (1838–1888), оскільки його основна ідея – це «зв'язок розвитку культури з великими ріками» [8, с. 160], а суспільство «є органічне, розвиток його є прогрес свободи» [8, с. 153].

У вступі до книги «Філософія життя у Людовіта Штура» Чижевський, поділяючи ідеї Геґеля й Гусерля про своєрідність філософії, доволі відверто висловлює своє ставлення до позитивізму, передусім його першої форми: «Філософський позитивізм сконав уже в 1900 році від старості. Але він ще тримався в багатьох країнах у кількох представників філософської науки як успадкований маєток, в якому нічого путнього вже не можна зробити, хіба що успішно заважати появі й поширенню інших філософських напрямів (однак тримався більшою мірою тільки зовнішніми засобами – відсутністю викладачів на навчальних кафедрах або ж наявністю науково ялових, але позитивістично “благонадійних” кандидатів)» [9, с. 5].

В. Лісовий свого часу визначив теоретико-методологічну основу історико-філософських досліджень Чижевського наступним чином: «... опозиція до двох крайніх тенденцій. З одного боку, до просвітницького раціоналізму/емпіризму, представленого

позитивізмом та неопозитивізмом (і пов'язаного з ним натуралізмом та “матеріалізмом”); з другого – до крайніх концепцій суб'єктивізму як наслідку суб'єктивного повороту у філософії» [5, с. X]. Така точка зору цілком відповідає прагненню Чижевського зберегти філософію від нівелювання або редукції до іншої форми світогляду.

Окрему увагу слід звернути на три моменти. Першим з них є той, що, дослідивши історію української філософії у трьох спеціальних працях, Чижевський, за словами В. Горського, надав українознавству як галузі знань філософського характеру: «...тим осередком, навколо якого завжди центрувались історико-філософські досліди вченого, безумовно, була історія філософії України. Саме в цю галузь історико-філософської науки зроблено чи не найвизначніший внесок Дм. Чижевським, завдяки чому він справедливо може вважатись фундатором наукового історико-філософського українознавства» [4, с. 145]. В іншій своїй праці Горський говорить, що мислитель «є автором перших узагальнюючих праць, в яких представлено цілісну картину історії української філософії» [3, с. XXXIII]. Цю думку розвиває і В. Терлецький: «саме ці три тексти (книги з історії української філософії. – Б.М.), опубліковані впродовж п'яти років (1926 – 1931), і становлять серцевину його історико-філософської концепції» [6, с. 57].

Другим моментом, на якому слід наголосити, і який, зрештою, вже згадувався, є те, що Чижевський отримав свої здобутки як історик української філософії (він «власне, і “створив” історію української філософії» [6, с. 57]), будучи молодим ученим. Цей факт і сьогодні цілком може слугувати мотиваційним чинником для молоді, яка бажає присвятити себе філософії. Як зауважила І. Валявко, «приїхавши до Праги у 1924 році практично нікому не відомим лектором філософії, він залишає її у 1932 році, одержавши визнання як серйозний і талановитий учений» [1, с. 56].

Нарешті, третій момент впливає з драматичних обставин життя західної української діаспори ХХ (після 24 лютого 2022 року можна додати – і ХХІ) століття. В умовах міжвоєнної Чехословаччини (до складу якої входили також території нинішньої Закарпатської області України) прихильне ставлення державної влади і населення до українців дозволило значній частині нашого народу – і автохтонним мешканцям, і емігрантам, зберегти свою національну ідентичність та здійснити спробу її осмислення та обґрунтування. Празький період діяльності Чижевського (як вже відомо, він припадає на 1924–1932 роки) є часом, коли українське життя в Чехословаччині могло проявитися практично без суттєвих обмежень. За словами В. Волковського, «політичний клімат у ЧСР був в рази вигіднішим для українців, ніж будь-де серед держав, які посідали українські етнічні території» [2, с. 32], а Прагу, з покликанням на Дмитра Дорошенка, цілком можна вважати «“Ноевим Ковчегом” України, “новим Києвом”, столицею української еміграції» [2, с. 32].

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків. Дмитро Чижевський, опанувавши провідні класичні та посткласичні ідеї європейської, особливо німецької філософії, зумів виробити власну теоретико-методологічну концепцію історії української філософії, до чого його попередники могли лише підійти. Розглядаючи позитивізм, логічно споріднений з матеріалізмом, як симптом кризи класичної європейської філософії, Чижевський проаналізував аналогічні процеси в колі українських мислителів. Результат виявився наступним: попри декларовану антиметафізичність, провідний представник позитивізму в Україні – Володимир Лесевич, цілком свідомо віддавав належне як класичній, зокрема, середньовічній філософії, так і метафізиці як основі філософського знання. І в Західній Європі, і в Україні позитивізм не призвів до зникнення філософії. Особливе значення має те, що Чижевський провів свої дослідження у молодому віці, а позитивізм як філософська течія, що, з першого погляду, не вписується в українську філософську традицію, набув значення однієї з можливостей підтримання української національної ідентичності. Пропозиції щодо подальших досліджень полягають у можливостях вивчення особливостей асиміляції різноманітних зарубіжних філософських вчень на основі історико-філософської концепції Дмитра Чижевського.

1. Валявко І. Дмитро Іванович Чижевський. Біографічний нарис. *Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники. Листи, спогади / Упоряд.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен.* Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 23–138.

2. Волковський В. Від народу до нації: Празький період історії української політичної філософії. *Філософська думка.* № 3. 2024. С. 27–54.

3. Горський В. Дмитро Чижевський як історик філософії України. *Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х т. Т. 1. Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди / Під заг. ред. В.С. Лісового.* Київ: Смолоскип, 2005. С. XXXI–XXXVIII.

4. Горський В. Дмитро Чижевський як фундатор історико-філософського українознавства. *Філософія в українській культурі: (методологія та історія). Філософські нариси.* Київ: Центр практичної філософії, 2001. С. 144–150.

5. Лісовий В. Європейська філософія та інтелектуальна культура слов'янських народів у дослідженнях Д. Чижевського. *Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х т. Т. 3. Філософія життя у Людовіта Штура. Філософська славістика / Під заг. ред. В. С. Лісового.* Київ: Смолоскип, 2005. С. VII–XXIV.

6. Терлецький В. Контекстуалізація історико-філософської концепції Д. Чижевського: від «Філософії на Україні» (1926) до «Нарисів з історії філософії на Україні» (1931). *Філософська думка.* № 3. 2024. С. 55–79.

7. Чижевський Д. Мої рецензенти. *Філософія на Україні (Спроба історіографії). Вид. друге, виправлене і доповнене.* Ч. I. Прага: Сіяч, 1929. С. 115–120.

8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. *Філософські твори: у 4-х т. Т. 1. Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди / Під заг. ред. В. С. Лісового.* Київ: Смолоскип, 2005. С. 3–164.

9. Чижевський Д. Філософія життя у Людовіта Штура. Нарис з історії словацької філософії. *Філософські твори: у 4-х т. Т. 3. Філософія життя у Людовіта Штура. Філософська славістика / Під заг. ред. В. С. Лісового.* Київ: Смолоскип, 2005. С. 3–132.

10. Чижевський Д. Філософія на Україні. Спроба історіографії. Прага: Сіяч, 1926. 197 с.

References

1. Valiavko I. (2013). *Dmytro Ivanovych Chyzhevskyy. Biografichny narys* [Dmytro Ivanovych Chyzhevskyy. Biographical sketch]. *Dmytro Ivanovych Chyzhevskyy i yoho suchasnyky. Lysty, spohady. / Uporiad.: I. Valiavko, O. Chudnov, V. Yantsen.* Kirovohrad: Imex-LTD. Pp. 23–138. (in Ukrainian).

2. Volkovskyy V. (2024). *Via narodu do natsiyi: Praz'kyi period istoriyi ukrayins'koyi politychnoyi filisofiyi* [From people to nation: the Prague period of history of Ukrainian political philosophy]. *Filosofs'ka dumka.* № 3. Pp. 27–54. (in Ukrainian).

3. Horskyi V. (2005). *Dmytro Chyzhevskyy yak istoryk filisofiyi Ukrayiny* [Dmytro Chyzhevskyy as historian of Ukraine's philosophy]. *Chyzhevskyy D. Filisofs'ki tvory: u 4-h t. T. 1. Narusy z istoriyi filisofiyi na Ukrayini/ Filisofiya Hryhoriya Skovorody. / Pid zah. red. V.S. Lisovoho.* Kyiv: Smoloskyp. Pp. XXXI–XXXVIII. (in Ukrainian).

4. Horskyi V. (2001). *Dmytro Chyzhevskyy yak fundator istoryko-filosofs'koho ukrayinoznavstva* [Dmytro Chyzhevsky as founder of historic-philosophical Ukrainian studies]. *Filosofiya v ukrayins'kiy kul'turi: (metodolohiya ta istoriya). Filisofs'ki narysy.* Kyiv: Centr praktychnoyi filisofiyi. Pp. 144–150. (in Ukrainian).

5. Lisovyy V. (2005). *Yevropyys'ka filisofiya ta intelektual'na kul'tura slov'yans'kyh narodiv u doslidzhenniah D. Chyzhevskoho* [Dmytro Chyzhevskyy as historian of Ukraine's philosophy]. *Filosofs'ki tvory: u 4-h t. T. 3. Filisofiya zhyttia u Liudovita Shtura. Filisofs'ka slavistyka / Pid zah. red. V.S. Lisovoho.* Kyiv: Smoloskyp. Pp. VII–XXIV. (in Ukrainian).

6. Terletsky V. (2024). *Kontekstualizatsiya istoryko-filosofs'koyi koncepciyi D. Chyzhevskoho vid "Filisofiyi na Ukrayini" (1926) do "Narysiv z istoriyi filisofiyi na Ukrayini" (1931)* [Contextualization of D. Chyzhevsky's historical-philosophical concept: from Philosophy in Ukraine (1926) to Essays on the history of philosophy in Ukraine (1931)]. *Filosofs'ka dumka.* № 3. Pp. 55–79. (in Ukrainian).

7. Chyzhevsky D. (1929). *Moyi recenzenty.* [My reviewers]. *Filosofiya na Ukrayini (Sproba istoriohrafyyi). Vyd. Druhe, vypravlene i dopovnene. Ch. I.* Prague: Siyach. Pp. 115–120. (in Ukrainian).

8. Chyzhevsky D. (2005). *Narysy z istoriyi filosofiyi na Ukraini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Chyzhevskyi D. *Filosofs'ki tvory: u 4-h t. T. 1. Narusy z istoriyi filosofiyi na Ukraini. Filosofiya Hryhoriya Skovorody / Pid. zah. red. V.S. Lisovoho*. Kyiv: Smoloskyp. Pp. 3–164. (in Ukrainian).

9. Chyzhevsky D. (2005). *Filosofiya zhyttia u Liudovita Shtura. Narys z istoriyi slovac'koyi filosofiyi*. [Liudovit Shtur's philosophy of life. An essay on history of Slovakian philosophy]. *Filosofs'ki tvory: u 4-h t. T. 3. Filosofiya zhyttia u Liudovita Shtura. Filosofska slavistyka /*

Pid. zah. red. V.S. Lisovoho. Kyiv: Smoloskyp. Pp. 3–132. (in Ukrainian).

10. Chyzhevsky D. (1926). *Filosofiya na Ukraini: sprobа istoriohrafii* [Philosophy in Ukraine. An attempt to historiography]. Prague: Siyach. 197 p. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу / Received: 01.05.26

Прорецензовано / Revised: 08.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 10.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.13>

УДК 323.1:355.01(477):316.42

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Сергій МАЯЦЬКИЙ
аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0009-0002-4996-0849

Email: s0679354195@gmail.com

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті досліджено процес інституціоналізації національної єдності українського суспільства як ключового чинника забезпечення стійкості держави в умовах російсько-української війни. Проаналізовано теоретико-методологічні підходи до розуміння понять «національна єдність», «солідарність», «консолідація» та «національна стійкість». Висвітлено особливості трансформації українського суспільства після повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році, зокрема посилення національної ідентичності, зростання рівня громадянської активності, розвитку волонтерського руху та суспільної самоорганізації.

У статті проаналізовано державну політику у сфері забезпечення національної єдності та стійкості, зокрема реалізацію Концепції забезпечення національної системи стійкості України, створення Агенції національної єдності та мережі Центрів єдності для українців за кордоном. Висвітлено значення освітніх та суспільно-патріотичних ініціатив, спрямованих на формування громадянської ідентичності, національної свідомості та готовності до національного спротиву.

На основі результатів соціологічних досліджень обґрунтовано, що високий рівень довіри до Збройних Сил України та волонтерських організацій, готовність громадян до взаємопідтримки, оптимістичне бачення майбутнього держави та домінування загальнонаціональної ідентичності є важливими показниками стійкості українського суспільства. Доведено, що національна єдність в умовах війни виступає не лише морально-ціннісною категорією, але й стратегічним ресурсом забезпечення обороноздатності, функціонування державних інституцій, інформаційної безпеки та повоєнного відновлення України.

Ключові слова: національна єдність, національна стійкість, українське суспільство, громадянська ідентичність, солідарність, інституціоналізація, російсько-українська війна.

Serhii MAIATSKYI
postgraduate student of Research Institute of Ukrainian Studies
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

INSTITUTIONALIZATION OF NATIONAL UNITY OF UKRAINIAN SOCIETY AS THE BASIS OF STATE STABILITY IN WAR CONDITIONS

Abstract. The article examines the process of institutionalizing the national unity of Ukrainian society as a key factor in ensuring the stability of the state in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The theoretical and methodological approaches to understanding the concepts of "national unity", "solidarity", "consolidation" and "national stability" are analyzed. The features of the transformation of Ukrainian society after the full-scale invasion of

the Russian Federation in 2022 are highlighted, in particular, the strengthening of national identity, the growth of the level of civic activity, the development of the volunteer movement and social self-organization.

The article analyzes state policy in the field of ensuring national unity and stability, in particular, the implementation of the Concept of Ensuring the National Stability System of Ukraine, the creation of the Agency for National Unity and a network of Unity Centers for Ukrainians Abroad. The importance of educational and socio-patriotic initiatives aimed at the formation of civic identity, national consciousness and readiness for national resistance is highlighted.

Based on the results of sociological research, it is substantiated that a high level of trust in the Armed Forces of Ukraine and volunteer organizations, citizens' readiness for mutual support, an optimistic vision of the future of the state, and the dominance of a national identity are important indicators of the stability of Ukrainian society. It is proven that national unity in wartime is not only a moral and value category, but also a strategic resource for ensuring defense capability, the functioning of state institutions, information security, and the post-war restoration of Ukraine.

Keywords: national unity, national stability, Ukrainian society, civic identity, solidarity, institutionalization, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що триває з 2014 року та набула повномасштабного характеру у 2022 році, стала не лише безпековим викликом для України, а й потужним чинником глибоких суспільних трансформацій. У лютому 2022 р. українське суспільство одразу ж об'єдналося навколо захисту своєї країни і суспільна солідарність досягла свого піку. Відбулася стрімка мобілізація громадян – мільйони людей долучилися до армії, волонтерських ініціатив, гуманітарної допомоги. Суспільна єдність ґрунтувалася на національній гордості та бажанні відстояти незалежність. Цей період ознаменувався безпрецедентною готовністю людей жертвувати своїми ресурсами та часом заради спільної мети – перемоги [12, с. 70].

В умовах російської агресії особливого значення набуває проблема збереження та зміцнення національної єдності як основи стійкості держави, її здатності ефективно протистояти зовнішнім загрозам, підтримувати функціонування інституцій та забезпечувати суспільну мобілізацію. Водночас тривале воєнне протистояння, соціально-економічні втрати, інформаційний тиск та внутрішні суспільні виклики зумовлюють необхідність формування ефективних механізмів підтримки та інституційного забезпечення національної єдності. Це зумовлює актуальність теми дослідження та необхідність аналізу сучасних механізмів забезпечення національної єдності українського суспільства.

Аналіз наукових публікацій. Дослідники розглядають єдність як багатовимірний феномен, що охоплює такі компоненти, як ідентичність, довіра, взаємодія та доступність соціальних ресурсів. Водночас єдність визначається як індикатор готовності спільноти до колективних дій, тобто як здатність суспільства об'єднувати зусилля для подолання викликів і загроз у критичних ситуаціях. Під цим оглядом заслуговують на увагу праці таких дослідників, як М. Степика, В. Кременя, В. Ткаченко, Л. Нагорної, А. Артеменка (про формування української ідентичності, конфлікт двох протилежних ідентичностей – проєвропейської української та «радянської» російської, виклики та загрози українській ідентичності в умовах російської агресії).

Проблема консолідації/єдності/згуртованості українського суспільства в умовах війни розробляється вченими Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України О. Рафальським, О. Майбородою, Ю. Шайгородським, Т. Бевз, З. Самчуком, Г. Зеленько, В. Яремчуком, В. Перевезієм, Ю. Ніколайцем, М. Горбатюком, Ю. Шаповалом. Зокрема, монографія «Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни» містить аналіз стану єдності українського суспільства на основі концептуалізації феномену солідарності, у т. ч. у його суспільно-політичному прояві [12].

Бевз Т. відзначає, що актуальність концепту «єдність»/«згуртованість» у політичному і науковому дискурсі сьогодення є беззаперечною, акцентуючи увагу, що згуртованість суспільства зосереджується навколо ідей (ідеться насамперед про ідею національного самовизначення, ідею незалежності країни), зазначаючи, що це поєднання кількох складових: ідентичності, довіри, взаємодії та доступності; стверджуючи, що згуртованість, ступінь інтеграції суспільства, «єдність» розглядаються як синоніми; і констатуючи, що «згуртованість» – це показник готовності до спільної дії, тобто здатності суспільства чи спільноти до спільної дії в умовах нагальної потреби, викликів та загроз» [1, с. 6].

В. Яремчук, досліджуючи феномен соборності як складову національної стійкості України в умовах російсько-української війни, відзначає, що сьогодні ми можемо констатувати потужну міць держави, ЗСУ, надійних союзників, а головне – спроможність і бажання українського народу до героїчного опору ворогу. Збереження його єдності, згуртованості, монолітності, а отже – і почуття соборності, незважаючи на досягнуті перші значущі перемоги над значно переважаючим у ресурсах ворогом є напрощуд актуальним. Адже наша держава, українське суспільство і надалі перебувають у фокусі ворожої пропаганди, інформаційно-пропагандистських спецоперацій, які мають на меті підірвати нашу єдність, знизити рівень стійкості в спротиві небезпечному агресору [16, с. 52].

Маючи на меті сприяння зміцненню національної єдності українського суспільства, державна політика спрямовується на реалізацію Указу Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації

українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» (№534/2016 від 01.12.2016 р.) та реалізації відповідного Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері» (№ 179-р від 21 березня 2018 р.).

У Концепції забезпечення національної системи стійкості України, ухваленій рішенням РНБО 20 серпня 2021 р. та введеної в дію Указом Президента України № 479 від 27 вересня 2021 р., визначені основні принципи, напрями та інструменти, що забезпечують здатність України протистояти загрозам, адаптуватися до змін та відновлюватися після криз. Це включає в себе створення системи стійкості та її інституційну структуру, що має гарантувати стабільність держави, суспільства та функціонування національних систем і інститутів [9].

В умовах війни національна стійкість постає ключовим чинником збереження суверенітету держави, функціонування інститутів влади та повоєнного відновлення України. М. Ткач, В. Деревянко, О. Чайковська, О. Ключак серед основних чинників, які забезпечили стійкість України в умовах повномасштабної війни, визначають: згуртованість українського народу, його прагнення до боротьби заради перемоги, самопожертву та відданість національній ідеї й європейським цінностям; міжнародну підтримку України державами-партнерами (фінансово-економічну, військово-технічну, гуманітарну та політичну); ефективне функціонування державних інституцій, насамперед Збройних Сил України, інших силових структур, Національного банку України та уряду; високий рівень організації волонтерського руху – як офіційного, так і стихійного – а також підтримку міжнародних волонтерських ініціатив. Важливим проявом міжнародної солідарності стали також добровольці з багатьох країн світу, які прибули захищати Україну, керуючись власними життєвими принципами, демократичними цінностями та переконаннями [17, с. 106].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених проблемам національної ідентичності, солідарності та суспільної консолідації, питання інституціоналізації національної єдності як системотворювального чинника стійкості держави в умовах повномасштабної війни потребує подальшого комплексного наукового осмислення.

Мета статті полягає у комплексному аналізі процесу інституціоналізації національної єдності українського суспільства в умовах російсько-української війни та визначенні її ролі як ключового чинника забезпечення стійкості держави. Особлива увага приділяється дослідженню механізмів суспільної консолідації, розвитку громадянської солідарності, формування національної ідентичності, а також ролі державних і громадських інституцій у зміцненні національної стійкості України в умовах воєнних викликів.

Виклад основного матеріалу. Національна стійкість України в умовах воєнного стану проявляється через консолідацію суспільства та єдність у боротьбі проти агресії. Це здатність держави, суспільства та його інститутів протистояти загрозам, адаптуватися, функціонувати та швидко відновлюватися після криз. Забезпечення стійкості відбувається як на державному рівні (діяльність органів влади, військова оборона), так і на рівні громадянського суспільства (соціальна підтримка, єдність поглядів). Під інституціоналізацією національної єдності ми розглядаємо процес формування, закріплення та функціонування системи державних, суспільних і культурних інститутів, норм і практик, які забезпечують відтворення та підтримання спільної національної ідентичності, консолідацію громадян навколо спільних цінностей, історичної пам'яті та стратегічних цілей розвитку держави, особливо в умовах криз, війни або зовнішніх загроз.

Соціологічні дослідження та експертні оцінки засвідчують, що на четвертому році повномасштабної війни українське суспільство зберігає високий рівень соціальної стійкості та витривалості. Це підтверджують результати дослідження «Проблеми соціальної згуртованості в Україні», проведеного 20–22 липня 2025 р. групою Rating Group у співпраці з докторкою соціологічних наук, професоркою кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка Н. Черниш [5].

У центрі дослідження перебували ключові індикатори соціальної згуртованості, зокрема самоідентифікація громадян, рівень взаємної довіри, соціальна стійкість, готовність до взаємодопомоги та інші параметри суспільної інтеграції. Отримані результати свідчать, що переважна більшість українців демонструє оптимістичні оцінки як щодо майбутнього України (76%), так і власного майбутнього (72%). Водночас 94% респондентів ідентифікують себе як громадяни України [5].

У період повномасштабної війни спостерігається подальше посилення загальнонаціональної ідентичності: 77% опитаних асоціюють себе передусім з Україною загалом, а не з окремим регіоном. Серед найважливіших життєвих цінностей респонденти найчастіше називали перемогу України (62%), родину та близьких (53%), власне здоров'я (34%), незалежність держави (26%) та відновлення країни (20%). Таким чином, домінують екзистенційні цінності, пов'язані з виживанням і збереженням державності [5].

Щодо рівня довіри до соціальних інститутів, найвищі показники зафіксовано до волонтерських організацій (63%). Значно нижчим є рівень довіри до громадських організацій (30%), органів місцевої влади (25%) та центральної влади (24%), при цьому значна частка респондентів висловлює невизначеність у цих оцінках. Водночас половина опитаних повідомила про наявність соціальних зв'язків, сформованих у процесі взаємодопомоги. Приблизно 10% респондентів є членами громадських організацій, а

43% мають серед близького оточення осіб, залучених до громадської активності [5].

Найпоширенішою формою громадянської участі залишається допомога Збройним силам України: 70% респондентів надають фінансову підтримку регулярно або час від часу, 44% беруть участь у нефінансовій допомозі (виготовлення сіток, свічок, ремонт техніки тощо). Досить поширеною також є підтримка внутрішньо переміщених осіб, біженців та людей з інвалідністю (49%) [5].

За результатами соціологічного дослідження, індекс суспільної стійкості в Україні становить 3,6 за п'ятибальною шкалою, що перевищує середній рівень. Переважна більшість населення зберігає оптимістичні очікування щодо майбутнього України та власного життя [5]. Це свідчить про збереження високого рівня адаптаційного потенціалу суспільства, його здатності до самоорганізації та психологічної витривалості в умовах тривалого воєнного протистояння.

У свою чергу науковці акцентують увагу на тому, що в умовах повномасштабної війни українське суспільство демонструє надзвичайну стійкість, єдність та солідарність. Незалежно від регіону, мови чи політичних уподобань, українці згуртувалися навколо ідеї захисту своєї держави та її суверенітету. Це сприяє зміцненню національної ідентичності, стійкості та консолідації суспільства [12, с. 79].

Важливою складовою змістовного наповнення концепту «єдність», засобомгуртування сучасної української нації є комунікативна діяльність Президента України В. Зеленського, яка реалізується через публічні звернення, щоденне інформування суспільства про перебіг подій, а також формування єдиного інформаційного простору. У воєнний період ця функція набуває особливого значення, оскільки сприяє підтриманню довіри громадян, зниженню рівня паніки та посиленню відчуття спільної мети – захисту держави. Так, у стінах парламенту 28 грудня 2022 р. Глава держави неодноразово наголошував про єдність, яку ми маємо берегти. Про злагодженість про української коаліції у світі, про нові виклики у боротьбі на дипломатичній ниві, він наголосив: «Завдяки нашій єдності ми досягли того, у що майже ніхто у світі, в усьому світі, не вірив. Майже ніхто – окрім нас. Україна стала одним з глобальних лідерів. Наші національні кольори – це міжнародний символ сьогодні сміливості і незламності всього світу. У будь-якій країні, на будь-якому континенті, коли бачать синьо-жовтий, знають, що це – про свободу. Про народ, який не здався, який вистояв, який об'єднав світ. І який перемає» [3].

Згідно з Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо консолідації українського суспільства» від 14 лютого 2022 року № 53/2022 – 16 лютого в Україні відзначають державне свято День Єднання 16 лютого 2022 року – день, коли ще більшість із нас жили звичним життям, але в серці кожного українця вже оселився страх війни. Цього дня Україна вперше відзначила День Єднання, продемонструвавши всьому світу, що наша сила – в

єдності [7].

Окремо слід відзначити координаційну роль Глави держави у сфері безпеки та оборони. Як Верховний Головнокомандувач, Президент забезпечує взаємодію між військово-політичними інституціями, що сприяє не лише ефективності оборони, але й зміцненню суспільної довіри до держави як єдиного організму. Відповідно до Плану стійкості України, представленому Президентом України В. Зеленським 19 листопада 2024 р., головним завданням України залишається забезпечення внутрішньої єдності. Документ складається із 10 стратегічних пунктів: «Єдність», «Фронт», «Зброя», «Гроші», «Енергетика», «Безпека», «Громади», «Людський капітал», «Культурний суверенітет», «Політика героїв» [4].

За словами Глави держави, без єдності не може бути необхідних результатів Плану перемоги. «Світ може бути іноді глухим до окремих голосів, але не до цілого народу, який знає, чого хоче, працює об'єднано та вміє досягати своїх цілей», – зазначив Глава держави. Зокрема, саме завдяки єдності Україна досягла найбільшого рівня близькості з ЄС і НАТО за весь час незалежності. Президент закликав усіх у країні бути найшвидшими в ухваленні та реалізації рішень, необхідних для того, щоб Україна стала найшвидшою у вступі до Євросоюзу [4].

Ефективне функціонування України в умовах широкомасштабної російсько-української війни доводить, що збереження держави, її подальший успішний цивілізаційний розвиток можливі лише за умови єдності всього українського народу. З огляду на це для України залишається нагальною потреба в збереженні набутого досвіду, високого консолідаційного потенціалу українського суспільства, подальшому плеканні почуття соборності та відповідальності за долю держави, що є умовою не лише досягнення перемоги у війні й успішної відбудови, а й переборювання викликів, які можуть виникнути на етапі завершення курсу реформ, європейської інтеграції [16, с. 53]. Саме тому формування національної єдності потребує комплексної державної політики, розвитку освіти й культури, підтримки соціальної справедливості та утвердження спільних цінностей, які об'єднують українське суспільство.

3 грудня 2024 р. Кабінет міністрів України ухвалив рішення про перейменування Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України на Міністерство національної єдності України. Верховна Рада призначила на посаду віцепрем'єр-міністра – міністра національної єдності України Олексія Чернишова [14]. 21 липня 2025 р. Кабінет Міністрів України своєю постановою ліквідував Міністерство національної єдності шляхом приєднання функцій до Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України.

24 січня 2025 р. Кабінет міністрів України схвалив створення Агенції національної єдності, яка має допомогти реалізувати ініціативи щодо взаємодії з українською спільнотою і громадськими організаціями у країнах перебування. (розпорядження від 24 січня

2025 р. № 73-р) [2]. Розпорядженням від 17 грудня 2025 р. № 1462-р Кабінет Міністрів України схвалив утворення товариства з обмеженою відповідальністю «Агенція національної єдності» в структурі Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності.

Кабінет Міністрів України 14 липня 2025 р. підтримав постанову про створення мережі Центрів єдності для українців за кордоном. Це рішення закріплює механізм реалізації проекту та дозволяє «Агенції національної єдності» розвивати мережу, яку може співфінансувати Європейська комісія [13].

За різними оцінками, за кордоном проживає від 20 до 25 мільйонів українців. Центри єдності повинні стати справжніми точками опори для українців, допомагаючи адаптуватися, навчатися, працювати, сприяти поверненню і найголовніше – зберігати тісний зв'язок з Україною [13]. Так, 14 квітня 2026 р у Берліні запустили роботу першого в Європі Центру єдності українців. Тут зосередять ключові сервіси для українських громадян у Німеччині: від консультацій щодо пенсій та освіти до юридичної допомоги з працевлаштування. У Німеччині наразі перебуває понад один мільйон українців. Окрім офіційних кабінетів, Хаб стане культурним центром для зустрічей громади, дискусій та виступів [15].

Створення таких центрів національної єдності є важливим кроком щодо підтримки наших громадян за кордоном. На особливу увагу заслуговує діяльність української діаспори, яка відіграє важливу роль у міжнародній підтримці України, організовуючи гуманітарну допомогу, лобіюючи інтереси України в урядах інших країн, збираючи кошти для підтримки армії та внутрішньо переміщених осіб, що демонструє глобальну солідарність українців. Українці за кордоном активно ведуть інформаційну кампанію для боротьби з російською пропагандою, розповідаючи правду про війну на міжнародній арені, що також є проявом солідарності з українським народом [12, с. 74].

Значним викликом є також проблема формування національної ідентичності молоді, освітній простір у сучасних умовах стає одним із провідних механізмів утвердження українських національних і демократичних цінностей, виховання активного громадянина та формування культури відповідальності й солідарності. Діяльність Міністерства освіти і науки України у 2024–2026 рр. засвідчує посилення державної політики у сфері формування національної єдності, громадянської стійкості та патріотичного виховання молоді. Одним із ключових напрямів діяльності МОН став інноваційний освітній проєкт «Формування української національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти» на 2024–2029 рр. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №1677 від 28 листопада 2024 р. «Про реалізацію інноваційного освітнього проєкту на всеукраїнському рівні», його метою є створення цілісної системи виховання молоді на засадах українських національних і демократичних цінностей. Реалізація проєкту передбачає інтеграцію громадянської освіти, патріотичного виховання, істо-

ричної пам'яті та культурної спадщини в освітній процес [10].

Важливим складником державної політики у сфері забезпечення стійкості суспільства стало також упровадження системи підготовки громадян до національного спротиву. У квітні 2026 р. за підтримки Громадської ради при МОН було схвалено програму, спрямовану на формування оборонної свідомості молоді та готовності громадян до дій в умовах воєнних загроз. Важливим кроком у цьому напрямі стало підписання Президентом України В. Зеленським Закону №4826-IX від 10 квітня 2026 р. щодо підготовки громадян України до національного спротиву. Закон передбачає заміну базової загальної середньої освіти новою моделлю – системною підготовкою здобувачів освіти до національного спротиву незалежно від статі. Новий підхід охоплює всі рівні освіти – від середньої до вищої – та передбачає запровадження навчальної дисципліни «Основи національного спротиву», а також модернізацію предмета «Захист України» [11]. Основною метою таких змін є формування практичних навичок безпеки, відповідальності за державу, готовності до кризових ситуацій та усвідомлення значення колективної оборони. «Важливо, що система підготовки стала більш гнучкою та інклюзивною, враховуючи як фізичні можливості, так і релігійні переконання наших громадян. Це фундамент нашої спільної стійкості», – зазначив голова Комітету Верховної Ради з питань національної безпеки, оборони та розвідки О. Завітневич [11].

Таким чином, зазначені проєкти спрямовані на інституціоналізацію національної єдності через систему освіти та формування патріотичної свідомості молоді. Особливу роль у цьому процесі відіграє українознавство як важливий інструмент формування національної свідомості, історичної пам'яті та ціннісної єдності українського суспільства. Вчені Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка акцентують увагу, що в умовах війни важливо актуалізувати українознавчу складову освітнього процесу як через вивчення окремого курсу «Українознавство», так і інтеграцію українознавства в усі освітні галузі з метою формування патріотичної свідомості молодого покоління, здатного стати рушієм збереження й розвитку національної ідентичності [6, с. 19].

Отже, збереження та зміцнення національної єдності є необхідною умовою подальшого опору агресії, повоєнного відновлення України та її сталого європейського розвитку. Водночас існує низка проблем, що ускладнюють процес формування загальнонаціональної єдності. Однією з ключових є наслідки тривалої російської інформаційної та культурної експансії, спрямованої на розкол українського суспільства за мовними, регіональними, історичними та політичними ознаками. Протягом багатьох років російська пропаганда формувала деструктивні наративи щодо української державності, історії та національної ідентичності, що призводило до поляризації

суспільства та поширення суперечливих поглядів на історичне минуле України. Суттєвим викликом є соціально-економічна нерівність та наслідки війни. Внутрішнє переміщення населення, руйнування інфраструктури, безробіття, психологічне виснаження та зниження рівня життя створюють додаткове соціальне напруження. У таких умовах важливо забезпечити справедливу державну політику, підтримку ветеранів, внутрішньо переміщених осіб і постраждалих громадян, адже соціальна несправедливість може послаблювати суспільну солідарність. Особливою проблемою є криза довіри до окремих державних інституцій. Для зміцнення національної єдності важливими є прозорість влади, ефективна комунікація з громадянами та формування спільного бачення майбутнього держави. В умовах війни суспільство особливо чутливо реагує на прояви корупції, політичних конфліктів чи несправедливості, що може негативно впливати на рівень суспільної згуртованості. У цьому контексті важливим є забезпечення внутрішньої суспільної стабільності, оскільки, як слушно зазначає В. Портников, у воєнних умовах «тил часто ламається раніше, ніж фронт», а держава втрачає стійкість, якщо перетворюється на простір внутрішніх конфліктів. Також Портников В. наголошує, що потрібно забезпечити, аби військові, котрі повертаються з фронту, мали можливість адаптації, а не потрапили у громадське протистояння, бо це перетворить будь-які наші успіхи на поразку [8].

Висновки. Таким чином, в умовах російсько-української війни національна єдність і суспільна стійкість стали взаємопов'язаними чинниками збереження української державності. Консолідація суспільства, розвиток громадянської солідарності, посилення національної ідентичності та активна участь громадян у захисті держави сприяли формуванню високого рівня національної стійкості України. Соціологічні дослідження засвідчують високий рівень самоідентифікації громадян із Україною, підтримку Збройних Сил України, довіру до волонтерських організацій та оптимістичне бачення майбутнього держави, що є важливими індикаторами суспільної стійкості.

Водночас забезпечення цієї стійкості потребує не лише ефективної діяльності державних інституцій, а й системної підтримки освіти, культури, інформаційної безпеки та громадянського суспільства. Особливу роль у цьому процесі відіграє українознавство як важливий інструмент формування національної свідомості, історичної пам'яті та ціннісної єдності українського суспільства. Збереження та зміцнення національної єдності є необхідною умовою подальшого опору агресії, повоєнного відновлення України та її сталого європейського розвитку.

1. Бевз Тетяна. Концепт «єдності» в політичному дискурсі сьогодення. *Україна: Консолідація. Соборність. Звитяжність. Вчинковість: матеріали круглих столів «Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті»* (19 жовтня 2022 р.

та 19 жовтня 2023 р.) / за наук. ред. Ю. Шайгородського та С. Чуніхіної. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023. С. 5–12.

2. В Україні створили Агенцію національної єдності. URL: <https://suspilne.media/933115-v-ukraini-stvorili-agenciu-nacionalnoi-ednosti/>
3. Виступ Президента України зі щорічним Посланням до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України (28 грудня 2022 року). URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-zi-shorichnim-poslanniam-do-verhovnoyi-rad-80113>.
4. Володимир Зеленський представив План внутрішньої стійкості України 19 листопада 2024 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-predstaviv-plan-vnutrishnoyi-stijkosti-u-94505>
5. *Всеукраїнське дослідження Rating Group «Проблеми соціальної згуртованості в Україні» 20–22 липня 2025 р.* URL: [https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d2e74afc9c7d9c3006007e_RG_SocResilience072025%20\(2\)_compressed.pdf](https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d2e74afc9c7d9c3006007e_RG_SocResilience072025%20(2)_compressed.pdf)
6. Газізова О. *Національно-патріотичне виховання у контексті утвердження української ідентичності в умовах війни: українознавчий контент.* Українознавство. 2025. № 3 (96). С. 8–21.
7. День Єднання. URL: <https://ukc.gov.ua/den-yednannya/>
8. Ірина Носальська. *Сила в єдності: завдяки чому українське суспільство є стійким.* Кореспондент. 30 вересня 2025. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4819870-syla-v-yednosti-zavdiaky-chomu-ukrainske-suspilstvo-ye-stiikym>
9. *Концепція забезпечення національної системи стійкості.* Указ Президента України від 27 вересня 2021 № 479/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>
10. Наказ МОН від 28.11.2024 № 1677 «Про реалізацію інноваційного освітнього проекту на всеукраїнському рівні за темою «Формування української національної та громадянської ідентичності здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти» у грудні 2024 – листопаді 2029 років». URL: <https://drive.google.com/file/d/1CRS6ZDOhjQSkpKEu5lR4wjc5218leiD0/view>
11. Підготовка громадян України до національного спротиву: Президент підписав Закон. *Пресслужба Апарату Верховної Ради України.* URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/272158.html
12. Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни: монографія / за ред. академіка НАН України О.О. Рафальського, чл.-кор. НАН України О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2024. 400 с.
13. Україна створить мережу Центрів єдності для українців за кордоном. URL: <https://zakordon.rayon.in.ua/news/820845-ukraina-stvorit-merezhu-tsentriv-ednosti-dlya-ukraintsiv-zakordonom>

14. Уряд затвердив повноваження Міністерства національної єдності України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ministerstvo-yednosti-povnovazhennya-chernyshov/33288010.html>
15. Фібріг Наталія. У Німеччині запрацював Хаб єдності українців: які послуги там можна отримати. URL: <https://tsn.ua/exclusive/u-nimechchyni-zapratsiuvav-khab-yednosti-ukrayintsiv-iaki-posluhy-tam-mozna-otrymaty-3062579.html>
16. Яремчук В'ячеслав. Феномен соборності як потужна складова національної стійкості України в умовах російсько-української війни. *Україна: Консолідація. Соборність. Звитяжність. Вчинковість: матеріали круглих столів «Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті» (19 жовтня 2022 р. та 19 жовтня 2023 р.) / за наук. ред. Ю. Шайгородського та С. Чуніхіної*. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2023. С. 48–54.
17. Mykola Tkach, Viktor Derevianko, Olena Chaikovska, Oksana Klyuchak. Problems of ensuring national resistance of Ukraine in conditions of full-scale war. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. Vol. 13. No. 2. 2023. Pp. 94–111.
6. Hazizova Olena. (2025). *Natsionalno-patriotychnе vykhovannia u konteksti utverdzhennia ukrainskoi identychnosti v umovakh viiny: ukrainoznavchyi kontent* [National-patriotic education in the context of affirming Ukrainian identity under wartime conditions: Ukrainian studies content]. *Ukrainoznavstvo*. No. 3 (96). Pp. 8–21. (in Ukrainian).
7. *Den Yednannia* [Unity Day]. URL: <https://ukc.gov.ua/den-yednannya/> (in Ukrainian).
8. Nosalska Iryna. (30.09.2025). *Syla v yednosti: zavdiaky chomu ukrainske suspilstvo ye stiikym* [Strength in unity: why Ukrainian society remains resilient]. *Korrespondent*. URL: <https://ua.korrespondent.net/articles/4819870-syla-v-yednosti-zavdiaky-chomu-ukrainske-suspilstvo-ye-stiikym> (in Ukrainian).
9. *Kontsepsiia zabezpechennia natsionalnoi systemy stiikosti*. [Concept of ensuring the national resilience system]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnia 2021 № 479/2021*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181> (in Ukrainian).
10. *Nakaz MON vid 28.11.2024 № 1677 «Pro realizatsiiu innovatsiinoho osvithnoho proiektu na vseukrainskomu rivni za temoiu «Formuvannia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti здobuvachiv osvity zakladiv zahalnoi serednoi osvity» u hrudni 2024 – lystopadi 2029 rokiv*» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1677 dated 28.11.2024 “On the implementation of the innovative educational project at the national level on the topic ‘Formation of Ukrainian national and civic identity of secondary education students’ in December 2024 – November 2029”]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1CRS6ZDOhjQSkpKEy5IR4wjc5218leiD0/view> (in Ukrainian).

References

1. Bezv Tetiana. (2023). *Kontsept «iednosti» v politychnomu dyskursi sohodennia* [The concept of “unity” in contemporary political discourse]. *Ukraina: Konsolidatsiia. Sobornist. Zvytiazhnist. Vchynkovist: materialy kruhlykh stoliv «Istoriia v nas i my v istorii: psykholohia istorychnoi pamiaty» (19 zhovtnia 2022 r. ta 19 zhovtnia 2023 r.) / za nauk. red. Yu. Shaihorodskoho ta S. Chunikhinoi*. Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. Pp. 5–12. (in Ukrainian).
2. *V Ukraini stvorily Ahentsiiu natsionalnoi yednosti*. (2025). [The Agency of National Unity was created in Ukraine]. URL: <https://suspilne.media/933115-v-ukraini-stvorili-agenciu-nacionalnoi-ednosti/> (in Ukrainian).
3. *Vystup Prezydenta Ukrainy zi shchorichnym Poslanniam do Verkhovnoi Rady pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshe Ukrainy* (28 hrudnia 2022 roku). [Speech of the President of Ukraine with the Annual Address to the Verkhovna Rada on the Internal and External Situation of Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezydenta-zi-shorichnim-poslanniam-do-verhovnoyirad-80113> (in Ukrainian).
4. *Volodymyr Zelenskyi predstaviv Plan vnutrishnoi stiikosti Ukrainy (19.11.2024)* [Volodymyr Zelensky presented the Internal Resilience Plan of Ukraine (11/19/2024)]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-predstaviv-plan-vnutrishnoy-stiikosti-u-94505> (in Ukrainian).
5. *Vseukrainske doslidzhennia Rating Group «Problemy sotsialnoi zghurtovanosti v Ukraini» (20–22.07.2025)* [All-Ukrainian Rating Group survey “Problems of Social Cohesion in Ukraine” (07/20–22/2025)]. URL: [https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d2e74afc9c7d9c3006007e_RG_SocResilience072025%20\(2\)_compressed.pdf](https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d2e74afc9c7d9c3006007e_RG_SocResilience072025%20(2)_compressed.pdf) (in Ukrainian).
11. *Pidhotovka hromadian Ukrainy do natsionalnoho sprotyvu: Prezydent pidpysav Zakon* [Preparation of Ukrainian citizens for national resistance: the President signed the Law]. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/272158.html (in Ukrainian).
12. *Suspilno-politychna solidarnist v Ukraini v umovakh viiny: monohrafiia / za red. akademiika NAN Ukrainy O. O. Rafalskoho, chl.-kor. NAN Ukrainy O.M. Maiborody*. (2024). [Socio-political solidarity in Ukraine during the war: monograph / edited by O.O. Rafalsky and O.M. Maiboroda]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 400 p. (in Ukrainian).
13. *Ukraina stvoryt merezhu Tsentriv yednosti dlia ukrainsiv za kordonom*. [Ukraine will create a network of Unity Centers for Ukrainians abroad]. URL: <https://zakordon.rayon.in.ua/news/820845-ukraina-stvorit-merezhu-tsentriv-ednosti-dlya-ukrainsiv-za-kordonom> (in Ukrainian).
14. *Uriad zatverdyy povnovazhennia Ministerstva natsionalnoi yednosti Ukrainy*. [The Government approved the powers of the Ministry of National Unity of Ukraine]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ministerstvo-yednosti-povnovazhennya-chernyshov/33288010.html> (in Ukrainian).
15. *Fibrih Nataliia. U Nimechchyni zapratsiuvav Khab yednosti ukrainsiv: yaki posluhy tam mozna otrymaty*. [The Unity Hub for Ukrainians has started operating in Germany: what services can be obtained

there]. URL: <https://tsn.ua/exclusive/u-nimechchyni-zapratsiuvav-khab-yednosti-ukrayintsiv-iaki-posluhytam-mozna-otrymaty-3062579.html> (in Ukrainian).

16. Yaremchuk Viacheslav. (2023). *Fenomen sobornosti yak potuzhna skladova natsionalnoi stiikosti Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny* [The phenomenon of unity as a powerful component of Ukraine's national resilience in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ukraina: Konsolidatsiia. Sobornist. Zvytiazhnist. Vchynkovist: materialy kruhlykh stoliv «Istoria v nas i my v istorii: psykholohiia istorychnoi pamiaty» (19 zhovtnia 2022 r. ta 19 zhovtnia 2023 r.) / za nauk. red. Yu. Shaihorodskoho ta S.*

- Chunikhnoi*. Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. Pp. 48–54. (in Ukrainian).
17. Tkach Mykola, Derevianko Viktor, Chaikovska Olena, Klyuchak Oksana. (2023). Problems of ensuring national resistance of Ukraine in conditions of full-scale war. *Social Development and Security*. Vol. 13. No. 2. Pp. 94–111.

Отримано редакцією журналу / Received: 29.04.26

Прорецензовано / Revised: 15.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.14>

УДК 94(477):930.23:316.75(470+477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Максим ОБЧАРУК

аспірант НДІ українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0007-2464-1100

Email: makasp032@gmail.com

СПРОСТУВАННЯ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ МІФІВ ПРО ІСТОРІЮ УКРАЇНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА

Анотація. У статті проаналізовано внесок відомого українського археолога та етнолога Леоніда Залізняка у процес спростування та викриття російських фальсифікацій та міфів історії України. Показано, що одним з провідних напрямів наукової діяльності Леоніда Залізняка є боротьба з історичною міфотворчістю. Виявлено, що одними з наукових зацікавлень вченого є дослідження появи російських історичних міфів та фальсифікацій історії України, а також їхнє викриття та спростування. У статті відзначена провідна роль Л. Залізняка у спростуванні концепції давньоруської народності. Наголошено, що концепція давньоруської народності є реінкарнацією існуючого вже біля трьох століть імперського російського міфу про «триєдиний російський народ». Відзначена роль дослідника у спростуванні міфу про державу Русь як перший етап російської державності та міфу про «мовну єдність» Русі. Показано, що у своїх дослідженнях Л. Залізник викриває та спростовує міф про походження російської ментальності від Русі. Охарактеризована роль науковця у спростуванні імперських російських ідеологем, міфів та вигадок щодо «неукраїнськості» східних та південних територій України. Доведено, що Л. Залізник застосовує дані археології та етнології для системного спростування російських імперських міфів, які стали ідеологічним підґрунтям агресії РФ проти України. Наголошено, що у працях Л. Залізняка утверджується суверенність українського історичного процесу, що є важливим фактором протидії ворожій пропаганді РФ. Показано, що ранньосередньовічна концепція етногенезу українців Леоніда Залізняка є важливим механізмом боротьби з російськими історичними фальсифікаціями та міфами про історію України. Зроблено висновок, що викриття й розвінчання російських історичних міфів, вивчення та розповсюдження об'єктивної національної історії є необхідною умовою для формування української модерної нації та зміцнення української національної ідентичності в умовах інформаційної війни.

Ключові слова: Україна, російсько-українська війна, фальсифікації та міфологізація історії України, Леонід Залізник, україногенез, історія, археологія.

Maksym OVCHARUK

Postgraduate student of RIUS

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

DECONSTRUCTION OF RUSSIAN IMPERIAL MYTHS ABOUT THE HISTORY OF UKRAINE IN THE RESEARCH OF LEONID ZALIZNYAK

Abstract. This article analyzes the contribution of the prominent Ukrainian archaeologist and ethnologist Leonid Zaliznyak to the refutation and exposure of Russian falsifications and myths regarding the history of Ukraine. It

is demonstrated that combating historical myth-making constitutes a primary focus of his scholarly work. The findings reveal that investigating the origins of Russian historical myths and falsifications of Ukrainian history, alongside their subsequent exposure and refutation, represents a significant area of the scholar's academic interest. The article highlights L. Zalizniak's leading role in refuting the concept of the Old Rus' nationality. It is emphasized that this concept is a reincarnation of the three-century-old Russian imperial myth concerning the "triune Russian nation." The researcher's role in debunking the myth of the state of Rus' as the initial stage of Russian statehood, as well as the myth of the "linguistic unity" of Rus', is explicitly noted. Furthermore, the study shows that in his research, L. Zalizniak exposes and refutes the myth regarding the origins of the Russian mentality in Rus'. The scholar's role in disproving Russian imperial ideologemes, myths, and fabrications regarding the alleged "non-Ukrainian nature" of Ukraine's eastern and southern territories is characterized. It is substantiated that L. Zalizniak employs archaeological and ethnological data to systematically deconstruct Russian imperial myths, which have served as the ideological foundation for the Russian Federation's aggression against Ukraine. It is emphasized that L. Zalizniak's works assert the sovereignty of the Ukrainian historical process, serving as a crucial factor in countering the hostile propaganda of the Russian Federation. The article demonstrates that L. Zalizniak's Early Medieval concept of Ukrainian ethnogenesis functions as a vital mechanism in the struggle against Russian historical falsifications and myths concerning the history of Ukraine. It is concluded that the exposure and debunking of Russian historical myths, coupled with the study and dissemination of objective national history, constitute a prerequisite for the formation of a modern Ukrainian nation and the consolidation of Ukrainian national identity amidst the ongoing information war.

Keywords: Ukraine, Russian-Ukrainian war, falsifications and myths of Ukrainian history, Leonid Zaliznyak, Ukrainogenesis, history, archeology.

Постановка проблеми. В умовах збройної та інформаційної агресії російської федерації проти України, використання країною-нападницею пропаганди, дезінформації та міжнародного тиску, постійні інформаційні маніпуляції вже стають нашою буденністю. Аби протистояти цим імперським антиукраїнським ідеологемам та фальсифікаціям, необхідно залучати та використовувати творчий потенціал провідних українських науковців – археологів, етнологів, істориків, мовознавців тощо. Першочерговим завданням вітчизняних науковців має бути розповсюдження об'єктивної національної історії та популяризація її серед широких кіл української громадськості.

Відомий український археолог та етнолог Леонід Залізник вже багато років досліджує появу та розвиток російських імперських історичних міфів та спрямовує науковий потенціал на їх деконструкцію. Дослідження науковця зосереджені на обґрунтуванні та доведенні ранньосередньовічної концепції походження українців, яка є основним інструментом у боротьбі проти ідеологічних фальсифікацій кремля.

Аналіз наукових публікацій. Серед праць, які присвячені аналізу публікацій Л. Залізника, у яких розвінчуються російські історичні міфи та фальсифікації щодо історії України, можна виділити статтю І. Краснодемської «Спростування російських фальсифікацій щодо походження українців, спадщини Київської Русі та «спільної історії»: до історіографії проблеми» [28], де авторка серед інших аналізує напрацювання Л. Залізника, присвячені спростуванню російських міфів та спотворень історії України.

Також відзначимо публікацію О. Шакурової, де дослідниця розглядає яким чином ранньосередньовічна концепція етногенезу українців Л. Залізника руйнує міф про так званий «єдиний народ» [32].

Варто згадати і статтю Ю. Фігурного та О. Шакурової «Етнокультурні дослідження Л. Залізника за доби незалежності», у якій автори наголошують, що одним із важливих напрямків наукової діяльності вченого є боротьба з історичною

міфотворчістю, в тому числі спростування російських імперських історичних міфів [31].

Роль Л. Залізника у викритті російських імперських міфів про історію України відзначається також у статті В. Отроценка та Ю. Кухарчука «Леоніду Залізнику – 70 років! Наукова спадщина, життєпис, родовід» [30].

Метою статті є аналіз впливу наукового доробку Леоніда Залізника та його етногенетичної концепції на розвінчування російських імперських міфів та фальсифікацій історії України.

Виклад основного матеріалу. Одним із вагомих напрямів наукової діяльності Леоніда Залізника є боротьба з науковою міфотворчістю. Дослідження появи російських ідеологічних конструкцій та міфологем стосовно української історії, їхнє викриття та спростування є важливими науковими завданнями вченого [3; 4; 6; 9; 10; 11; 14; 15; 17; 18; 19; 20; 21].

Л. Залізник почав досліджувати російські імперські та радянські історичні міфи про історію України ще у 90-років ХХ століття, коли розпочав роботу в Інституті українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка й працював над науководослідною темою «Походження українського народу» [25, с. 351]. Досліджуючи тематику україногенезу, Л. Залізник переконується у «правдивості відомої схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського» та починає активно критикувати радянські міфи стосовно походження українців [25, с.351, 352].

Саме у дев'яності та двохтисячні роки вчений видає низку статей, які були присвячені дослідженню та спростуванню концепції давньоруської народності [4; 6; 9; 10; 11; 14; 15; 17; 18; 19; 20; 21].

Як відзначають Ю. Фігурний та О. Шакурова, Л. Залізник відіграв «...провідну роль ... у відторгненні етнологією та історією незалежної України квазінаукової та політизованої концепції давньоруської народності. Вже чверть сторіччя дослідник поєднує з прихильниками цього радянського ідеологічного покруча часів пізнього сталінізму, що, фактично,

зробило його «могильщиком ДРН» в українській етнології» [31, с. 261].

Згідно з офіційною радянською версією, виникнення та становлення українського етносу відбулися лише у XIV–XV ст., а до того на території княжого Києва та Південної Русі X–XIII століть жив єдиний східнослов'янський етнос – міфічна «давньоруська народність». Цю міфічну народність нібито зруйнувала татаро-монгольська навала та інші зовнішні чинники, і вже тільки на її руїнах виникли російська, українська та білоруська народності. Тобто, «... східнослов'янські народи постали зі злої волі агресивних монголів ... . Однак вони пам'ятали свою єдність часів Київської Русі, тому їхньою заповітною мрією нібито було об'єднання в єдиній державі — Московському царстві, яке трансформувалося в Російську імперію, а потім в Радянський Союз» [25, с.351].

Цей міфологічний історичний конструкт був створений ленінградським істориком В. Мавродінім і мав відверту неоімперську спрямованість, саме тому він припав до душі кремлівському керівництву, що й зробило його офіційною версією походження слов'янських народів за часів існування СРСР. Таким чином, «проблема етногенезу східних слов'ян була переведена з наукового у політичне русло і набула чітких обрисів ідеологічної конструкції часів пізнього сталінізму» [25, с. 352].

Л. Залізняк акцентує увагу на тому, що концепція давньоруської народності є лише трансформацією дуже давнього російського імперського міфу про «триєдиний російський народ». Міф про «великий триєдиний російський народ» існує вже понад три століття та розроблявся декількома генераціями російських імперських істориків. Біля його витоків стояли релігійні діячі та філософи Інокентій Гізель та Теофан Прокопович [25, с. 428]

На думку дослідника, остаточна версія міфу про «триєдиний російський народ» сформувалася під впливом ідей ідеолога російського шовінізму В. Шульгіна. Він та інші імперські ідеологи розглядали цей міфічний «народ» як монолітну етноконфесійну єдність великоросів, малоросів та білоросів, які, на їх думку, були нерозривними гілками цього народу [26, с. 56]. А якщо українці та росіяни «єдиний народ», то на українські землі «...зайди-росіяни мають таке ж право, як і їхні споконвічні мешканці» [25, с. 427-428].

Як бачимо, «свої споконвічні претензії на землі сусідів московити формулювали у вигляді далеких від історичних реалій фантастичних імперських міфів на кшталт «триєдиного русского народу», давньоруської народності чи «нової історичної спільноти радянський народ» – наголошує науковець [26, с. 6].

У статтях та монографіях Л. Залізняк спростовує активно нав'язуваний російською пропагандою міф про Русь як «перший етап російської державності». Російська історіографія традиційно привласнює спадщину Київської Русі, стверджуючи, що Москва є її прямою наступницею. Вчений наголошує, що держава Русь не могла бути першим етапом російсь-

кої державності, оскільки Київ став столицею Русі ще у X ст., а росіяни як етнос зародилися «... на Верхній Волзі в XII-XIII ст., тобто принаймні на три століття пізніше виникнення Києва з його державою» [25, с. 428]. Отже, Києво-Руська держава була утворена давньоукраїнцями на середньовічному етапі їхнього розвитку [25, с. 322].

Л. Залізняк також спростовує міф про «мовну єдність» Русі. Російська пропаганда стверджує, що в Києво-Руській державі панувала єдина мова, яка, нібито, була фактично «давньоросійською». Спираючись на праці А. Кримського та С. Висоцького, Залізняк доводить, що мова жителів Південної Русі була прямою попередницею сучасної української мови, що підтверджується епіграфічними джерелами. А саме, «...графіті Софії Київської XI-XIII ст. демонструють визначальні ознаки української мови, а значить кияни вже тисячу років тому говорили староукраїнською мовою» [25, с. 371].

Науковець також викриває та спростовує міф про походження російської ментальності від Русі. Вчений доводить, що сучасна російська політична культура має не київське, а ординське коріння, вона зародилася в «принизливих умовах монгольського рабства» і є типовим прикладом східного деспотизму [25, с. 491]. Дослідник наголошує, що агресивний експансіонізм і жорстокість «руського мира» є спадщиною золотоординської ментальності, а не традицій княжого Києва, який належав до європейського культурного поля.

Вчений наголошує, «Московія віками вкладала величезні кошти у фальшування історії Східної Європи на користь імперських претензій московитів, формуючи їх ксенофобську, імперську ментальність. Остання в наші дні закономірно трансформувалася в російський різновид нацизму — рашизм, який став рушійною силою кривавої агресії Московії в Україну з далекосяжною, злочинною метою обрушити сучасний світовий порядок. Як кажуть самі росіяни: «Москва сеет розжю, а живет ложью» [26, с. 12]

На жаль, під вплив імперських російських ідеологем, міфів та фейків ще й досі, на п'ятий рік повномасштабної війни, потрапляють деякі українські блогери, які несвідомо повторюють розповсюджені кремлем неправдиві імперські фальсифікати та міфи про «неукраїнськість» східних територій, проросійськість жителів східних регіонів України та тотальну російськомовність «східняків». І це ще більше доводить необхідність розвінчувати ці «живучі» російські фальсифікати.

Спростовуючи ці фальсифікації, Л. Залізняк наголошує, що етнічний склад населення Донбасу та Надчорномор'я на початок XX ст. практично на 80% складався з етнічних українців [26, с. 427]. Навіть масові переселення росіян у ці регіони у радянську добу не змогли повністю «зросійшити» міста та села Сходу та Півдня України.

Згідно з даними видання «Міфи та наративи російської пропаганди, які руйнують українську ідентичність на Півдні та Сході України. Спростування та

викриття» [29], виданого за переписом населення 1989 року, 50% населення Донецької області, 52% населення Луганської області та 63% жителів Запорізької області були українцями [29, с. 25]. При цьому у попередні переписи населення, а саме згідно з переписами 1939 та 1959 років, відсоток українців у цих областях був ще більший. Тобто, незважаючи на винищення українського населення та переселення у ці регіони росіян у часи УРСР, повністю «зросійшити» ці землі радянській владі не вдалося [29, с. 25]. Теж саме можемо сказати і про інші області Сходу та Півдня України [29, с. 15, 31].

Дуже слушно наголошує дослідниця І. Краснодемська, «... російські ідеологеми є одним з ключових інструментів інформаційної війни. Цей набір ідей та наративів характеризується гнучкістю, маніпулятивністю, цинізмом щодо фактів і надмірним емоційним тиском. ... Ці ідеологеми є не випадковим продуктом пропаганди, а системним механізмом впливу, що спирається на контекстуальну адаптацію, емоційний тиск і використання маніпуляційних сценаріїв. Така система функціонує для створення хаотичного інформаційного середовища, яке підриває критичне мислення суспільства і послаблює його здатність протистояти дезінформації» [27, с. 114].

Учений неодноразово зазначає, що саме наукове вирішення проблеми походження українців, допоможе формуванню національної свідомості, утвердженню української національної ідентичності та створенню української модерної нації [26, с.193]. Народ, який не знає свого коріння, часу та обставин свого народження, простіше піддається інформаційним маніпуляціям та неправдивим фальсифікаціям, наголошує Л. Залізняк. Саме тому створення та розповсюдження верифікованої та науково обґрунтованої концепції україногенезу є одним із головних завдань сучасної української науки.

Численним міфам, фальсифікаціям та історичним маніпуляціям вчений протиставляє підтверджену науковими фактами та етнічними законами концепцію україногенезу. Згідно з нею, український етнос, як окреме самобутнє етнічне утворення, зародився у період раннього середньовіччя (V–VII ст.), має неперервну тяглість етноісторичного розвитку з того часу і до наших днів, а його поява узгоджується з універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів та схемою етногенезу східних слов'ян М. Грушевського.

Відповідно до поглядів Л. Залізняка, історія українського етносу, як і більшості народів середньої смуги Європи, розпочалася після розпаду Римської імперії на зорі середньовіччя. Етногенетична концепція Л. Залізняка має чітку структуру, у ній виділяються фаза власне етногенезу та чотири послідовні фази націогенезу. Початкова фаза власне етногенезу українців розпочалася з появи племен антів та склавнів у V–VII ст. (пеньківська та празька археологічні культури відповідно). Пізніше у VIII – X ст. ці племена трансформувалися у протоукраїнські літописні племена полян, волинян, деревлян, уличів,

тиверців та хорватів., археологічним відповідником яких є райковецька археологічна культура, і вже на цьому етнічному ґрунті у X столітті постала ранньосередньовічна держава Русь з титульним етносом русинів-українців [26, с. 343].

Висновки. Наукові дослідження Л. Залізняка та його концепція етногенезу українців, є впливовими механізмами боротьби з російськими історичними міфами та фальсифікаціями історії України. Вчений відіграв провідну роль у викритті концепції «давньоруської народності» як квазінаукового політичного конструкту радянської епохи. Він довів, що цей міф є лише трансформацією імперської ідеологеми про «триєдиний російський народ», створеної для обґрунтування панування москви над українцями та білорусами. Дослідження Л. Залізняка доводять тяглість українського історичного процесу від доби раннього середньовіччя. Згідно з концепцією Л. Залізняка, український етнос зародився у V–VII ст. (племена антів та склавнів) і має безперервну лінію розвитку від раннього середньовіччя і до наших днів. Це повністю руйнує російські наративи про «пізнє» виникнення українців як народу. Дослідник переконливо доводить, що середньовічна держава Русь — це давньоукраїнська держава. Науковець наголошує, що Русь була створена давніми українцями на три століття раніше, ніж росіяни взагалі виникли як окремий етнос на Верхній Волзі. Археологічні та лінгвістичні дані (наприклад, графіті Софії Київської) підтверджують, що мова Русі була прямою попередницею сучасної української мови. Вчений показує цивілізаційну прірву між Києвом та Москвою. Л. Залізняк обґрунтовує, що російська політична культура та ментальність мають ординське коріння, засноване на деспотизмі, тоді як княжий Київ належав до європейського культурного поля. Це пояснює сучасну агресивність та експансіонізм «руського міра» як спадщину Золотої Орди. Саме концепція етногенезу українського народу Л. Залізняка допомагає збереженню української етнічної самобутності та утвердженню у громадян України міцної національної ідентичності. Л. Залізняк наголошує, що викриття й розвінчання російських історичних міфів, вивчення та розповсюдження об'єктивної національної історії є необхідною умовою для формування української модерної нації та зміцнення української національної ідентичності умовах інформаційної війни.

1. Залізняк Л. Етногенез українців. *Гене́за*. 1995. № 3. С. 151–156.
2. Залізняк Л.Л. Походження українського народу. *Матеріали до української етнології*. Вип. I (4). К., 1995. С. 115–123.
3. Залізняк Л.Л. Походження українського народу. К.: Бібліотека українця, 1996. 80 с.
4. Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*. 1996. № 2. С. 2–14.
5. Залізняк Л. Україна: витоки і пращури. *Наука і суспільство*. 1996. № 3–4. С. 33–40.

6. Залізняка Л. Етногенез українців, білорусів та росіян за даними археології. *Пам'ять століть*. 1997. № 4. С. 2–13.
7. Залізняка Л.Л. Від склавинів до української нації. К.: Бібліотека українця, 1997. 254 с.
8. Залізняка Л. Походження східнослов'янських народів. *Дніпро*. 1997. № 9–10. С. 71–81.
9. Залізняка Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність. *Пам'ять століть*. 1998. № 6. С. 2–15.
10. Залізняка Л.Л. Давньоруська народність. Історія проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. 1999. Т. 9. Ч. 1. С. 203–208.
11. Залізняка Л.Л. Проблеми україногенезу: чи застаріло «застаріле»? *Вісник НАНУ*. 1999. № 7. С. 53–60.
12. Залізняка Л.Л. Якщо росіяни лехити, то чи була давньоруська народність? *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18. С. 53–60.
13. Залізняка Л.Л. Проблема етногенезу українців з позиції сучасної європейської етнології. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2001. С. 49–56.
14. Залізняка Л.Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 9. С. 12–21.
15. Залізняка Л.Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? *Магістеріум. Археологічні студії*. 2003. Вип. 11. С. 82–94.
16. Залізняка Л.Л. Від склавинів до української нації. Вид. 2-ге, допов. Київ: Б-ка українця, 2004. 253 с.
17. Залізняка Л. Походження українців. В лещатах імперських міфів. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2005. Вип. 20. С. 94–100.
18. Залізняка Л.Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів. *Збірник наукових праць НДІУ*. 2007. Т. XV. С. 223–241.
19. Залізняка Л.Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. К.: Темпора, 2008. 104 с.
20. Залізняка Л. Україногенеза в тумані міфології. *Новітні міфи та фальшивки про походження українців: Збірник статей*. К., 2008. С. 33–49.
21. Залізняка Л.Л. Древнерусская чи давньоукраїнська народність? *Магістеріум. Археологічні студії*. К., 2009. Вип. 36. С. 70–75.
22. Залізняка Л. Про давньоруську народність та її прибічників в Україні. *Українознавчий альманах*. Випуск 2. К., 2010. С. 93–97.
23. Залізняка Л. Українці: витоки та історичні долі. Київ: Темпора, 2011. 424 с.
24. Залізняка Л. Стародавня історія України. К.: Темпора, 2012. 542 с.
25. Залізняка Л. Моя археологія. Битва за Київ. Київ, 2023. 620 с.
26. Залізняка Л.Л. Етногенез українського народу: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 368 с.
27. Краснодемська І. Комунікативно-психологічні механізми впливу російських ідеологічних наративів на масову свідомість та їх роль в сучасній інформаційній війні. *В Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»*. (05.06.2025., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). *Збірник матеріалів*. Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю.В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 106–116.
28. Краснодемська І. Спростування російських фальсифікацій щодо походження українців, спадщини Київської Русі та «спільної історії»: до історіографії проблеми. *Українознавство*. 2025. № 3 (96). С. 130–151.
29. Міфи та наративи російської пропаганди, які руйнують українську ідентичність на Півдні та Сході України. Спростування та викриття. *Ukraine crisis media center*. 32 с.
30. Отрощенко В.В., Кухарчук Ю.В. Леоніду Залізняка – 70 років! Наукова спадщина, життєпис, родовід. *Кам'яна доба України: Збірник наукових статей*. Вип. 21. Київ: Інститут Археології НАН України, 2021. С. 5–26.
31. Фігурний Ю.С., Шакурова О.В. Етнокультурні дослідження Л.Л. Залізняка за доби незалежності. *Кам'яна доба України: Збірник наукових статей*. Вип. 21. Київ: Інститут Археології НАН України, 2021. С. 249–265.
32. Шакурова О. Ранньосередньовічна концепція походження українського народу – вагомий чинник спростування російських міфів про «єдиний народ». *«Сучасне українознавство в обороні держави та її повоєнній відбудові»*. Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 16 жовтня 2025 року). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 190–193.

References

1. Zaliznyak L. (1995). *Etnohenez ukraintsiv* [Ethnogenesis of Ukrainians]. *Geneza*. No. 3. Pp. 151–156. (in Ukrainian).
2. Zaliznyak L.L. (1995). *Pokhodzhennia ukrains'koho narodu* [The Origin of the Ukrainian People]. *Materialy do ukrainskoi etnolohii*. Vol. I (4). Pp. 115–123. (in Ukrainian).
3. Zaliznyak L.L. (1996). *Pokhodzhennia ukrains'koho narodu* [The Origin of the Ukrainian People]. K.: Biblioteka ukraintsia, 80 p. (in Ukrainian).
4. Zaliznyak L.L. (1996). *Davn'orus'ka narodnist': impers'kyj mif chy istorychna real'nist'* [Ancient Russian Nationality: Imperial Myth or Historical Reality]. *Pam'iat' stolit'*. No. 2. Pp. 2–14. (in Ukrainian).
5. Zaliznyak L. (1996). *Ukraina: vytoky i prashchury* [Ukraine: Origins and Ancestors]. *Nauka i suspil'stvo*. No. 3–4. pp. 33–40. (in Ukrainian).
6. Zaliznyak L. (1997). *Etnohenez ukraintsiv, bilorusiv ta rosiian za danymy arkheolohii* [Ethnogenesis of Ukrainians, Belarusians and Russians according to archaeological data]. *Pam'iat' stolit'*. No. 4. Pp. 2–13. (in Ukrainian).
7. Zaliznyak L.L. (1997). *Vid sklavyvnyv do ukrains'koi natsii* [From the Slavenes to the Ukrainian nation]. K.: Biblioteka ukraintsia, 254 p. (in Ukrainian).
8. Zaliznyak L. (1997). *Pokhodzhennia skhidnoslov'ians'kykh narodiv* [The origin of the East Slav-

- ic peoples]. *Dnipro*. No. 9–10. Pp. 71–81. (in Ukrainian).
9. Zaliznyak L.L. (1998). *De, iak i koly vynykla davn'orus'ka narodnist'* [Where, how and when did the ancient Russian nationality arise]. *Pam'iat' stolit'*. No. 6. Pp. 2–15. (in Ukrainian).
  10. Zaliznyak L.L. (1999). *Davn'orus'ka narodnist'. Istoriia problemy*. [Ancient Russian nationality. History of the problem]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Vol. 9. Part 1. Pp. 203–208. (in Ukrainian).
  11. Zaliznyak L.L. (1999). *Problemy ukrainohenezy: chy zastarilo «zastarile»?* [Problems of Ukrainogenesis: Has the “obsolete” become obsolete?]. *Visnyk NANU*. No.7. Pp. 53–60. (in Ukrainian).
  12. Zaliznyak L.L. (2000). *Yakscho rosiiany lekhity, to chy bula davn'orus'ka narodnist'?* [If the Russians are Lehitites, then was there an ancient Russian nationality?]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Vol. 18. Pp. 53–60. (in Ukrainian).
  13. Zaliznyak L.L. (2001). *Problema etnohenyzy ukrainsiv z pozytsii suchasnoi ievropejs'koi etnologii* [The problem of the ethnogenesis of Ukrainians from the position of modern European ethnology]. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*. Pp. 49–56. (in Ukrainian).
  14. Zaliznyak L.L. (2001). *Davn'orus'ka narodnist': nova versia staroho mifu* [Ancient Russian nationality: a new version of the old myth]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Issue 9. Pp. 12–21. (in Ukrainian).
  15. Zaliznyak L.L. (2003). *Chy skresla kryha davn'orus'koi narodnosti nad Kyivs'koiu Rusiuv?* [Has the ice of the ancient Russian people over Kyivan Rus' broken?]. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*. №11. Pp. 82–94. [in Ukrainian].
  16. Zaliznyak L.L. (2004). *Vid sklavyvnyv do ukrains'koi natsii* [From the Slavyni to the Ukrainian nation]. *Vyd. 2-he, dopov.* Kyiv: B-ka ukrainsia. 253 p. (in Ukrainian).
  17. Zaliznyak L. (2005). *Pokhodzhennia ukrainsiv. V leschatakh impers'kykh mifiv* [The Origin of Ukrainians. In the Vise of Imperial Myths]. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*. Issue 20. Pp. 94–100. (in Ukrainian).
  18. Zaliznyak L.L. (2007). *Pokhodzhennia ukrainsiv ochyma naukovtsiv, politykiv ta fantastiv* [The Origin of Ukrainians through the Eyes of Scientists, Politicians and Science Fiction Writers]. *Zbirnyk naukovykh prats' NDIU*. Vol. XV. Pp. 223–241. (in Ukrainian).
  19. Zaliznyak L.L. (2008). *Pokhodzhennia ukrainsiv: mizh naukoiu ta ideolohiieiu* [The origin of Ukrainians: between science and ideology]. Kyiv: Tempora. 104 p. (in Ukrainian).
  20. Zaliznyak L. (2008). *Ukrainoheneza v tumani mifologii* [Ukrainogenesis in the fog of mythology]. *Novitni mify ta fal'shyvky pro pokhodzhennia ukrainsiv: Zbirnyk statej*. Kyiv. Pp. 33–49. (in Ukrainian).
  21. Zaliznyak L.L. (2009). *Drevnerusskaia chy davn'oukrains'ka narodnist'* [Old Russian or ancient Ukrainian nationality?]. *Magisterium. Archaeological studies*. Kyiv. Vol. 36. Pp. 70–75. (in Ukrainian).
  22. Zaliznyak L. (2010). *Pro davn'orus'ku narodnist' ta ii prybychnykyv v Ukraini* [On the ancient Russian nationality and its supporters in Ukraine]. *Ukrainoznavchyy al'manakh*. Issue 2. Kyiv. Pp. 93–97. (in Ukrainian).
  23. Zaliznyak L. (2011). *Ukrainsi: vytoky ta istorychni doli* [Ukrainians: origins and historical fates]. Kyiv: Tempora, 424 p. (in Ukrainian).
  24. Zaliznyak L. (2012). *Starodavnna istoriia Ukrainy* [Ancient history of Ukraine]. Kyiv: Tempora, 542 p. (in Ukrainian).
  25. Zaliznyak L. (2023). *Moia arkheolohiia. Bytva za Kyiv* [My archaeology. Battle for Kyiv]. Kyiv. 620 p. (in Ukrainian).
  26. Zaliznyak L.L. (2024). *Etnohenez ukrains'koho narodu: monohrafiia* [Ethnogenesis of the Ukrainian people: monograph]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 368 p. (in Ukrainian).
  27. Krasnodemska I. (2025). *Komunikatyvno-psykholohichni mekhanizmy vplyvu rosij's'kykh ideolohichnykh naratyviv na masovu svidomist' ta ikh rol' v suchasnij informatsijnij vijni* [Communicative and psychological mechanisms of influence of Russian ideological narratives on mass consciousness and their role in modern information warfare]. *V Vseukrains'ki naukovi chytannia z mizhnarodnoiu uchastiu «Svoiu Ukrainu liubit!»*. (05.06.2025., m. Kyiv, NDI ukrainoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka). *Zbirnyk materialiv. Avtor-uporiadnyk: Fihurnyj Yu.S.; orhanizatsijnij sekretar: Shynkaryk Yu.V.* Kyiv: NDI ukrainoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka. Pp. 106–116. (in Ukrainian).
  28. Krasnodemska I. (2025). *Sprostuvannia rosij's'kykh fal'syfykatsij schodo pokhodzhennia ukrainsiv, spadshchyny Kyivs'koi Rusi ta «spil'noi istorii»: do istoriografii problemy* [Refutation of Russian falsifications regarding the origin of Ukrainians, the heritage of Kyivan Rus, and the “common history”: towards the historiography of the problem]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (96). Pp. 130–151. (in Ukrainian).
  29. *Mify ta naratyvy rosij's'koi propahandy, iaki rujnuut' ukrains'ku identychnist' na Pivdni ta Skhodi Ukrainy. Sprostuvannia ta vykryttia* [Myths and narratives of Russian propaganda that destroy Ukrainian identity in the South and East of Ukraine. Refutation and exposure]. Ukraine crisis media center. 32 p.
  30. Otroshenko V.V., Kukharchuk Yu.V. (2021). *Leonidu Zalizniaku – 70 rokiv! Naukova spadshchyna, zhyttiepys, rodovid* [Leonid Zalizniak is 70 years old! Scientific heritage, biography, pedigree]. *Kam'iana doba Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statej*. Vyp. 21. Kyiv: Instytut Arkheolohii NAN Ukrainy. Pp. 249–265. (in Ukrainian).
  31. Fihurnyj Yu.S., Shakurova O.V. (2021). *Etnokul'turni doslidzhennia L.L. Zalizniaka za doby nezalezhnosti* [Ethnocultural research by L.L. Zaliznyak during the independence era]. *Kam'iana doba Ukrainy: Zbirnyk*

- naukovykh statej*. Vyp. 21. Kyiv: Instytut Arkheolohii NAN Ukrainy. Pp. 249–265. (in Ukrainian).
32. Shakurova O. (2025). *Rann'oseredn'ovichna kontsepsiia pokhodzhennia ukrains'koho narodu – vahomyj chynnyk sprostuvannia rosijs'kykh mifiv pro «iedynyj narod»* [The early medieval concept of the origin of the Ukrainian people is a significant factor in refuting Russian myths about a “single people”]. «Suchasne ukrainoznavstvo v oboroni derzhavy ta ii povoiennij vidbudovi». *Materialy mizhnarodnoi nau-*

kovoï konferentsii (m. Kyiv, 16 zhovtnia 2025 roku). Kyiv: NDI ukrainoznavstva KNU imeni Tarasa Shevchenka. Pp. 190–193. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу / Received: 01.05.26
Прорецензовано / Revised: 09.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 12.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.15>
УДК 930.1:94(477):316.347:008(4)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Вікторія ПАЗДРІЙ

аспірантка Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0003-5366-6789,
E-mail: vikapazdrii@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ОКЦИДЕНТАЛІЗМУ ІСТОРИКІВ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО НАПРЯМУ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню європейської історико-культурної ідентичності українців у працях представників державницького напрямку історіографії крізь призму їхніх окцидентальних поглядів. Обґрунтовано, що у баченні В. Липинського, С. Томашівського, Б. Крупницького, І. Крип'якевича, Л. Окіншевича, С. Дністрянського та інших державників окциденталізм виступав не як формалізована методологія, а як світоглядна орієнтація, що визначала інтерпретацію українського історичного процесу як органічно пов'язаного з європейським цивілізаційним простором.

Основну увагу зосереджено на способах обґрунтування історичної європейськості українців у межах чотирьох напрямів державницької історіографії — концепційного, позитивістського, дослідження сучасної історії та історико-правничого. Показано, що в цих дослідженнях належність України до європейського світу доводилася через аналіз форм державної організації, правових інститутів, військово-культурної традиції, політичної культури та міжнародно-правової суб'єктності, а також через встановлення історичної тягlosti державотворчих практик. Окремо висвітлено вплив Михайла Грушевського, зокрема його концепції «західної орієнтації», на формування окцидентального бачення істориків-державників.

Доведено, що звернення до європейської історико-культурної ідентичності передусім виконувало функцію науково обґрунтованої легітимації українського історичного процесу та виступало засобом протидії імперським і псевдоісторичним наративам про вторинність і «бездержавність» української історії. У такий спосіб державницька історіографія інтегрувала український історичний досвід у загальноєвропейський наратив як типологічно співмірний і рівноправний останньому.

Ключові слова: новітня історія України, модерна історіографія, історичний європоцентризм, державницька школа історіографії, історики української діаспори, історичний наратив.

Victoriia PAZDRII

PhD Student,
Research Institute of Ukrainian Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

EUROPEAN HISTORICAL AND CULTURAL IDENTITY OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF OCCIDENTALISM OF STATEHOOD-ORIENTED HISTORIANS

Abstract. This article examines the European historical and cultural identity of Ukrainians as interpreted by historians of the statehood-oriented school, viewed through the lens of their Occidentalist outlook. It argues that, in the works of V. Lypynskiy, S. Tomashivskiy, B. Krupnytskyi, I. Krypiakievych, L. Okinshevych, S. Dnistrianskiy and others,

Occidentalism functioned not as a formalised methodology but as a broader intellectual orientation shaping their understanding of the Ukrainian historical process as inherently embedded in the European civilisational sphere.

The study focuses on how this European orientation was substantiated across four strands within statehood historiography: conceptual history, positivist scholarship, studies of contemporary history, and legal-historical research. Within these approaches, Ukraine's belonging to Europe was demonstrated through analyses of state formation, legal institutions, military and cultural traditions, political culture, and international legal subjectivity, as well as through the reconstruction of the continuity of state-building practices. Particular attention is given to the influence of M. Hrushevskiy, especially his idea of a 'Western orientation', in shaping the Occidental perspective of these historians.

The article shows that appeals to European historical and cultural identity primarily served as a means of scholarly legitimation of the Ukrainian historical process and as a response to imperial and pseudo-historical narratives that portrayed Ukraine as derivative or inherently stateless. In this way, the statehood school integrated the Ukrainian historical experience into the broader European narrative as a typologically comparable and equal component.

Keywords: contemporary history of Ukraine, modern historiography, historical Eurocentrism, statehood school of historiography, historians of the Ukrainian diaspora, historical narrative.

Постановка проблеми. У складні часи гібридної війни, коли ворог намагається всіляко нівелювати українську національну ідентичність і застосовує для цього, у тому числі, псевдоісторичні наративи про «єдиний народ», набувають особливого значення дослідження окцидентальної української історіографії. Вона демонструє послідовне наукове обґрунтування самостійності й тягlosti української історії у межах європейського цивілізаційного простору. Імперським і псевдоісторичним наративам при цьому протиставляються не декларативні твердження, а системно вибудовані інтерпретації на основі аналізу форм державної організації, правових інститутів і культури в широкому сенсі цього поняття.

Окциденталізм державницької школи історіографії, до основоположників якої традиційно відносять В. Липинського (1888–1931) і С. Томашівського (1875–1930) [22, с. 139], дає змогу виявити принципи наукової легітимації української історико-культурної ідентичності та окреслити інтелектуальні засади її захисту в умовах сучасної гібридної агресії. Водночас, попри значну увагу до історіографічної спадщини державницької школи, питання окциденталізму як цілісного принципу інтерпретації українського історичного процесу В. Липинським і його послідовниками, на наш погляд, залишається недостатньо концептуалізованим. Наявні дослідження здебільшого зосереджені на діяльності окремих історичних постатей або ідейних положеннях наукового доробку державників, не охоплюючи на рівні системного аналізу окцидентальний світогляд як основу їхньої інтегральної історичної аналітики.

Аналіз наукових публікацій. Окциденталізм як культурно-науковий феномен активно розвивався досліджувався ще у XIX ст. Так, М. Костомаров звертався до окремих теоретичних основ окциденталізму у своїх працях «Книга буття українського народу» (1846) [10] та «Дві руські народности» (1861) [9], де в народницьки-романтичному дусі протиставляв українську федеративно-демократичну (вічево-козацьку) традицію російському авторитаризму, апелюючи до західноєвропейських ідеалів свободи та самоуправління. У М. Драгоманова окцидентальна орієнтація набула системного раціонально-позитивістського характеру й найповніше втілювався в

«Листах на Наддніпрянську Україну» (1915) [6], проєкті «Вільної спілки» та женеvській публіцистиці, де обґрунтовувалася необхідність повернення України в європейське цивілізаційне річище через конституціоналізм, федералізм і політичний лібералізм. Близьким за типом історичного мислення до Костомарова і Драгоманова є їхній британський сучасник, Т. Б. Маколей, який у своїй монографії «The History of England» (1848) [30] класично втілював і аналізував вігівський окциденталізм, ідеалізуючи британський конституціоналізм, свободу та прогрес як універсальну модель.

З-поміж західних дослідників історичного окциденталізму XX ст. варто виділити Ф. Броделя: у «Grammaire des civilisations» (1963) [27] та тритомнику «Civilization and Capitalism» (1979, особливо vol. 3 «The Perspective of the World») [28] науковець розглядав європейську цивілізацію крізь призму *longue durée*, матеріальних структур і світ-економіки, підкреслюючи її унікальну динаміку порівняно зі Сходом. Н. Фергюсон у праці «Civilization: The West and the Rest» (2011) [29] систематизував «killer apps» Заходу (конкуренцію, науку, верховенство права, споживацтво, медицину, етику праці), пояснюючи глобальну домінацію Європи.

У сучасній вітчизняній історіографії присутня досить невелика кількість наукових праць, де б розглядалася трансформація окцидентальних концепцій у науковому доробку державників. Серед них слід відзначити публікації І. Куцога «Засади європоцентризму в українській історіографії другої половини XIX — початку XX ст.» [14] і «Образи Сходу та Заходу в українській історіографії: між реальним та уявним простором» [15], у яких дослідник демонструє високий рівень концептуального узагальнення та типологізації окцидентальних моделей історичного мислення в українській історіографічній традиції. Особливості окцидентального історичного мислення дослідників національного поступу українців розглянуті також у праці Я. Грицака «Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.» (1996) [2].

С. Калущий звертає дослідницьку увагу на формування історичних, насамперед окцидентальних, поглядів В. Липинського під час його професійної

співпраці з М. Грушевським [8]. Основні риси окциденталізму в історіографії розглядає у своїй присвяченій науковій творчості Д. Донцова статті С. Слободянюк [31]. О. Ясь аналізує окцидентальні аспекти історіографічного аналізу у науковій спадщині Б. Крупницького [26].

Мало вивчається, з огляду на прикладне значення наукового питання, і бачення представниками державницької школи історично-культурної ідентичності українців. Унікальною в цьому сенсі є монографія І. Гирича «В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір» (2022), де висвітлені питання трактування Липинським історичних репрезентацій архетипів українства, переважно у «Листах до братів-хліборобів» [1]. У той час як підходи інших представників державницької школи (наприклад, С. Томашівського, Б. Крупницького, Л. Окіншевича, В. Кучабського) до аналізу культурно-історичної ідентичності, пам'яті, свідомості української нації є не менш глибокими і потребують настільки ж детального студювання.

Мета наукової статті — виокремити і схарактеризувати основні особливості дослідження європейської історично-культурної ідентичності українців представниками державницького напрямку в історіографії з урахуванням окцидентальних поглядів науковців.

Основна частина. Окцидентальний науковий світогляд провідних істориків-державників, особливо Степана Томашівського, Івана Крип'якевича (1886–1975), Мирона Кордуби (1886–1948), Миколи Чубатого (1889–1975), Івана Джиджори (1880–1919), Василя Герасимчука (1880–1944), ще зі студентських років формувався у стінах Львівської історичної школи, під впливом ідей їхнього наставника Михайла Грушевського (1866–1934). Більшість вітчизняних дослідників характеризує Грушевського як репрезентанта історичного народництва: наприклад, І. Лисяк-Рудницький (1919–1984) писав, що «останнім представником народницького напрямку був М. Грушевський» [20, с. 407]. Разом із тим, Грушевському вже було притаманне усвідомлення українськості у пан'європейському культурно-історичному вимірі, що виходило далеко за межі вузькоетнічного трактування.

Зокрема, у першому томі своєї десяти томної монографії «Історія України-Руси» («До початку XI віка», 1898) учений зазначав: «Широким і сильним, інтензивним політичним житем український нарід жив в перших віках свого історичного існування. Сотворена ним політична організація служила творящим центром для всієї Східної Європи, будувала її політичне, соціальне, культурне жите, клала підвалини йому на довгі віки: в основі всього нинішнього життя Східної Європи лежать і досі підвалини, заложені Київською державою» [3, с. 3]. У цьому трактуванні український, або руський, народ постає не лише як органічний суб'єкт політичного, культурного, соціального та правового життя Східної Європи, а і як творець цивілізаційних моделей, що були сприйняті, переосмислені й адаптовані іншими ранньосередньовічними етнічними спільнотами.

Значну увагу питанню інтегрованості України в західноєвропейський культурний простір М. Грушевський приділяє також у концептуально-публіцистичній праці «На порозі Нової України: гадки і мрії» (1918): «Тимчасом як Московщина все більш розгублювала спадщину, одержану від Київської держави, і все глибше поринала в східних, вірніше — середньо- і північноазійських впливах, Україна жила одним життям, одними ідеями з Заходом. У нього черпала культурні засоби, у нього брала взірці для своєї культури» («Наша західна орієнтація») [4, с. 235]. Історично-культурну європейськість українців історик пов'язує, у першу чергу, з «германською й кельтською культурою Подунав'я ще в часах передісторичних», надалі з «масовим впливом скандинавського елемента» на різних етапах існування Київської держави, династичними зв'язками русів з німецькою аристократією, заснуванням великих західних колоній на етнічних українських землях з кінця XIV ст., європейською спадковістю вітчизняних «механіків» (ремісників), органічною інтеграцією в українську культуру культурних здобутків німецько-італійського Ренесансу тощо [там же].

Отже, «західна орієнтація» у Грушевського постає не як політичне новаторство, а радше як повернення до питомих культурно-європейських засад, що впродовж історичного розвитку нації формували справжню ідентичність українців. Із цього бачення виходили і його учні — у широкому сенсі цього поняття, адже, наприклад, В. Липинський (1888–1931) не навчався в Університеті Яна Казимира у Львові, однак наставницький вплив на нього Михайла Грушевського у 1908–1912 рр. був не менш відчутним, ніж на студентів професора. С. Калущкий окремо наголошує на тому, що співпраця з Грушевським вплинула саме на окциденталізм поглядів майбутнього основоположника державницької історіографії: «Наукове спілкування з ним стало одним з джерел яскраво вираженого окциденталізму В. Липинського з його захопленням європейською цивілізацією, її здобутками, протиставленням орієнту — східній цивілізації» [8, с. 16].

Поразка української визвольної боротьби 1917–1921 рр. і триумф тих сил, які В. Липинський визначав як «Хама» [19, с. 12], а Б. Крупницький — «духа, який прибрався в націоналістичні і колективістичні форми із запалом та фанатизмом новітніх номадів» [12], закономірно підсилили окциденталізм українських діаспоральних істориків початку ХХ ст. Обґрунтовуючи легітимне право українців на історичну ідентичність і суверенітет не лише перед власним суспільством, а й перед міжнародною спільнотою, державники мали насамперед обґрунтувати український історичний поступ закономірностями загальноєвропейського цивілізаційного простору. Вони прагнули довести відповідність українства культурно-історичним, правовим і політичним моделям, сформованим у межах європейської традиції. Йшлося не лише про констатацію окремих контактів, взаємовпливів чи запозичень, а про системне окреслення глибинної структурної спорідненості — у формах

державності, правових інститутах, соціальній організації, політичній культурі та ціннісних орієнтаціях.

Особливої ваги при цьому набувало обґрунтування того, що українська історія не є периферійним чи похідним сегментом «чужої», імперської історичної традиції, а становить невід'ємну складову європейського історичного процесу, позначену тяглістю власних державницьких практик. Тому звернення до європейської історико-культурної ідентичності виконувало не лише функцію декларативного самопозиціонування, а й роль науково вмотивованої легітимації: воно давало змогу інтегрувати український історичний досвід у ширший європейський наратив як рівноправний і типологічно співмірний із розвитком інших народів. Саме це й визначило окцидентальну орієнтацію представників державницької школи історіографії, для яких західноєвропейський цивілізаційний контекст став не зовнішньою моделлю порівняння, а методологічною основою осмислення українського державотворення.

Окциденталізм характеризується відомими дослідником наукового доробку державників О. Ясем як «західна культурна й духовна традиція» [26, с. 27]. С. Слободянюк у контексті аналізу світоглядної проєвропейськості Д. Донцова пропонує визначення окциденталізму як «концепту, що відображає особливе сприйняття Сходом Заходу як соціокультурної системи» [31, с. 34]. У контексті ж державницької школи історіографії, вважаємо, доцільно виходити з його розуміння як прозахідної наукової і світоглядної орієнтованості учених, усвідомлення й наукове обґрунтування ними в різних контекстах історичної спорідненості традиційних цінностей, звичаїв, культури, права, політичного світогляду українців і тогочасної християнської Європи (що ми позначаємо історико-метафоричним терміном «яфетичність»).

Коріння української окцидентальної традиції, яку продовжили представники державницької школи, досить глибоке: за І. Куцим, ще в XIX ст. «...історики (пізній М. Костомаров і П. Куліш, ранній В. Антонович, О. Єфименко, Д. Яворницький, Д. Багалій та ін.), не відмовляючись від слов'янської ідентичності як засадничої, переосмислювали образ Європи як прийнятний для українців взірець цивілізаційного розвитку. Конкретним проявом переорієнтації стали позитивні потрактування західноєвропейських впливів на національну історію» [14, с. 125].

Окцидентальні погляди представників школи історіографічного державництва виражалися у різних аспектах, у залежності від науково-методологічних напрямів. Я. Пеленський виокремлює чотири таких напрями: «...1) істориків, які писали історію з теоретичної перспективи, тобто концепційну історію; 2) істориків, які займалися загальною історією, застосовуючи позитивістський метод; 3) істориків, які досліджували сучасну їм історію; 4) істориків-юристів, які займалися історією держави і права та взаєминами України з іншими державами» [23, с. 5]. У дослідженнях кожної названої групи науковців апеляції до європейської історико-культурної ідентичності українців набували особливої ваги.

Насамперед це було зумовлено тим, що одним із головних наукових орієнтирів для української державницької школи стала концепція: «державна, особливо національна, відіграє творчу роль в організації, спрямуванні та обороні (захисті) суспільства», яка «була поширена в Англії, Німеччині, Росії, а також у польській історичній науці (пор. краківську державницько-консервативну школу)» [22, с. 6]. Прагнучи сформулювати самобутнє українське трактування державництва, співмірне з англійськими, німецькими та польськими історичними наративами, представники державницької школи історіографії — насамперед В. Липинський і С. Томашівський — закономірно зверталися до спільної, історично й культурно сформованої системи цінностей, норм і ментальних настанов, що поєднувала українців з іншими народами Європи.

Діяльність чотирьох повноцінних наукових течій у межах державницької школи давала змогу не фрагментарно, а системно й багаторівнево обґрунтувати належність українського історичного розвитку до європейського цивілізаційного простору. Концепційний напрям, переважно історико-аналітичний за своїм змістом, формував загальну теоретичну рамку, у межах якої українська історія осмислювалася крізь призму становлення політичної організації, розвитку державності, еволюції еліт і політичної культури. Саме завдяки цьому відбувалося концептуальне включення України до спільної історико-філософської спадщини Європи, де держава — як одна з ключових категорій історичної генези в межах цієї наукової школи — поставала не випадковим політичним утворенням, а органічною формою історичного буття народу.

Зокрема, В. Липинський висловлювався про включення українців у європейську метаісторію та метакультуру з точки зору їхньої протективної ролі: «...доки українство не візьме на себе ролі оборонця Землі, замість дотеперішньої своєї ролі оборонця Нації, то іншої долі в Польщі, як доля колишньої православної — вкінці наведеної на католицизм — екстериторіяльної секти, а в Росії долі іншої, як доля Пушкарів і Феофанів-Прокоповичів, збудувавши своїм екстериторіяльним українським націоналізмом Російську Імперію — нехай воно не жде» [17]. У цьому контексті доцільно сприймати дослідницьку аналітику Липинського як форму історико-політичного прогнозу. Сучасна боротьба України проти неоімперської російської експансії постає, з одного боку, як вимушене виконання функції оборони ширшого цивілізаційного простору, а з іншого — як свідомий вибір, зроблений під впливом історично-культурної європейської ідентичності. Очевидно, що протидія іноземній агресії на рівні цілої держави виходить за межі національного виміру, оскільки сама експансія становить системну загрозу безпеці Європи та глобального порядку.

Державники концепційного спрямування частіше за все вдавалися до протиставлення історичної європейськості народів імперій та історичної оцінки тих утисків, яких ця ідентичність зазнавала від

держав-загарбників. Зокрема, Б. Крупницький, у своїй брошурі-відгуку на працю Г. фон Рауха «Росія, державна єдність і національні своєрідності» («*Russland: Staatliche Einheit und nationale Eigenart*», 1953») відзначав: «...виразний федералізм був сталим явищем на окраїнах, особливо на заході держави, серед народів, що по суті є європейські і тільки мали нещастя попасти в залежність від Москви. (...). Замість орієнтованого на Захід Новгород, стала на чолі розвитку «матушка Москва» з її ізоляцією політичною та орієнтацією на Схід. Вона татар, на «візантійщину» в дуже обмеженій, неначе спрепарованій, для Москви, формі» [13, с. 3–4]. «Європейськість за своєю сутністю», протиставлена нав'язаній «номадській» азійськості, згодом стала однією з базових тез проукраїнської діаспориальної риторики. Водночас осмислення української історичної долі здійснювалося не ізолювано від історії інших європейських народів, а у спільному з ними контексті, що виразно простежується у Крупницького. Такий підхід можна вважати однією з характерних методологічних ознак, які відрізняли державницьку школу історіографії від більш ранньої народницької.

Представники позитивістського напряму державницької історіографії (І. Крип'якевич, І. Джиджора, М. Кордуба, В. Герасимчук, М. Чубатий та ін.) працювали насамперед над фактологічним підтвердженням тези про історико-культурну європейськість українців. Через джерелознавчі й фактографічні студії державотворчих процесів — насамперед доби Київської Русі й Гетьманщини — обґрунтовувалася присутність в українській історії інституційних форм і практик, типологічно властивих європейським суспільствам: владних структур, адміністративного устрою, дипломатичних механізмів, військової організації. У такий спосіб нейтралізувалася теза про «бездержавність» як нібито структурну ознаку українського історичного розвитку, яку активно відтворювали імперські нарративи того часу (а на сьогодні, у першій половині ХХІ ст., — рашистські).

Напрямок, зорієнтований на дослідження сучасної для державників історії — передусім визвольних змагань початку ХХ ст. — концентрувався на проблематиці модерного формування української нації та аналізі політичних прорахунків, допущених у процесі відстоювання державного суверенітету й територіальної незалежності України. При цьому, критикуючи поразку українських національних еліт початку ХХ ст., дослідники сучасної для них історії, що належали до державницького напряму, водночас підкреслювали й факт певного міжнародного визнання здобутків української нації 1917–1923 рр. Це визнання засвідчувало принаймні часткову відповідність українських еліт європейським стандартам політичної репрезентації, безпосередньо пов'язаним із ширшою наднаціональною ідентичністю.

Так, у нарисі В. Кучабського «Січові стрільці. Їх історія і характер» (1920) читаємо: «...ще в 1916 році ген. гр. Л., полковник австр. генерального штабу, запитаний центральним урядом про вартість У. С. С., хоч і відповів з найвищими похвалами для їх боевої

справности, то все таки додав, що він “їх боїться тому, що вони здібні на все”» [16, с. 4–5]. Позитивна оцінка іноземного офіцера, яку Кучабський подає з позиції воєнного історика, по-перше, засвідчує співмірність організації Українських січових стрільців із пруссько-австрійською військовою моделлю, а по-друге, підтверджує факт міжнародного сприйняття УСС як військового суб'єкта європейського типу.

Варто наголосити, що обґрунтування історичної європейськості українців крізь призму військової культури є типовим для державницької школи історіографії. Зокрема, в «Історії української культури» (1937) державник-позитивіст І. Крип'якевич розглядає «варязький» компонент спадковості української військової традиції: «Вищу воєнну організацію принесли в Україну варяги — скандинавські войовники, що були на службі в перших київських князів» («КНЯЖА ДОБА. 7. Війна й лицарство») [11].

С. Томашівський доводить західноєвропейськість галицько-волинського князя Романа-Бориса Мстиславича: «Політичний твір Романа — одної з найбільш героїчних постатей в українській історії, хоч званої лише з дрібних літописних фрагментів — злучене обох ворожих країв в одну політичну цілість, був олицетворенем української політичної ідеї проти змагань нового панрусизму, репрезентованого після згаданого висше занепаду Києва суздальсько-московськими князями. Вихований під впливом західно-європейської культури, прихильник католицтва, бере він під свою владу і осередок релігійно-культурного життя східної Європи, Київ, й обезпечує його своїми лицарськими походами від нападів степовиків — Половців з-над Дону, для яких був “львом, тигром і крокодиллом”» [25, с. 11].

В. Липинський вбачає подібність у традиціях козацтва Богдана Хмельницького та воїнства Вільгельма Завойовника: «Наша українська класократія народилася пізніше. Це було реєстрове городове козацтво Гетьмана Хмельницького. І тут велика аналогія між 60-тисячною зареєстрованою армією Вільгельма Завойователя і так само 60-тисячною та зареєстрованою армією Великого Богдана» (лист 3 «Про національну аристократію та про три основні методи її організації: класократію, охлократію і демократію») [18, с. 292]. Тобто, йдеться про послідовне висвітлення державниками військово-культурних зв'язків українців різних історичних епох — давньоруської, галицько-волинської, козацької і, зрештою, революційної доби початку ХХ ст. — з народами Центральної та Західної Європи.

Найбільш формалізованого й універсалізованого змісту теза про історико-культурну європейськість українців набувала в міжнародній аргументації представників історико-правничого напряму державницької історіографії. Через дослідження правових інститутів, традицій державного права та міжнародно-правових відносин вони обґрунтовували відповідність українського історичного розвитку європейським правовим нормам і стандартам. Саме історики-правники доводили не лише історичну, а й юридичну тяглість української державності, що мало

особливе значення для легітимації українського суверенітету в міжнародному контексті.

Зокрема, С. Дністрянський (як відзначає дослідниця його наукового доробку Л. Протосавицька), писав, що «основи держави закладаються ще в часи родового ладу. Перша держава на наших теренах виникла в часи Київської Русі. З огляду на це вчений приходить до висновку, що Україна має історичні та правові підстави для національного самовизначення та утворення власної держави на своїх землях» [24, с. 15]. Дністрянський як теоретик державництва послідовно заперечував риторику, що зводила цілу групу питома європейських націй — зокрема українців, словенів і хорватів — до другорядного історичного статусу: «Зосібна: в Австрії політичне життя витворило в другій половині 19 віку поділ народів на дві категорії, т. зв. історичні й етнічні. Історичні, себ-то мовляв ті, що або мали в сучасності поза межами Австрії свою державу (Німці, Італійці), або мали її попередньо, заки попали під австрійську владу (Поляки, Чехи). Етнічні себ-то всі другі, що мовляв не мали в історії своєї незалежної держави, та опиралися тільки на етнічних основах (Українці, Словінці, Хорвати). З того виснували т. зв. історичні народи право володіння над етнічними, яким вони й відмовляли справжнього характеру “нації”. За тим виробився в пануючих політичних сферах погляд, що тільки т. зв. історичні “нації” можуть користуватися повними “національними” правами, між тим, коли етнічні народи не є мовляв “націями” в технічному розумінні, тільки народами другої категорії, яким не повинні прислужуватися ті самі права, що т. зв. історичним “націям”. Чи можна супроти того дивуватися, що знайшлися — якраз серед т. зв. історичних націй — такі псевдо-вчені, котрі голосили, що тільки історичні нації є справжніми націями, та робили основну різницю між “нацією” а “народом”?» [5, с. 29].

Варто зауважити, що більшість істориків-державників, на відміну від С. Дністрянського, загалом розрізняли поняття «народ» і «нація». Однак у цьому контексті важливим є не заперечення самого термінологічного розмежування (такого заперечення у Дністрянського, на наш погляд, немає), а критика політико-правової ієрархізації понять. Ідеться про наукове заперечення істориком хибної логіки, за якої статус «нації» фактично привласнюється так званими «історичними народами», тоді як інші спільноти штучно позбавляються повноцінної національної суб'єктності. Натомість у Дністрянського сама етнічна спільність групи людей уже виступає достатньою підставою для легітимації її права на національне самовизначення та власну державність.

Історики правничого напрямку державницької наукової школи доводили культурну європейськість українців через дослідження розвитку державно-правових інституцій. Наприклад, Л. Окіншевич зазначає: «...український народ проходив властиві іншим європейським народам ступені розвитку. В організаційному розвитку це був шлях від родини до родів (про це окремо згадує літописець, кажучи, що слов'яни на Україні жили “своїми родами”), мабуть

через задружну організацію (сліди якої збереглися довго в пізніші століття). В 8–9 ст. був уже досягнутий перехід до племінних об'єднань, при чому племена полян, деревлян, уличів, тиверців і т. д. в 9–10 ст. мали свою державну організацію» [21, с. 165]. Окіншевич описує історичний поступ праукраїнців за європейським історичним сценарієм, яке в наступні десятиліття було деталізоване прибічниками ранньосередньовічної теорії етногенезу, зокрема Л. Залізняка [7].

Окремої уваги заслуговує проведена дослідником паралель між західноєвропейською та руською елітами: «...як лицар у феодалній Західній Європі, маючи в своєму ленному володінні права імунітету від державної влади, сам ставав щодо залежного від нього населення півдержавним чинником, так і український дружинник, пізніше боярин, також грав роль такого півдержавного чинника, маючи часто і своє окреме військо (боярські стяги), і свої фінансові права та ін.» [21, с. 167].

Отже, апологія багатовимірної історико-культурної європейськості українців постає як один із базових компонентів державницької наукової парадигми. Вона функціонує на одному рівні з такими засадничими положеннями державництва, як ідея органічного націєтворення, визнання визначальної ролі відповідальних еліт у політичному розвитку, пріоритет територіального патріотизму над вузьким етноцентричним трактуванням нації, а також заперечення анархічних моделей бездержавності як історично деструктивних.

Висновки. Представники державницького напрямку історіографії (насамперед В. Липинський, С. Томашівський, Б. Крупницький, В. Кучабський, І. Крип'якевич, Л. Окіншевич, С. Дністрянський) розглядали європейську історико-культурну ідентичність українців як таку, що підтверджується конкретними формами політичної, правової та культурної організації, зафіксованими в різні хронологічні періоди. Важливу роль у формуванні окциденталізму істориків-державників I половини ХХ ст. відіграли державницько-прозахідні ідеї Михайла Грушевського, зокрема його трактування Київської держави як політичного і культурного центру Східної Європи, обґрунтування історичних зв'язків України із західноєвропейським світом.

Окциденталізм державницької школи виступав не просто інструментом декларативного само позиціонування: на ньому базувалася цілеспрямована наукова стратегія міжнародної легітимації українського історичного процесу. Через діяльність чотирьох наукових течій (концепційної, позитивістської, сучасної історії та історико-правничої) було забезпечено системне обґрунтування відповідності історичного досвіду українства європейським культурно-історичним, правовим і політичним моделям.

Історико-культурна європейськість українців аргументувалася державниками насамперед на основі глибинної історичної спорідненості націй: від доведення ідентичності державно-правових інституцій (Л. Окіншевич, С. Дністрянський) до верифікації

військово-культурних зв'язків із західним світом у різні історичні епохи (В. Липинський, І. Крип'якевич, С. Томашівський). Концепційне протиставлення питомиї європейськості українців «номадській» азійськості та ізоляціонізму Москви дозволило історикам державницького напрямку інтегрувати національний досвід у загальноєвропейський наратив як типологічно співмірний і рівноправний. Таким чином, окцидентальна орієнтація стала методологічним підґрунтям для утвердження тягlosti українського державотворення та його невід'ємності від західної цивілізаційної традиції.

Пропозиції. Перспективи подальших досліджень окциденталізму державницької школи українознавства пов'язані насамперед із необхідністю системного компаративного аналізу концептів історико-культурної європейськості українців у доробку представників цієї школи впродовж 1920–1990-х років. Перспективним видається також зіставлення окцидентальних візій українських державників із тогочасними європейськими консервативними історичними школами, зокрема польською краківською школою, з метою виявлення типологічних збігів і відмінностей у трактуванні ролі національних еліт та правової спадкоємності.

Важливим напрямом наукових пошуків залишається порівняльне вивчення методологічних особливостей обґрунтування європейської історико-культурної ідентичності українців у межах чотирьох основних течій державницької історіографії (концепційної, позитивістської, історії сучасності та історико-правничої). Такі студії сприятимуть глибшому розумінню еволюції окцидентальної парадигми в українській історіографії ХХ століття та її прикладного значення для протидії сучасним псевдоісторичним наративам.

1. Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір. Київ: ФОП Брехуненко Н.А., 2022. 312 с.
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 т. Т. 1: До початку XI віка. Київ: Наукова думка, 1991. 648 с.
4. Грушевський М.С. На порозі нової України: гадки і мрії. *Твори: У 50 т. Т. 4. Кн. I: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 — квітень 1918)»*. Львів: Світ, 2007. С. 225–267.
5. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Т. 1. 1923. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12002/file.pdf>
6. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. Б. м.: Наклад і друк партійної друкарні Української партії соціалістів-революціонерів, 1915. 116 с.
7. Залізняк Л. Етногенез українців та їхніх сусідів з позиції сучасної етнології. *Наукові записки НаУК-МА*. Т. 2: Культура. 1997. С. 52–60.
8. Калуцький С.С. Формування історичних поглядів В. Липинського та його співпраця з М. Грушевським. *Археологія & фортифікація України : збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції* / відп. ред. О.О. Заремба. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2016. С. 14–18.
9. Костомаров М. Дві руські народності. Ляйпціг: Українська накладня, 1923. 111 с.
10. Костомаров М. Закон Божий (Книга буття українського народу). Київ: Либідь, 1991. 40 с.
11. Крип'якевич І. Історія української культури. 1937. URL: <http://litopys.org.ua/krypcul/krcult.htm>
12. Крупницький Б. Україна між Заходом і Сходом [1956 рік]. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/783-ukrainamizhzhakhomomiskhomom1957.html>
13. Крупницький Б. Федералізм на сході Європи (роздумування з приводу праці Г.Ф. Ранка «Росія, державна єдність і національні своєрідності»). Париж: Видання Першої Української Друкарні у Франції, 1956. 36 с.
14. Куций І. Засади європоцентризму в українській історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 2, ч. 2. С. 125–132.
15. Куций І. Образи Сходу та Заходу в українській історіографії: між реальним та уявним простором. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск*. 2019. С. 94–108.
16. Кучабський В. Січові стрільці. Їх історія і характер: нарис. Львів: Накладом Івана Квасниці: з друкарні «Діла», 1920. 45 с.
17. Липинський В.К. З нагоди ювілею (Лист Вячеслава Липинського). До Видавничої Спілки і Редакції «Діла» у Львові (1928). URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_\(газета\)/1928/10/3_нагоди_ювілею](https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_(газета)/1928/10/3_нагоди_ювілею)
18. Липинський В.К. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму (1919–1926). URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>
19. Липинський В.К. Хам і Яфет: з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів : Поступ, 1928. 30 с.
20. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2-х томах. Т. 2. Київ: Основи, 1994. 573 с.
21. Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1987. 223 с.
22. Пеленський Я. В'ячеслав Липинський – засновник державної школи в Українській історіографії. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 139–141.
23. Пеленський Я. Українська державна школа. *Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право* / Д. Дорошенко. Київ: Українознавство, 1996. 290 с.
24. Протосавицька Л.С. Місце та роль держави і права у науковій спадщині С. Дністрянського. *Право, людина і довкілля*. 2019. Вип. 10. № 4. С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2019.04.002>

25. Томашівський С.Т. Галичина: політично-історичний нарис з приводу світової війни. Вид. 2 (1915). URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/19710-tomashivskiy-s-galichina-politichno-istorichniy-nariz-z-privodu-svitovoyi-viyni/>
26. Ясь О. Циклічні візії історії в рецепції Льва Окіншевича. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2011. Вип. 21. С. 22–43.
27. Braudel F. A History of Civilizations. New York: Penguin Books, 1995. 640 p.
28. Braudel F. Civilization and Capitalism, 15th–18th Century. Vol. III: The Perspective of the World. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1992. 704 p.
29. Ferguson N. Civilization: The West and the Rest. New York: Penguin Press, 2011. 432 p.
30. Macaulay T.B. The History of England from the Accession of James II. Vol. 1 (Chapters I–V). Philadelphia: Porter & Coates, 1849. URL: <https://www.gutenberg.org/files/1468/1468-h/1468-h.htm>
31. Slobodianiuk S. The concept of Occidentalism by Dmytro Dontsov as a methodological basis for analysing the contemporary Russia–Ukraine war. *Faces of War*. 2025. № 2. Pp. 33–46. DOI: <https://doi.org/10.18778/3071-7779.2025.2.03>

References

1. Hyrych I. (2022). *Viacheslav Lypynskiy: khliborob i zhovnir* [Vyacheslav Lypynskiy: A Farmer and a Soldier]. Kyiv: FOP Brekhunenko N.A. (in Ukrainian).
2. Hrytsak Ya. (1996). *Narysy istorii Ukrainy: formuvannya modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st.* [Essays on the History of Ukraine: The Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th–20th Centuries]. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).
3. Hrushevskiy M.S. (1991). *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t. T. 1: Do pochatku XI vika* [History of Ukraine-Rus': in 11 vols. Vol. 1: Up to the Beginning of the 11th Century]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
4. Hrushevskiy M.S. (2007). *Na porozhi novoi Ukrainy: hadky i mrii* [On the Threshold of a New Ukraine: Thoughts and Dreams]. In: *Tvory: u 50 t.* Vol. 4. T. 1. Lviv: Svit. Pp. 225–267. (in Ukrainian).
5. Dnistrianskyi S. (1923). *Zahalna nauka prava i polityky* [General Science of Law and Politics], Vol. 1. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12002/file.pdf> (in Ukrainian).
6. Drahomanov M. (1915). *Lysty na Naddnipriansku Ukrainu* [Letters to Dnieper Ukraine]. N. p.: Naklad i druk partiinoi drukarni Ukrainkoi partii sotsialistiv-revoliutsioneriv (in Ukrainian).
7. Zaluzniak L. (1997). *Etnohenez ukrainsiv ta yikhnikh susidiv z pozytsii suchasnoi etnologii* [Ethnogenesis of Ukrainians and Their Neighbours from the Perspective of Modern Ethnology]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Vol. 2. Pp. 52–60 (in Ukrainian).
8. Kalutskiy S.S. (2016). *Formuvannya istorychnykh pohliadiv V. Lypynskoho ta yoho spivpratsia z M. Hrushevskym* [Formation of V. Lypynskiy's Historical Views and His Cooperation with M. Hrushevskiy]. In: *Arkheologia & fortyfikatsiia Ukrainy*. Kamianets-Podilskiy: PP Buinytskyi O.A. Pp. 14–18. (in Ukrainian).
9. Kostomarov M. (1923). *Dvi ruski narodnosti* [Two Ruthenian Nationalities]. Leipzig: Ukrainka nakladnia (in Ukrainian).
10. Kostomarov M. (1991). *Zakon Bozhyi (Knyha buttia ukrainskoho narodu)* [God's Law (The Book of the Genesis of the Ukrainian People)]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
11. Krypiakevych I. (1937). *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian Culture]. <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult.htm> (in Ukrainian).
12. Krupnytskyi, B. (1956). *Ukraina mizh Zakhodom i Skhodom* [Ukraine between West and East]. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/783-ukrainamizhzhakhodomiskhodom1957.html> (in Ukrainian).
13. Krupnytskyi B. (1956). *Federalizm na skhodi Yevropy (rozdumuvannia z pryvodu pratsi H.F. Ranka "Rosii, derzhavna yednist i natsionalni svoieridnosti")* [Federalism in Eastern Europe (Reflections on H. F. Ranke's "Russia: State Unity and National Characteristics")]. Paris: Persha Ukrainska Drukarnia u Frantsii (in Ukrainian).
14. Kutsyi I. (2018). *Zasady yevropotsentryzmu v ukrainskii istoriografii druhoi polovyny XIX — pochatku XX st.* [Principles of Eurocentrism in Ukrainian Historiography of the Second Half of the 19th — Early 20th Century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriia*. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 2(2), 125–132 (in Ukrainian).
15. Kutsyi I. (2019). *Obrazy Skhodu ta Zakhodu v ukrainskii istoriografii: mizh realnym ta uiavnym prostorom* [Representations of the East and the West in Ukrainian Historiography: Between Real and Imaginary Space]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Istorychna. Special Issue*. Pp. 94–108 (in Ukrainian).
16. Kuchabskyi V. (1920). *Sichovi striltsi. Yikh istoriia i kharakter: narys* [The Sich Riflemen: Their History and Character: An Essay]. Lviv: Naklad Ivana Kvasnytsi (in Ukrainian).
17. Lypynskiy V. (1928). *Z nahody yuvileiu (Lyst Viacheslava Lypynskoho)* [On the Occasion of the Jubilee (Letter by Vyacheslav Lypynskiy)]. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_\(газета\)/1928/10/3_нагоди_ювілею](https://uk.wikisource.org/wiki/Діло_(газета)/1928/10/3_нагоди_ювілею) (in Ukrainian).
18. Lypynskiy V.K. (1919–1926). *Lysty do bratv-khliborobiv: pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* [Letters to the Brotherhood of Farmers: On the Idea and Organisation of Ukrainian Monarchism]. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf> (in Ukrainian).
19. Lypynskiy V.K. (1928). *Kham i Yafet* [Ham and Japheth]. Lviv: Postup (in Ukrainian).
20. Lysiak-Rudnytskyi I. (1994). *Istorychni ese: u 2 t.* [Historical Essays: in 2 vols.]. Vol. 2. Kyiv: Osnovy (in Ukrainian).

21. Okinshevych L. (1987). *Vstup do nauky pro pravo i derzhavu* [Introduction to the Science of Law and the State]. Munich: Ukrainian Free University (in Ukrainian).
22. Pelenskiy Ya. (1992). *Viacheslav Lypynskiy — zasnovnyk derzhavnoi shkoly v ukrainskii istoriografii* [Vyacheslav Lypynskiy as the founder of the statehood school in Ukrainian historiography]. *Ukrainskiy istorichnyi zhurnal*. №2. Pp. 139–141 (in Ukrainian).
23. Pelenskiy Ya. (1996). *Ukrainska derzhavna shkola. Ohliad ukrainskoi istoriografii* [The Ukrainian Statehood School: A Review of Ukrainian Historiography]. Kyiv: Ukrainoznavstvo (in Ukrainian).
24. Protosavitska L.S. (2019). *Mistse ta rol derzhavy i prava u naukovi spadshchyni S. Dnistrianskoho* [The Place and Role of State and Law in the Scholarly Legacy of S. Dnistrianskiy]. *Pravo, liudyna i dovkillia*. №10(4). Pp. 13–19. URL: <https://doi.org/10.31548/law2019.04.002> (in Ukrainian).
25. Tomashivskiy S.T. (1915). *Halychyna: politychno-istorichnyi narys z pryvodu svitovoi viiny* [Galicia: A Political and Historical Essay on the Occasion of the World War]. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/19710-tomashivskiy-s-galichina-politichno-istorichnyi-narys-z-pryvodu-svitovoyi-viyni/> (in Ukrainian).
26. Yas O. (2011). *Tsyklichni vizii istorii v retseptsii Lva Okinshevycha* [Cyclical Visions of History in the Reception of Lev Okinshevych]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. №21. Pp. 22–43 (in Ukrainian).
27. Braudel F. (1995). *A history of civilizations*. New York: Penguin Books.
28. Braudel F. (1992). *Civilization and capitalism, 15th–18th century* (Vol. 3, The perspective of the world). Berkeley & Los Angeles, CA: University of California Press.
29. Ferguson N. (2011). *Civilization: The West and the Rest*. New York, NY: Penguin Press.
30. Macaulay T.B. (1849). *The History of England from the Accession of James II*. Vol. 1 (Chapters I–V). Philadelphia: Porter & Coates. URL: <https://www.gutenberg.org/files/1468/1468-h/1468-h.htm>
31. Slobodianiuk S. (2025). The concept of Occidentalism by Dmytro Dontsov as a methodological basis for analysing the contemporary Russia–Ukraine war. *Faces of War*. №2. Pp. 33–46. URL: <https://doi.org/10.18778/3071-7779.2025.2.03>

Отримано редакцією журналу / Received: 01.05.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 17.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.16>
УДК 82.09/821.161(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Людмила СОРОЧУК
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства
КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0003-0478-356X
Email: LVS1166@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ЖИТТЯ І СВОБОДИ У ВОЄННОМУ ЩОДЕННИКУ ВАЛЕРІЇ СУБОТІНОЇ «ПОЛОН»: ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті в контексті мілітарної літератури досліджено художньо-документальну специфіку відображення трансформації ціннісних орієнтирів життя й свободи за книгою В. Суботіної «Полон». Відомо, що після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році значно активізувалися військові журналісти, медійники, письменники, комбатанти, висвітлюючи події на фронті й фіксуючи злочини країни-агресора. Описане авторами стало новим поштовхом для створення сильних і правдивих прозових та поетичних творів різних жанрів мілітарної літератури. Прикладом є книги Валерії Суботіної (позивний Нава) «Азовсталь. Сталева пресслужба» (2024 рік) та «Полон» (2024 рік), де описуються не тільки військові події, а й подається авторське бачення осмислення концепту Життя, як найвищої людської цінності і концепту Свободи, як повноцінного життя з правом на усвідомлений вибір. В основу літературного твору «Полон» покладено реальні факти із життя військовослужбовиці Валерії Суботіної.

На матеріалі автобіографічних записів військової журналістки Валерії Суботіної проаналізовано динаміку й трансформацію фундаментальних категорій людського буття – Життя та Свободи. Адже, пере-

буваючи на військовій службі в полку «Азов» й переживши нелюдські випробування тривалого утримування в російському полоні, жінка знаходить порятунком в осмисленні цінності життя й здобуття своєї вільності.

З'ясовано, що воєнний щоденник «Полон» поєднує в собі сукупність відповідності описаної інформації реальним, пережитим фактам із життя авторки, документальні дані та високий рівень емоційно-естетичного узагальнення, властивий художній літературі.

Доведено, що цінність Життя і Свободи у тексті В. Суботіної переосмислюється через призму жертовності, пам'яті про загиблих побратимів як «живий» голос про українських воїнів-захисників, які не вижили або досі перебувають у російській неволі.

Акцентується увага на тому, що книга «Полон» розширює уявлення про жанрову природу військового щоденника, у якому авторка розповідає про важкий пережитий час в полоні, свої думки, емоції крізь призму власного сприйняття та специфіку осмислення воєнної травми тих людей, які пережили випробування в неволі.

У статті наголошується на вагомості фіксації військовими журналістами історичних подій теперішньої російсько-української війни, описі героїчних та трагічних розповідей фронтового життя українських воїнів в контексті жанрового розмаїття мілітарної літератури.

Ключові слова: мілітарна література, концепт свободи, цінність людського життя, російський полон, людська гідність, стійкість, пам'ять про війну.

Liudmyla SOROCHUK

Ph.D. in Philology,

Senior Research Associate of the Research Institute of Ukrainian Studies,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

TRANSFORMATION OF VALUES OF LIFE AND FREEDOM IN THE WAR DIARY OF VALERIA SUBOTINA "CAPTION": AN ARTISTIC-DOCUMENTARY ASPECT

Abstract. The article, in the context of military literature, explores the artistic and documentary specificity of reflecting the transformation of the value orientations of life and freedom in the book by V. Subotina "Captive". It is known that after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine in 2022, military journalists, media workers, writers, and combatants became significantly more active, covering events at the front and recording the crimes of the aggressor country. What the authors described became a new impetus for the creation of strong and truthful prose and poetic works of various genres of military literature. An example is the books by Valeria Subotina (call sign Nava) "Azovstal. Steel Press Service" (2024) and "Captivity" (2024), which describe not only military events, but also present the author's vision of understanding the concept of Life as the highest human value and the concept of Freedom as a full life with the right to conscious choice. The literary work "Captivity" is based on real facts from the life of servicewoman Valeria Subotina.

Based on the autobiographical notes of military journalist Valeria Subotina, the dynamics and transformation of the fundamental categories of human existence – Life and Freedom – are analyzed. After all, while serving in the military in the "Azov" regiment and having survived the inhuman trials of long-term captivity in Russian captivity, the woman finds salvation in understanding the value of life and gaining her dignity.

It has been found that the war diary "Captivity" combines a set of information correspondence to real, experienced facts from the author's life, documentary data and a high level of emotional and aesthetic generalization, inherent in fiction.

It has been proven that the value of Life and Freedom in the text of V. Subotina is reinterpreted through the prism of sacrifice, memory of fallen comrades, as a "living" voice about Ukrainian soldiers-defenders who did not survive or are still in Russian captivity.

Attention is drawn to the fact that the book "Captivity" expands the idea of the genre nature of the war diary, in which the author talks about the difficult time she experienced in captivity, her thoughts, and emotions through the prism of her own perception and the specifics of understanding the war trauma of those people who survived the ordeal of captivity.

The article emphasizes the importance of military journalists' recording of historical events of the current Russian-Ukrainian war, the description of heroic and tragic stories of the front-line life of Ukrainian soldiers in the context of the genre diversity of military literature.

Keywords: military literature, concept of freedom, value of human life, Russian captivity, human dignity, resilience, memory of war.

Постановка проблеми. Сучасна повномасштабна російсько-українська війна, розпочата РФ, стала трагедією для мільйонів українців. Це мас-

штабні руйнування, великий біль втрати житла, а ще страшніше – вбивства людей та знущання й катування українських військовослужбовців у російському

полоні. Ворог нищить цілі міста, породжує пустку і горе, але українські воїни-захисники у складних умовах ведення війни героїчно виборюють нашу незалежність і свободу. Завдяки героїзму Сил оборони України та підтримці і допомозі волонтерів та небайдужих громадян українська нація продовжує протистояння окупантам на всіх фронтах, показуючи мужність та єдність у боротьбі з російською агресією.

Актуальність вивчення зазначеної теми спричинена реакцією на виклики сучасного світу, обставинами, що склалися з розпочатою ще в 2014 році російсько-українською війною, в контексті сучасної мілітарної літератури, як спосіб осмислення травми війни, фіксації свідчень очевидців героїчних і трагічних подій війни та опису реалій фронтових буднів українських оборонців. В умовах кардинальних змін, пов'язаних із війною, протягом останнього десятиліття в українському суспільстві значно зросла потреба в осмисленні героїзму українських воїнів, рефлексії над колективною травмою та збереження національної пам'яті. Художня і ветеранська література допомагає українським громадянам зрозуміти реалії фронту, а військовим, читаючи тексти, знаходити підтримку і покращення емоційного стану, а інколи – переосмислення власного досвіду та знаходження рішень. Стає очевидним фактом, що література й мистецтво загалом є важливими інструментами усвідомлення й розуміння історичних подій теперішньої російсько-української війни, значення бойового досвіду воїнів-захисників, трансформації, а отже зміни концепції цінностей Життя і Свободи. Тому постала потреба нових досліджень та аналізу текстів сучасної мілітарної літератури (воєнопольових романів, поезії, документалістики, оповідань, щоденників та есеїв про пережите на фронті тощо), що важливо для висвітлення правдивої інформації про історичні події, відновлення національної ідентичності, формування культури пам'яті про полеглих захисників і захисниць та утвердження поваги до їхнього подвигу задля Свободи.

Відомо, що сучасна українська література про війну виконує не лише інформаційно-аналітичну функцію, а й фіксує воєнні злочини ворога та описує свідчення людей, які формують достовірну історію сучасної російсько-української війни. Особливе місце в цьому дискурсі посідає автобіографічна проза, що описує досвід перебування у ворожому полоні. Прикладом є книга Валерії Суботіної «Полон» (із серії «Воєнні щоденники») і є безпосереднім свідченням самої авторки про перебування в російському полі, що спонукає замислитися над природою насильства щодо українських військовополонених, а також з якими негативними наслідками війни зіткнуться українські громадяни.

Аналіз наукових публікацій. Глибокий аналіз як російсько-української війни, так і суті «гібридних воєн», їх специфіки і наслідків, а також перспектив України у геополітиці є предметом наукового дослідження В. Горбуліна, В. Бадрака І. «Над прірвою. 200 днів російської війни» [1].

У контексті нашого дослідження за основу взято автобіографічний твір «Полон» Валерії Суботіної, позивний Нава [12]. Також ґрунтовною і цікавою є її книжка «Азовсталь. Сталева пресслужба» [14], де розповідається про службу Нави в складі пресслужби полку «Азов» та оборону Маріуполя. Авторка у своїх воєнних щоденниках розкриває проблему трагізму і болю від людських втрат, а також акцентує увагу на людяності й психологічному стані людини в екстремальних умовах. Також спираємося на напрацювання воєнних журналістів та авторів-очевидців подій збройного конфлікту.

Наразі, літературних творів на тему російсько-української війни надруковано досить багато. Видання української мілітарної літератури різних жанрів активізувалось із початком повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України. Варто зауважити, що переважають щоденникові записи, документалістика, спогади чи розповіді військових письменників про фронтове життя (з власного досвіду), так звана ветеранська література. Героїчні і трагічні події збройного конфлікту на Сході України, починаючи з 2014 року, описуються у спогадах та записаних інтерв'ю військовослужбовців, опублікованих у книзі «Усна історія російсько-української війни (2014–2018 роки)» [15]. Це видання, в якому розкриваються обставини виникнення батальйонів «Донбас», «Айдар», полку «Азов» та інших бойових підрозділів. Потужним є воєнний щоденник «Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика» [4], в якому зібрані тексти журналістів, які вважали своїм обов'язком розповідати українському суспільству й усьому світові про реалії війни і жакливі злочини російських окупантів. Через призму особистого досвіду розповідається про війну та силу побратимства у книзі «Позивний для Йова» Олександра Михеда [8]. Одна зі знакових книг-мемуарів Романа Зінченка «Іловайський щоденник», який був надрукований у 2017 році. Автор – доброволець батальйону «Донбас-1» – описує у хронологічному порядку військові події під містом Іловайськ, і вихід наших військ із бойових позицій. Автор ділиться своїми враженнями про перебіг трагічних подій «іловайського котла», що сталися в серпні 2014 р.

Дослідниця воєнної літератури Ганна Скоріна рекомендує цілий ряд видань сучасної української мілітарної літератури. Наприклад, книжка Олександра Вдовиченка «72. Записки комбата», яка насичена динамічними описами військових подій; «Фронтний щоденник. Окопні історії» Дмитра Степаненка, а також книжка Руслана Борта «Стандарти хотівших в НАТО». Про повномасштабне вторгнення розлого подано в книгах «Котик, Півник, Шафка» Олександра Михеда, «77 днів лютого» (збірка репортажів від видання Reporters), «Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення» Дар'ї Бури і Євгенії Подобної та «Мандрівка до потойбіччя. Маріуполь» Євгенія Шишацького та інш.

Досвід написання щоденника про війну продемонстрував С. Жадан і привернув до нього увагу не лише українських читачів, а й іноземців. У німецькому видавництві Suhrkamp Verlag письменник опублікував книгу-щоденник «Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg» («Небо над Харковом: Новини про переживання війни»). Щоденник складається із записів письменника перших шести місяців повномасштабного вторгнення [2]. Варто згадати відвертий і щирий автобіографічний роман ветерана Валерія Маркуса «Сліди на дорозі», де автор показує війну без прикрас, де бойові дії переплітаються з особистими роздумами. Книга «Облога Маріуполя» Євгена Малолетки як зворушлива хроніка оборони Маріуполя, спогади захисників та свідчення очевидця, який пройшли через важкі випробування війни. Автор ділиться особистим і фіксує воєнні злочини ворога, розповідає про сміливих українців, про силу духу і біль втрати близьких [7]. Фіксація подій російсько-української війни, подання героїчних і трагічних наративів про життя українських воїнів широко розкриваються у книзі Євгена Луняка «Фронтіві оповідання з Донбасу» [6]. Як фаховий історик і військовий із досвідом він дуже виважено і ґрунтовно описує реальні події на фронті та пережите з особистого життя військовослужбовця.

Метою дослідження є окреслення художньо-естетичних та ціннісних критеріїв концептів «Життя» та «Свобода» у військовій прозі Валерії Суботіної (Нави), з'ясувати специфіку їхнього взаємозв'язку та роль у формуванні авторської картини світу письменниці, описаних у воєнному щоденнику «Полон».

Виклад основного матеріалу. Мілітарна література, особливо військова журналістика, стали актуальними і надзвичайно на часі після анексії Криму РФ в 2014 році та збройної агресії країни-агресорки проти України. Розпочата війна, повномасштабне вторгнення в лютому 2022 року консолідували українську націю до бойового протистояння російським окупантам і вибудували потребу у документуванні й фіксації історичних подій, пов'язаних із протистоянням російським окупантам. Історики, письменники, культурні діячі, журналісти, військові медики, які стали на захист рідної землі, почали активно записувати розповіді, свідчення, інтерв'ю про війну тих, хто перебував під окупацією, мешканців прифронтових територій і, звісно, очевидців бойових дій – військовослужбовців ЗСУ. Тема боротьби українських захисників і захисниць за волю й державну незалежність, героїзм наших воїнів надихають на нові дослідження істориків, соціологів, політологів. Письменники й журналісти почали писати про людей війни й фіксувати факти, пов'язані з бойовими діями. На сторінках їхніх книг – прославляння героїзму і патріотизму українських воїнів у боротьбі з ворогом, трагічні моменти на бойових позиціях, діяльність волонтерів і військових медиків, благодійна допомога ЗСУ небайдужих людей, виживання українських громадян у екстремальних умовах, збереження спогадів та вшанування пам'яті про Героїв [10].

Необхідно наголосити, що сучасна військова журналістика має вагоме значення для інформування про події на передовій, про роботу ЗСУ, волонтерів, і військових медиків, про надану допомогу від європейських партнерів тощо, не тільки українське суспільство, а й світову спільноту. До видань на військову тематику додаються розповіді та щоденники журналістів, волонтерів, медиків та військових, тобто реальних свідків перебігу війни. Безумовно така різножанрова література про війну об'єдналася у так звану комбатантську літературу, що активно наповнюється новими текстами й стає органічною частиною загального літературного процесу сучасної України.

Про значення й особливості розвитку сучасної української літератури, індивідуально-авторські стилі пише Микола Жулинський у науковій праці «Нація. Культура. Література». Він говорить: «Базується, формується і розвивається індивідуально-авторський стиль на відображенні в свідомості автора чи в системі образів реальної дійсності, на реагуванні митця на цю реальність, яка виражається найчастіше в метафоричному «зазиранні» в глибини цієї реальності» [3, с. 554].

Показовим є те, що мілітарна література виконує мотиваційну функцію, зберігає історичну пам'ять, допомагає глибше переосмислити людські цінності, що визначають сенс вільного життя. Адаже, читаючи текст про боротьбу українських воїнів із ворогом, читач дізнається не тільки про хроніку подій, тут формується образ героя-захисника. Тому слово стає інструментом підняття сили духу та патріотизму. *«Сучасна російсько-українська війна спонукала до глибоких соціокультурних змін в Україні, які помітно впливають на умови, спосіб життя й характер мислення переважної більшості українських громадян, формуючи національну ідентичність й ціннісні орієнтири людини»* [11, с. 131].

Про сенс життя й людські цінності йдеться і в комбатантській збірці оповідань Євгена Луняка. Прикладом є оповідання «Військова мудрість Тітарчука», де подаються основні, але дуже яскраві й ключові моменти життя бойового побратима Іванича, його усвідомлення сенсу життя й пошук русійної сили людини й прагнення до усвідомленої мети, навіть в умовах страшної війни. *«Коли розмова торкалася військової тематики, він (Іванич) ставав дуже серйозним і виголошував сентенції, що глибоко закарбувалися в моїй душі. Слова Тітарчука – Ворог має бути мертвим. Якщо його не уб'єш ти – він уб'є тебе; Військове завдання має бути виконане за будь-яку ціну; Ти маєш бути готовим до смерті своїх товаришів і до своєї власної смерті; Найвищою цінністю є людське життя; Найголовнішими людьми в житті є діти; Справжній друг – це унікальна особистість в житті кожного»*, – пише Є. Луняк [6, с. 131].

Яскравим прикладом у сучасному українському дискурсі є документально-мемуарна проза військовослужбовиці, кандидатки наук Валерії Суботіної. Її

праці «Азовсталь. Сталева пресслужба» та «Полон» слугують емпіричним матеріалом для фіксації.

Валерія (Нава) Суботіна – відома українська військовослужбовиця (майор Національної гвардії України), поетка та кандидатка наук із соціальних комунікацій, до російсько-української війни працювала викладачкою в Маріупольському державному університеті. Вона екстремно Донецького прикордонного загону, парамедик, воєнна журналістка. Валерія Суботіна була в складі пресслужби полку «Азов» й активно долучалася до захисту міста Маріуполь. 86 днів українські воїни, серед них Нава, тримали оборону на території заводу «Азовсталь» проти російських окупантів. Військовим і цивільним людям в облозі не вистачало їжі, бракувало води й медикаментів. Українські воїни мужньо захищалися й виконували наказ – не здавати позицію. Суботіна пройшла оборону Маріуполя, пережила трагічну втрату чоловіка та жорстокий російський полон.

У травні 2022 року Валерія разом із іншими «азовцями» потрапила у російський полон. Перші місяці вона перебувала в Оленівці, де були масові вбивства, адже тоді загинуло понад 50 українських полонених. Згодом Наву перевели у в'язницю на територію РФ, де вона зазнавала численних знущань та допитів. У полоні Валерія провела майже 11 місяців. В Україну повернулася у квітні 2023 року. Свою історію вона описала у книзі «Полон», яку згодом переклали англійською мовою. Часто згадувала під час публічних зустрічей із журналістами, побратимами, чи просто зі знайомими про нелюдське ставлення росіян до полонених. Вона говорила, що всі жінки-військові, котрі перебували в полоні, переживали знущання, як фізичне, так і моральне. Зокрема – примусове роздягання перед ворогом. Це було бажання ворога принизити, зламати українських полонених, особливо жінок.

Під час боїв за Маріуполь у 2022 році Валерія активно працювала в пресслужбі, повідомляла на своїй фейсбук-сторінці про те, що відбувається на Азовсталі, у яких умовах працюють медики. 5 травня 2022 року вона одружилася зі своїм коханим – прикордонником Андрієм Суботіним, але, на превеликий жаль, через 3 дні Андрій загинув. Невдовзі, 17 травня 2022 року, під час виходу українських військових з «Азовсталі» Валерія потрапила до полону. Мужній захисниці судилося бути в неволі майже рік. Валерія Суботіна пережила знущання з боку ворога, жорстокі умови утримування, погане харчування й постійний контроль. Випробування неволею себе і своїх побратимів та посестер Суботіна (Нава) описала у своїх книгах. Зауважимо, що Президент України Володимир Зеленський у травні 2022 року нагородив військовослужбовицю Валерію Карпиленко-Суботіну медаллю «За військову службу Україні». Валерія Суботіна була однією зі 100 українських військових, яких Україна повернула з полону 10 квітня 2023 року [14]. Після звільнення з російського полону Валерія Суботіна багато розповідає про перебування в неволі, багато пише про людей, з якими розділяла

тягар війни, й «піднімає» питання про звільнення/обмін «азовців». Разом із побратимами влаштувала акції у підтримку українських полонених, які досі перебувають у неволі в РФ. Важливою стала робоча поїздка Нави до Женевы, де у представництві ООН мала численні зустрічі й піднімала питання про порушення Росією прав людини, скоєння воєнних злочинів проти людяності під час війни проти України. *«Говорила максимально відверто. Так, як не можу говорити з близькими. Бо не хочу все це згадувати, але маю – заради тих, хто досі в полоні»,* – заявила Нава [5]. Валерія Нава виділяє Свободу, як найвищу цінність. Через нелюдські умови полону Валерія показує, що свобода – це не просто відсутність кайданів, а можливість бути собою, дихати, говорити українською та діяти згідно з совістю. Полон описується як загроза людській гідності. *Життя* сприймається як найвища цінність людини. Авторка описує досвід перебування в оточеному Маріуполі та підземеллях «Азовсталі», де життя знецінювалося ворогом, але набувало найвищої ціни для захисників Маріуполя.

Висновки. Отже, у автобіографічному щоденнику «Полон» Валерія Суботіна описує перебування у російському полоні в Оленівці, оповідаючи про незламність духу і біль втрати побратимів, щоб світ знав ціну Життя і Свободи. Це книжка про боротьбу за пам'ять про тих, хто боровся, і тих, кого забрала війна. Крізь призму власних пережитих випробувань і страждань у полоні авторка осмислює Життя і Свободу як найвищі людські цінності.

Переживши важкі реалії життя в неволі, журналістка описує фізичні й моральні знущання над людьми російськими окупантами, зберігаючи людську гідність щоб надалі розповісти про жахи війни і неволі у своїй книжці «Полон». У в'язниці життя знецінювалося ворогом, але набувало найвищої ваги для українських захисників. У тексті цінність Життя і Свободи для українських полонених проявляється крізь призму жертвності, пам'яті про загиблих побратимів, як «живий» голос про героїзм і стійкість воїнів-захисників та їх прагнення до свободи.

Важливим є те, що Валерія Суботіна, перебуваючи в полоні, не втрачала надії на вільне життя й будувала мрії на майбутнє. У скрутних умовах російського полону Нава вистояла, вижила й стала свідком воєнних злочинів країни-агресора. Літературна творчість військової журналістки наразі є відлунням пережитого в неволі, зберігаючи й поширюючи інформацію про події у час війни. Авторка зауважує: *«Я, як і колись на «Азовсталі», найкраще можу писати тексти. І зараз в мене є така можливість – писати, говорити... Сподіваюся, що буду почута не лише я, а й всі ті, хто зараз говорить не має можливості. Полонені, що мовчать там, в російських тюрмах. Я так хотіла, перебуваючи там, щоб хтось говорив за мене»* [12, с. 253].

1. Горбулін В., Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Брайт Букс, 2022. 360 с.

2. Жадан Сергій. Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg («Небо над Харковом: Новини про переживання війни»). Щоденник. URL: <https://gwaramedia.com/u-nimechchini-nadrukuvali-shhodennik-vijni-sergiya-zhadana/>
3. Жулинський М. Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри. Київ: Наукова думка, 2010. 560 с.
4. Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика/ передм. О. Наливайка; упоряд. М. Сорока. 2-ге вид. Харків: Фоліо, 2022. 446 с.
5. Копитко Василина. Втратила чоловіка в Маріуполі й пережила полон. Чим зараз живе «Сталева Нава». URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/kohannya-azovstali-de-zaraz-nava-ka-vtratila-1728649941.html>
6. Луняк Є. Фронтіві оповідання з Донбасу. Київ: Горобець, 2025. 164 с.
7. Малолетка Є. Облога Маріуполя. Київ: Ukraines, 2026. 216 с.
8. Михед Олександр. Позивний для Йова. Хроніки вторгнення. Київ: Видав. Старого Лева, 2023. 344 с.
9. Скориніна Ганна. Воєнна література – тепер це і є укрсучліт. URL: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/>
10. Сорочук Людмила. Наративи про героїчні та трагічні події широкомасштабного вторгнення Росії в Україну у книзі «Фронтіві оповідання з Донбасу» Євгена Луняка. *Українознавство*. Випуск 4(95). 2025. С. 85–93. URL: <https://journal.ndiu.org.ua/article/view/347345>
DOI: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.4\(97\).2025.347345](https://doi.org/10.17721/2413-7065.4(97).2025.347345)
11. Сорочук Людмила. «Ой, у лузі червона калина»: від стрілецької пісні до символу непоборності української нації під час російської мілітарної агресії. *Українознавчий альманах*. Випуск 36. Київ: «Міленіум», 2025. С. 128–133. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/585>; DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.16>
12. Суботіна В.А. Полон. Валерія «Нава» Суботіна. Харків: Фоліо, 2024. 254 с.
13. Суботіна В.А. Азовсталь. Сталева пресслужба. Харків: Фоліо, 2024. 253 с.
14. Троян В. Валерія Карпиленко-Суботіна стала пресофіцеркою бригадної групи «Азов». URL: <https://imi.org.ua/news/valeriya-karpylenko-subotina-stala-presofitserkoyu-bryhadnoyi-grupy-azovu-i65042>
15. Усна історія російсько-української війни (2014-2018 роки)/ за ред. В.В. Морозко. Випуск 4. Київ: К.І.С., 2018. 384 с.
2. Zhadan S. Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg (Sky over Kharkiv: News about Surviving the War). *Diary*. URL: <https://gwaramedia.com/u-nimechchini-nadrukuvali-shhodennik-vijni-sergiya-zhadana/> (in Deu.).
3. Zhulynskiy M. (2010). *Natsiya. Kul'tura. Literatura: nats.-kul't. mify ta ideyno-estet. poshuky ukr. l-ry* [Nation. Culture. Literature: National and Cultural Myths and Ideological and Aesthetic Searches in Ukrainian Literature]. Kyiv. 560 p. (in Ukr.).
4. *Zhurnalisty na viyni. Dokumental'ni doslidzhennya, khronikal'nyy litopys, analityka* [Journalists at War. Documentary Research, Chronicle, Analytics]. Soroka M., compiled by (2022). 2nd ed. Kharkiv. 446 p. (in Ukr.).
5. Kopytko V. *Vtratyla cholovika v Mariupoli y perezhyla polon. Chym zaraz zhyve «Staleva Nava* [She lost her husband in Mariupol and survived captivity. How does "Steel Nava" live now]. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/kohannya-azovstali-de-zaraz-nava-ka-vtratila-1728649941.html> (in Ukr.).
6. Luniak Ye. (2025). *Frontovi opovidannya z Donbasu* [Frontline Stories from Donbas]. Kyiv: Horobets'. 164 p. (in Ukr.).
7. Maloletka E. (2026). *Obloha Mariupolya* [The Siege of Mariupol]. Kyiv: Ukraines. 216 p. (in Ukr.).
8. Mykhed O. (2023). *Pozyvnyy dlya Yova. Khroniky vtorhnennya* [Call Sign for Job. Chronicles of the Invasion]. Kyiv. 344 p. (in Ukr.).
9. Skorynina H. *Voyenna literatura – teper tse i ye ukrsuchlit* [Military Literature – Now it is Ukrainian Literature]. URL: <https://chytomo.com/voienna-literatura-teper-tse-i-ie-ukrsuchlit/> (in Ukr.).
10. Sorochuk L. (2025). *Naratyvy pro heroyichni ta trahichni podiyi shyrokomasshtabnoho vtorhnennya Rosiyi v Ukrayinu u knyzi «Frontovi opovidannya z Donbasu» Yevhena Lunyaka* [Narratives about the heroic and tragic events of Russia's large-scale invasion of Ukraine in the book «Frontline Stories from Donbas» by Yevhen Lunyak]. *Ukrainoznavstvo*. Issue 4(95). Pp. 85–93. (in Ukr.).
11. Sorochuk L. (2025). «Ой, у лузі червона калина»: від стрілецької пісні до символу непоборності української нації під час російської мілітарної агресії. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Issue 36. Pp. 128–133. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/585> (in Ukr.).
12. Subotina V. (2024). *Polon. Valeria "Nava" Subotina* [Prisoner. Valeria "Nava" Subotina]. Kharkiv: Folio. 254 p. (in Ukr.).
13. Subotina V. (2024). *Azovstal'. Staleva pressluzhba Azovstal* [Steel Press Service]. Kharkiv: Folio. 253 p. (in Ukr.).
14. Troyan V. *Valeriya Karpylenko-Subotina stala presofitserkoyu bryhadnoyi hrupy «Azov»* [Valeria Karpilenko-Subotina became the presiding officer of

References

1. Horbulin V., Badrak V. (2022). *Nad privoyu. 200 dnyv rosiys'koyi viyny* [On the Abyss 200 Days of Russian War]. Kyiv. 360 p. (in Ukr.).

the Azov brigade group]. URL:
<https://imi.org.ua/news/valeriya-karpylenko-subotina-stala-presofitserkoyu-brygadnoyi-grupy-azovu-i65042>
(in Ukr.).

15. Morozko V. ed. (2018). *Usna istoriya rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny (2014-2018 roky)* [Oral History of the Russian-Ukrainian War (2014–2018)]. Kyiv. Issue 4. 384 p. (in Ukr.).

Отримано редакцією журналу/ Received: 29.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.17>

УДК 141.7:305-055.1:115:355.01(477)¹³

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Юлія СТРЕБКОВА

кандидат філософських наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0001-9941-0330

Email: julia.v.strebkova@gmail.com

Ірина КРАВЧЕНКО

старший викладач,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0002-2582-444X

Email: kpi.fsp.kia@gmail.com

МАСКУЛІННІСТЬ У ТЕМПОРАЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТІВ STEM-ГАЛУЗЕЙ

Анотація. У статті досліджено трансформацію конструктів маскулінності в часи російсько-української війни крізь призму візуальних метафор. Для дослідження була використана проєктивна малюноква методика «Сучасна українська людина», що є адаптованою для навчального процесу модифікацією тесту «Намалюй людину» (Draw-a-Person, DAP). Описано особливості застосування методики та процедури дослідження. Предметом дослідження виступали зображення на малюнках студентів STEM-галузей КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Були проаналізовані студентські роботи двох періодів: п'ять років після початку російсько-української війни та три роки після повномасштабного російського вторгнення. У першому періоді (2014-2019 роки) студенти виконували малюнки «від руки» в аудиторіях. У 2025-2026 роках було зафіксоване застосування генеративного штучного інтелекту. Як ілюстрації наводяться малюнки студентів інженерних спеціальностей бакалаврського рівня підготовки, які давали усну згоду на використання своїх робіт у дослідженнях.

Виокремлення чоловічих образів відбувалось із врахуванням соціально-культурного контексту, але без гендерної поляризації. Екзистенційний аналіз робіт першого періоду засвідчив популярність символів козацької звитяги. На малюнках другого періоду зафіксовано стійку семантичну асоціацію: «сучасна українська людина» – «війна» та ознаки темпорального шоку війни.

Відмічено, що досліджені образи містили елементи кібермаскулінності, зокрема важливою є поява на малюнках 2025-2026 років «реабілітаційної кіборгізації» – зображень чоловіків із протезами кінцівок як нової реальності війни.

Підтверджено, що застосування малюнкових методик може бути використано для розвитку креативності майбутніх інженерів. Зроблено висновок, що проєктивні малюнкові методики потребують концептуального перегляду у зв'язку із поширенням образів, згенерованих штучним інтелектом.

Ключові слова: гендерні репрезентації, сучасна українська людина, інженерна освіта, реабілітаційна кіборгізація, візуальні метафори, малюнкові методики.

¹³ Код УДК та проєкт перекладу анотації англійською створені за допомогою Large language model Google Gemini 3 Flash (<https://gemini.google.com/>)

Julia STREBKOVA

*Ph.D. in philosophy, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Iryna KRAVCHENKO

*Senior Lecturer
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

MASCULINITY IN THE TEMPORALITY OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: EXPLORING STEM STUDENTS' PERCEPTIONS

Abstract. *The article examines the transformation of masculinity constructs during the russian-Ukrainian war through the lens of visual metaphors. The study utilizes the "Modern Ukrainian Person" projective drawing technique, an adaptation of the Draw-a-Person (DAP) test modified for the educational process. The author describes the specific application of this methodology and the research procedures. The study focuses on visual representations within drawings created by STEM students at the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute.*

Student works from two distinct periods were analyzed: five years following the start of the russian-Ukrainian war (2014–2019) and three years after the full-scale russian invasion (2025–2026). During the first period, students produced hand-drawn works in a classroom setting. In the 2025–2026 period, the use of generative artificial intelligence was observed and recorded. The illustrations included in the article are drawings by undergraduate engineering students who provided oral consent for the use of their work in this research.

The identification of male images was conducted within a socio-cultural framework while avoiding gender polarization. Existential analysis of the first-period works revealed a high prevalence of symbols related to Cossack valor. In contrast, drawings from the second period demonstrated a stable semantic association between the "modern Ukrainian person" and "war," alongside manifestations of the temporal shock caused by the war.

Notably, the studied images incorporated elements of cyber-masculinity; specifically, the 2025–2026 drawings featured the emergence of "rehabilitative cyborgization"—the depiction of men with prosthetic limbs as a new reality of the war.

The findings confirm that drawing techniques can effectively foster creativity among future engineers. The study concludes that projective drawing methodologies require conceptual re-evaluation due to the widespread proliferation of AI-generated imagery.

Keywords: *gender representations, the modern Ukrainian person, engineering education, rehabilitative cyborgization, visual metaphors, drawing-based methods.*

Постановка проблеми. Конструкт маскулінності, а саме конструювання чоловічих образів та типи їх репрезентацій у глянцевих журналах, рекламі та освітніх матеріалах перебуває у фокусі гендерних досліджень, починаючи з середини ХХ століття. У тогочасних роботах європейських авторок і вітчизняних дослідниць фіксується розгортання кризи маскулінності. У сучасних українознавчих студіях і гендерній теорії відмічається пов'язане з війною посилення гендерних диспозицій. Під час війни чоловіки відіграють гендерну роль захисника, що закріплено у законодавстві України. Мобілізація, контрактна служба, робота рекрутингових центрів та волонтерських організацій під час воєнного стану відображається у медіа та соціальній рекламі і візуалізується, як правило, через образи воїнів та захисників.

Станом на 2026 рік в Україні активно обговорюється можливість перегляду умов відстрочки для українських чоловіків, зокрема тих, хто навчається у інженерних спеціальностях. Студенти STEM-галузей – майбутня інтелектуальна еліта, їх фахова підготовка є запорукою прогресу, зокрема у інженерних галузях, що важливі для розвитку оборонно-

промислового комплексу (ОПК). Окрім того, на інженерних спеціальностях зберігається значна гендерна диспропорція, що своєю чергою загострює проблеми технологічного майбутнього України.

Сучасні проекти ЄС спрямовані на виявлення мотиваційних чинників залучення молоді до освіти у STEM-галузях. Разом із тим стереотипи науки, техніки та технологій часто пов'язані з образами гегемонної маскулінності і можуть супроводжуватись негативним ставленням до юнаків, які поринули у науковий пошук [15]. Отже, дослідження маскулінності в уявленнях студентів інженерних спеціальностей є актуальним із практичної та теоретичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Трансформація гендерних ролей під впливом війни та героїчна маскулінність ставала предметом досліджень О. Забужко, В. Бабенко, С. Павличко, Т. Марценюк, Н. Суровцевої, Т. Бурейчак, О. Петренко, І. Волосевич, О. Прочуханової, О. Стрельник та ін. Загалом у роботах українських авторок можна спостерігати певну динаміку: від критики «токсичної маскулінності» і досліджень гегемонної маскулінності,

втіленої в образі «справжнього чоловіка», який є успішним, здатним заробляти гроші та вирішувати різні питання, до особливостей конструювання маскулінностей українських військових [1; 3; 7; 11].

Теоретичні засади досліджень маскуліності у соціальній психології часто ґрунтуються на роботах другої половини минулого століття. У тогочасних дослідженнях (F. Cutter, S. Granick, L.J. Smith, M. Paludi, C.H. Swensen, K.R. Newton) часто використовувались проєктивні методики, зокрема «Малюнок людини» (Draw-A-Person Test). Аналіз малюнків використовувався для ідентифікації статевих ролей та інтерпретації зображень і базувався на поєднанні концепції К. Махвер та опитувальника С. Бем. Здебільшого психологи цього періоду підтримували бінарність гендерної моделі та полярність фемінності і маскуліності. За таких підходів будь-яке відхилення від побутуючих уявлень про маскуліність розглядалось як порушення – девіація. Дослідження здебільшого зосереджувались на ідентичності і сексуальній диференціації та наразі втратили свою актуальність із ряду причин, провідною серед яких є відмова сучасних гендерних досліджень від бінарної опозиції фемінності та маскуліності. Тож ми ж спробували розглянути чоловічі образи, уникаючи гендерної полярності.

Дослідження уявлень про маскуліність серед студентів, які здобувають інженерну освіту, тісно пов'язане з культурним конструктом техномаскулінності. С. Хакер, С. Кокберн, Ф. Брей, Д. Вайцман та ін. досліджують зв'язок між чоловічою ідентичністю та володінням технологіями (інженерія, комп'ютери, інструменти тощо). Також у цифрову добу важливими є праці, що розглядають явище кібермаскулінності, а саме: відеоігри, хакерську культуру та трансформацію тіла в образах мережі Інтернет С. Орм, Д. Белл, Д. Гаравей, Н. Йер та ін.

Разом із тим дослідники стереотипних образів за допомогою малюнкових проєктивних методик, зокрема тесту «Намалюй вченого» (The Draw-a-Scientist Test, DAST), дійшли висновку, що образ вченого залишається «суворо маскулінним», а проєктивні малюнкові методики є продуктивним засобом діагностування світогляду дорослих (D.W. Chambers, S. Losh, R. Wilke, M. Pop).

Отже, **метою дослідження** є соціально-філософський аналіз образів маскуліності в уявленнях українського студентства STEM-спеціальностей із використанням проєктивної малюнкової методики.

Опис і особливості застосування методики та процедури дослідження. У КПІ ім. Ігоря Сікорського методики, що належать до arts-based methods (drawing), тривалий час застосовувались для навчального процесу та філософського консультування [9; 10]. За аналогією до тесту Draw-A-Ethnic-Group, що використовувався для виявлення прихованого расизму і ксенофобії та раніше згаданого Draw-A-Scientist Test, нами використовувалась адаптована проєктивна малюнкова методика «Сучасна

українська людина» модифікація Draw-a-Person (DAP).

На практичних заняттях із гуманітарних дисциплін пропонувалось намалювати сучасну українську людину. Процедура тестування передбачала часовий ліміт (не більше 15 хвилин). Зазначалось, що художні здібності, якість та формат малюнка не будуть оцінені: всі отримають однакову кількість балів (максимальний бал за практичне заняття), незалежно від того, чи будуть студенти презентувати свої роботи для обговорення, чи ні. Також студенти були поінформовані, що малюнки будуть використані для подальших досліджень. Після отримання усної згоди, викладачі запитували, чи розкривати авторство студентів. Близько третини опитаних не хотіли, щоб їх авторство було висвітлено. Отже, всі презентовані роботи у дослідженні подаються після вилучення ознак, що вказують на авторство. Якщо згоду на оприлюднення роботи не було отримано, то робота враховувалась у кількості робіт, але не аналізувалась.

Зауважимо, що точні значення кількісних показників не були метою даного дослідження, а значна частина робіт першого періоду (2014-2019) була втрачена. Також точна об'єктивна кількісна оцінка неможлива ще й тому, що виокремлення чоловічих образів та саме поняття маскуліності пов'язано з тим, що С. Кеслер (S. Kessler), В. Маккенна (Wendy McKenna), Р. Бренон (R. Brannon) та Р. Коннелл (R.M. Connell) називали «неминучим процесом соціальної атрибуції» [4; 14], який, на нашу думку, є сутнісно суб'єктивним. Інтерпретація суб'єктивна апіорі, оскільки передбачається певне співпоглядання, враження, алюзії та асоціації. Має місце скоріше філософське мистецтво інтерпретації як засіб практичної філософії [12]. Соціально-культурний контекст при цьому виступає рамкою для розуміння візуальних образів. В українознавстві соціально-історичне дослідження було докладно описане у хрестоматійній роботі А. Бичко та І. Бичка «Феномен української інтелігенції: спроба екзистенційного дослідження» [2]. Отже, найбільш релевантною для теоретичної частини нашого дослідження української людини можна вважати методику екзистенційного аналізу візуальних образів.

Виклад основного матеріалу. Проведене нами дослідження базувалось на тому, що процес відображення є однією із форм вираження та реалізації матеріальної єдності світу через відтворення об'єктивної реальності у свідомості людини [5]. Японські науковці Т. Като і Т. Іто (T. Kato, T. Ito) пропонують використовувати інтерактивне мистецтвотворення як потенційний простір для гри та вільного самопізнання студентів STEM-спеціальностей [17]. Як було зазначено, дослідження на основі проєктивних малюнкових методик було нами започатковано ще 2011 року і проводилось під час викладання соціогуманітарних дисциплін для різних спеціальностей [9]. У даному дослідженні роботи студентів, що були виконані після російського нападу на Україну, але до

повномасштабного вторгнення (2014-2019 років), порівнювались із роботами студентів 2025-2026 років. Роботи першого періоду були виконані студентами механіко-машинобудівного інституту аудиторно. У 2025-2026 роках дослідження проводилось при викладанні філософських дисциплін для інженерних спеціальностей у форматі Zoom-конференцій. Вправа виконувалась під час вивчення тем: «Українська філософія: традиції та сучасність» та «Специфіка людського буття».

Варто зауважити, що у 2026 році під час дистанційного навчання студенти активно використовували генеративний штучний інтелект. При цьому, здебільшого, згенеровані за допомогою штучного інтелекту (ШІ) зображення стилізувались під малюнки «від руки» (Sketch/Pencil Drawing). Ті ж зі студентів, хто демонстрували малюнки від руки перед камерою у Zoom, також використовували ШІ для генерування ідей, які потім перемальовували. Водночас студенти зауважували, що витратили на написання промптів стільки ж часу, як і ті, хто малював сам. Разом із тим це підтверджує думку, що arts-based практики у викладанні філософських дисциплін певним чином стимулюють винахідливість та креативність, що важливо для майбутніх інженерів. Зазначимо, що наразі надійних автоматизованих способів перевірки на (не)використання генеративного ШІ у надісланих зображеннях немає.

У соціально-філософських дослідженнях підкреслюється важливість семантичних асоціацій та візуальних ментальних образів різних соціальних груп: науковців, студентів, представників етнічних меншин, військових та ветеранів [18]. У дослідженні Л. Голдштайн та С. Світмен (L. Goldstein, S. Sweetman) 2026 року образ традиційного вченого на малюнках передається через: лабораторний халат, захисні окуляри, хімія [16]. Хоча образ вченого чи науковця, описаний у тих дослідженнях, зустрічався на наших малюнках всього декілька разів, деякі атрибути та символи науки і освіти, як то книги, комп'ютери чи планетарна модель атома – присутні. Значно більше їх у першому періоді, проте атрибути та символи науки поступаються за кількістю на малюнках цього періоду гаджетам та побутовим речам. Важливим, на нашу думку, є те, що у студентів, які вивчали «Філософські основи наукового пізнання» у 2025/2026 навчальному році, образ вченого зустрічається так саме зрідка і поступається зображенням військових.

На проаналізованих малюнках має місце певна техномаскулінність. Графіки, шестерні, фрези, коліщатка та ін. подекуди зображені поруч з людськими фігурами. У обох періодах приблизно однакова кількість (1-2% робіт) зображали сучасну українську людину не антропоморфною: кола, діаграми, схеми тощо. У першому періоді було дві роботи, що зображали на малюнку могилу та надгробок. У 2026 році були роботи, що зображали сучасну українську людину в образі янгола та фенікса – символи безсмертя та відродження.

Зрідка образи були частково антропоморфними, наприклад голова замінена на монітор чи телевізор. Така кіборгізація була більш характерна для першого періоду. Найпоширенішим гаджетом у обох періодах є смартфон. У роботах другого періоду уточнюється через написи біля людських фігур важливість використання ШІ.

Важливим символом сучасної війни є свого роду реабілітаційна кіборгізація. У другому періоді на малюнках значна кількість зображень чоловіків із різноманітними штучними пристроями, що замінюють втрачені частини тіла (протезами). «Механічне серце» було зображене на двох малюнках. Серце як символ, зокрема розбите серце, значно частіше зустрічається у образах другого періоду.

Образи українців 2025-2026 років оточені вибухами, ракетами, БПЛА, повітряною тривоگو (гучномовці). Також чоловіки зображуються у сховищі з термосами, свічками, тьмяним освітленням. Генератори з'явилися лише на малюнках другого періоду і не пов'язані з техномаскулінністю у її класичному розумінні.

На малюнках 2014-2019 років одяг та оголеність зустрічається доволі часто у контексті козацтва і може бути пов'язана з історією козака Гаврилюка під час Революції Гідності. Разом із тим візуальні маркери секс-символу, що формують уявлення про образ «ідеального військового»

Одяг на малюнках першого періоду також має козацьку стилістику, хоча козацькі шаровари за кількістю поступають сучасному чоловічому одягу. Чоловіки часто одягнені у вишиванки. На малюнках першого періоду зрідка у чоловіків зустрічаються головні убори за типом капелюха Збруцького ідола (можливим є певний фалічний символізм). На зображеннях другого періоду, після повномасштабного вторгнення у одязі домінує військова форма, зрідка на голові – шолом.

Концептуальні асоціації проявляються через частоту вживань. У більшості робіт обох періодів присутня національна символіка, найчастіше прапор (іноді виділений кольором), герб – тризуб; рідше зображені

булава, шабля. На малюнках 2014-2019 років важливим атрибутом є чуб (оселедець). Вуса зустрічаються зрідка. Значно частіше чоловіки другого періоду зображені з бородами, що, на нашу думку, пов'язано як із образом чоловіка-захисника, так і з модою на чоловічий догляд за обличчям та маркетинговими кампаніями барбершопів. Проте, популярного нині світового тренду луксмаксингу (looksmaxxing) немає.

Відзначимо, що на малюнках першого періоду часто зустрічається алкоголь та пляшки, склянки, п'яні.

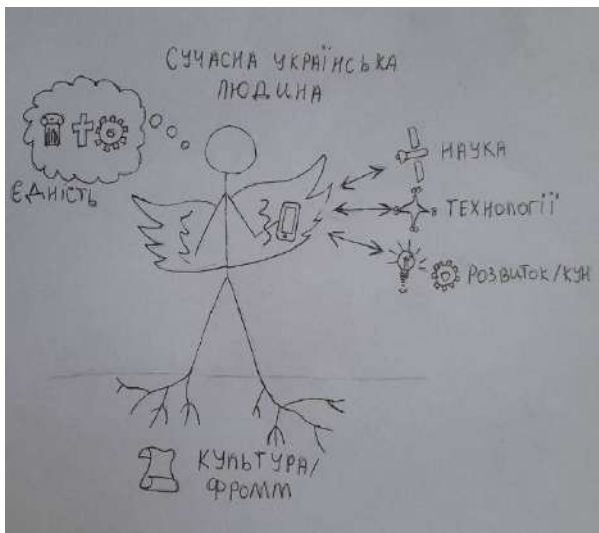
На малюнках 2025-2026 року таких майже нема, але трохи збільшилась кількість зображених чоловіків із цигарками.

Загалом малюнки першого періоду містять символіку картин народного малярства «Козак Мамай»: чуб, шабля, штоф.

Цікаво, що схожу подібність помітили організатори конкурсів дитячих малюнків воюючої України. На нашу думку, застосування малюнкових тестових методик може бути використано не лише для дослідження, а й для розвитку креативності майбутніх інженерів. Що важливо, оскільки всього 13% українських підлітків досягають найвищого рівня креативного мислення, тоді як 59% демонструє лише базовий рівень [6].

Дискусійним є твердження, що на малюнках дорослих волосся – ознака мужності (хоробрості, сили, зрілості), прагнення до неї; рідке волосся сорочка – недолік мужності; борода, вуса – ознаки потреби демонструвати мужність; тулуб – зосередження життєвих сил, кутастий або квадратний – мужність [8]. Такі елементи чоловічих образів можуть бути зумовлені стилем малюнка. Загалом же роботи обох періодів підтвердили прославляння військової доблесті, сили, героїзму, готовності до самопожертви українських чоловіків.

На малюнках другого періоду часто зустрічались розділені на дві частини образи чоловіків, іноді суто символічно, наприклад через зображення спортивного взуття та берців у одній парі. Як стало зрозумілим з обговорення та коментарів авторів (авторок), такі образи мали декілька інтерпретацій. Серед них можна виділити три основних:

- життя, розділене на «до» та «після» початку повномасштабної війни, чи якоїсь втрати, нею спричиненої;
- чоловік водночас перебуває у двох світах, наприклад, студент і волонтер;
- третє трактування стосується майбутнього: сьогодні він студент, а завтра – військовий; або навпаки: сьогодні військовий, а завтра – той, хто відновлює країну.

Висновки. Найпоширенішими є візуальні ментальні образи козаків, військових та студентів. У часи війни технократична маскуліність значно посту-

пається мілітарній. Для малюнків другого періоду характерне зображення життя чоловіків розділене на «до» та «після». Роботи містять ознаки темпорального шоку війни. На малюнках: зброя, дрони, військова форма. Після повномасштабного вторгнення в уявленнях студентів має місце реабілітаційна кіборгізація: поширені образи чоловіків із втратами кінцівок (найчастіше – ноги).

Національна символіка присутня на роботах обох періодів: прапор, тризуб, вишиванка. Для образів 2014–2019 років характерний символізм козацької звитяги, після повномасштабного вторгнення – символи незламності, безсмертя.

Проективні малюнкові методики доречно використовувати як для аналізу візуальних метафор, так і для розвитку креативності. На малюнках першого періоду є значна кількість символів відомих брендів, написів англійською. На малюнках 2025–2026 років такі майже відсутні, виняток – надписи GPT, AI.

Загалом підтвердилось, що студенти STEM-галузей схильні давати соціально очікувані відповіді у тестах. Малюнки «від руки» без доступу до інтернету є значно кращими для діагностування світоглядних установок та особистісно-ціннісного ставлення до дійсності. Разом із тим, проективні методики на кшталт «Малюнок людини» (Draw-A-Person Test) потребують концептуального перегляду у зв'язку зі значним поширенням образів, згенерованих ШІ.

1. Бабенко В. С. Формування стереотипного образу українського військового як «секс-символу» у висвітленні російсько-української війни в ЗМІ. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 1. Ч. 2. С. 160–167.
2. Бичко А., Бичко І. Феномен української інтелігенції: спроба екзистенційного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1(39). URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/450>
3. Гендерні стереотипи та виклики в Україні: аналіт. звіт / ГО «Інсайт», KVINFO. Київ, 2023. 58 с. URL: https://kvinfo.dk/wp-content/uploads/2023/02/Ukraine_Gender-Stereotypes_Insight_2023.pdf
4. Коннелл Р. На захист маскуліності. *Masculinities. Berkeley: University of California press*. 1995. Pp. 67–92. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/connell.htm>
5. Краснова Н.М. Філософські та психологопедагогічні підходи до проблеми світовідображення. *Педагогічні науки*. 2020. Випуск 92. С. 28–34. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4342/3839>
6. Креативне мислення: національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022. URL: <https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Nacjonalnyj-zvit-iz-kreatyvnoho-myslennya.pdf>

7. Марценюк Т. Захисники галактики: влада і криза в чоловічому світі. Київ: Комора, 2020. 256 с.
8. Махній М. Психомалюнкові методика у діагностично-корекційній роботі в системі інклюзивної освіти: інформаційно-методичний посібник. Чернівці: «Десна Поліграф», 2021. 128 с.
9. Стребкова Ю. Дослідження уявлень студентства про сучасну українську людину (ґендерні аспекти). *Українознавчий альманах*. Випуск 21. 2017. С. 92–98.
10. Стребкова Ю., Кравченко І. Проективна малюнка методика «Намалюй філософію» у дослідженні ціннісно-сміслової сфери. *Українознавчий альманах*. Випуск 36. 2025. С. 133–137.
11. Суровцева Н., Марценюк Т. «Чи можу я тебе обійняти?»: конструювання маскулінностей капеланів Збройних Сил України. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. Т. 8. 2025. С. 104–116.
12. Хамітов Н., Крилова С. Філософське мистецтво як практична філософія: фактор світоглядної стійкості й альтруїзму: метаантропологічний аналіз. *СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. № 2(24). 2024. С. 56–59.
13. Chambers D.W. Stereotypic Images of the Scientist: The Draw-a-Scientist Test. *Science Education*. 2025. URL: https://www.academia.edu/2377866/Stereotypic_Images_of_the_Scientist_The_Draw_a_Scientist_Test
14. Connell R.W. *Masculinities*. 2nd ed. Polity Press. 2005. 324 p.
15. Dahmen J., Thaler A. Image is everything! Is image everything?! About Perceived Images of Science, Engineering and Technology. *Proceedings of 37th Annual Conference of SEFI*. 2009. URL: <https://www.academia.edu/3194045/>
16. Goldstein L., Sweetman S. "The Draw-A-Woman Scientist Test: Exploring Schoolchildren's Perceptions of Women Scientists." *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 2026. DOI: <https://doi.org/10.1002/casp.70214>
17. Kato T., Ito T. Exploring play experience with Japanese science, technology, engineering, and mathematics undergraduates in interactive art making: A qualitative study. *The Arts in Psychotherapy*. 2024. Volume 90. URL: <https://doi.org/10.1016/j.aip.2024.102199>
18. Parrott S., Albright D.L., Eckhart N., Laha-Walsh K. Mental Representations of Military Veterans: The Pictures (and Words) In Our Heads. *Journal of Veterans Studies*. 2020. Volume: 6. Issue: 3. DOI: <https://doi.org/10.21061/jvs.v6i3.207>
19. Babenko V.S. (2023). *Formuvannia stereotipnogo obrazu ukrainskoho viiskovoho yak «seks-symvolu» u vysvitlenni rosiisko-ukrainskoi viiny v ZMI* [Formation of a stereotypical image of the Ukrainian military as a "sex symbol" in the coverage of the Russian-Ukrainian war in the media]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Vol. 34 (73), no. 1. Pp. 160–167. (in Ukrainian).
20. Bychko A., Bychko I. (2019). *Fenomen ukrainskoi intelihtentsii: sproba ekzystentsiinoho doslidzhennia* [The Phenomenon of the Ukrainian Intelligentsia: An Attempt at Existential Research]. *Psykholohiia i suspilstvo*, no. 1(39). URL: <https://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/450> (in Ukrainian).
21. *Henderni stereotypy ta vyklyky v Ukraini: analit. zvit* (2023) [Gender Stereotypes and Challenges in Ukraine: Analytical Report]. NGO «Insait», KVINFO. Kyiv. 58 p. URL: https://kvinfo.dk/wp-content/uploads/2023/02/Ukraine_Gender-Stereotypes_Insight_2023.pdf (in Ukrainian).
22. Connell R. (1995). *Na zakhyst maskulinnosti* [In Defence of Masculinity]. *Masculinities*. Berkley: University of California press. Pp. 67–92. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/connell.htm> (in Ukrainian)
23. Krasnova N.M. (2020). *Filosofski ta psykhologopedagogichni pidkhody do problemy svitovidbrazhennia* [Philosophical, Psychological and Pedagogical Approaches to the Problem of World Reflection]. *Pedahohichni nauky*. Issue 92. Pp. 28–34. URL: <https://ps.journal.kspu.edu.ua/index.php/ps/article/view/4342/3839> (in Ukrainian).
24. *Kreatyvne myslennia: natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2022* [Creative Thinking: National Report on the Results of the International Student Assessment Program PISA-2022]. (2024). Kyiv. URL: <https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Nacjonalnyj-zvit-iz-kreatyvno-myslennia.pdf> (in Ukrainian)
25. Martsenyuk T. (2020). *Zakhysnyky halaktyky: vlada i kryza v cholovichomu sviiti* [Defenders of the Galaxy: Power and Crisis in the Male World]. Kyiv: Komora. 256 p. (in Ukrainian).
26. Makhnii M. (2021). *Psykhomaliunkovi metodyky u diahnostychno-korektsiini roboti v systemi inkluzyvnoi osvity: informatsiino-metodychnyi posibnyk* [Psycho-drawing techniques in diagnostic and correctional work in the system of inclusive education: information and methodical manual]. Chernihiv: «Desna Polihraf». 128 p. (in Ukrainian).
27. Strebkova J. (2017). *Doslidzhennia uiaвлення studentstva pro suchasnu ukrainsku liudynu (henderni aspekty)* [Research of Student's Representations of a Modern Ukrainian Person (Gender Aspects)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Issue 21. Pp. 92–98. (in Ukrainian).
28. Strebkova J., Kravchenko I. (2025). *Proektyvna maliunkova metodyka «Namaliui filosofiiu» u doslidzhenni tsinnisno-smyslovoi sfery* [Projective Drawing Technique "Draw Philosophy" in the Study of Value-Meaning Sphere]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Issue 36. Pp. 133–137. (in Ukrainian).
29. Surovtseva N., Martsenyuk T. (2025). «*Chy mozhu ya tebe obiinyati?*»: *konstruiuvannia maskulinnosti*

References

1. Babenko V.S. (2023). *Formuvannia stereotipnogo obrazu ukrainskoho viiskovoho yak «seks-symvolu» u vysvitlenni rosiisko-ukrainskoi viiny v ZMI* [Formation of a stereotypical image of the Ukrainian military as a "sex symbol" in the coverage of the Russian-Ukrainian war in the media]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Vol. 34 (73), no. 1. Pp. 160–167. (in Ukrainian).

- kapelaniv Zbroinykh Syl Ukrainy* ["Can I hug you?": Constructing the Masculinities of Chaplains of the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologhiia*. Vol. 8. Pp. 104–116. (in Ukrainian).
12. Khamitov N., Krylova S. (2024). *Filosofske mystetstvo yak praktychna filozofia: faktor svitohliadnoi stiikosti i altruizmu: metaanropologichnyi analiz* [Philosophical Art as Practical Philosophy: A Factor of Worldview Resilience and Altruism: A Meta-Anthropological Analysis]. *SOFIA. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk*. № 2(24). Pp. 56–59. (in Ukrainian).
  13. Chambers D.W. (2025). 'Stereotypic Images of the Scientist: The Draw-a-Scientist Test'. *Science Education*. URL: https://www.academia.edu/2377866/Stereotypic_Images_of_the_Scientist_The_Draw_a_Scientist_Test
  14. Connell R.W. (2005). *Masculinities*. 2nd edn. Cambridge: Polity Press. 324 p.
  15. Dahmen J. and Thaler A. (2009). Image is everything! Is image everything?! About Perceived Images of Science, Engineering and Technology. *In Proceedings of 37th Annual Conference of SEFI*. URL: <https://www.academia.edu/3194045/>
  16. Goldstein L. and Sweetman S. (2026). 'The Draw-A-Woman Scientist Test: Exploring Schoolchildren's Perceptions of Women Scientists'. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. DOI: <https://doi.org/10.1002/casp.70214>
  17. Kato T. and Ito T. (2024). Exploring play experience with Japanese science, technology, engineering, and mathematics undergraduates in interactive art making: A qualitative study. *The Arts in Psychotherapy*. №90. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.aip.2024.102199>
  18. Parrott S., Albright D.L., Eckhart N. and Laha-Walsh K. (2020). Mental Representations of Military Veterans: The Pictures (and Words) In Our Heads. *Journal of Veterans Studies*. № 6(3). DOI: <https://doi.org/10.21061/jvs.v6i3.207>

Отримано редакцію журналу / Received: 01.05.26
Прорецензовано / Revised: 12.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 14.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.38.18>
УДК 316.4+ 355.01(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Тетяна ТАЛЬКО

кандидат філос. н., доцент кафедри філософії,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

ORCID iD: 0000-0001-5173-9540
Email: talkotm@ukr.net

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник НДІ
українознавства Київського національного університету імені Та-
раса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410,
Email: kagamliksvitlana@gmail.com

Дмитро ТОВМАШ

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський
національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4576-0703
Email: tovmash@knu.ua

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто символи, сенси та ідеї, які активно функціонують у сфері української громадянської релігії в умовах війни. Доведено, що символи і змісти, у яких знаходять відображення цінності свободи, справедливості, демократії, незалежності, української національної ідентичності тощо,

набуваючи сакрального виміру, є основою української громадянської релігії і безпосередньо впливають на формування ідентичності української молоді. Підкреслено, що українська громадянська релігія, сакралізуючи героїчні події минулого, не лише зберігає колективну пам'ять українського народу, але й конструює сьогодення, актуалізуючи героїзм минулих поколінь. Сакралізація воєнних подвигів, місць і подій, пов'язаних з героїчним минулим народу, нині тісно переплітається із сакралізацією образу і подвигу наших воїнів-захисників, які борються з рашизмом. Особливої актуальності в умовах війни набули символи опору та мужності. Втіленням волелюбності і воїнської доблесті є образ козака, з яким асоціюється нині образ воїна-захисника України. Також представлено 24 образи, виділені українськими медіа у якості символів боротьби за Незалежність, що зміцнюють віру українців у Перемогу.

У статті зауважено, що нині процес формування громадянської релігійності молоді часто відбувається завдяки соціальним мережам. Медіа називають цей феномен «громадянською релігією молоді у цифрову епоху», або ж новою «релігією» цифрової епохи.

У ході дослідження акцентовано увагу на переформатуванні уявлень про сутність війни: визначення її як справедливої колективна свідомість доповнює образом священної війни. Поняття священної війни, яке традиційно співвідноситься з релігійними війнами, в межах української громадянської релігії трансформується, набуваючи риси, які наближають його до поняття «тотальна війна». Підкреслено, що сакралізація етосу війни відображена у символіці громадянської релігії.

У висновках підкреслено, що закріплення героїчного протистояння народу рашистській агресії у сакральних символах і образах української громадянської релігії впливає на формування ідентичності та стійкості молодих українців в умовах війни.

Ключові слова: сакральні символи, етос війни, цінності, свобода, незалежність, справедливість, патріотизм, героїзм.

Tatiana TALKO

Ph.D., Associate Professor of the Department of Philosophy,
Faculty of Social Sciences and International Relations,
Oles Honchar Dnipro National University

Svitlana KAHAMLYK

Doctor of Historical Sciences, senior researcher,
leader researcher of the Scientific-Research Institute of Ukrainian
Studies of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Dmytro TOVMASH

Ph.D. in philosophical sciences, Associate Professor,
Associate Professor Department of Philosophy of the Humanities,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE INFLUENCE OF UKRAINIAN CIVIL RELIGION ON THE IDENTITY FORMATION OF YOUTH UNDER CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article examines symbols, meanings, and ideas that actively function within the sphere of Ukrainian civil religion during the war. It is demonstrated that symbols and meanings reflecting the values of freedom, justice, democracy, independence, and Ukrainian national identity, among others, acquire a sacred dimension. These elements form the foundation of Ukrainian civil religion and directly influence the identity formation of Ukrainian youth. The study emphasizes that Ukrainian civil religion, by sacralizing heroic events of the past, not only preserves the collective memory of the Ukrainian people but also constructs the present by actualizing the heroism of past generations.

The sacralization of military feats, places, and events associated with the nation's heroic history is currently closely intertwined with the sacralization of the image and deeds of our defenders fighting against Rashism. Symbols of resistance and courage have acquired particular relevance under wartime conditions. The image of the Cossack, now associated with the contemporary Ukrainian defender, serves as the embodiment of the love for freedom and martial prowess. Furthermore, the article presents 24 images identified by Ukrainian media as symbols of the struggle for Independence, which strengthen the faith of Ukrainians in Victory.

The article notes that the process of forming civil religiosity among youth often occurs through social networks. Media refer to this phenomenon as "youth civil religion in the digital age" or the new "religion" of the digital era. The study focuses on the reformatting of perceptions regarding the essence of war: the collective consciousness

supplements the definition of war as "just" with the image of a "sacred war." The concept of sacred war, traditionally associated with religious conflicts, is transformed within Ukrainian civil religion, acquiring features that align it with the concept of "total war." It is underlined that the sacralization of the ethos of war is reflected in the symbolism of civil religion.

The conclusions emphasize that the consolidation of the people's heroic resistance against Rashist aggression within the sacred symbols and images of Ukrainian civil religion influences the identity formation and resilience of young Ukrainians during the war.

Keywords: sacred symbols, ethos of war, values, freedom, independence, justice, patriotism, heroism.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена зростаючою значимістю громадянської релігії в українській культурі в умовах війни з росією. Символи і сенси громадянської релігії суттєво впливають на формування уявлень молоді про сакральне і його місце у житті. Підкреслимо, що у символах і сенсах, які функціонують у культурі, відображається сакральне і етичне підґрунтя існування будь-якої спільноти.

Сакралізація місць і подій, пов'язаних з героїчним минулим нашого народу, створення нових сакральних місць і символів, в яких знаходить відображення героїчне протистояння українського народу рашистській агресії, — все це суттєво впливає на здатність молодих українців протистояти викликам війни, сприяє формуванню поваги і емоційного захоплення образом героя-захисника, людини-титана і є важливою складовою вирішення проблеми збереження незалежності української держави і української нації. Сакралізуючи події минулого, громадянська релігія не лише зберігає колективну пам'ять спільноти, але й актуалізує її у сьогоденні.

Виявлення особливостей впливу символів, змістів і уявлень, які функціонують у межах громадянської релігії, на формування ідентичності української молоді в умовах війни стане перспективним у плані розуміння світоглядних трансформацій, які безпосередньо впливатимуть на майбутнє нашої спільноти.

Ступінь розробки теми свідчить, що у запропонованій інтерпретації тема не досліджувалась. В українській гуманітаристиці приділяється серйозна увага дослідженню сутності феномена громадянської релігії. Серед вітчизняних науковців, які першими почали аналізувати це явище слід назвати О. Гриценка, культуролога, який розкриваючи міфологічні аспекти національної ідеології, описав увесь комплекс громадянської релігії періоду формування української нації у XIX-XX століттях [4]. Зауважимо, що термін «громадянська релігія» автор вживав у лапках, очевидно, не надаючи йому остаточної легітимності. Інший український дослідник, Т. Зінкевич розглядав громадянську релігію як суспільно-культурний феномен, «у якому крізь призму своєрідної релігійної мови і специфічних практик обґрунтовується доконечність постановки і ствердження національної держави, що бере свій початок у потребі спільноти знаходити сакральне у трансцендентній одвічно-лінійній дії, яка вкорінена в історію територій» [6, с. 79]. Дослідник розвинув своє бачення цього феномену у статтях про початок і сутність громадянської релігії, застосувавши порівняльний

аналіз [5; 7; 8]. Філософсько-релігієзнавчий аналіз громадянської релігії в Україні у площині держава — релігійні інституції — громадянське суспільство, конкретизуючи свої висновки на прикладі Помаранчевої революції і Революції гідності, здійснила А. Слубська [19; 20; 21]. М. Паращевін розглядав громадянську релігію як пізнавальний конструкт та політичний інструмент [18]. Важливим у плані розвитку уявлень про громадянські релігії є доробок І. Богачевської [1] та А. Колодного [10; 11; 12]. Про формування в Україні Громадянської Церкви під час подій на Майдані розмірковували О. Горкуша та Л. Филипович, підкреслюючи, що Майдан став проявом плюральної громадянської релігії, яка намагалася об'єднувати різні конфесії, уникаючи конфліктів [2; 25].

Серед вітчизняних науковців, які досліджували ідеї Р. Белла про сутність феномену «громадянська релігія» [26; 27] та вказали на нагальність і важливість осягнення концепції американського теоретика у вітчизняному філософсько-релігієзнавчому дискурсі, особливе місце належить Л. Кондратику. Науковець підкреслював: «Концепція громадянської релігії американського вченого, набувши наукової та суспільної значущості, відповідно до такої парадигмальної фігури постмодерністської текстології як «смерть автора», почала саморух як самодостатня процедура смислопородження» [13, с. 9].

Аналітична робота врешті привела Л. Кондратика до спроби створити власну концепцію громадянської релігії, базуючись на доробку Р. Белла та українських реаліях. Зауважимо, що науковець то утверджувався у думці про необхідність визначення суспільно-духовного феномену, пов'язаного із сакралізацією певних подій громадянського життя, саме як релігійного, то сумнівався у доцільності надання цим подіям релігійного виміру. Врешті, Л. Кондратик розглянув українську громадянську релігію як окремий суспільно-духовний феномен і виділив її основні риси. Зокрема, до цих рис було віднесено такі особливості української громадянської релігії, як земна трансцендентність, відповідальність перед Богом, месіанізм, пророчий характер, орієнтацію на сакралізацію братерства, героїчних подвигів і свободи, подвижницький дух, жертвовність, любов до Батьківщини, орієнтацію на громадянську злагоду тощо [13].

Нині українські науковці, повертаючи заслугу введення цього поняття в культурний обіг Жан-Жаку Руссо, і зауважуючи, що нині його вживання пов'язане передусім із американським соціологом Р. Беллом, зазначають, що у випадку з цим феноменом ми маємо певний теоретичний парадокс, бо «називаємо щось релігією, але одночасно робимо натяки

ніби це щось релігією не є» [16, с. 156]. Важливим видається роз'яснення О. Кисельова про те, що громадянська релігія разом з політичною, є типом світської релігії. Ключову відмінність між цими типами науковець вбачає у їх ставленні до свободи. Цим шляхом поділу світських релігій на політичні та громадянські йде і С. Грабовський, зазначаючи, що такий поділ запроваджено після Другої світової війни, а домінуючим це уявлення стає з 1960-х. Науковець підкреслює, що політичні релігії характерні для тоталітарних чи схильних до тоталітаризму суспільств, а громадянські – для демократичних [3]. Дослідник також підкреслює, що у випадку із означеними феноменами ми маємо справу не з універсальними поняттями, а з чимось частковим, притаманним «лише євроатлантичному світу, і то не всьому» [3, с. 26].

Проаналізовані вище позиції українських науковців стали методологічним підґрунтям для подальшого аналізу.

Основна частина. Визначаючи сутність української громадянської релігії акцентуємо увагу на тому, що її слід розглядати як систему цінностей, символів і ритуалів, які об'єднують націю і перетворюють українську спільноту на громадянське суспільство. Вона не апелює до певної віри, хоча її основою, певним культурним горизонтом нині, як і раніше, виступає християнство. Цілком погоджуємося з твердженням А. Слубської, що громадянська релігія в Україні є виявом «демократії прямої дії», і не є тождною з жодною «з інституціоналізованих релігійних конфесій України, хоча не виникає без наявності розвиненого релігійного поля країни, вона виявляється вищою за конфесійні й міжрелігійні перепони та оперує загальнорелігійними цінностями (Бог, добро, справедливість, жертвність, покаєння, спокута) як універсальними домінантами людського життя, перевіряючи інституціоналізовані релігійні організації на відповідність завданню мобілізації суспільства та збереження національної державності» [20, с. 6].

Українська громадянська релігія, базуючись на традиційних символах нашої культури, створила свій символічно-образний світ. До традиційних сакральних символів України, які є підґрунтям громадянської релігії, відносяться давні знаки та обереги. Захищаючи від зла, вони втілюють зв'язок із предками, природою та духовністю, символізуючи родючість, зв'язок поколінь, неперервність життя. Основними серед традиційних сакральних символів нашої культури є Тризуб, знак влади та роду, а також знак Княжої Держави Володимира Великого, який сприймається нині як символ незламності, зв'язку поколінь та боротьби за волю; писанка як символ життя; вишитий рушник; Березина; сарга (знак сонця); калина та верба. Християнська сакральна символіка доповнює цей символічний ряд. Зауважимо, що українська громадянська релігія нині активно протистоїть російському православ'ю та його символічному втіленню, яке базується на ідеології «руського міра». Віра в незалежну, демократичну Українську державу та її майбутнє є основою української громадянської

релігії. Вона є тією силою, яка об'єднує українців у протистоянні рашистській агресії. Це спонукає визначати цей феномен як «релігію спротиву», «релігію перемоги та виживання».

Виступаючи об'єднуючою силою в часи війни, українська громадянська релігія сакралізує історичну пам'ять народу, національну ідею і європейський вибір. Крім священних для українців-патріотів державних символів (прапор, гімн, герб-Тризуб, Конституція), подій і свят (День Незалежності, Революція Гідності, Азовсталь, Чорнобаївка), національних святинь та місць поховань воїнів, полеглих у боях з російськими окупантами, ритуалів (хвилини мовчання, співання гімну, волонтерство, поширення мемів), історичних постатей минулого (Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко та ін.), а також героїв сучасності (Валерій Залужний, Кирило Буданов та ін.), вона базується на першоджерелах, які мають особливу значимість для розвитку духовності української спільноти і сприймаються як священні релігійні тексти. До таких текстів науковці відносять «Слово о полку Ігоревім», «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Повість минулих літ» Нестора Літописця, шевченків «Кобзар» та ін. [13, с. 77].

Особливого значення останнім часом набули символи опору та мужності. Серед них виділимо образ козака як символ захисника, що втілює ідеї волелюбності та воїнської доблесті. Він накладається на образ воїна-захисника проти рашистської навали. Цей образ-символ займає центральне місце у сучасному пантеоні української громадянської релігії. Також слід вказати на 24 символи, які українські медіа назвали символами боротьби за Незалежність, наголосивши, що вони підтримують віру українців у Перемогу. Це: байрактар, банка з помідорами, «добрий вечір, ми з України!»; привид Києва; паляниця і полуниця; «Червона калина»; півник і шафа з Бородянки; кицька Глорія; «Рускій военний корабль, іди...»; острів Зміїний; HIMARS; пес Патрон; український трактор; марки «Укрпошти»; бавовна; Чорнобаївка; «Я в калідорі»; рожева панамка; собачка в зеленій хустці; Хатіко з Макарова; соняшник та його насіння; «Як відьма скаже»; кримські «приліти»; ЗСУ – наші котики [22]. Науковці підкреслюють, що етос війни змінює ціннісно-смісловий універсум традиційної української культури, відносячи до його основних рис героїзм і самопожертву, налаштованість на захист свободи і справедливості, демократії і незалежності [23, с. 154].

Розглядаючи питання про вплив української громадянської релігії на формування ідентичності нашої молоді в часи війни слід зупинитися на основних функціях громадянських релігій. Науковці наголошують, що громадянська релігія як трансцендентальна універсальна релігія консолідує націю, легітимізує її культурні цінності; сакралізує історичну пам'ять; формує релігійний націоналізм; демократизує віру; виконує інтеграційну роль у суспільстві [16, с. 165 —168]. Вказуючи на профетичну функцію громадянської релігії, зауважують, що вона «може

бути критичним голосом, що закликає суспільство відповідати своїм вищим ідеалам», уподібнюючись у цьому пророкам, «які критикували суспільство з погляду моралі» [16, с. 168]. Дослідники акцентують увагу і на негативних моментах, до яких може призвести надмірна сакралізація нації, породжуючи радикальні настрої серед молоді і створюючи можливості для маніпулювання нею з боку радикально налаштованих політичних груп. Також можливе виникнення конфліктних ситуацій з батьками у сім'ях, де преважують традиційні релігійні погляди. Світська релігія, підтипом якої є громадянська, сприяє формуванню особистісної ідентичності за допомогою світських, а не релігійних, засобів. Виступаючи альтернативою традиційним релігіям, громадянська релігія забезпечує базову потребу людини у вірі. Дуже часто молодь сприймає настанови та цінності громадянської релігії поверхово, не усвідомлюючи всієї глибини сенсів, які в ній закладені.

Формування ідентичності молоді людини відбувається під впливом колективної ідентичності через вивчення історії свого народу, участь у ритуалах вшанування героїв, національні свята тощо. Сакралізація історії та звичаї пращурів створює відчуття залученості, дотику до величного минулого народу і породжує закономірну гордість за свою державу. При цьому події минулого сприймаються як сакральні, визначаючи моральні орієнтири молоді людини. Повага до історії держави та державних символів формує почуття єдності із співгромадянами. Так відбувається соціалізація молоді та спрямованість на активну участь у громадському житті. Сформована громадянська позиція часто спонукає молодь до виявлення своєї активності на волонтерських засадах. Підкреслимо, що саме завдяки світській вірі виникає емоційний зв'язок з державою, морально-етичне спрямування думок та дій, що стають підґрунтям громадянського служіння народові. Під впливом моральних настанов у молодіжному середовищі виникає спротив порушенням суспільних норм, засудженню корупції, осуду зради національних інтересів. Нині процес формування громадянської релігійності молоді часто відбувається завдяки соціальним мережам. Медіа називають цей феномен «громадянською релігією молоді у цифрову епоху», або ж новою «релігією» цифрової епохи. Також використовується поняття «цивільного богослужіння», основними формами якого стали меми, що іронічно і дохідливо транслюють складні національні нарративи; віртуальні відео про національні досягнення та цифрові пам'ятні кампанії, «які є зрозумілішими та ближчими для зумерів та покоління Альфа, ніж традиційні формати» [15]. Миттєве реагування на події завдяки мережевому (горизонтальному) спілкуванню дозволяє зробити процес інтерактивним, що суттєво підвищує довіру молоді людини до запропонованого контенту. Простота та доступність матеріалу для розуміння пересічного споживача, іронічність, швидкість поширення викликають емпатію і сприяють

емоційній заангажованості у матеріал. Молода людина стає співтворцем національного нарративу, а не його простим споживачем. Відчуття причетності до суспільного життя зростає. У результаті маємо висновки, що «соціальні мережі не знищують громадянську релігію, а ревіталізують її, роблячи більш динамічною, щирою та близькою для цифрових аборигенів» [15].

Зауважуючи відношення до трагічних подій нашого сьогодення з боку української молоді, виділимо дві протилежні установки, які визначають не лише відношення до війни з росією, але й загальну світоглядну позицію молоді української людини. З одного боку, та частина української молоді, яка орієнтована виїхати за межі країни, рятуєчись від можливості потрапити на фронт, вважає, що це «війна до останнього українця». Орієнтуючись на те, що життя є абсолютною цінністю, ці молоді люди намагаються за будь-яку ціну його зберегти. Стверджуючи, що в Україні ще довгий час не буде мирного життя, а, отже, і можливостей для їх самореалізації, вони вважають за доцільне і розумне рішення в умовах, що склалися, покинути країну. Це позиція маргіналів. Протилежною є позиція іншої частини української молоді, яка вважає, що вона є невід'ємною частиною українського народу, а, отже, війна з російським окупантом стосується молодих людей як громадян цієї країни безпосередньо, а протистояння українського народу рашистській агресії базується на тому, що наша війна є справедливою і священною. Тут варто зауважити, що нині у колективній свідомості наших співгромадян відбувається перехід від розуміння війни з рашизмом як справедливої до визначення її у якості священної [17].

Підкреслимо, що концепція справедливої війни опрацьована у доробку багатьох філософів. Вони перш за все зауважували етичну складову цього явища, акцентуючи увагу на умовах, за яких можлива війна, тим самим вирішуючи питання про допустимість насильства. С. Йосипенко пише: «Ситуація справедливої війни, якою є війна України проти агресії РФ, не залишає сумнівів щодо того, хто і що є злом. Однак ведення такої війни є великим моральним викликом і передбачає вибір стратегії боротьби зі злом: це може бути радикальна стратегія хрестового походу чи священної війни або ж поміркована стратегія обмеженої справедливої війни. Стратегія хрестового походу зазвичай спирається на (квазі)релігійну маніхейську картину світу, де по один бік є те, що завжди і безумовно є злом, а по інший — те, що завжди і безумовно є добром» [9, с. 109–110].

Теорія справедливої війни – це уявлення про те, що склалися такі умови, коли війна є морально виправданою [14]. Український народ має право протистояти агресору, захищаючи свою землю. У ході воєнного протистояння Україна не переходила меж допустимого для досягнення своїх цілей, ЗСУ не тероризують мирне населення росії, застосовують бомбардування лише воєнних цілей, намагаючись мінімізувати шкоду для населення.

Свого часу ідеолог українського націоналізму М. Колодзінський писав: «... безупинна бойова готовність загартувала Український Народ і розвинула в ньому до максимуму військовий інстинкт. Чого можна було досягти з Українським військом, доказав Святослав Завойовник, а пізніше Сагайдачний і Хмельницький» [24, с. 121]. Поглянувши на історію українського народу, можемо зауважити, що йому було знане поняття тотальної війни, тобто війни, в якій участь брав увесь народ. Зокрема такими були війни Б. Хмельницького, під час яких українці виказували «максимум напруги всіх моральних, фізичних і матеріальних сил», але «незважаючи на великі нещастя, які приносили війни Хмельницького, дійшло до нас з тих часів у піснях і легендах Народу тільки задоволення й відблиск бойової радості» [24, с. 123].

Висновки. Українська громадянська релігія – це сила, яка згуртовує націю у часи воєнного лихоліття і базується на символізмі та ритуалах, в яких закріплено пошану до історичного минулого народу, до державних символів, історичних постатей та визначних для життя спільноти подій.

Українська громадянська релігія є формою прямої демократії. Їй притаманні такі риси, як плюралізм та незалежність від політичних партій і офіційних церков. Вона демонструє, що цінності свободи, боротьби за незалежність та культурну самобутність набули особливого значення в умовах протистояння рашистській агресії.

Українська громадянська релігія безпосередньо впливає на формування етосу справедливої війни з притаманними йому цінностями свободи, справедливості, колективізму, поваги до традицій, життєстійкості. У процесі осмислення сутності війни з росією у суспільному просторі виникла ідея про трансформацію справедливої війни у священну.

Сакралізація образу Батьківщини, надання подвигам наших воїнів-захисників священного значення безпосередньо впливає на формування етосу української молоді як основи її ідентичності.

Українська громадянська релігія, зберігаючи у сакральних символах колективну пам'ять про героїчне минуле нашого народу, сприяє відтворенню героїчного духу минулих поколінь у нашому сьогоденні, тим самим формуючи уявлення молоді про сенс соціального служіння і орієнтуючи її на розуміння можливості виходу із межової ситуації, якою є війна, на основі формування своєї національної ідентичності.

1. Богачевська І.В. Громадянська релігія в контексті українських та російських реалій. *Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур: наук. щорічн. / за заг. ред. проф. А. Колодного*. № 19. Київ, 2015–2016. С. 103–105.
2. Горкуша О., Филипович Л. Народжена на Майдані – Громадянська Церква України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/56419/

3. Грабовський С. Антизахідництво як смислова вісь російської імперсько-тоталітарної політичної релігії. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. 2025. С. 25–33.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21>

URL:

- <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/595/587>
4. Гриценко О. «Своя мудрість»: національні міфології та «громадянська релігія» в Україні. К.: УЦКД, 1998. 184 с.
  5. Зінкевич Т. Громадянська релігія у світлі порівняльного аналізу. *Українське релігієзнавство*. № 83 (20017). С. 18–26. URL: <https://uars.info/prints/ur/83/4.pdf>
  6. Зінкевич Т. Ідеї громадянської релігії у творчому спадку Миколи Костомарова. *Українське релігієзнавство*. № 79 (2016). С. 79 – 85. URL: <https://uars.info/index.php/uars/article/view/680>
  7. Зінкевич Т. Начала і сутність громадянської релігії. *Українське релігієзнавство*. № 51. 2009. С. 27–36. URL: <https://uars.info/prints/ur/51/6.pdf>
  8. Зінкевич Т. Феномен громадянської релігії у порівняльному висвітленні. *Українське релігієзнавство*. № 51. 2009. С. 27–36.
  9. Йосипенко С. Від справедливої війни до справедливого миру. Моральні засади та межі компромісів під час війни. *Філософська думка*. № 4. 2024. С. 87–112. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2024.04.087>
  10. Колодний А. Громадянська релігія – вияв громадянства суспільства. *Історіософія релігії: монографія*. Київ. 2013. С. 178–191.
  11. Колодний А. Громадянська релігія як екуменічна перспектива. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 50. С. 71–78.
  12. Колодний А.М. Громадянська релігія як засіб вирішення проблем міжконфесійного діалогу. *Українське релігієзнавство*. № 48. 2008. С. 83–90.
  13. Кондратик Л.Й. Українська громадянська релігія: природа і становлення: монографія. Луцьк: Надстир'я. 2020. 216 с.
  14. Копан П. Теорія справедливої війни: християнство та війна в Україні. URL: <https://catholicnews.org.ua/teoriya-spravedlivoyi-viyni-hristiyanstvo-ta-viyna-v-ukrayini-pol-kopan/>
  15. Мариняк Ю. Культ штучного інтелекту: нова «релігія» цифрової епохи. URL: <https://lviv.media/analitika/104143-kult-shtuchnogo-intelektu-nova-religiya-cifrovoyi-epohi/>
  16. Національне уявне як чинник соціальної інтеграції: монографія. К.: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. 2025. 398 с.
  17. Наша війна: Справедлива чи Священна? Мовчання церкви. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bVEaglwMXDM>
  18. Паращевін М.А. Концепція «громадянської релігії» як пізнавальний конструкт та політичний інструмент. *Соціальні технології: актуальні про-*

- блеми теорії та практики. Вип. 74. 2017. С. 143–153.
19. Службська А. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ. 2017. 21 с. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f8cb944-7737-4d0c-b6d9-bef591afce52/content>
  20. Службська А. Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ. 2017. 210 с.
  21. Службська А. Я. Громадянська церква та громадянська релігія: український контекст. Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур: наук. щоріч. / за заг. ред. проф. А. Колодного. № 19. Київ. 2015–2016. С. 101–103.
  22. 24 символи боротьби за Незалежність: що підтримує віру українців у Перемогу. URL: <https://rubryka.com/article/symbols-war-ukraine/>
  23. Тетяна Талько, Ірина Грабовська, Юлія Серова. Формування етосу української молоді під впливом критики антиукраїнської діяльності РПЦ. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. 2025. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21>
  24. Український націоналізм. Основи ідеології. К.: Вид-во Марка Мельника. 2023. 256 с.
  25. Филипович Л. В Україні формується громадянська релігія. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z2u7n4f7FG0>
  26. Ballah R. *Beyond Belief. Essays in religion in a post-traditional world*. Berkeley: University of California Press. 1970. 306 p.
  27. Ballah R.N. Civil Religion in America. Reprinted by permission of Dædalus. *Journal of the American Academy of Arts and Sciences, from the issue entitled «Religion in America»*. 1967. Vol. 96. № 1. Pp. 1–21. URL: http://www.robertbellah.com/articles_5.htm.
- References**
1. Bohachevska I.V. (2015–2016). *Hromadianska relihiia v konteksti ukraïnskykh ta rosiïskykh realii* [Civil religion in the context of Ukrainian and Russian realities]. *Relihiina svoboda: na perekhresti epokh, krain i kultur: nauk. shchorichn.* №19. Pp. 103–105. (in Ukrainian).
  2. Horkusha O. & Fylypovych L. *Narodzhena na Maidani – Hromadianska Tserkva Ukrainy* [Born on the Maidan – Civil Church of Ukraine]. URL: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/56419/ (in Ukrainian).
  3. Hrabovskiy S. (2025). *Antyzakhidnytstvo yak smyslova vis rosiïskoi impersko-totalitarnoi politychnoi relihii* [Anti-Westernism as a Semantic Axis of the Russian Imperial-Totalitarian Political Religion]. *Ukrainoznavchy almanakh.* #37. Pp. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21> (in Ukrainian).
  4. Hrytsenko O. (1998). «Svoia mudrist»: *natsionalni mifolohii ta «hromadianska relihiia» v Ukraini* ["Own Wisdom": National Mythologies and "Civil Religion" in Ukraine]. Kyiv: UTsKD. (in Ukrainian).
  5. Zinkevych T. (2017). *Hromadianska relihiia u svitli porivnialnoho analizu* [Civil Religion in the Light of Comparative Analysis]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* #83. Pp. 18–26. URL: <https://uars.info/prints/ur/83/4.pdf> (in Ukrainian).
  6. Zinkevych T. (2016). *Idei hromadianskoi relihii u tvorchoму spadku Mykoly Kostomarova* [Ideas of Civil Religion in the Creative Heritage of Mykola Kostomarov]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* №79. Pp. 79–85. URL: <https://uars.info/index.php/uars/article/view/680> (in Ukrainian).
  7. Zinkevych T. (2009). *Nachala i sutnist hromadianskoi relihii* [Origins and Essence of Civil Religion]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* №51. Pp. 27–36. URL: <https://uars.info/prints/ur/51/6.pdf> (in Ukrainian).
  8. Zinkevych T. (2009). *Fenomen hromadianskoi relihii u porivnialnomu vysvitleni* [The Phenomenon of Civil Religion in Comparative Perspective]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* #51. Pp. 27–36. (in Ukrainian).
  9. Yosypenko S. (2024). *Vid spravedlyvoho viiny do spravedlyvoho myru. Moralni zasady ta mezhi kompromisiv pid chas viiny* [From Just War to Just Peace. Moral Principles and the Limits of Compromise During War]. *Filosofska dumka.* #4. Pp. 87–112. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2024.04.087> (in Ukrainian).
  10. Kolodnyi A. (2013). *Hromadianska relihiia – vyjav ohromadiannennia suspilstva* [Civil Religion as a Manifestation of Society's Civilization]. *Istoriiosofiiia relihii: monohrafiia.* Kyiv. Pp. 178–191. (in Ukrainian).
  11. Kolodnyi A. (2009). *Hromadianska relihiia yak ekuumenichna perspektyva* [Civil Religion as an Ecumenical Perspective]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* #50. Pp. 71–78. (in Ukrainian).
  12. Kolodnyi A.M. (2008). *Hromadianska relihiia yak zasib vyrishennia problem mizhkonfesiinoho dialohu* [Civil Religion as a Means of Resolving Problems of Inter-Confessional Dialogue]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* #48. Pp. 83–90. (in Ukrainian).
  13. Kondratyuk L.Y. (2020). *Ukrainska hromadianska relihiia: pryroda i stanovlennia: monohrafiia* [Ukrainian Civil Religion: Nature and Formation: Monograph]. Lutsk: Nadstyr'ia. (in Ukrainian).
  14. Copan P. *Teoriia spravedlyvoi viiny: khrystyanstvo ta viina v Ukraini* [Just War Theory: Christianity and the War in Ukraine]. URL: <https://catholicnews.org.ua/teoriya-spravedlivoyi-viyni-hristyanstvo-ta-viina-v-ukrayini-pol-kopan/> (in Ukrainian/English context).
  15. Maryniak Yu. *Kult shtuchnoho intelektu: nova «relihiia» tsyfrovoyi epokhy* [Cult of Artificial Intelligence: A New "Religion" of the Digital Era]. URL:

- <https://lviv.media/analitika/104143-kult-shtuchnogo-intelektu-nova-religiya-cifrovoyi-epohi/> (in Ukrainian).
16. *Natsionalne uivavne yak chynnyk sotsialnoi intehratsii: monohrafiia* [The National Imaginary as a Factor of Social Integration: Monograph]. (2025). Kyiv: Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
  17. *Nasha viina: Spravedlyva chy Sviashchenna? Movchannia tserkvy* [Our War: Just or Sacred? The Silence of the Church]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bVEaglWMXDM> (in Ukrainian).
  18. Parashchevin M.A. (2017). *Kontseptsiiia «hromadianskoi relihii» yak piznavalnyi konstrukt ta politychnyi instrument* [The Concept of "Civil Religion" as a Cognitive Construct and a Political Tool]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*. #74. Pp. 143–153. (in Ukrainian).
  19. Slubska A. (2017). *Hromadianska relihiia v ukrain-skykh realiiakh: filosofsko-relihiieznavchy analiz* [Civil Religion in Ukrainian Realities: Philosophical and Religious Studies Analysis]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosof-skykh nauk. Kyiv. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f8cb944-7737-4d0c-b6d9-bef591afce52/content> (in Ukrainian).
  20. Slubska A. (2017). *Hromadianska relihiia v ukrain-skykh realiiakh: filosofsko-relihiieznavchy analiz* [Civil Religion in Ukrainian Realities: Philosophical and Religious Studies Analysis]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filosofskykh nauk*. Natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv. (in Ukrainian).
  21. Slubska A.Ya. (2015–2016). *Hromadianska tserkva ta hromadianska relihiia: ukraïnskyi kontekst* [Civil Church and Civil Religion: Ukrainian Context]. *Relihi-ina svoboda: na perekhrestii epokh, krain i kultur: nauk. shchorich*. #19. Pp. 101–103. (in Ukrainian).
  22. *24 symvoly borotby za Nezalezhnist: shcho pid-trymuie viru ukrainsiv u Peremohu* [24 Symbols of the Struggle for Independence: What Sustains Ukrainians' Faith in Victory]. URL: <https://rubryka.com/article/symbols-war-ukraine/> (in Ukrainian).
  23. Talko T., Hrabovska I., Sierova Yu. (2025). *Formu-vannia etosu ukraïnskoi molodi pid vplyvom krytyky antyukraïnskoi diialnosti RPTS* [Formation of the Ethos of Ukrainian Youth Under the Influence of Criticism of the Anti-Ukrainian Activities of the ROC]. *Ukraiноznаvchyi almanakh*. #37. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.21>
  24. *Ukrainskyi natsionalizm. Osnovy ideologii* [Ukrainian Nationalism. Fundamentals of Ideology]. (2023). K.: Vyd-vo Marka Melnyka. (in Ukrainian).
  25. Fylypovych L. *V Ukraini formuetsia hromadianska relihiia* [Civil Religion is Forming in Ukraine]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z2u7n4f7FG0> (in Ukrainian).
  26. Ballah R. (1970). *Beyond Belief. Essays on religion in a post-traditional world*. Berkeley: University of California Press. 306 p.
  27. Ballah R.N. (1967). *Civil Religion in America*. Reprinted by permission of Dædalus. *Journal of the American Academy of Arts and Sciences, from the issue entitled «Religion in America»*. Vol. 96. № 1. Pp. 1–21. URL: http://www.robertbellah.com/articles_5.html

Отримано редакцією журналу / Received: 28.04.26
 Прорецензовано / Revised: 15.05.26
 Схвалено до друку / Accepted: 18.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.19>
УДК 94:39]:008+292(477)"1908/1991"

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Ірина ТЕЛЕГУЗ

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5907-6347
Email: i.o.telehuz@udu.edu.ua

Андрій ТЕЛЕГУЗ

кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5310-3279
Email: a.v.telehuz@udu.edu.ua

Світлана ВІЗЕР

кандидат історичних наук, доцент
завідувачка кафедри історії та етнології України
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ

ORCID: 0009-0004-0543-9212
Email: s.o.vizer@udu.edu.ua

ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ПРАЦЯХ ВОЛОДИМИРА ЯНІВА: ІСТОРИКО-ЕТНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано, систематизовано і узагальнено осмислення особливостей розвитку української культури в інтелектуальній спадщині В. Яніва в широкому європейському контексті. В дослідженні розкрито його внесок у підготовку навчальних матеріалів з історії української культури, що використовувалися в освітньому процесі українською діаспорою. Дослідження показало, що В. Янів у своїх працях звертає увагу на висвітлення духовного аспекту розвитку українців, наголошував на зв'язку культури та історії із психологією. Вчений намагався порівняти психологічні особливості європейських та неєвропейських народів і окреслити межі духовної Європи, осмислював місце України в просторі Європи та Азії, а також роль України в духовному житті Заходу. Українську культуру вважав органічною частиною європейського цивілізаційного простору. Одним із напрямків його наукових роздумів стало питання психологічного європеїзму України в контексті боротьби із Москвою. Він наголошував, що нівеляція духовної окремішності українства більшовицькою владою відбувалася шляхом знищення тієї частини суспільства, що була носієм культурних надбань українства. В. Янів сприймав цей процес як спробу духовної уніфікації українців, що була спрямована на створення «совєтської людини». В інтелектуальній спадщині професора В. Яніва питання української культури знайшло як теоретичне осмислення, так і науково-освітнє втілення у вигляді окремих розділів курсу українознавства в УВУ. Ці напрацювання лягли в основу «Нарисів української культури», що були рекомендовані Шкільною Радою УККА (США) та витримали декілька перевидань в другій половині ХХ ст. Він обстоював ідею, що культура – це запорука збереження власної окремішності та національної самобутності. Ця праця використовувалася в освітньому процесі представниками української діаспори для знайомства молоді з історією та культурою рідного народу. За структурою та змістовним наповненням ця праця поєднувала наукові етнологічні, психологічні та історичні підходи до розуміння специфіки та особливостей української культури.

Ключові слова: національна ідентичність, культура, українська діаспора, етнопсихологія, етнологія, нація, історичні дослідження, інтелектуальна спадщина, історіографія.

Iryna TELEHUZ

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History and Ethnology of Ukraine,
Mykhailo Dragomanov State University

Andrii TELEHUZ

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of History and Ethnology of Ukraine*

Sviltana VIZER

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of History and Ethnology of Ukraine
Mykhailo Dragomanov State University*

REFLECTION ON UKRAINIAN CULTURE IN THE WORKS OF VOLODYMYR YANIV: A HISTORICAL AND ETHNOLOGICAL ASPECT

Abstract. *The article analyzes, systematizes and summarizes the reflection of the peculiarities of Ukrainian cultural development in V. Yaniv's intellectual legacy within a broad European context. The study reveals his contribution to the preparation of teaching materials on the history of Ukrainian culture used in the educational process by the Ukrainian diaspora. The study has shown that V. Yaniv, in his works, focused on highlighting the spiritual aspect of Ukrainian development and emphasized the connection between culture, history, and psychology. The scholar sought to compare the psychological characteristics of European and non-European peoples and to delineate the boundaries of "spiritual Europe"; he reflected on Ukraine's place within the European and Asian spheres, as well as Ukraine's role in the spiritual life of the West. He regarded Ukrainian culture as an integral part of the European civilizational space. One of the focuses of his scholarly reflections was the question of Ukraine's psychological Europeanism in the context of the struggle against Moscow. He emphasized that the Bolshevik authorities sought to eradicate the spiritual distinctiveness of the Ukrainian people by destroying the social strata that embodied the nation's cultural heritage. V. Yaniv viewed this process as an attempt at the spiritual unification of Ukrainians aimed at creating the "Soviet man." In Professor V. Yaniv's intellectual legacy, the subject of Ukrainian culture found both theoretical reflection and educational expression in the form of individual modules within the Ukrainian studies course at the Ukrainian Free University (UFU). These works formed the basis of the "Essays on Ukrainian Culture" which were recommended by the Educational Council of the UCCA (USA) and underwent several reprints in the second half of the 20th century. He advocated the idea that culture is the key to preserving national distinctiveness and identity. his work was used in the educational process by representatives of the Ukrainian diaspora to introduce young people to the history and culture of their native people. In terms of structure and content, this work combined scientific ethnological, psychological and historical approaches to understanding the specifics and characteristics of Ukrainian culture.*

Keywords: *national identity, culture, Ukrainian diaspora, ethnopsychology, ethnology, nation, historical research, intellectual legacy, historiography.*

Постановка проблеми. Створення українсько-го культурного простору за межами країни – це один із викликів для сучасних українських вимушених мігрантів, а також для нашої держави. Однак, такий досвід не є новим. В минулому столітті під впливом Першої світової війни та розгортання боротьби за українську державу, згодом подій Другої світової війни відбувалися активні процеси міграції з території етнічних українських земель до країн Європи, Америки, Австралії. Перебуваючи за межами власної батьківщини українські мігранти докладали великих зусиль, щоб створити дієві інституції в сферах освіти, науки, релігії та загалом культури, які би сприяли збереженню традицій, національної ідентичності та загалом поширювали знання та інформацію про Україну та українців за кордоном. Така діяльність залежала від багатьох факторів, проте значною мірою вона трималася на самовідданих праці свідомих представників української інтелектуальної еліти. Організація освітніх закладів, де б вивчалися українознавчі дисципліни – це один із прикладів такої діяльності. В розрізі цілісного аналізу подібних процесів вона значною мірою сприяла збережен-

ню етнічних особливостей українців за кордоном, була певним внеском у національну та світову культуру. З огляду на це на увагу заслуговує творча діяльність психолога, історика та соціолога Володимира Яніва (1908-1991), як одного із представників інтелектуального середовища української діаспори минулого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним із традиційних способів вшанування видатних науковців є видання збірників праць, присвячених такому діячу. В середовищі представників української інтелектуальної діаспори такий досвід теж використовувався. Український Вільний Університет видав збірник на пошану його багаторічного ректора Володимира Яніва «Symbolae in honorem Volodymiri Janiv» [4]. Нещодавно з нагоди 100-річчя УВУ та 30-ліття відходу у Вічність Володимира Яніва вийшов друком ще один збірник відгуків, рецензій та спогадів [9]. Обидві збірки загалом відтворюють основні віхи його життя та демонструють діяльність Володимира Яніва на ниві українського культурного життя за кордоном. Аналіз різних напрямів його діяльності, зок-

рема літературної та наукової, представлений не лише окремими науковими розвідками, що зосереджені у вже згаданих наукових збірниках [4; 9], а й в публікаціях П. Одарченка [11], А. Лозинського [7], Л. Рудницького [13], А. Бабинського [1]. Творчий шлях, поетична та літературознавча діяльність В. Яніва були предметом зацікавлень Т. Салиги [14]. Культурологічні аспекти наукових студій В. Яніва розглянула В. Овчарук [10]. Публіцистичні статті В. Яніва в еміграційній пресі на території Німеччини в післявоєнний період проаналізувала Ю. Присяжна-Гапченко [12]. Науковий інтерес до інтелектуальної спадщини В. Яніва, зокрема до його «Нарисів з історії української етнопсихології», проявляли історики [25], соціологи [6], філологи та літературознавці [16; 19]. Ідеї В. Яніва щодо виховного ідеалу українців в контексті проблеми формування національної ідентичності досліджувала Н. Дічек [3]. Втім, осмислення його наукового доробку щодо української культури є і надалі актуальним і потребує подальших студіювань науковців.

Метою цієї роботи є дослідити осмислення української культури у працях В. Яніва, простежити його роль у підготовці освітніх курсів та навчального посібника з історії української культури, зважаючи на роль культури у збереженні національної ідентичності діаспори.

Виклад основного матеріалу. Володимир Янів належить до тих представників української діаспори другої половини ХХ століття, хто дбав не лише про збереження власної національної ідентичності, а й обстоював культурні цінності української спільноти за кордоном, загалом працював в інтересах української нації. Цілком поділяємо думку О. Тарнавського, який прирівнює Володимира Яніва до видатних українських діячів ХІХ ст., які в імперських умовах консолідували свої зусилля і розгортали активну наукову діяльність в університетських осередках і «брали на себе відповідальність за розвій культурного життя, за творення культурних і літературних цінностей» [9, с. 67]. Проте в ХІХ ст. вони працювали на українських етнічних землях у відповідних реаліях імперської політики. А от після 1920-х років, а особливо після Другої світової війни, внаслідок вимушеної міграції на тлі тих буремних подій, українським інтелектуалам довелося розгортати таку діяльність за межами України. В таких умовах увага до української культури, в різних проявах, була не менш важливою, ніж в ХІХ ст. Володимир Янів долучився до цього процесу як автор поетичних творів, науковець, очільник Українського Вільного Університету, а також як активний діяч низки українських закордонних інституцій та організацій, організатор багатьох культурних заходів. Послугуючись визначенням, що в сучасному світі «...люди визначають свою належність до того чи іншого етносу не стільки тому, що живуть у схожих будинках, мають однаковий одяг, віддають перевагу тим самим стравам, співають тих самих пісень, скільки тому, що вони є спадкоємцями культурного надбання свого народу, є продовжувачами його традицій у господарському, суспільному,

культурному житті» [17, с. 169], можемо стверджувати, що в середовищі еміграції бути спадкоємцями такого надбання та продовжувачами традицій було досить непросто.

Л. Рудницький, окреслюючи заслуги В. Яніва, наголошував, що він був українцем «європейського формату, який багато зробив для піднесення престижу української науки й української культури» в європейському просторі. Дослідник акцентував увагу на тому, що «його зустрічі з папами та з різними достойниками Церков, з президентами держав та міністрами, з ректорами університетів і чільними науковцями ставили українську культуру на міжнародній форум як рівну з рівними і закріплювали в пам'яті провідників Заходу ідею боротьби українського народу за незалежність і повноправність в руслі життя країн Європи» [13, с. 4]. Цілком очевидно, що масштаби діяльності та світоглядні цінності цієї видатної постаті в сфері культури залишили відбиток і в його інтелектуальній спадщині та житті української діаспори.

В основі його наукового підходу до розуміння духовного розвитку українців є поєднання культури, історії та психології. В. Янів намагався порівняти психологічні особливості європейських та неєвропейських народів і окреслити межі духовної Європи, осмислював місце України в просторі Європи та Азії, а також роль України в духовному житті Заходу. Міркуючи про відмінності між Сходом і Заходом, про те, які держави можна включити до Заходу і який критерій застосовувати для розмежування, В. Янів прийшов до висновку, що основою такого поділу є культура [22, с. 11]. Ще в 1947-1948 роках у своїй габілітаційній праці він стверджував, що «духовність це є... те первісне, виявом чого є культура» [22, с. 16]. Тобто духовність трактується як першооснова нації, а культура вже є наслідком, витвореним на засадах духовності. В. Янів, по суті, поділяв бачення західної традиції етнології та антропології, яка виділяє культуру, як основну ознаку етнонаціональних спільнот.

Його роздуми досить суголосні із поняттями та категоріями сучасної етнології. Зокрема, він зазначав, що «куди очевиднішим є зв'язок психології спільнот з культурою чи історією» [22, с. 12]. Адже і в етнології, і в культурній антропології культура – це результат діяльності людини. Почався цей процес ще з появою людей сучасного біологічного виду. І з того часу людина живе колективно, а значить належить до конкретної спільноти. Саме культура: матеріальна, духовна, соціальна разом з самоназвою є атрибутами етнічних спільнот. «Етнологія розрізняє дві основні частини культури: перша – знаходить вираз у матеріальних формах результатів людської праці (матеріальна культура); друга – проявляється в суспільній свідомості, поведінці, діях (духовна культура). Прояви матеріальної і духовної культури засвідчують, що в світі не існує таких людських спільнот, яким би не була властива культура» [17, с. 167].

Окреслюючи місце української нації в західноєвропейському цивілізаційному просторі він звертає увагу на дискусії та наукові розробки українських інте-

лектуалів XIX ст. про історичний європеїзм України [22, с. 6–7]. Привертає увагу його переконаність, що «ствердження психологічного окциденталізму України... виразно відділяє нас від того сусіда, політичний і духовний імперіалізм якого для нас найбільше загрозливий і який намагається в першу чергу знищити нашу духову відрубність. Психологічний окциденталізм України – це ствердження нашої духової самобутності в віднесенні до Москви й джерело віри в свої сили; це одночасно основа для виховного ідеалу, завданням якого є зберегти майбутні покоління від спроб знищити нашу національну індивідуальність» [22, с. 7]. Обґрунтування приналежності української культури до західноєвропейського простору, усвідомлення українцями своєї європейськості – це не що інше, як доказ власної національної індивідуальності та захист від зазіхань Москви в плані знищення української ідентичності. Зрештою в його етнопсихологічних порівняннях українців, росіян та європейців чітко проглядається традиційна аргументація Ш.-Л. Монтеск'є, Д. Донцова та В. Липинського про те, що росіяни ближчі до Сходу, а українці до Заходу. Він переконаний, що індивідуалізм європейців, їх політична свобода як громадян різко контрастує і відрізняється від світосприйняття східних народів, схильних до деспотичної форми правління [22, с. 169].

Розуміючи націю не тільки як історичну спільноту, а й як психологічну спільність, В. Янів підкреслював, що індивідуалізм європейців – це особлива і окрема складова їх характеру, як етнопсихологічно, так і антропологічно. Він вважав, що акцент європейських народів на своїй індивідуальності є наголосом на оригінальність своєї культури. Вчений зазначав, що етнічне різноманіття Європи, персональний індивідуалізм, культурне багатство гармонізує як внутрішнє життя Європи, так і впливає на розвиток націй та держав. При цьому застерігав від спроб стандартизації і приведення до єдиного зразка, розцінював це як небезпеку, яка призведе до втрати самої Європи [22, с. 173].

Питання української культури і надалі було в полі зору В. Яніва. У 1962 р. він опублікував в газеті «Свобода» низку розвідок на тему «Советський колоніалізм в Україні», в яких наголошував, що знищення духовної окремішності українства більшовицькою владою відбувалося шляхом знищення осередку опору, тобто, інтелігенції, Української автокефальної православної церкви та селянства. І все це було, за його словами, «спробою... духовної уніфікації з панівною нацією, отже із нищенням елементів духовної відрубності» [23, с. 2]. В його оцінці більшовицька політика українізації – це не що інше, як маніпуляції в сфері культури. Небезпека цього політичного курсу для дослідника очевидна: «коли до школи й уряду допущено українську мову, щоб тим краще можна було на большевицький лад інтерпретувати культуру, побут, історію і щораз більше прихилити молодь для большевизму» [23, с. 12]. В. Янів розумів, що використання української мови без національного змісту – це така своєрідна «гібридна війна» в соціокультурному

просторі, метою якої є формування «советської людини» на базі російського народу.

Критичне ставлення до розвитку української культури в СРСР, підкріплювало його переконання в необхідності вивчення та збереження української культури за кордоном задля захисту українців від асиміляції. Цілком зрозуміло, що його небайдуже ставлення до збереження цінностей української культури та загалом до формування і розвитку свідомого українства за межами своєї батьківщини знайшло своє втілення і в працях, які були підготовлені для використання в освітньому процесі українських установ за кордоном. Із відновленням діяльності УВУ у Мюнхені у 1947 р. розгорнулася активна видавнича діяльність, зокрема, спрямована і на підготовку підручників. Однак цілий ряд обставин вплинув на зменшення кількості студентів та скорочення аудиторного навчання в 1950-х рр., яке УВУ намагався компенсувати розширенням діяльності Інституту заочного навчання [24, с. 3419–3420]. За словами В. Яніва, «з ініціативи цього Інституту виник Народний університет заочного типу, призначений для популяризації української науки серед широких верств, без підтримки яких наука не змогла б розвиватися» [23, с. 93–94].

Впровадження курсів українознавства зумовило потребу в підготовці посібника для студентів з короткими вказівками, як вивчати «Вступний курс українознавства». Структура курсу – це п'ять основних предметів та додаток: загальні відомості про Україну, нарис історії України, нарис історії української літератури, нарис географії України, українська мова, нарис української культури, добір текстів з української літератури, історії й культури [20]. Видання, яке становило собою окремі зошити, було підготовлене колективом авторів, за редакцією доцента, доктора В. Яніва. Він же був автором двох розділів: «Загальні відомості про Україну» та «Нарис української культури». В першому розділі автор фокусував увагу на таких поняттях, як-от: гурт, родина, спільнота, народ як спільнота, звичай, мова, територія, культура й історія, свідомість власної окремішності, держава, нація. При цьому лаконічно деталізував пояснення, що є українська нація, українська національна свідомість, поняття Україна, державні символи (національний герб і прапор, національний гімн) тощо. Усвідомлюючи важливість збереження національної свідомості українців в умовах еміграції, курс був розроблений таким чином, щоб той, хто долучився до нього, поглибив свої знання про Україну та прагнув ці знання постійно розширювати. «Вивчаючи українську культуру, дізнаємося загально про звичай й спосіб життя українців, про народну-духовну й матеріальну культуру, про світогляд і психологію українського народу, про мистецтво й зокрема про науку, й її значення для збереження нашої національної свідомості. Окремо буде подана історія української літератури, тобто тієї ділянки української культури, яка найбільше розвинулася й яка для відродження національної свідомості мала найбільше значення» [20]. Розділ «Нарис української культури» складався із уза-

гальнючих роздумів про те, що таке культура та хто є її творцем, а також чотирьох лекцій: по етнографії (українське село і українська хата, ужиткове мистецтво, одяг і його оздоблення, українська народна пісня, народні звичаї, народна мудрість, зміни в народному побуті в останні часи), формах суспільного життя (українська родина, релігія і церква, українське право і державницький устрій), українському мистецтві (архітектура, різьба, малярство, графіка і гравєрство, музика, театральне мистецтво), та українській науці (наука в давній Україні, роль української науки в XIX ст., на шляху до самостійності, українська наука в СРСР, українська наука в «польській займанщині», праця на еміграції) [20]. Така структура роботи засвідчила поєднання етнології та історії, тобто відповідала на питання, які традиції і звичаї, побут і народні уявлення українців сформувалися впродовж століть, а також зосереджувала увагу на тому, що в час викладання цього курсу розвиток української культури відбувався на етнічних українських землях у різних політичних умовах: в СРСР та інших державах, де перебували українські етнічні землі, а також в еміграції. Змістовний і лаконічний виклад матеріалів «Вступного курсу українознавства», зокрема і «Нарисів української культури», можна пояснити спрямованістю для аудиторії, яка більшою мірою самостійно студіюватиме дисципліну. Передбачалося також, що курс мав допомогти батькам у домашньому навчанні дітей, які навчалися в іншомовних школах, так само матеріали курсу могли бути підручником для діячів культурно-освітніх та виховних товариств [20].

Діяльність шкіл українознавства в середовищі численної української діаспори була спрямована і на виховання духовності засобами української культури, що обумовлювало потребу в відповідних напрацюваннях. Серед різних видань з історії української культури, які використовувалися в навчальному процесі в різний період діяльності освітніх закладів української діаспори, «Нарис української культури» В. Яніва був рекомендований Шкільною Радою УККА (США) та мав декілька перевидань у 1961, 1985 та 1993 роках [8, с. 413]. Структура цього видання включала в себе такі розділи: культура та її творці, побут, архітектура, різьба, малярство, графіка й гравєрство, музика, театральне мистецтво, наука. До текстів було підібрано ілюстрації, а також до кожного розділу сформульовано запитання і завдання, які акцентували увагу на найважливіших поняттях, процесах, діячах тощо. Власне, на сторінках «Нарисів української культури» В. Янів неодноразово, на конкретних прикладах, наголошував на тому, що українська культура відмінна від російської. Він був переконаний, що більшовицька влада завдавала шкоди окремим галузям української культури, і, оцінюючи ситуацію після Другої світової війни, вважав, що «вільна українська наука може існувати лише поза межами СРСР, куди не доходять його впливи» [21, с. 91]. Зауважимо, що в кожному розділі висвітлюються особливості та відмінності розвитку галузей культури в умовах СРСР та на інших українських землях, а також в умовах

еміграції. Автор акцентував увагу на тому, що українська еміграція мала зберігати традиції та звичаї, дбати щоб ці надбання були представлені в музеях за кордоном, бо все це знадобиться після відбудови української держави для відновлення нашої культури [21, с. 18, с. 20]. Те, що В. Янів включив до змісту питання діяльності українців у культурній сфері в умовах еміграції, свідчить про цілісне сприйняття здобутків українства у світі на культурній ниві та вихід за межі розуміння української культури тільки в етнічних кордонах. Такий підхід цілком виправданий, оскільки продовження справи на еміграції вже було не лише його сьогоденням, а й стало частиною історії українства від часів Першої світової війни.

Варто зауважити, що на той час популярні видання з історії української культури 1930-1940-х років уже зайняли свою нішу в українській історіографії. Наприклад, ілюстрований посібник за загальною редакцією І. Крип'якевича був цілісною працею з історії української культури, яка була надрукована у Львові 1937 р. і складався з п'яти частин: «Побут», «Письменство», «Мистецтво», «Театр», «Музика» [5]. А от видання курсу лекцій «Українська культура» за редакцією Д. Антоновича відбулося вже в складних обставинах часу в еміграції. Праця була підготовлена видатними вченими у різних галузях українознавства і не містила матеріалів про розвиток українських інституцій в еміграції, бо самі ж автори і були творцями українського науково-освітнього простору в зарубіжжі [18]. Можливо видання з історії української культури В. Яніва менше згадується, ніж праці з цієї ж тематики а редакцією І. Крип'якевича чи Д. Антоновича, проте поява такого курсу є свідченням розуміння автором важливості впливу української культури на національну свідомість українців, незважаючи на те, чи вони проживають на батьківщині, чи поза її межами. Напевно пережитий досвід воєнного лихоліття у першій половині XX ст. та формування чисельної української діаспори спонукали В. Яніва до роздумів та практичної діяльності в інтелектуальній площині щодо узагальнення та популяризації знань про українську культуру. Це не тільки збагатило українську історіографію науковими та науково-популярними працями, а й сприяло доступності викладу українознавчих дисциплін, зокрема історії української культури, в навчальних закладах української діаспори. Сучасні українські етнологи теж фокусують увагу на тому, що «в основі збереження національної ідентичності лежить матеріальна і нематеріальна культурна спадщина народу, тяглість традицій. А їхня доступність для всього суспільства залежать від рівня науки та освіти» [2, с. 12].

Очевидно, що в той час постала потреба заповнити цю нішу в освітньо-культурному просторі української діаспори для вивчення нашої культурної спадщини та виховання молоді, що і прагнув здійснити В. Янів. Структура його праці, її змістовне наповнення та лаконічність викладу – все це разом робило його нарис української культури доступним для учнів та студентів українознавчих шкіл чи курсів. Автор

наголошував на значенні культури для нації та держави. Він стверджував, що оскільки культура впродовж століть творилася зусиллями поколінь, і саме культура відрізняє один народ від іншого, то навіть втрата держави, мови та території не буде перешкодою для збереження народу, якщо він збереже свою культуру [21, с. 9]. Аналізуючи взаємозв'язок держави і культури В. Янів зауважував, що народ має дбати про свою культуру, оскільки це запорука збереження власної окремішності та національної самобутності, а також наголошував, що постання і розбудова держави можливі за умови високого рівня розвитку культури [21, с. 10]. Збереження власної культури в іншоетнічному середовищі було певним запобіжником асиміляції, потребувало значних зусиль і активної культурно-освітньої діяльності, забезпечення відповідними науковими, науково-популярними та навчальними виданнями. Якщо спочатку напрацювання В. Яніва були однією з частин у спільному курсі українознавства в УВУ, то вже згодом було здійснено видання окремою працею в США, що розширило коло читачів та відповідно вплив на формуванні національної ідентичності української діаспори.

Тож можемо погодитися з думкою, що «творча спадщина і громадська діяльність професора В. Янева становить вагомий внесок у велику жертвовну справу самовідданого творення української національної ідентичності і піднесення її до політичного суверенітету 1991 р.» [9, с. 10]. При цьому зауважимо, що осмислення теоретичних засад розвитку української культури та підготовка книги з історії української культури, яка використовувалася в навчальних закладах української діаспори, витримавши декілька перевидань, є важливою частиною його інтелектуальної спадщини, що активно використовувалася в освітньому процесі.

Висновки. Осмислюючи культуру як основний розмежувальний критерій між народами, В. Янів в основі наукового підходу до розуміння духовного розвитку українців намагався поєднання культуру, історію та психологію. Порівнюючи психологічні особливості європейських та неєвропейських народів окреслив межі духовної Європи, куди включив і Україну, окреслюючи її роль в духовному житті Заходу. Українську культуру вважав органічною частиною європейського цивілізаційного простору. Одним із напрямків його роздумів стало питання психологічного європеїзму України в контексті боротьби із Московією. Він наголошував, що нівеляція духовної окремішності українства більшовицькою владою відбувалася шляхом знищення тієї частини суспільства, що була носієм культурних надбань українства. Він сприймав цей процес як спробу духовної уніфікації українців, що була спрямована на створення «советської людини». Збереження і розвиток української культури сприймав як один чинників захисту українців від асиміляції.

В інтелектуальній спадщині професора В. Яніва питання української культури знайшло як теоретичне осмислення, так і науково-освітнє втілення у вигляді

окремих розділів курсу українознавства в УВУ. Ці напрацювання лягли в основу «Нарисів української культури», що були рекомендовані Шкільною Радою УККА (США) та витримали декілька перевидань в другій половині ХХ ст. Він обстоював ідею, що культура – це запорука збереження власної окремішності та національної самобутності, а розбудова держави можлива за умови високого рівня розвитку культури. За структурою та змістовним наповненням ця праця поєднувала наукові етнологічні, психологічні та історичні підходи до розуміння специфіки та особливостей української культури. Багатогранна діяльність вченого потребує подальшого наукового осмислення в контексті творення українського культурного простору за межами нашої держави і в безпосередньому взаємозв'язку із процесами збереження української ідентичності, а також інтеграції інтелектуальної спадщини діаспори в загальноукраїнському масштабі.

1. Бабинський А. Останній листопад Володимира Янева. *Патріярхат*. 21 грудня. 2021. С. 1–8. URL: <https://www.patriyarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ostannij-lystopad-volodymyra-yaneva/>
2. Борисенко В. Дискусійні проблеми національної ідентичності під час російсько-української війни у ХХІ столітті. *Етнічна історія європейських народів*. Вип. № 68. 2022. С. 7–13. <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.68.01>
3. Дічек Н. Формування національної ідентичності: порівняльний аналіз ідей Володимира Яніва та Григорія Ващенка. *Український Педагогічний журнал*. (4). 2025. С. 127–141. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-4-127-141>
4. Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева: *Symbolae in honorem Volodymyri Janiw: науковий збірник*. Т. X vol.- *Studia*. Мюнхен: Укр. Вільний Ун-т, 1983. 1096 с.
5. *Історія української культури* / під заг. ред. І. Крип'якевича. Львів: Вид. Івана Тиктора, 1937, 718 с.
6. Лапан Т., Химович О. Соціальні інстинкти українців: етносоціологія В. Яніва. *Collection of Scientific Papers «ЛОГОΣ»*, (June 23, 2023; Oxford, UK), 2023. С. 162–166. <https://doi.org/10.36074/logos-23.06.2023.43>
7. Лозинський А. «Просив для лицарів я в Бога сили, щоб ворогів перемогти ватаги». 28.08. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3556418-prosiv-dla-licariv-a-v-boga-sili-sob-vorogiv-peremogti-vatagi.html>
8. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. *Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб.* / За ред. О.О. Любара. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003, 450 с.
9. Мрія, слово, чин: збірник на пошану Володимира Янева: відгуки, рецензії, спогади / ред. кол. Л. Рудницький, О. Карась, О. Лозинський. Львів; Мюнхен; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 2023, 208 с.
10. Овчарук О.В. Культурологічні аспекти наукових студій Володимира Янева. *Культура і сучасність: альманах*. № 1. 2022. С. 28–34.

11. Одарченко П. Літературна творчість Володимира Янева. *Видатні українські діячі: Статті, нариси*. Київ, 1999. С. 24–27.
12. Присяжна-Гапченко Ю. Ідейно-тематичні доміанти публіцистики Володимира Яніва. *Теле- та радіожурналістика*. 2019. Випуск 18. С. 331–339. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2019.18.2280>
13. Рудницький Л. Володимир Янів – українська людина європейського формату. *Патріярхат*. 16 травня 2017. С. 1–4. <https://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/volodymyr-yaniv-ukrajinska-lyudyna-jevropejsko-ho-formatu/>
14. Салига Т. Мюнхенська сповідь Володимира Янева (до 110-ліття від дня народження). *Конференція Дмитра Штогриня. Збірник матеріалів*. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2020. С. 81–100.
15. Тарнавський О. Володимир Янів – поет і вчений. *Мрія – слово, чин*. Збірник на пошану Володимира Янева: відгуки, рецензії, спогади / ред. кол. Л. Рудницький, О. Карась, О. Лозинський. Львів; Мюнхен; Нью-Йорк: Наукове товариство ім.Шевченка, 2023. С. 65–76.
16. Тарнашинська Л. Кілька незасвоєних уроків Володимирів Яніва. *Zbruc*. 04.04. 2023. URL: <https://zbruc.eu/node/115040>
17. Тиводар М. Етнологія: Навчальний посібник. Львів: Світ, 2004. 624 с.
18. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С.В. Ульяновська; вст. ст. І.М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
19. Яблонська О.В. Володимир Янів – поет і науковець. *Науковий вісник Волинського державного університету*. Луцьк. № 12. 2003. С. 276–282.
20. Янів В. Вступний курс українознавства. Мюнхен, 1953. 370 с.
21. Янів В.-М.О. Нарис української культури. Нью-Йорк: Вид. Шк. Ради, 1961. 93 с.
22. Янів В.О. Психологічні основи окциденталізму. Упорядкував і підготував до друку д-р Микола Шафовал. Мюнхен, 1996. 205 с.
23. Янів В. Советський колоніалізм в Україні (2). *Свобода*. Джерзі Сіті і Нью-Йорк. Ч. 14. 23 січня. 1962. С. 2.
24. Янів В. Український Вільний Університет. *Енциклопедія українознавства. Словникова частина*. Париж-Нью-Йорк, 1980. Т. 9. С. 3418–3421.
25. Ясь О. Українська історіографія та етнопсихологія Володимира Янева. *Розбудова держави*. № 10. 1996. С. 12–14.
2. Borysenko V. (2022). *Dyskusiini problemy natsionalnoi identychnosti pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny u XXI stolitti* [Discussion issues of national identity during the russian-ukrainian war in the 21st century]. *Etnichna istoriia yevropeyskykh narodiv – Ethnic History of European Nations*. Vyp. № 68. Pp. 7–13. <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.68.01>(in Ukrainian).
3. Dichok N. (2025). *Formuvannia natsionalnoi identychnosti: porivnialnyi analiz idei Volodymyra Yaniva ta Hryhoriia Vashchenka* [National identity FORMATION in ukrainian diaspora pedagogy: comparative reflections on the ideas of Volodymyr Yaniv and Hryhorii Vashchenko]. *Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal*. (4). Pp. 127–141. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-4-127-141> (in Ukrainian).
4. *Zbirnyk na poshanu prof. d-ra Volodymyra Yaneva: Symbolae in honorem Volodymyri Janiw : naukovyi zbirnyk* [Collection in honor of Prof. Dr. Volodymyr Yanev: Symbolae in honorem Volodymyri Janiw: scientific collection]. (1983). T. X vol. Studia. Miunkhen: Ukr. Vilnyi Un-t, 1096 p. (in Ukrainian).
5. *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian culture] / pid zah. red. I. Krypiakevycha. (1937). Lviv: Vyd. Ivana Tyktora, 718 s. (in Ukrainian).
6. Lapan T., Khymovych O. (2023). *Sotsialni instynkty ukrainsiv: etnosotsiologhiia V. Yaniva* [Social instincts of Ukrainians: ethnosociology of V. Yaniv]. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (June 23, 2023; Oxford, UK). Pp. 162–166. <https://doi.org/10.36074/logos-23.06.2023.43> (in Ukrainian).
7. Lozynskyi A. (2022). «Prosyv dlia lytsariv ya v Boha syly, shchob vorohiv peremohty vatahy» [“I asked God for strength for the knights, so that the hordes could defeat the enemies”]. 28.08. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3556418-prosyv-dla-licariv-a-v-boga-sili-sob-vorogiv-peremogti-vatagi.html> (in Ukrainian).
8. Liubar O.O., Stelmakhovych M.H., Fedorenko D.T. (2003). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky: Navch. posib.* [History of Ukrainian school and pedagogy: Teaching aids]. / Za red. O.O. Liubara. K.: T-vo “Znannia”. KOO. 450 p. (in Ukrainian).
9. *Mriia, slovo i chyn: zbirnyk na poshanu Volodymyra Yaneva: vidhuky, retsenzii, spohady* [Dream, word, and rank: a collection in honour of Volodymyr Yanev: reviews, memoirs]/ red. kol. L. Rudnytskyj, A. Karas, A. Lozynskyj. (2023). Lviv, Munich, New York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. 208 p. (in Ukrainian).
10. Ovcharuk O. (2022). *Cultural aspects of Volodymyr Yanev's scientific studies* [Culturological aspects of Volodymyr Yanev's scientific studies]. *Kultura i suchasnist: almanakh*. #1. Pp. 28–34 (in Ukrainian).
11. Odarchenko P. (1999). *Literaturna tvorchoist Volodymyra Yaneva* [Literary work of Volodymyr Yanev]. *Vydatni ukrainski diiachy: Statti, narysy*. Kyiv. Pp. 24–27. (in Ukrainian).

References

1. Babynskyi A. (2021). *Ostannii lystopad Volodymyra Yaneva* [The Last November of Volodymyr Yanev]. *Patriarkhat*. 21 hrudnia. Pp. 1–8. URL: <https://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/ostannij-lystopad-volodymyra-yaneva/>(in Ukrainian).

12. Prysiazna-Hapchenko Yu. (2019). *Ideinotematychni dominanty publitsystyky Volodymyra Yaniva* [Ideological and thematic dominants of Volodymyr Yaniv's journalism]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*. Vypusk 18. Pp. 331–339. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2019.18.2280> (in Ukrainian).
13. Rudnytskyi L. (2017). *Volodymyr Yaniv – ukrainska liudyna yevropeiskoho formatu* [Volodymyr Yaniv is a Ukrainian man of European stature]. *Patriarkhat*. 16 travnia. Pp. 1–4. URL: <https://www.patriarkhat.org.ua/statti-zhurnalu/volodymyr-yaniv-ukrajinska-lyudyna-jevropejskoho-formatu/>(in Ukrainian).
14. Salyha T. (2020). *Miunkhenska spovid Volodymyra Yaneva (do 110-littia vid dnia narodzhennia)* [The Munich Confession of Volodymyr Yanev (to the 110th anniversary of his birth)]. *Konferentsiia Dmytra Shtohryna. Zbirnyk materialiv*. K.: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». Pp. 81–100. (in Ukrainian).
15. Tarnavskyi O. (2023). *Volodymyr Yaniv – poet i vchenyi* [Volodymyr Yaniv is a poet and scientist]. *Mriia – slovo, chyn. Zbirnyk na poshanu Volodymyra Yaneva: vidhuky, retsenzii, spohady / red. kol. L. Rudnytskyi, O.Karas, O.Lozynskyi*. Lviv; Miunkhen; Niu-York: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. Pp. 65–76. (in Ukrainian).
16. Tarnashynska L. (2023). *Kilka nezasvoienykh urokov Volodymyra Yaniva* [A few unlearned lessons from Volodymyr Yaniv]. *Zbruc*. 04. 04. URL: <https://zbruc.eu/node/115040> (in Ukrainian).
17. Tyvodar M. (2004). *Etnolohiia: Navchalnyi posibnyk* [Ethnology: Textbook]. Lviv: Svit. 624 p. (in Ukrainian).
18. *Ukrainska kultura: lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha* [Ukrainian culture: lectures edited by Dmytro Antonovych] / upor. S.V. Ulianovska; vst. st. I.M. Dziuby; pered. sl. M. Antonovycha. (1993). Kyiv: Lybid. 592 p. (in Ukrainian).
19. Yablonska O.V. (2003). *Volodymyr Yaniv – poet i naukovets* [Volodymyr Yaniv is a poet and scientist]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu*. Lutsk. № 12. Pp. 276–282. (in Ukrainian).
20. Yaniv V. (1953). *Vstupnyi kurs ukraïnoznavstva* [Introductory course in Ukrainian studies]. Miunkhen. 370 p. (in Ukrainian).
21. Yaniv V.-M.O. (1961). *Narys ukrainskoi kultury* [Essays on Ukrainian Culture]. Niu-York: Vyd. Shk. Rady. 93 p. (in Ukrainian).
22. Yaniv V.O. (1996). *Psykhologichni osnovy oktsydenalizmu* [Psychological foundations of Occidentalism]. Uporiadkuvav i pidhotuvav do druku d-r Mykola Shafoval. Miunkhen. 205 p. (in Ukrainian).
23. Yaniv V. (1962). *Sovietskyi kolonializm v Ukraini* [Soviet colonialism in Ukraine]. (2). *Svoboda*. Dzherzi Syti i Niu-York. Ch. 14. 23 sichnia. P. 2. (in Ukrainian).
24. Yaniv V. (1980). *Ukrainskyi Vilnyi Universytet* [Ukrainian Free University]. *Entsyklopediia ukraïnoznavstva. Slovnykova chastyna*. Paryzh-Niu-York. T. 9. Pp. 3418–3421. (in Ukrainian).
25. Yas O. (1996). *Ukrainska istoriohrafiia ta etnopsykholohiia Volodymyra Yaneva* [Ukrainian historiography and ethnopsychology by Volodymyr Yanev]. *Rozbudova derzhavy*. № 10. Pp. 12–14. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу/ Received: 29.04.26

Прорецензовано / Revised: 10.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.20>

УДК 94 (477) «19/20»

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу етнології та історії України
Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-6463-0920

Email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Ольга ШАКУРОВА

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу етнології та історії України
Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0001-9842-2997

Email: etnohist@ukr.net

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СПРОСТУВАННІ РОСІЙСЬКИХ МІФІВ І ФЕЙКІВ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано роль Українського Православ'я у формуванні української національної ідентичності та у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України. Розкрито сутність термінів «Українське Православ'я», «українська національна ідентичність», «руський мир», «спростування російських міфів і фальсифікацій історії України», «російсько-українська війна». Встановлено, що Українське Православ'я є світовим феноменом, оскільки з часу хрещення Русі-України і по сей день сприяє українському етнотворенню, державотворенню, націотворенню та етнокультуротворенню, особливо ці процеси посилилися з відновленням Української держави у 1991 р. Виявлено, що визначну роль в інституалізації Українського Православ'я на рубежі тисячоліть відіграв патріарх Філарет (Михайло Денисенко). З'ясовано, що Українська Православна Церква Київського Патріархату стала каталізатором оновлення Українського Православ'я й створення Православної Церкви України. Відзначено, що російсько-українська війна пришвидшила українські етнічні, державотворчі, націєтворчі та етнокультуротворчі процеси, тим самим змусили громадян Української держави згуртуватися навколо ідеї збереження та розвитку державності та національної ідентичності. Наголошено, що у цій екзистенційній боротьбі з ворогом Православна Церква України не лише виконує пасторську опіку над віруючими, але й активно формує українську національну ідентичність та системно спростовує російські міфи і фальсифікації історії України. Обґрунтовано, що російські агресори послідовно пропагують наратив про неканонічність Православної Церкви України та намагаються переконати українське суспільство про виняткову богообраність Російської Православної Церкви та її маріонетки в Україні так званої Української Православної Церкви Московського Патріархату. Оприлюднено модель спростування російського фейку щодо неканонічності Православної Церкви України.

Ключові слова. Українська держава, українські громадяни, Православна Церква України, Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Православна Церква Московського Патріархату, Російська Православна Церква, «руський мир», російсько-українська війна.

Yurii FIGHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,
Senior Research Fellow, Department of Ethnology and History of Ukraine
Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Olga SHAKUROVA

Candidate of Historical Sciences,
Senior Research Fellow, Department of Ethnology and History of Ukraine
Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

THE ROLE OF UKRAINIAN ORTHODOXISM IN THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AND THE SIMPLIFICATION OF RUSSIAN MYTHS AND FAKES OF UKRAINIAN HISTORY

Abstract. The article analyzes the role of Ukrainian Orthodoxy in the formation of Ukrainian national identity and in refuting Russian myths and falsifications of Ukrainian history. The essence of the terms “Ukrainian Orthodoxy”, “Ukrainian national identity”, “Russian world”, “refutation of Russian myths and falsifications of Ukrainian history”, “Russian-Ukrainian war” is revealed. It has been established that Ukrainian Orthodoxy is a global phenomenon, since from the time of the baptism of Rus-Ukraine to this day it has contributed to Ukrainian ethnogenesis, state formation, nation formation, and ethnocultural formation, especially these processes intensified with the restoration of the Ukrainian state in 1991. It has been revealed that Patriarch Filaret (Mykhailo Denysenko) played a significant role in the institutionalization of Ukrainian Orthodoxy at the turn of the millennium. It was found that the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate became the catalyst for the renewal of Ukrainian Orthodoxy and the creation of the Orthodox Church of Ukraine. It was noted that the Russian-Ukrainian war accelerated Ukrainian ethnic, state-building, nation-building and ethno-cultural processes, thereby forcing the citizens of the Ukrainian state to unite around the idea of preserving and developing statehood and national identity. It is revealed that in this existential struggle with the enemy, the Orthodox Church of Ukraine not only performs pastoral care over believers, but also actively forms Ukrainian national identity and systematically refutes Russian myths and falsifications of Ukrainian history. It is substantiated that Russian aggressors consistently promote the narrative about the non-canonicity of the Orthodox Church of Ukraine and try to convince Ukrainian society of the exceptional divinely chosenness of the Russian Orthodox Church and its puppet in Ukraine – the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate. A model for refuting the Russian fake about the non-canonicity of the Orthodox Church of Ukraine is published.

Keywords. Ukrainian state, Ukrainian citizens, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, Russian Orthodox Church, “Russian world”, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Вже тринадцятий рік триває російсько-українська війна. Багато хто у Європі й у світі бажає про неї забути, але для громадян Української держави це питання виживання, оскільки кожен день гинуть, дістають поранення, втрачають своє житло й отримують моральні стреси тисячі людей. Російсько-українська війна незвичайний мілітарний конфлікт високої інтенсивності – це екзистенційне протистояння європейської демократії з євразійською автократією. Ворог окрім конвенційних засобів ведення війни системно використовує й духовну складову, намагаючись через путінську геополітичну доктрину «русский мир» і релігійні структури Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) та її маріонетки в Україні – Української Православної Церкви Московського Патріархату (далі – УПЦ МП) роз’єднати громадян Української держави та змусити їх до капітуляції.

Актуальність дослідження полягає в тому, що комплексно аналізуючи розвиток Українського Православ’я на зламі тисячоліть, маємо можливість висвітлити як чином після руйнації Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) РПЦ вдалося зберегти свої релігійні структури у багатьох колишніх радянських республіках та з їх допомогою нав’язати новим пострадянським елітам проросійські наративи. Трагічне роз’єднання Українського Православ’я на УПЦ МП, Українську Православну Церкву Київського Патріархату (далі – УПЦ КП), Українську Автокефальну Православну Церкву (далі – УАПЦ) стало, на нашу думку, одним з тригерів російсько-української війни.

Аналіз наукових публікацій. Аналізуючи фахові дослідження можемо стверджувати, що проблема системного осмислення ролі Українського Православ’я у формуванні української національної іден-

тичності та у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України поки ще не стала об’єктом спеціального вивчення й тому заслуговує на більш глибоке та всебічне висвітлення. Разом з тим, деякі важливі аспекти цієї проблематики активно вивчаються дослідниками. Ю. Борейко характеризує особливості православної ідентичності в сучасному суспільстві [1]. О. Єремєєв аналізує проблеми й перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства [2]. С. Здіорук вивчає сутність національної церкви й національної релігії як форми духовного самовираження етносу [3]. А. Колодний та С. Здіорук досліджують особливості й закономірності становлення національних церков як вагової складової національного відродження [4]. В. Крисаченко, Ю. Фігурний, О. Чирков вивчають зародження, становлення, розвиток і сучасний стан Українського Православ’я та характеризують злочинну роль «русского мира» в асиміляції українства [5]. М. Пірен осмислює роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному українському суспільстві [6]. Я. Потапенко вивчав міфологеми «русского мира» як ідеологічну зброю російського імперіалізму та його шлях від кабінетної теорії до геноцидних практик рашизму [7]. Р. Додонов, А. Фесенко, В. Глазунов, І. Капріцин, О. Столярчук досліджують релігійну ситуацію на тимчасовоокупованій території Донецької області й ті пропагандистські фейки, які продукують загарбники [11]. В. Крисаченко, А. Задорожня, Ю. Лебедева, Ю. Фігурний, характеризують дії РПЦ як апологета сучасної російської агресії проти України й українців [12]. Ю. Фігурний, О. Семенова, Л. Отрошко, О. Шакурова аналізують розвиток Українського Пра-

вослав'я в умовах реваншистської політики Росії проти України [13].

Мета статті. У дослідженні буде здійснено системний аналіз ролі Українського Православ'я у формуванні української національної ідентичності та у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України.

Наукова новизна статті полягає у всебічному осмисленні ролі Українського Православ'я в етнічних, державотворчих, націєтворчих й етнокультурних процесах та створення моделі спростування російського міфу щодо неканонічності Православної Церкви України (далі – ПЦУ).

Ця праця реалізується у межах виконання науково-дослідної роботи 0125U002252 «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави».

Основна частина. Розпочинаючи осмислення заявленої проблеми, на початку конкретизуємо сутність термінів, що будуть нами активно задіюватися. По-перше, «Українське Православ'я» – один з провідних центрів Світового Православ'я. Українське Православ'я базується на головних засадах Православного віровчення: Святе Письмо (Старий Завіт і Новий Завіт), Святий Переказ (рішення вселенських і помісних соборів V–VIII ст., засадничі праці отців церкви) та Символ Віри (визнання триєдності Бога, боготвілення, спокотної жертви Ісуса Христа, загробного воздаяння, визнання церкви як посередника поміж Богом та віруючими). Тривалий бездержавний період існування українського народу призвів до того, що Українське Православ'я було підпорядковане РПЦ і з 1686 по 2018 рр. воно стало її невід'ємною частиною. 364 роки панування РПЦ в Україні мало на меті остаточно ліквідувати Українське Православ'я, але воно дякуючи Богу й українцям зберегло свою україноцентричну сутність, згуртувалося і створило ПЦУ, яка отримала Томос й була визнана Вселенським Патріархом Варфоломієм як помісна автокефальна церква. Наразі питання щодо остаточного об'єднання Українського Православ'я гальмується антиукраїнською політикою РПЦ.

По-друге, «українська національна ідентичність» – цілісна сукупність світоглядних ідей, поглядів, концепцій та уявлень щодо засадничих інтересів української політичної нації й пошуку дієвих засобів і шляхів їх реалізації.

По-третє, «русский мир» – путінська геополітична доктрина й псевдорелігійна концепція спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «Великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії станом на 1914 рік.

По-четверте, «спростування російських міфів і фальсифікацій історії України» – створення цілісної системи контрнарративів, які мають дієво заперечувати рашистські фейки та протидіяти пропаганді Кремля.

По-п'яте, «російсько-українська війна» – цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Вона не є

класичною, а постійно змінюється й розширює сфери свого впливу. Перша фаза (20.02.2014– 23.02.2022 рр.) відзначалася гібридністю, прихованістю, великим залученням проксі сил й інформаційних технологій. Друга фаза (24.02.2022 р. і по цей день) характеризується комплексністю, екстенсивністю, інтенсивністю та агресивністю.

Українське Православ'я є світовим феноменом, оскільки з часу хрещення Русі (Руської землі, Київської Русі, Русі-України тощо) у 988 р. (за Літописом) перша давньоукраїнська держава, поліетнічна імперія за своєю сутністю, пододала тогочасну своєрідну геополітичну, духовну й культурну ізоляваність та долучилася до європейської християнської цивілізації.

Русь-Україна стала легітимним державним утворенням, потужним регіональним лідером Центральної та Східної Європи, а з її володарями – Великими київськими князями були змушені рахуватися всі сусідні державці й політики усіх рангів.

Утворення Українського Православ'я з центром у Золотоверхому Києві не лише реалізувало пророцтво Апостола Андрія (за Літописом), щодо появи нового християнського осередку на київських пагорбах, але стало початком розбудови нового осередку Світового Православ'я – Другого Єрусалиму, який наразі є центром духовної сили як для українських громадян так і для європейців незалежно від їх конфесій.

Впровадження християнства та створення Українського Православ'я дало можливість тогочасним українцям не лише долучитися до величних духовних, політичних, економічних, культурних надбань однієї з провідних світових релігій, а й отримати реальну можливість стати суб'єктом тектонічних цивілізаційних змін у Центрально-Східній Європі. Зрештою, новостворена Київська митрополія активно сприяла українським етнічним, державотворчим, націєтворчими, етнокультурним процесам впродовж багатьох століть. Проте, у 1686 році внаслідок таємних домовленостей ослаблене Українське Православ'я перейшло під зверхність Московської Патріархії. З того часу впродовж трьох віків на українських етнічних землях, що знаходилися під владою Російської імперії, а дещо згодом комуністичної імперії, панувала РПЦ, яка цілеспрямовано намагалася остаточно асимілювати і знищити Українське Православ'я та ліквідувати українську ідентичність [10, с.76].

Попри шалений асиміляційний тиск, українці зберегли свою самобутність і коли Радянський Союз почав колапсувати, то в Україні активізувався рух щодо відновлення державності й Українського Православ'я як самостійного осередку релігійного життя українців. Символічно, що ці процеси відбувалися майже одночасно і посилювали один одного.

Духовний ренесанс Українського Православ'я розпочав і завершив Архієпископ Філарет (Михайло Антонович Денисенко, 1929–2026), який впродовж 1966–1990 рр. був митрополитом Київським і Галиць-

ким й Єкзархом України РПЦ. Відчувши головні тренди епохи (руйнація тоталітаризму й прагнення народів до самостійності й державності), митрополит Філарет провів системну організаційну роботу, щодо відродження Українського Православ'я.

Враховуючи ці тенденції й намагаючись не залишитися осторонь від тих тектонічних зрушень, що відбувалися в Україні, митрополит Філарет почав тривалі перемовини з керівництвом РПЦ, внаслідок яких 25–27 жовтня 1990 р. Архієрейський Собор РПЦ прийняв рішення про надання Українській Православній Церкві (далі–УПЦ) самостійності в управлінні в юрисдикції РПЦ. Майже через місяць, 22–23 листопада 1990 р. був проведений I Помісний Православний Церковний Собор УПЦ, прийнято статут, ухвалено нагальні поточні питання, та обрано Предстоятеля УПЦ –митрополита Київського і Всієї України Філарета [8, с. 432–433].

На той час це були досить такі виважені кроки щодо релігійної ситуації, але коли 19–21 серпня 1991 р. у Москві відбулася невдала спроба державного перевороту, то відцентрові сили значно посилилися, а тоталітарний режим колапсував. Це вдало змогу Верховній Раді Української Радянської Соціалістичної Республіки ухвалити 24 серпня того ж року «Акт проголошення незалежності України» та призначити загальнонаціональний референдум на його підтвердження 1 грудня 1991 р.

Згідно християнській традиції кожна суверенна держава має повне юридичне право мати свою Соборну Церкву. Отже, відновивши Українську державу де-юре 24.08.1991 р., а з годом і де-факто 01.12.1991 р. українські громадяни отримали можливість відродити упосліджене РПЦ Українське Православ'я.

Розуміючи це, митрополит Філарет активно сприяв проведенню у Києво-Печерській Лаврі 1–3 листопада 1991 р. Помісного Собору, на який прибуло 95 делегатів від 22 єпархій УПЦ, у тому числі й представники 32 монастирів. Після напруженої роботи була прийнята низка важливих документів серед яких ми хочемо виокремити окреме звернення до Святішого Патріарха Московського і всієї Руси Алексія II (Олексій Михайлович Рідігер, 1929–2008) та єпископату РПЦ з проханням дарувати самостійність і незалежність УПЦ та визначення Собору УПЦ з питання повної самостійності УПЦ [8, с. 434–436].

Після завершення Помісного Собору його учасники роз'їхалися і почали активно працювати, хто в ім'я ім'я консолідації українства, а хто з метою його дезінтеграції. У тому, що 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі понад 90 % учасників проголосували за відновлення незалежності України була, на нашу думку, велика заслуга кліру та вірян УПЦ загалом, і митрополита Філарета зокрема. Ця переможна консолідація українства дуже не сподобалася колишній метрополії, спадкоємцю СРСР – Російській Федерації (далі – РФ) та її ідеологічному, імперсько–шовіністичному угрупованню РПЦ [10, с.77].

Російська влада (Б. Єльцин та його команда) намагалася повернути колишні радянські республіки в оновлену Російську наддержаву, але їм це не вдалося, оскільки, Співдружність Незалежних Держав стало мертвонародженим квазідержавним ерзац-утворенням. На противагу імпотенції Кремля Алексій II та його наступник Кіріл (Володимир Михайлович Гундяєв, 1946 р. народження) провели системну й цілеспрямовану роботу над значним посиленням проросійських сил у колишніх пострадянських республіках, насамперед в Україні. Треба визнати, РПЦ відпрацювало добре й це дало можливість новому керівництву Росії, маючи духовну й гуманітарну підтримку через розповсюдження ідеологем «руського мира» значно посилити свій вплив на пострадянському просторі.

Всі напрацювання митрополита Філарета були знищені проведенням незаконного зібрання проросійських архіреїв УПЦ 26–27.05.1992 року у Харкові, які за вказівкою з РФ відсторонили Філарета від керівництва, внесли зміни до статуту УПЦ та обрали її нового очільника – митрополита Володимира (Віктор Маркіянович Сабодан, 1935–2014). Нажаль, тогочасна українська влада (законодавча, виконавча та судова) не захотіли зупинити цю антиукраїнську вакханалію, заарештувавши 18 єпископів-зрадників і провівши над ними показовий судовий процес, який би зупинив антиукраїнську діяльність так званої п'ятої проросійської колони. Цього не сталося. Українське Православ'я, яке мало би бути драйвером українського етнотворення, державотворення, націєтворення й етнокультуротворення виявилось проблемним суспільним організмом, хворим на онкологію «руського мира». Роз'єднання Українського Православ'я на проросійську УПЦ МП і проукраїнські УПЦ КП і УАПЦ, нищило його зсередини, провокувало конфлікти й руйнувало єдність українських громадян. Варто відзначити, що створення 25.06.1992 р. УПЦ КП та її активна українська діяльність деяким чином нормалізувала релігійну ситуацію в Україні та нейтралізувала активну проросійську діяльність УПЦ МП.

Дуже неприємно визнавати, але роз'єднання Українського Православ'я й значне кількісне переважання у ньому релігійних громад УПЦ МП над релігійними спільнотами УПЦ КП й УАПЦ стало на нашу думку, одним з важливих тригерів, які спровокували початок російсько-української війни. На перших етапах Української національної революції початку XXI ст. (Євромайдан і Революція Гідності) священники УПЦ МП цілеспрямовано розповідали з церковних амвонів, точніше зомбували своїх вірян, про ЛГБТ-студентів, наркоманів-націоналістів і рецидивістів-нациків з Правого сектору, які прагнули всіх українців до європейських борделів, а Україну перетворити на військову базу НАТО тощо. Зрештою, ця антиукраїнська пропаганда стала одним з дієвих елементів, яка допомогла рашистам окупувати Крим й розпочати так звану «руську весну» на Сході й Півдні України.

Варто відзначити, що переважна більшість прихожан УПЦ МП були законослухняними українськими громадянами, але пасіонарна проросійська меншість стала тим каталізатором, який роз'єднав українське суспільство і змусив переважно російськомовних громадян приєднатися до антидержавних виступів й посприяв початку бойових дій в Донецькій і Луганській областях та гібридному вторгненню російських військ на Сході України.

У умовах гібридної російсько-української війни, УПЦ КП цілеспрямовано та системно консолідувала українство навколо ідеї створення ПЦУ. Зрештою, це подвижництво увінчалася першими успіхами. 11 жовтня 2018 р. Священний Синод Вселенського Патріархату прийняв рішення про надання автокефалії Українському Православ'ю. Згідно цього підсумкового документа відкликається Синодальний лист 1686 р. про тимчасову передачу РПЦ права призначати київських митрополитів. Найголовніше те, що відтепер Вселенський Патріархат заявив своє право та канонічну територію України, тим самим остаточно вивівши її з юрисдикції РПЦ [9, с. 571–572].

У Києві 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий собор архієреїв УПЦ КП, УАПЦ і УПЦ МП, на якому було обрано митрополита Епіфанія Предстоятелем ПЦУ. Новообраному очільнику Вселенського Патріархату Варфоломієм 6 січня 2019 р. було вручено Томос і тим самим нарешті Україна знову отримала власну суверенну автокефальну Українську Церкву [9, с. 572].

Нажаль, до творення ПЦУ долучилася дуже незначна частина кліру і вірян УПЦ МП. Продовж 2019–2021 рр. УПЦ МП мала всі можливості за сприяння Вселенського патріарха Варфоломія та української влади завершити розкол, доєднатися до ПЦУ тим сам возз'єднати Українське Православ'я і значно посилити Українську державу, українське громадянське суспільство, українську національну ідентичність. Проте, вищий клір УПЦ МП на чолі з митрополитом Онуфрієм (Орест Володимирович Березовський, 1944 р. народження) обрав інший шлях – проросійсько-путінський. Митрополит Онуфрій та його клеврети методами фізичного насильства та судових позовів призупинили масовий перехід релігійних громад УПЦ МП до ПЦУ. Ці антиукраїнські дії створили ілюзію несприйняття українськими громадянами ПЦУ, зокрема й те, що Україна прагне повернутися в обійми так званого «старшого брата» й остаточно покінути з українською державністю загалом.

Таке бачення стало панівним у російській владі, а для В. Путіна – дороговказом для проведення так званої «спеціальної воєнної операції» й остаточно вирішення «українського питання» – повної ліквідації української державності і знищення української політичної нації. 24 лютого 2022 р. розпочалася повномасштабна фаза російсько-української війни, яка триває по сей день. Згодом, для В. Путіна та його посіпак виявилось, що Київ за три дні й Україна «за три тижні» – це не реальний план, а фікція, а весь світ зрозумів, що це лише хворе марення ще одного

кремлівського мрійника, але вже – рашиста. Незважаючи на величезні втрати (людські й матеріальні) Українська держава зберегла свою суб'єктність, а її громадяни, незважаючи на власне етнічне походження творять українську політичну націю. Вона де-юре почала існування у 1991 р. з відновленням української державності й руйнацією СРСР, а де-факто стала реальністю у 2022 р., коли завдячуючи консолідації українського суспільства навколо ідеї Української Самостійної Соборної Держави був зупинений путінський блицкриг й українська політична нація стала доконаним фактом. Так російсько-українська війна, особливо її повномасштабна фаза з 2022 р. значно пришвидшили українські державотворчі, націєтворчі, етнічні та етнокультурні процеси, тим самим змусивши громадян Української держави згуртуватися заради збереження власної самобутності й права на усвідомлений європейський цивілізаційний вибір.

У цей критичний для держави та її громадян воєнне лихоліття, під час екзистенційного протистояння з рашистами, ПЦУ окрім виконання пастирської опіки над віруючими, також активно сприяє спротиву військовій та духовній агресії рашизму й «русского мира», дієво допомагає розвивати українську національну ідентичність та системно спростовувати російські міфи та фальсифікації історії України.

Духовенство і віруючі ПЦУ докладають зусиль для консолідації громадянського суспільства, психологічної та матеріальної підтримки як звичайних цивільних громадян, працівників запілля, так і захисників і захисниць Сил Оборони України (далі – СОУ), які воюють з рашистами. Варто відзначити провідну роль ПЦУ у впровадженні й функціонуванні у СОУ загалом, й у Збройних Силах України зокрема, капеланської служби. Капелани на фронтах російсько-української війни – це передусім підготовлені священнослужителі, як духовно підтримують захисників і захисниць СОУ словом Божим, укріплюють бойову звитягу й дбають про їхні духовні й моральні потреби.

Такі ж суголосні україноцентричні думки й осмислення трагічного й звиятного минулого й сьогодення України звучать у проповідях священників ПЦУ, які вони проголошують вірянам, тим самим формуючи і посилюючи їх національну ідентичність та спростовуючи російські фейки.

У свою чергу рашисти цілеспрямовано й системно пропагують імперські наративи про «неканонічність ПЦУ», її фейковість та всіляко намагаються переконати українське суспільство про виняткову богообраність РПЦ та її маріонетки в Україні УПЦ МП.

Саме такий псевдоісторичний наратив дав змогу рашистським ідеологам та їх проксі в Україні сконструювати й розповсюдити фейк про неканонічність і самозванність ПЦУ. Сутність цього міфу ґрунтується, насамперед, на меншовартості й вторинності України й українців – державність втратили, власну назву не зберегли, а мова, культура й навіть православна віра піддалися великим впливам Польщі й полонізувалися. Отже, Малоросія –

невід'ємна частина так званої «Великої історичної Росії», а малоросіяни – молодші брати росіян, точніше «русских», які попри всі виклики долі зуміли зберегти неперервну тяглість державності (від XII ст. і по цей день), самобутність мови й культури, а традиції істинної православної християнської віри – оберігає й поширює лише РПЦ. Саме тому, концепція «Москва – Третій Рим» є істиною й дороговказом для цивілізаційного розвитку Росії й РПЦ.

Варто відзначити, що для просування своїх імперських наративів, рашисти системно фальсифікують історію України. Так, щоби зменшити роль Києва у християнізації Русі, російські псевдоісторики, після анексії Криму у 2014 р., розпочали стверджувати, що не з Києва, а з кримського Херсонесу розпочалося Хрещення Русі. Цей квазіісторичний фейк почав широко популяризуватися у російському інформаційно-просторі.

Для заперечення квазірелігійних, а точніше – антиукраїнських інсинуацій рашистів нами створена модель спростування російського фейку щодо «неканонічності ПЦУ». Сутність моделі полягає: 1) описування фейку; 2) констатація факту спростування фейку; 3) оприлюднення висновку.

1) Базове описування фейку – ПЦУ є «неканонічною», «розкольницькою», «самопроголошеною», а єдиною «істинною» й «правильною» в Україні нібито є структура, підпорядкована Московському Патріархату – УПЦ МП. Цей фейк створений з метою дискредитації Української держави, а оскільки Росія використовує релігію як елемент гібридної війни, то наратив про «неканонічність» руйнує українські релігійні інституції, підриває єдність громадянського суспільства, просуває ідею «русского мира» та сприяє перемогам ворога в інформаційній боротьбі.

2) Констатація факту спростування фейку – у 2019 р. Вселенський патріархат надав автокефалію ПЦУ. Це означає повну канонічну легітимність у православному світі. Вселенський патріарх Варфоломій має історичне право надавати автокефалію. Після цього легітимного рішення твердження рашистів про «неканонічність» втратило будь-яке законе підґрунтя. Київська митрополія історично належала до Константинополя. Її підпорядкування Москві у XVII ст. мало суперечливий і політизований характер. ПЦУ радше відновлює історичну справедливість, ніж «створює розкол». З часів хрещення Русі Українське Православ'я було вагомим чинником етнотворення, державотворення, формування нації й розвитку культури українців, тому незалежна автокефальна церква є важливою складовою суверенної й соборної Української держави.

3) Оприлюднення висновку – твердження рашистів щодо «неканонічності ПЦУ» є маніпуляцією, елементом злочинної політичної пропаганди, а не релігійної дискусії, оскільки ПЦУ отримала офіційне визнання у світовому православ'ї через Томос про автокефалію, її канонічність підтверджена Вселенським патріархатом, інсинуації про «неканонічність» — це політичний наратив Росії, а не богословський

факт. Фейкове твердження про «неканонічність ПЦУ» є частиною інформаційної війни Росії. Воно суперечить: історичним фактам, канонічному праву, сучасному статусу ПЦУ. Отже, ПЦУ є канонічною, незалежною церквою, яка відіграє важливу роль у зміцненні української державності та національної ідентичності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, здійснивши системний аналіз ролі Українського Православ'я у формуванні української національної ідентичності та у спростуванні російських міфів і фальсифікацій історії України, ми прийшли до таких висновків. По-перше, Українське Православ'я є світовим феноменом, оскільки з часу хрещення Русі-України і по сей день сприяє українському етнотворенню, державотворенню, націотворенню та етнокультуротворенню, особливо ці процеси посилилися з відновленням Української держави у 1991 р. По-друге, УПЦ КП стала каталізатором оновлення Українського Православ'я й створення ПЦУ. По-третє, російсько-українська війна пришвидшила українські етнічні, державотворчі, націєтворчі та етнокультуротворчі процеси, тим самим змусили громадян Української держави згуртуватися навколо ідеї збереження та розвитку державності та національної ідентичності. По-четверте, у цій екзистенційній боротьбі з ворогом ПЦУ не лише виконує пастирську опіку над віруючими, але й активно формує українську національну ідентичність та системно спростовує російські міфи й фальсифікації історії України. По-п'яте, російські агресори послідовно пропагують наратив про неканонічність ПЦУ та намагаються переконати українське суспільство про виняткову богообраність РПЦ та її маріонетки в Україні УПЦ МП. По-шосте, оприлюднено модель спростування російського фейку щодо неканонічності ПЦУ, де фейк рашистів спростовується загальноновизнаним фактом, що ПЦУ отримала Томос від Вселенського патріархату, тому вона є канонічною, а твердження — маніпулятивним і фейковим. По-сьоме, ПЦУ є канонічною, незалежною автокефальною церквою, яка відіграє важливу роль у зміцненні української державності та національної ідентичності. По-восьме, оскільки твердження про «неканонічність ПЦУ» є частиною гібридної війни Росії проти Української держави й воно суперечить історичним фактам, канонічному праву, сучасному статусу ПЦУ тощо, пропонуємо організувати інформаційні кампанії в українському гуманітарному просторі щодо спростування російських міфів і фальсифікацій історії України.

1. Борейко Ю. Православна ідентичність у сучасному українському суспільстві. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. К., 2016. С. 831–837.
2. Єремєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V*

- Міжнародної наукової конференції*. К. 2015. Ч. 1. С. 215–225.
3. Здіорук С. Національна Церква та національна релігія як форми духовного самовираження етносу. *Релігія і нація в суспільному житті України й світу*. К.: Наукова думка, 2006. С. 73–86.
  4. Колодний А., Здіорук С. Становлення національних церков як складової національного відродження. *Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення*. К., 1998. С. 43–49.
  5. Крисаченко В.С., Фігурний Ю.С., Чирков О.А. Українське християнство: утвердження ідентичності. Концептуальні нариси. К.: НДІУ, 2022. 404 с.
  6. Пірен М.І. Роль духовних цінностей у формуванні громадянської позиції особистості в сучасному проблемному українському суспільстві. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції*. К., 2015. Ч. 1. С. 172–180.
  7. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. 304 с.
  8. Преловська І. Помісний Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року: передумови і наслідки. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції*. К., 2016. С. 429–439.
  9. Фігурний Ю. Розвиток Українського Православ'я на зламі тисячоліть: етнокультурні, державотворчі та націєтворчі аспекти. *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції*. К., 2019. С. 564–573.
  10. Фігурний Ю. Роль Української Православної Церкви Київського Патріархату у консолідації українства. *Українознавчий альманах*. 2018. Вип. 23. С. 75–80.
  11. Dodonov Roman, Fesenko Andrii, Glazunov Volodymyr, Kapritsyn Igor, Stoliarchuk Olesia. Religious Situation in the Occupied Territory of Donetsk Region. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2025. Vol. 45, Issue 6 p. 83–109. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2644>
  12. Krysachenko Valentyn, Zadorozhnyia Alina, Lebedeva Yulia, Fihurnyi Yuriy. Russian Orthodox Church as Apologist for the Current Russian Aggression. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2023. Volume 43, issue 4. Pp. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2426>
  13. Fihurnyi Yuriy, Semenova Oksana, Otroshko Liubov, Shakurova Olha. Development of the Ukrainian Orthodoxy in the Conditions of the Revanchist Policy of the Russian Federation against Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. 2022. Volume 42, issue 4. Pp. 27–46. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2351>
  - ty in modern Ukrainian society]. In *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*. K. Pp. 831–837. (in Ukrainian).
  2. Yeremieiev O.S. (2015). *Problemy ta perspektyvy stanovlennia Ukrainskoi Pomisnoi Pravoslavnoi Tserkvy na suchasnomu etapi rozvytku ukrainskoho suspilstva* [Problems and prospects of the formation of the Ukrainian Local Orthodox Church at the present stage of development of Ukrainian society]. In *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*. K. Ch. 1. Pp. 215–225. (in Ukrainian).
  3. Zdiuruk S. (2006). *Natsionalna Tserkva ta natsionalna relihiia yak formy dukhovnoho samovyrazhennia etnosu* [National Church and national religion as a form of spiritual self-expression of the ethnic group]. In *Relihiia i natsiia v suspilnomu zhytti Ukrainy y svitu*. K.: Naukova dumka. Pp. 73–86. (in Ukrainian).
  4. Kolodnyi A., Zdiuruk S. (1998). *Stanovlennia natsionalnykh tserkov yak skladovoi natsionalnoho vidrodzhennia* [The formation of national churches as a component of national revival]. In *Relihiina svoboda: istorychne pidgruntia, pravovi osnovy i realii sohodennia*. K. Pp. 43–49. (in Ukrainian).
  5. Krysachenko V., Fihurnyi Yu., Chyrkov O. (2022). *Ukrainske khrystyanstvo: utverdzhennia identychnosti. Kontseptualni narysy* [Ukrainian Christianity: affirmation of identity. Conceptual essays]. Kyiv: NDIU. (in Ukrainian).
  6. Piren M.I. (2015). *Rol dukhovnykh tsinnosti u formuvanni hromadianskoi pozytsii osobystosti v suchasnomu problemnomu ukrainskomu suspilstvi* [The Role of Spiritual Values in Formation of a Citizen's Position in a Contemporary Problem in Ukrainian Society]. In *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*. K. Ch. 1. Pp. 172–180. (in Ukrainian).
  7. Potapenko Ya. (2016). *Piata rosiisko-ukrainska viina: vid maidanu do skhidnoho frontu (pidkhody, otsinky, interpretatsii)* [Fifth Russian-Ukrainian War: from Maidan to the Eastern Front (approaches, assessments, interpretations)]. Pereiaslav-Khmelnytskyi: «Vydavnytstvo K S V». 304 p. (in Ukrainian).
  8. Prelovska I. (2016). *Pomisnyi Sobor Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy 1-3 lystopada 1991 roku: peredumovy i naslidky* [Local Council of the Ukrainian Orthodox Church November 1-3, 1991: Preconditions and Consequences] In *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*. K. Pp. 429–439. (in Ukrainian).
  9. Fihurnyi Yu. (2019). *Rozvytok Ukrainskoho Pravoslavna na zlami tysiacholit: etnokulturni, derzhavotvorchi ta natsiietvorchi aspekty* [The Development of Ukrainian Orthodoxy at the Turn of the Millennium: Ethnocultural, State-Building and Nation-Building Aspects]. *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*. K. Pp. 564–573. (in Ukrainian).
  10. Fihurnyi Yu. (2018). *Rol Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu u konsolidatsii*

References

1. Boreiko Yu. (2016). *Pravoslavna identychnist u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi* [Orthodox identi-

- ukrainstva* [The role of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate in the consolidation of Ukrainianness]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vol. 23. Pp. 75–80. (in Ukrainian).
11. Dodonov Roman, Fesenko Andrii, Glazunov Volodymyr, Kapritsyn Igor, Stoliarchuk Olesia. (2025). Religious Situation in the Occupied Territory of Donetsk Region. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Vol. 45. Issue 6. Pp. 83-109. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2229.2644>
12. Kryshchenko Valentyn, Zadorozhnyia Alina, Leb-edeveva Yulia, Figurnyi Yuriy. (2023). Russian Orthodox Church as Apologist for the Current Russian Aggression. *Occasional Papers on Religion in East-*

- ern Europe*. Volume 43, issue 4. Pp. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2426>
13. Figurnyi Yuriy, Semenova Oksana, Otroshko Liubov, Shakurova Olha. (2022). Development of the Ukrainian Orthodoxy in the Conditions of the Revanchist Policy of the Russian Federation against Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Volume 42. Issue 4. Pp. 27–46. DOI: <https://doi.org/10.55221/2693-2148.2351>

Отримано редакцією журналу / Received: 29.04.26
Прорецензовано / Revised: 15.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 17.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.21>
УДК 101.1:316.346.2-058.65:355.02

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Тетяна ЦИМБАЛ
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти,
Криворізький національний університет

ORCID: 0000-0001-8077-3238
E-mail: ttsymbal07@gmail.com

ГЕРОЇЗМ ПОЗА ГЕНДЕРОМ: ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЛІТАРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ТА ПРАКТИК ГЕРОЇЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. У статті представлено результати дослідження гендерних аспектів героїзму в російсько-українській війні 2014–2026 років. Вихідною точкою студіювання став відхід від традиційної патріархальної оптики, що зосереджувалася переважно на насильницьких діях проти жінок, розглядаючи останніх як пасивних жертв війни, а не активних учасниць спротиву. В основу аналізу покладено міждисциплінарний підхід, що спирається на три магістральні напрями: історико-антропологічний, соціально-правовий та екзистенційно-філософський, у поєднанні з класичними гендерними студіями та новітніми рефлексіями безпосередніх учасниць війни. Історико-антропологічний вимір дослідження гендерних проблем дозволив простежити тяглість «жіночої невидимості» в історії та зрозуміти, як нинішній досвід захисниць долає стереотипні уявлення про жінку як суто «об'єкт захисту». Соціально-правовий аспект окресленої проблеми надає фактологічну базу для аналізу інституційних змін в армії, де боротьба за бойові посади стала формою емансипації через професіоналізацію героїзму, а також дозволив представити аргументи на захист права жінок бути «героїнями» на законодавчому рівні. Екзистенційно-філософська рефлексія дозволяє трактувати героїзм не як ефективний акт самопожертви, а як щоденну «етику стійкості», яка розмиває межі між фронтним подвигом та волонтерським служінням, через перехід від пасивності до суб'єктності, де межі між «чоловічими» та «жіночими» ролями у війні зникають. У цьому контексті використовується поняття «дифузний героїзм» як норма поведінки багатьох, позагендерний, колективний стан нації у часи історичних випробувань. Підкреслюється необхідність комеморації, яка має відображати реальний внесок жінок у перемогу, що є не просто питанням справедливості, а актом остаточного розриву з імперським, патріархальним минулим.

Наголошується, що героїзація жінки в російсько-українській війні – це глибокий антропологічний зсув, адже Україна сьогодні демонструє світові нову модель інклюзивного героїзму, де право на захист Батьківщини та визнання подвигу є невід'ємним правом особистості, незалежно від гендеру, адже війна робить людину будь-якої статі головним творцем історії.

Ключові слова: герой, героїня, «дифузний героїзм», «технологічний героїзм», російсько-українська війна.

Tetiana TSYMBAL
PhD hab. (Philosophy), Professor
Professor of the Department of Vocational and Socio-Humanitarian Education
Kryvyi Rih National University

HEROISM BEYOND GENDER: THE TRANSFORMATION OF MILITARY IDENTITIES AND PRACTICES OF HEROIZATION IN CONTEMPORARY UKRAINE

Abstract. *This article presents the results of a study on the gender aspects of heroism in the 2014–2026 Russian-Ukrainian war. The starting point for the study was a departure from the traditional patriarchal perspective, which focused primarily on acts of violence against women, viewing them as passive victims of war rather than active participants in the resistance. The analysis is based on an interdisciplinary approach grounded in three main strands: historical-anthropological, socio-legal, and existential-philosophical, combined with classical gender studies and the latest reflections of women who directly participated in the war. The historical-anthropological dimension of the study of gender issues enabled us to trace the continuity of “female invisibility” across history and to understand how the current experience of female defenders challenges stereotypical notions of women as purely “objects of protection.” The socio-legal aspect of the outlined problem provided a factual basis for analyzing institutional changes in the military, where the struggle for combat roles has become a form of emancipation through the professionalization of heroism, and also allowed for the presentation of arguments in defense of women’s right to be “heroines” at the legislative level. Existential-philosophical reflection allows us to interpret heroism not as a spectacular act of self-sacrifice, but as a daily “ethic of resilience” that blurs the boundaries between frontline feats and volunteer service, through a transition from passivity to agency, where the boundaries between “male” and “female” roles in war are blurred. In this context, the concept of “diffuse heroism” is defined as a norm of behavior for many, a gender-neutral, collective state of the nation during times of historical trials. The need for commemoration is emphasized, which must reflect women’s real contribution to victory, a matter not merely of justice, but an act of final breaking with the imperial, patriarchal past.*

It is noted that the heroization of women in the Russian-Ukrainian war represents a profound anthropological shift, as Ukraine today demonstrates to the world a new model of inclusive heroism, where the right to defend the Motherland and the recognition of heroic deeds are inalienable personal rights, regardless of gender, for war makes people of any gender the primary creators of history.

Keywords: *hero, heroine, «diffuse heroism», «technological heroism», russian-Ukrainian war.*

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна стала каталізатором докорінної ревізії класичних соціокультурних категорій, серед яких чи не найбільш динамічних змін зазнав феномен героїзму. Традиційна патріархальна оптика, що тривалий час домінувала в українському наративі в образі козака-лицаря чи радянського солдата-визволителя, виявляється недостатньою для опису реальності. Адже ми спостерігаємо народження нової антропології війни, де героїзм перестає бути виключно маскуліним атрибутом і стає формою універсальної суб’єктності. Таким чином, проблема героїзму в усій її складності, багатоманітні та глибинні смислів залишається актуальною в українському соціально-гуманітарному дискурсі упродовж останніх дванадцяти років. Певні аспекти даної теми висвітлені нами у низці публікацій, де розкривається філософський зміст категорії «героїзм», аналізуються проблеми створення українського пантеону героїв, досліджується інтелектуальна спадщина українських мислителів у контексті окресленої проблеми, представлено авторський погляд на гендерні ролі під час війни, на образ жінки-матері, що потрапила у вир революцій та війн тощо [12–15]. Проте подальшого вивчення потребує гендерний аспект трансформації мілітарних ідентичностей та практик героїзації в сучасній Україні.

Аналіз існуючих джерел та літератури. Для успішного проведення дослідження вважаємо необхідним поєднати класичні гендерні студії з новітніми рефлексіями безпосередніх учасниць процесу. Саме тому в основу нашого аналізу покладено

міждисциплінарний підхід, що включає історико-антропологічні, соціально-правові та екзистенційно-філософські аспекти. Так історико-антропологічний вимір дослідження гендерних проблем, представлений у працях О. Кісь, дозволяє простежити тяглість «жіночої невидимості» в історії та зрозуміти, як нинішній досвід захисниць долає стереотипні уявлення про жінку як суто «об’єкт захисту» [9]. Соціально-правовий аспект окресленої проблеми відображено у наукових розвідках Т. Марценюк [10] та у результатах проекту «Невидимий батальйон» (за ініціативи М. Берлінської), що дає фактологічну базу для аналізу інституційних змін в армії, де боротьба за бойові посади стала формою емансипації через професіоналізацію героїзму [1; 11]. Екзистенційно-філософська рефлексія представлена ідеями І. Грабовської, О. Забужко, В. Єрмоленка та ін., що трактують героїзм як щоденну «етику стійкості», яка розмиває межі між фронтовим подвигом та волонтерським служінням, між «чоловічими» та «жіночими» ролями у війні, переходячи від пасивності до суб’єктності [3; 6; 5]. Автори зосереджуються на проблемі плінності ідентичностей, допомагають осмислити героїзм не як разовий акт самопожертви, а як тривалу волю до життя, і у контексті постколоніальних студій демонструють, як українська жінка-героїня виходить із тіні російського міфу про жінку-жертву або берегиню і стає справжнім воїном.

Перераховані вище підходи до осмислення гендерного аспекту героїзму ґрунтуються на традиціях класичного фемінізму С. де Бовуар [2], С. Раддік [17], С. Енло [4], що торкаються самої суті

трансформації феміністичної думки: від заперечення мілітаризму до переосмислення героїзму як форми політичної та моральної суб'єктності.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у дослідженні окресленої проблеми в контексті авторської концепції героїзму, з визначенням сучасної української моделі героїзму як дифузної та децентралізованої, що трансформується від ієрархічного культу «вождя-мачо» до мережевого визнання фаховості та волі, незалежно від статі. Тому включення жіночого досвіду в канон героїчного є не просто даниною сучасному «порядку денному», а необхідною умовою виживання та перемоги нації у сучасній екзистенційній війні, яка робить людину будь-якої статі суб'єктом історичних змін.

Метою представленої статті є набуття досвіду філософської рефлексії героїзму поза гендером, вивчення трансформації мілітарних ідентичностей та практик героїзації в сучасній Україні з урахуванням впливу гендерної ідентичності на конструювання образу героїні та сприйняття військового подвигу.

Методологія дослідження базується на міждисциплінарному підході, що поєднує інструментарій соціальної філософії, гендерних студій та військової антропології. Для досягнення мети було використано таку систему методів: 1) феноменологічний метод дозволив проаналізувати героїзм як «живий досвід» учасників та учасниць бойових дій, відійти від абстрактних ідеологем до розуміння того, як індивідуальна ідентичність трансформується в умовах граничних ситуацій війни; 2) аксіологічний аналіз використано для дослідження трансформації системи цінностей в українському суспільстві, зокрема переходу від патріархальних чеснот до етики професійної відповідальності та суб'єктності; 3) дискурс-аналіз та критичний підхід застосовано для вивчення медійних та офіційних репрезентацій героїзму, що дозволило виявити приховані механізми об'єктивації (еротизації) жінок у формі; 4) постколоніальний підхід допоміг виокремити процес деконструкції радянських міфів про «берегиню» та «солдата-визволителя», що є ключовим для розуміння самотнього шляху української військової ідентичності; 5) соціологічні та емпіричні методи використані для вторинного аналізу даних, опрацювання результатів соціологічних досліджень щодо динаміки залучення жінок до бойових посад.

Під час дослідження важливо було врахувати і власну позиційність. Адже ми усвідомлюємо контекст перебування всередині подій, що дає унікальний доступ до матеріалу, проте ми намагаємося дотримуватися наукової відстороненості через використання вищезгаданих методів.

Основна частина. Перш за все варто зауважити, що феміністична філософія у ставленні до жіночого героїзму пройшла складну еволюцію, яка уможливила виокремлення трьох позицій: 1) пацифістської, відповідно до якої жіночий героїзм можливий лише через ненасильницький спротив, адже війна – це маскулінна пастка (С. Раддік); 2)

ліберальної, яка ґрунтується на тезі «героїзм не має гендеру», а отже жінки повинні мати рівне право бути героїнями на полі бою (О. Забужко, Т. Марценюк); 3) радикальної або критичної позиції, яка наголошує на тому, що жіночий героїзм у війні – це спосіб деколонізації тіла та ідентичності від патріархального тиску (С. Енло, М. Берлінська та інші представниці ветеранських рухів).

Так, С. Раддік у фундаментальній праці «Материнське мислення: на шляху до політики миру» створює теоретичну базу, яка на перший погляд здається антигероїчною в класичному розумінні [17]. Вона стверджує, що соціальна практика материнства формує особливий тип мислення, орієнтований на збереження життя, опіку та розвиток. Це фундаментально протистоїть мілітарному героїзму, який базується на ризику, руйнуванні та ієрархії. За С. Раддік справжній героїзм – це не акт одноразової самопожертви на полі бою, а виснажлива, щоденна «праця збереження» [17, с. 114]. Переосмислюючи героїчне як стійкість у підтримці життя під загрозою, Раддік ставиться до жінок-воїнів, до інтеграції жінок у наявні мілітарні структури скептично. Вона вважає, що жінки, стаючи частиною армії, приймають «маскуліну логіку», замість того, щоб трансформувати світ через політику миру. Для неї жіночий героїзм – це мирний спротив; як наслідок, її центральна теза про «материнське мислення» підтверджується сьогодні у масштабному волонтерському русі.

Для глибшого розуміння класичної феміністичної думки вважаємо продуктивним порівняння поглядів С. Раддік та С. де Бовуар, що дозволить побачити фундаментальні протиріччя у даному філософському напрямку щодо природи жіночої активності та героїзму. Якщо Раддік шукає силу в «традиційно жіночому», то Бовуар бачить у ньому пастку, яку потрібно подолати. У праці «Друга стать» дослідниця вибудовує екзистенційну модель, у якій героїзм безпосередньо пов'язаний з ризиком для життя [2]. Тобто трансцендентність здійснюється через ризик, і чоловік історично утвердив себе як суб'єкт, тому що ризикував життям у процесі полювання або війни, підносячись тим самим над біологічним існуванням. Жінка ж приречена на пасивність через народження дітей. Тому справжній героїзм для жінки можливий лише тоді, коли вона виходить за межі своєї «біологічної долі». Участь у війні, політиці чи творчості – це акти трансцендентності, виходу за межі, натомість материнство чи домашня праця – сфери іманентності. А отже, героїзм для С. де Бовуар – це завжди рух назовні, у світ так званих чоловічих викликів [2, с. 312].

Через сорок років С. Раддік вступає з нею в заочну дискусію, намагаючись реабілітувати сферу материнства, підкреслює, що материнство – це не тільки біологія, а свідомо, інтелектуальна та героїчна практика, так зване «материнське мислення». Тому якщо для Бовуар герой – це той, хто готовий вбивати або помирати заради ідеї, то для Раддік герой – це той, хто здатний виплекати життя в умовах хаосу, а

героїзм постає як стійкість. І якщо війна та насильство у філософії С. де Бовуар є шляхом до визнання суб'єктності, рівності у праві на ризик, то для С. Раддік війна є проявом маскулінної деструкції, якій треба протиставити «мирну політику». Відповідно, ідеал жінки для Бовуар представлений як вільна особистість, що діє нарівні з чоловіком у «світі ідей», і жінки-захисниці доводять свою рівність через найвищий ризик, завойовуючи право бути суб'єктом історії. Натомість для Раддік жінка – це суб'єкт, що трансформує світ через цінності турботи та ненасильства.

Розглядаючи жіночий героїзм через категорію суб'єктності – здатності до активної дії, феміністки наполягають на тому, що жінка-герой сьогодні – це не «випадкова жертва» і не «помічниця», а автономний суб'єкт, який свідомо обирає шлях захисту. Філософині звертають увагу на те, що героїзм може бути інструментом емансипації, адже, беручи в руки зброю або очолюючи волонтерські рухи, жінка руйнує патріархальні устої, де вона була лише об'єктом захисту. Сучасна феміністична думка намагається поєднати «чоловічий» героїзм ризику з «жіночим» героїзмом турботи. Героїзм парамедиків, волонтерів та матерів, що рятують дітей під обстрілами, тепер класифікується не як «природний обов'язок», а як високий політичний героїзм, як «етика стосунків» (К. Гілліган), що в умовах війни стає не менш мужньою, ніж бойовий чин.

Примітно, що українське сьогодні фактично примиряє ці дві позиції, можливо, створюючи третій шлях, який, на нашу думку, представлений рефлексіями О. Забужко і є ключовим для розуміння того, як українська інтелектуальна традиція інтерпретує жіночий героїзм. Якщо західні філософині (С. Раддік, С. де Бовуар) часто працювали в умовах відносно стабільності, то Забужко пише з епіцентру історичної катастрофи, де героїзм є умовою виживання нації. Подібно до Бовуар, О. Забужко критично ставиться до патріархального міфу про «Берегиню». В есеях та романі «Польові дослідження з українського сексу» вона показує, що образ жінки, яка лише «чекає» або «зберігає», є наслідком колоніального пригнічення [7]. Для Забужко героїзм жінки починається з права на власну історію. Це не просто збереження життя, а збереження сенсу життя, збереження мови та культури, тобто героїзм постає як «озброєна» пам'ять. У контексті війни Забужко пропонує цікаву метафору: жінка в українській культурі історично виконувала роль «головного штабу» опору. Вона стверджує, що в умовах, коли чоловіків винищували фізично (війни, репресії тощо), саме жіночий героїзм став «цементом», що не дав розвалитися національній ідентичності. А жінка-інтелектуалка, яка артикулює правду про свою країну світові, здійснює акт героїзму, що дорівнює бойовому, а отже, поєднує «материнську етику» як захист свого з «трансцендентністю» як активною дією у світі. Таким чином О. Забужко фактично створює синтетичну концепцію екзистенційного фемінізму опору. Спираючись на категорію ризику С. де Бовуар, письменниця створює

образ жінки, яка приймає виклик історії, виходить із тіні чоловіка, не боїться бути «незручною», агресивною та політично гучною. Відштовхуючись від концепції щоденного героїзму як турботи С. Раддік, О. Забужко трактує опіку, турботу про націю, мову та наступні покоління не як приватну справу, а як державотворчий акт, тобто опіка стає зброєю. Але найбільшим героїзмом жінки в умовах катастрофи стають відмова бути жертвою та здатність свідчити правду, тобто героїзм пам'яті. Ще одна важлива теза О. Забужко – це ідея солідарності, адже героїзм у її текстах не є індивідуальним жестом (як у класичному маскуліному міфі про самотнього воїна), а постає результатом «жіночого мережування». Це суголосно тому, як працює сучасний український волонтерський рух: тисячі жінок, об'єднаних спільною метою, створюють горизонтальну структуру героїзму, яку неможливо знищити ієрархічно. Таким чином, за О. Забужко, сучасний жіночий героїзм в Україні – це акт остаточного дорослішання: жінка перестає бути «об'єктом захисту» і стає тією, хто сама визначає кордони (географічні, культурні та особисті) і захищає їх. «Саме тут секрет нашого героїзму: ми не боїмося росії. З-поміж усіх націй Європи ми єдині знаємо, хто ми такі, а наші жінки – голіруч, з криком і лайкою зупиняють російські танки» [6].

Це підводить нас до висновку: український жіночий героїзм сьогодні – це унікальне світове явище, де інстинкт збереження життя (С. Раддік) поєднався з екзистенційною волею до свободи (С. де Бовуар) на ґрунті національної відповідальності (О. Забужко).

Слідуючи традиціям, сучасна феміністична філософія пропонує ширший погляд, що веде від ідеї жінки-миротворниці «за природою». Так, С. Енло аналізує участь жінок у війні через призму деконструкції патріархальних структур. Її погляди базуються на викритті того, як війна використовує жінок і як вони самі діють у цих умовах [4]. Дослідниця стверджує, що жінки не є лише пасивними жертвами війни, а активними учасницями – як у війську, так і в тилу, у сфері відтворення життя та підтримки. Вона звертає увагу на те, як мілітаризм проникає у повсякденне життя жінок, змушуючи їх брати на себе нові ролі, що часто не визнаються державою. Описуючи явища, коли жінки на військовій службі отримують статус «почесних чоловіків», що дозволяє їм користуватися чоловічими привілеями, але при цьому не руйнувати патріархальний статус-кво, дослідниця наголошує, що після війни роль жінок часто нівелюється, і вони не з'являються на монументах, які прославляють героїв-чоловіків. С. Енло не пропонує жінкам лише шукати способи захисту своїх інтересів у зоні бойових дій, а намагається викрити саму структуру мілітаризму, яка використовує жіночу працю, і закликає «розплутувати клубок мілітаризму», ставлячи питання: «Де жінки?» у будь-якій військовій чи міжнародній ситуації.

На цьому наголошує і О. Кісь, представляючи історико-антропологічний напрямок гендерних

досліджень: «В історіях чи не всіх попередніх війн простежується одна незмінна тенденція – випускати з поля зору (чи то радше оминати увагою, нехтувати, замовчувати і в такий спосіб знецінювати) жіночі воєнні ролі й досвіди. Війна і військо століттями сприймалися як традиційно чоловіча справа і, відповідно, чоловіча історія. Жіночі досвіди війни – це наче побічний продукт війни: він аж ніяк не у фокусі уваги тих, хто за нею спостерігає, її описує чи згодом аналізує» [9]. Розглядаючи жіночий героїзм через категорію суб'єктності – здатності до активної дії, феміністки наполягають на тому, що жінка-герой сьогодні – це не «випадкова жертва» і не «помічниця», а автономний суб'єкт, який свідомо обирає шлях захисту. Філософині звертають увагу на те, що героїзм може бути інструментом емансипації. Беручи в руки зброю або очолюючи волонтерські рухи, жінка руйнує патріархальний договір, де вона була лише об'єктом захисту. Традиційний український архетип «берегині» передбачає жінку як хранительку тилу, що чекає на героя. Сучасна ж українська жінка деконструє цей міф, поєднуючи функцію захисту та опіки. Жінка-герой більше не є «додатком» до чоловічого подвигу, вона повертає собі право на гнів та збройну відсіч, що раніше вважалося виключно «чоловічим» правом. Концепт «Берегині» не зникає, а трансформується, адже сьогодні захист нації – це і є найвищий прояв опіки, а героїзм захисниць не є відмовою від материнства, а виборюванням безпечного простору для майбутніх поколінь. Причому, як зазначає О. Кісь, жіноча суб'єктність в історії України завжди посилювалася в часи екзистенційних загроз, які несе і сучасна російсько-українська війна [9]. Саме тому боротьба за гендерну рівність в українській армії сприймається як частина цивілізаційного розриву з росією. На відміну від російської моделі, де жінка репрезентується або як «сакральна мати», або як інструмент пропаганди, українська модель апелює до західних цінностей індивідуальної свободи та рівних прав. Це робить гендерне питання частиною ширшого геополітичного вибору, а український досвід надає нову емпіричну базу для світової військової соціології.

Сучасна війна породжує і новий позагендерний тип героїзму – технологічний, героїзм аеророзвідки, ідею якого просуває у публічних виступах М. Берлінська, адже дрон не має гендеру, а отже, інтелект та фаховість стають новими критеріями героїзму, витісняючи грубу маскуліну силу, перетворюючи подвиг на «роботу, яку треба зробити» [1]. Саме професіоналізм і технологізація війни виступають сьогодні чинниками гендерної рівності, адже сучасна війна – це війна технологій (дронів, РЕБів, ІТ-рішень), тому фізична сила перестає бути головним критерієм героїзму. Технологічний прогрес нівелює біологічні відмінності, а у кабіні оператора БПЛА або за монітором аналітика розвідданих гендер стає нерелевантним. Таким чином, героїзм стає інтелектуальним, що створює умови для справжньої рівності, де «героїчне» визначається ефективністю виконання бойового завдання.

Проведене дослідження дозволяє нам усвідомити, у тому числі, й унікальність українського досвіду на тлі глобальних мілітарних практик, передусім армій Ізраїлю та США. Так, в Ізраїлі залучення жінок до військової служби є обов'язковим на законодавчому рівні, що створює державну рамку рівності. В Україні ж ми спостерігаємо «героїзм знизу», коли жінки виборювали право на бойові посади волонтерським та добровольчим шляхом. Це робить українську ідентичність жінки-воїна більш суб'єктною та політично активною. У свою чергу, в армії США дебати навколо гендеру часто стосуються стандартів фізичної підготовки та кар'єрних ліфтів. А в Україні війна має екзистенційний характер, тому гендерна трансформація відбувається не через адміністративні реформи, а через критичну необхідність залучення всього інтелектуального та бойового потенціалу нації до боротьби із загарбниками. По суті, сучасна війна нівелює біологічний детермінізм, породжуючи феномен «дифузного героїзму» в умовах технологічної війни, адже автоматизація та роботизація поля бою роблять концепт «маскулінного героїзму» застарілим. Український досвід додає до цієї проблеми важливий елемент: «мережевий героїзм», коли координація між фронтом, що є переважно чоловічим у піхоті, та логістикою й ІТ-підтримкою, де роль жінок є беззаперечною, створює єдиний бойовий організм.

Зауважимо, що поняття «дифузний героїзм» не є строго визначеним і зазвичай використовується для опису ситуацій, коли героїзм стає розсіяним, повсякденним явищем, у якому бере участь велика кількість людей. Це дії, що не обмежуються одним «супергероем», а складаються з маленьких, але важливих вчинків багатьох звичайних людей. Героїзм перетворюється на норму поведінки в певних умовах (волонтерство, взаємодопомога, виконання професійного обов'язку під тиском тощо). Героїзм сьогодні – це самовідданість, здатність пожертвувати власним комфортом, часом або інтересами заради інших, це сміливість і мужності у складних обставинах, це виконання громадянського обов'язку, спільна щоденна праця багатьох людей. Отже, поняття «дифузний» або розсіяний героїзм є результатом сучасних філософських та соціологічних досліджень героїзму, що акцентують увагу на переході від героїзму «одинаків» до повсякденних, масових дій. Так під впливом досліджень Ф. Зімбардо, героїзм розглядається як набір із дванадцяти категорій, де дифузний героїзм є частиною щоденної активності [8].

Незважаючи на трансформацію ставлення до жіночого героїзму, важливо наголосити й на існуванні ризиків, що після завершення активних бойових дій суспільство може спробувати повернути жінок до «традиційних» ролей, витісняючи їх із публічного простору героїзації. Це явище так званого «зворотного відкату» спостерігалось після Другої світової війни в Європі та США. Україна ж має унікальний шанс уникнути цього через інституціоналізацію жіночого ветеранського руху вже зараз. Проте жінки-ветерани вже сьогодні стикаються з

подвійною стигмою: і як люди з бойовим досвідом, з посттравматичним синдромом, з фізичними травмами, і як жінки, що «вийшли за межі традиційної ролі». Обмірковуючи проблеми післявоєнного, «післягероїчного» періоду, О. Кісь та Т. Марценюк наголошують на проблемі «забуття» після завершення війни [9; 10]. У свою чергу В. Єрмоленко застерігає, що у повоєнній Україні можуть з'явитися спроби узурпувати перемогу та привласнити собі країну тими, хто захоче перетворити героїчний, забутий Європою військовий етос як готовність захищати свої цінності, свободу та гідність, навіть ризикуючи життям, на інструмент політичної влади [5].

Враховуючи викладене, наголосимо на необхідності інституціалізації гендерної рівності, а саме: необхідно закріпити на законодавчому рівні не лише доступ жінок до всіх бойових посад, а й адаптацію військової інфраструктури до специфічних потреб жінок-військових. Важливою, на наше переконання, є і реформа системи комеморації, в рамках якої владним структурам бажано розробити нові стандарти вшанування пам'яті, які б забезпечили паритетну видимість героїзму жінок у топоніміці, державних нагородах та музейних експозиціях. Також необхідно розробити та реалізувати державні програми підтримки для жіночих ветеранських організацій як центрів експертизи. Актуальною залишається і розробка етичного кодексу для військових медіа-центрів та пресслужб щодо адекватного висвітлення служби жінок, із фокусуванням на професійних здобутках, а не на естетичних образах, що ведуть до пастки «мілітарного гламуру». Адже соціальні мережі та медіа часто створюють образ «красивої захисниці», що зміщує фокус із бойових досягнень на зовнішність. Це форма об'єктивації, яка заважає сприймати жінку як професійного воїна. Дійсно, візуальна привабливість може бути частиною інформаційної політики. Проте небезпека полягає у зміщенні акцентів: коли медіа фокусуються на зовнішності, вони девальвують бойовий досвід і професійні навички.

Висновки. Підсумовуючи аналіз гендерних вимірів героїзму в умовах російсько-української війни, можемо стверджувати, що повномасштабне вторгнення остаточно зруйнувало монополію маскуліності на героїчний вчинок. Поява тисяч суб'єктних «жіночих голосів» на передовій та в оборонному менеджменті перетворила героїзм із гендерно маркованого на загальнонаціональну стратегію виживання, з романтизованого «жертвовного подвигу» до технологічного та фахового. Звичайно, героїзм піхоти залишається фундаментом війни, проте технологізація розширює поняття «героїчного», і межа між «силовим» та «технологічним» героїзмом стає дифузною. У цій новій системі координат професіоналізм та ефективність важать більше, ніж біологічна стать, що закладає підвалини для справжньої інституційної рівності в секторі безпеки та оборони. Тим не менш, попри реальні успіхи у суб'єктивізації жінки-воїни, у суспільному дискурсі все ще зберігається

напруга між реальним визнанням бойових заслуг та медійною еротизацією образу «красуні у формі». Подолання цієї дистанції є ключовим викликом для державної політики комеморації. Головним критерієм успішності поточної трансформації стане те, наскільки інклюзивним буде процес реінтеграції ветеранів та ветеранок. Адже справжнє визнання героїзму жінок полягає, на нашу думку, у забезпеченні їхньої соціальної, медичної та політичної суб'єктності в мирний час.

Отже, український досвід 2014–2026 років доводить: героїзм не має статі. Визнання жіночого внеску в перемогу є не тільки питанням справедливості, а й актом остаточного розриву з імперським, патріархальним минулим. Героїзація жінки в російсько-українській війні – це глибокий антропологічний зсув, який Україна сьогодні демонструє світові як нову модель інклюзивного героїзму, де право на захист Батьківщини та визнання подвигу є невід'ємним правом особистості, незалежно від гендеру, адже війна робить людину будь-якої статі творцем історії.

1. Берлінська М. Найкращий сценарій – стати в оборону та побудувати 40 кілометрів замінованої смуги по лінії фронту. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/11/11/7483828/>
2. Бовуар С. Друга стать. Київ: Основи. 1995. 800 с.
3. Грабовська І. Сьогодні для захисту України на війні потрібні і жінки, і чоловіки. URL: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/siohodni-dlya-zakhystu-ukrayiny-na-viyini-potribni-i-zhinky-i-choloviky>
4. Енло С. Розплутати клубок мілітаризму: феміністичний аналіз і спротив. *Критика феміністична: східноєвропейський журнал феміністичних і квір-студій*. Київ: Критика, 2019. № 2. С. 9–29.
5. Єрмоленко В. Україна повертає Європі воїнський етос. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites>
6. Забужко О. Ми небагато навчилися з історії. URL: <https://zbruc.eu/node/111094>
7. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. Київ: Згода, 1996. 141 с.
8. Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло. Київ: Yakaboo Publishing. 2024. 552 с.
9. Кісь О. Жіночі досвіди війни. Літо 2022 року. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinochi-dosvidy-viyny-lito-2022.html>
10. Марценюк Т. Залучення жінок до військової освіти в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. № 6. 2023. С. 50–59.
11. Невидимий батальйон: участь жінок у військових діях в АТО. URL: <https://invisiblebattalion.org/invisbat/>
12. Цимбал Т. Материнство і війна: екзистенційні виклики та етичні колізії. *Українознавчий альманах*. Вип. 32. 2023. С. 50–55.

13. Цимбал Т. Проблема героїзму у працях очільників української греко-католицької церкви. *Українознавчий альманах*. Вип. 37. 2025. С. 158–164.
14. Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації. *Українознавчий альманах*. Вип. 23. 2018. С. 81–87.
15. Цимбал Т. Шляхетність і війна: поставання суб'єкта героїчної дії. *Українознавчий альманах*. Вип. 30. 2022. С. 136–143.
16. Gilligan, C. Moral Orientation and Moral Development. In: Bailey, Alison, Cuomo, Chris. *The Feminist Philosophy Reader*. McGraw-Hill, 2008 Pp. 467–477.
17. Ruddick S. *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. New York: Basic Books, 1999. 214 p.

References

1. Berlinska M. *Naikrashchyi stsenarii – staty v oboronu ta pobuduvaty 40 kilometriv zaminovanoi smuhy po linii frontu* [The best scenario would be to take up defensive positions and establish a 40-kilometer-wide demined zone along the front line]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/11/11/7483828/> (in Ukrainian).
2. Bovuar S. (1995). *Druha stat* [The Second Sex]. Kyiv: Osnovy. 800 p. (in Ukrainian).
3. Hrabovska I. *Sohodni dlia zakhystu Ukrainy na viini potribni i zhinky, i choloviky* [Today, both women and men are needed to defend Ukraine in this war]. URL: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/siohodnidlya-zakhystu-ukrayiny-na-viyni-potribni-i-zhinky-i-choloviky> (in Ukrainian).
4. Enlo S. (2019). *Rozplutaty klubok militaryzmu: feministychnyi analiz i sprotyv* [Unraveling the Tangled Web of Militarism: A Feminist Analysis and Resistance]. *Krytyka feministychna: skhidnoievropejskyi zhurnal feministychnykh i kvir-studiy*. Kyiv: Krytyka. № 2. Pp. 9–29. (in Ukrainian).
5. Yermolenko V. «Ukraina povertaie Yevropi voinskyi etos» [Ukraine is restoring Europe's warrior ethos]. URL: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/pepites> (in Ukrainian).
6. Zabuzhko O. *My nebahato navchylisia z istorii* [We haven't learned much from history]. URL: <https://zbruc.eu/node/111094> (in Ukrainian).
7. Zabuzhko O. (1996). *Polovi doslidzhennia z ukrainskoho seksu* [Fieldwork in Ukrainian Sex]. Kyiv: Zghoda. 141 p. (in Ukrainian).
8. Zimbardo F. (2024). *Efekt Liutsyfera. Chomu khoro-shi liudy chyniat zlo* [The Lucifer Effect: Why Good People Do Bad Things]. Kyiv: Yakaboo Publishing. 552 p. (in Ukrainian).
9. Kis O. *Zhinochi dosvidy viiny. Lito 2022 roku* [Women's Experiences of War. Summer 2022]. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinochi-dosvidy-viyny-lito-2022.html> (in Ukrainian).
10. Martseniuk T. (2023). *Zaluchennia zhinok do viiskovoi osvity v Ukraini* [Involving Women in Military Education in Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologhiia*. № 6. Pp. 50–59. (in Ukrainian).
11. *Nevydymyi batalion: uchast zhinok u viiskovykh diiakh v ATO* [The Invisible Battalion: Women's Participation in Military Operations in the ATO]. URL: <https://invisiblebattalion.org/invisbat/> (in Ukrainian).
12. Tsymbal T. (2023). *Materynstvo i viina: ekzystentsiini vyklyky ta etychni kolizii* [Motherhood and War: Existential Challenges and Ethical Dilemmas]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 32. Pp. 50–55. (in Ukrainian).
13. Tsymbal T. (2025). *Problema heroizmu u pratsiakh ochilnykiv ukrainskoi hreko-katolytskoi tserkvy* [The Issue of Heroism in the Writings of Leaders of the Ukrainian Greek Catholic Church]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 37. Pp. 158–164. (in Ukrainian).
14. Tsymbal T. (2018). *Formuvannia ukrainskoho panteonu heroiv v konteksti problemy konsolidatsii natsii* [The Formation of the Ukrainian Pantheon of Heroes in the Context of National Consolidation]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 23. Pp. 81–87. (in Ukrainian).
15. Tsymbal T. (2022). *Shliakhetnist i viina: postavannia subiekta heroichnoi dii* [Nobility and War: The Emergence of the Subject of Heroic Action]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 30. Pp. 136–143. (in Ukrainian).
16. Gilligan, C. (2008). *Moral Orientation and Moral Development*. In: Bailey, Alison, Cuomo, Chris. *The Feminist Philosophy Reader*. McGraw-Hill. Pp. 467–477.
17. Ruddick S. (1999). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. New York: Basic Books. 214 p.

Отримано редакцією журналу/ Received: 01.05.26

Прорецензовано / Revised: 18.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 19.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.22>

УДК 94(477): 316. 485.26

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Леонід ЧУПРІЙ

доктор політичних наук, доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та соціології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.,
м. Київ, Україна,

ORCID: 0000-0002-4965-2750

Email: chupriy2006@ukr.net

Катерина НАСТОЯЩА

доктор соціологічних наук, завідувачка відділу геополітики та філософії
Науково-дослідного інституту українознавства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,

ORCID: 0000-0002-2338-9448

Email: kvitka2155@gmail.com

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СКЛАДОВА ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. В статті здійснюється дослідження історичної пам'яті як складової гуманітарної безпеки української держави в умовах російської агресії. Підкреслюється, що історична пам'ять виступає важливим чинником формування національної самосвідомості. Зазначається, що усвідомлення власної культурно-історичної самобутності створює підґрунтя для політичної суб'єктності нації, легітимізації державного суверенітету й територіальної цілісності, а також стабільного функціонування інститутів влади. Акцентовується увага на тому, що історична пам'ять є основою гуманітарної сфери суспільства, а захист гуманітарних чинників – мови, культури, освіти, історичної пам'яті є завданням гуманітарної безпеки в умовах російської агресії. Зазначається, що у сучасному науковому дискурсі історична пам'ять розглядається як складне багатомірне соціокультурне явище, що відіграє ключову роль у формуванні колективної ідентичності. Зокрема, її трактують як систему домінуючих уявлень про минуле, що функціонують у суспільній свідомості та впливають на соціальну поведінку. Водночас підкреслюється її динамічний характер: історична пам'ять постійно переосмислюється відповідно до актуальних суспільних потреб, адаптуючи минуле до викликів сучасності. Аналізуються шляхи формування історичної пам'яті, зокрема формуванню нового пантеону національних героїв – сучасних захисників України, які віддають життя за свободу, незалежність і майбутнє держави. Підкреслюється, що популяризація героїчних постатей через медіа, зокрема інтернет і телебачення, значно підсилює ефект формування історичної пам'яті. Зазначається, що перспективним і доступним інструментом є створення віртуальних пантеонів, які дозволяють зберігати й поширювати інформацію про героїчні сторінки історії. Вказується, що не менш важливими є традиційні форми – видання книг, альбомів, створення документальних і художніх фільмів, організація виставок. Так, експозиції, присвячені видатним українцям, популяризують їхній внесок у світову культуру та історію. Підкреслюється, що саме колективні уявлення про видатні постаті є важливим чинником становлення національної ідентичності, адже спільно визнане героїчне минуле забезпечує сталість і згуртованість суспільства.

Ключові слова: місця пам'яті гуманітарна безпека, російська агресія, національна ідентичність, національна безпека, пантеон українських героїв.

Leonid CHUPRIY

Doctor of Political Sciences, Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science and Sociology,
Kyiv Metropolitan University named after Borys Grinchenko,
Kyiv, Ukraine

Kateryna NASTOYASCHA

Doctor of Sociology, Head of the Department of Geopolitics and Philosophy,

HISTORICAL MEMORY AS A COMPONENT OF HUMANITARIAN SECURITY OF THE UKRAINIAN STATE IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION

Abstract. *Abstract. The article studies historical memory as a component of the humanitarian security of the Ukrainian state in the conditions of Russian aggression. It is emphasized that historical memory is an important factor in the formation of national identity. It is noted that the awareness of one's own cultural and historical identity creates the basis for the political subjectivity of the nation, the legitimization of state sovereignty and territorial integrity, as well as the stable functioning of government institutions. The emphasis is on the fact that historical memory is the basis of the humanitarian sphere of society, and the protection of humanitarian factors – language, culture, education, historical memory – is a task of humanitarian security in the conditions of Russian aggression. It is noted that in modern scientific discourse, historical memory is considered as a complex multidimensional socio-cultural phenomenon that plays a key role in the formation of collective identity. In particular, it is interpreted as a system of dominant ideas about the past that function in public consciousness and influence social behavior. At the same time, its dynamic nature is emphasized: historical memory is constantly being reinterpreted in accordance with current social needs, adapting the past to the challenges of the present. The ways of forming historical memory are analyzed, in particular, the formation of a new pantheon of national heroes - modern defenders of Ukraine, who gave their lives for freedom, independence and the future of the state. It is emphasized that the popularization of heroic figures through the media, in particular the Internet and television, significantly enhances the effect of forming historical memory. It is noted that a promising and accessible tool is the creation of virtual pantheons that allow storing and disseminating information about heroic pages of history. It is indicated that traditional forms are no less important - publishing books, albums, creating documentary and feature films, organizing exhibitions. Thus, exhibitions dedicated to outstanding Ukrainians popularize their contribution to world culture and history. It is emphasized that collective ideas about outstanding figures are an important factor in the formation of national identity, because a jointly recognized heroic past ensures the stability and cohesion of society.*

Keywords: *places of memory humanitarian security, Russian aggression, national identity, national security, pantheon of Ukrainian heroes.*

Постановка проблеми. Продовжується російська агресія проти української держави. Крім захоплення територій, знищення мирного населення України, руйнування критичної інфраструктури, відбувається ще й знищення вітчизняної історико-культурної спадщини. Так, за даними Міністерства культури та інформаційної політики, станом на початок квітня 2026 року через російську агресію в Україні зруйновано та пошкоджено 1723 пам'ятки культурної спадщини та 2524 об'єкти культурної інфраструктури [8].

У цих умовах дуже важливо досліджувати історичну пам'ять як складову гуманітарної безпеки та важливий чинник формування національної ідентичності, оскільки саме знання про історичне минуле є важливим в контексті доведення історичної тягlosti української державності.

Аналіз наукових публікацій. Дана проблематика досліджується рядом українських дослідників, зокрема варто назвати М. Брайчевського, П. Гай-Нижника, Я. Грицака, В. Гриневича, Я. Дашкевича, Л. Залізняка, Ю. Зерній, К. Іванову, Я. Ісаєвича, Г. Касьянова, Б. Кравченка, І. Лисяка–Рудницького, В. Лозового, Л. Нагорну, Г. Півторака, А. Портнова, М. Рябчука, В. Сергійчука, М. Стріху, І. Симоненка, В. Солдатенка, Ю. Шаповала, Н. Яковенко та багатьох інших дослідників. Аналіз різних аспектів державної політики пам'яті в Україні здійснені В. В'ятровичем, І. Юхновським та інш. дослідниками.

Метою статті є дослідження історичної пам'яті як складовою гуманітарної безпеки української держави в умовах російської агресії.

Виклад основного матеріалу. В умовах загострення зовнішніх загроз і триваючої повномасштабної агресії Росії особливої актуальності набуває формування та реалізація цілісної й ефективної державної політики пам'яті в Україні. Її ключовим завданням має стати, з одного боку, критичне переосмислення та деконструкція російських історичних мітів, а з іншого – утвердження україноцентричної моделі національної ідентичності.

Історична пам'ять виступає важливим чинником формування національної самосвідомості та невід'ємною складовою системи національної безпеки. Усвідомлення власної культурно-історичної самобутності створює підґрунтя для політичної суб'єктності нації, легітимізації державного суверенітету й територіальної цілісності, а також стабільного функціонування інститутів влади. Апеляція до історичного минулого сприяє формуванню почуття національної гідності, патріотизму та відповідальності за майбутнє держави, консолідує суспільство й зміцнює внутрішню єдність. У цьому контексті формування цілісного історичного наративу, конструювання національного міфу та усвідомлення спільності історичної долі є невід'ємними складовими українського національного проєкту, основою формування вітчизняного гуманітарного простору.

У даному контексті важливо проаналізувати історичну пам'ять як складову гуманітарної безпеки. Розглядаючи основні виміри гуманітарної безпеки, варто підкреслити, що вона спрямована передусім на захист прав і свобод людини та громадянина у таких сферах, як культура, освіта, релігія та історична пам'ять, і має виразно антропоцентричний характер. Сам термін «гуманітарний» походить від поняття «гуманізм» (лат. *humanus* – людський, людяний), в основі якого лежить уявлення про людину як найвищу соціальну цінність і ключову мету суспільного розвитку. Як філософський напрям гуманізм сформувався у XV–XVI ст. в добу Відродження, у період переходу від середньовічної до нової європейської цивілізації.

Відтак гуманітарну сферу доцільно трактувати як сукупність галузей суспільного життя та знань, що досліджують сутнісні характеристики людини. До неї належать культура, релігія, освіта, наука, історична пам'ять, а також ціннісно-ідеологічний простір. У цьому контексті гуманітарна політика охоплює комплекс культурних, релігійних, мовних, освітньо-наукових, історико-символічних та інформаційних напрямів. У ширшому розумінні вона постає як система заходів, спрямованих на забезпечення та захист прав і свобод людини.

Саме таке трактування закріплене і в міжнародній практиці, де гуманітарна політика розглядається як діяльність, спрямована на охорону життя, здоров'я і гідності людини, розвиток міжнародного співробітництва у подоланні глобальних викликів — зокрема хвороб, голоду, неписьменності, проблем біженців і тероризму. Водночас важливо наголосити, що усвідомлення людиною власного походження, історії та культурного коріння є фундаментом формування її ідентичності. З іншого боку, відчуття належності до певної етнічної спільноти становить основу національної ідентичності, що формується через осмислення історичної тяглості.

Таким чином, історична пам'ять виступає ключовим елементом гуманітарної сфери, а захист мови, культури, освіти та історичної спадщини є одним із центральних завдань гуманітарної безпеки, що набуває особливої актуальності в умовах російської агресії.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблематики зробив С. Здіорук. У своїй монографії «Гуманітарна політика Української держави в новітній період» він наголошує, що реалізація гуманітарної політики потребує системного підходу, орієнтованого на підтримку та розвиток суспільних процесів відповідно до національних інтересів. Її зміст полягає у створенні умов для розкриття творчого потенціалу як особистості, так і суспільства в цілому. До ключових складових цієї політики він відносить релігійну, культурну, мовну, освітню, науково-технологічну та інформаційну сфери, а також гарантування прав і свобод громадян. Пріоритетом визначається забезпечення базових прав людини та подолання суспільної фрагментації з метою досягнення соціальної єдності. Гуманітарний розвиток при цьому трактується як процес

розширення можливостей людини, підвищення рівня її добробуту, безпеки та духовного розвитку [4, с. 38].

Подібні ідеї розвиває Ю. Рубан, який пов'язує гуманітарний розвиток із досягненням максимальної свободи особистості та її здатністю нести відповідальність за власне життя, родину, громаду і державу. На його думку, визначальними рисами такого розвитку є посилення ролі інтелектуального потенціалу, становлення інноваційної моделі поведінки та створення умов для всебічної самореалізації людини як головного національного ресурсу [9, с. 5].

Суттєвий внесок у дослідження гуманітарної безпеки зробив також С. Зубченко, який проаналізував її концептуальні засади в умовах демократичних трансформацій. Він виокремлює як чинники стабілізації (ціннісний консенсус у суспільстві, узгодженість дій державних інституцій, високий рівень політичної та правової культури, завершення ключових реформ), так і фактори дестабілізації (політичні конфлікти, нормативна невизначеність, слабкість державного контролю у стратегічних сферах) [6, с. 10].

Важливим є і колективне дослідження Інституту філософії НАН України «Гуманізм: сучасні інтерпретації та перспективи», у якому обґрунтовується ідея «перевідкриття гуманізму» як відповіді на сучасні кризи в науці, економіці, освіті та релігії. Американський філософ Стівен Тулмін наголошував, що сучасне мислення відходить від вузькорациональних моделей осмислення людини, відкриваючи можливість для нових гуманістичних підходів [3].

Необхідність такого переосмислення значною мірою зумовлена появою нових соціокультурних умов, пов'язаних із розвитком техногенної цивілізації та інформаційного суспільства. Як зазначають Володимир Лекторський і В'ячеслав Стьопін, сучасний світ характеризується активним пошуком нових форм у науці, культурі, релігії та філософії. Водночас глибокі трансформації навколишнього середовища, здійснені людиною, актуалізують питання про необхідність змін самої людини як умови її адаптації до нових реалій.

Проблеми кризи гуманізму активно досліджували й релігійні діячі. Так Папа Іоанн Павло II в енцикліці «*Dives in Miseri cordia*» (1980 р.) вказав, що однією з найбільш значущих проблем сучасності є втрата багатьох фундаментальних цінностей, які свідчать про кризу моралі людства, кризу міжлюдської взаємодії, приводять до посилення утилітарного ставлення до людини, втрати розуміння істинного добра. Він підкреслював, що керуючись вірою, надією, любов'ю, можна запобігти знищенню людства внаслідок ядерної війни або екологічної катастрофи, можна зупинити падіння моралі, гуманістичних цінностей, без яких неможливе життя як окремої людини, так і усього людства. Подібні ідеї прослідковуються і в його роботі «*Основи етики*». Зокрема Папа Римський зазначає: «Духовні цінності в людині не можуть виникати із матерії, вона обумовлює їх виникнення з середини, джерело їх в душі, вона їх виробляє, в ній безпосередня причинність їх виникнення і існування» [2, с. 30].

Відтак саме історична пам'ять є одним із ключових чинників забезпечення гуманітарної безпеки. У сучасному науковому дискурсі історична пам'ять розглядається як складне багатовимірне соціокультурне явище, що відіграє ключову роль у формуванні колективної ідентичності. Зокрема, її трактують як систему домінантних уявлень про минуле, що функціонують у суспільній свідомості та впливають на соціальну поведінку. Водночас підкреслюється її динамічний характер: історична пам'ять постійно переосмислюється відповідно до актуальних суспільних потреб, адаптуючи минуле до викликів сучасності. Важливо й те, що вона має вибіркочу природу і не є точним відображенням історичної реальності, а радше виступає формою символічного конструювання, близькою до міфу, що виконує інтегративну функцію.

Узагальнюючи різні наукові підходи, історичну пам'ять можна визначити як особливу форму колективної свідомості, через яку суспільство зберігає, інтерпретує та трансформує уявлення про власне минуле. У цьому процесі історичне знання набуває символічних форм – наративів, образів, легенд і міфів, які формують світоглядні орієнтири та ідентифікаційні моделі сучасних поколінь.

Поняття «політика пам'яті» сформувалося у другій половині ХХ століття в межах міждисциплінарних досліджень колективної пам'яті та згодом утвердилося як самостійна категорія наукового і публічного дискурсу. Воно охоплює сукупність стратегій і практик, за допомогою яких різні актори, передусім держава, впливають на формування суспільних уявлень про минуле. Йдеться не про зміну історичних фактів, а про інтерпретацію та символічне представлення історії у масовій свідомості, що відіграє визначальну роль у процесах націєтворення та формування ідентичності [5, с. 106]. Особливу роль історична пам'ять та політика пам'яті починають відігравати в епоху становлення національних держав, коли формуються нації як «уявлені спільноти» (Б. Андерсон). У цей період історія стає рушійною силою національних проєктів, а зусилля держав по їх формуванню – інструментом прискорення процесів націо- та державотворення [1, с. 76].

Формування національних ідентичностей як найістотнішого атрибуту національних спільнот потребує встановлення тісних стосунків із минулим. Як стверджує М. Шадсон, феномен національної держави неможливо зрозуміти або навіть визначити в одриві від створеного ним культурно-історичного образу. Націогенез, таким чином, постає як процес політизації етноісторій, поступової трансформації їх у національний міф, який легітимізує претензії спільнот на власну окремішність та державність. Кожен національний рух конструє власний образ історії, а політичне лідерство здобувається у змаганні за утвердження у масовій пам'яті певної опції історії і, зокрема, її ключових подій (воєн, революцій, реформ, політичних переділів тощо). Саме у добу націоналізмів історія вийшла за рамки наукової дисципліни й стала ідеологічним засобом формування нової іден-

тичності, почала претендувати на роль пам'яті нації. Пам'ять цементує національну солідарність та спільність, корелює з такими політичними категоріями як «національна ідея», «національна самосвідомість», «національна спадщина», «національний міф».

Тому саме сьогодні, коли відбувається збройна агресія з боку Російської Федерації питання формування ефективної політики пам'яті Українського народу набуває особливої ваги. Політика розвинутої національної держави спрямовується на досягнення такого стану колективної пам'яті, який би міг підтримувати національну ідентичність, слугувати основою для суспільної єдності та консолідації, гарантувати громадянський мир та злагоду.

У процесі формування історичної пам'яті важливо спиратися на результати соціологічних досліджень, які дозволяють виявити реальні уявлення громадян про національних героїв та ключові постаті історії. Так, відповідні дослідження проводив Інститут соціальної та політичної психології АПН України. Респондентам пропонувалося назвати до п'яти осіб, яких вони вважають національними лідерами України за останні двісті років.

Отримані результати засвідчили, що до переліку найбільш значущих постатей увійшли Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, В'ячеслав Чорновіл, Віктор Ющенко, Леонід Кравчук, а також Леонід Брежнєв, Іван Франко, Симон Петлюра, Степан Бандера та Володимир Щербицький. Водночас показово, що лише близько двох третин опитаних змогли дати відповідь на це запитання, причому в південних регіонах цей показник був значно нижчим. Найвищі оцінки в більшості регіонів отримали діячі української культури та державотворення — передусім письменники й інтелектуали [7, с. 159].

Важливим є й те, що в умовному «національному пантеоні» співіснують постаті з протилежними історико-політичними оцінками. З одного боку, це Симон Петлюра та Степан Бандера, з іншого – Леонід Брежнєв і Володимир Щербицький. Така ситуація відображає регіональну диференціацію історичної пам'яті: якщо в західних і частково північних областях домінує національно-український наратив, то в східних і південних регіонах тривалий час зберігалися елементи радянсько-імперської інтерпретації минулого.

Разом із тим існують постаті, які отримують позитивну оцінку в більшості регіонів країни. Зокрема, до таких належать Богдан Хмельницький та Михайло Грушевський, тоді як найбільш негативно оцінюються Йосип Сталін і Михайло Горбачов. Це свідчить про поступове переосмислення історичного минулого та відхід від радянських ідеологічних стереотипів.

Громадські уявлення про національних героїв відображають і результати масових інтерактивних проєктів. Зокрема, у телевізійному проєкті Великі українці до переліку найвидатніших українців, визначених глядачами, увійшли Ярослав Мудрий, Микола Амосов, Степан Бандера, Тарас Шевченко, Богдан Хмельницький, Валерій Лобановський, В'ячеслав

Чорновіл, Григорій Сковорода, Леся Українка та Іван Франко. Цей перелік наочно демонструє ціннісні орієнтири українського суспільства та його бачення власної історичної спадщини [7, с. 160].

Водночас повномасштабна війна з Російською Федерацією сприяє формуванню нового пантеону національних героїв – сучасних захисників України, які віддають життя за свободу, незалежність і майбутнє держави.

У контексті формування «місць пам'яті» особливої актуальності набуває системна робота зі створення цілісного Пантеону національних героїв. Саме колективні уявлення про видатні постаті є важливим чинником становлення національної ідентичності, адже спільно визнане героїчне минуле забезпечує сталість і згуртованість суспільства. У цьому сенсі показовою є позиція Ентоні Д. Сміта, який підкреслював, що національна ідентичність формується через подолання історичного забуття, відновлення гідності та символічне поєднання поколінь за допомогою ритуалів і колективних образів [10, с. 30]. Герої постають уособленням тих, хто творив, захищав і виборював майбутнє свого народу, тому формування узгодженого Пантеону має стати одним із пріоритетів державної політики пам'яті.

Важливо, щоб офіційні інтерпретації історії ґрунтувалися на персоналізації, адже саме через конкретні постаті історичні події найкраще закарбовуються у свідомості. Світова практика демонструє, що індивідуалізація історії є необхідною умовою формування стійких колективних уявлень про минуле. Біографії видатних діячів допомагають людині усвідомити свою належність до національної спільноти, а сам Пантеон сприяє самоідентифікації політичної нації, перетворюючи імена героїв на символи цілого народу.

Водночас ефективність такого Пантеону можлива лише за умови його суспільного консенсусу. Саме узгодженість у сприйнятті ключових постатей є ознакою зрілої історичної пам'яті та консолідованої нації. Важливо розуміти, що формування «місць пам'яті» – це тривалий процес, який не обмежується разовими заходами чи офіційними церемоніями. Йдеться про створення цілісного символічного простору – через пам'ятники, меморіали, топоніміку, державні свята та інші елементи культурної репрезентації. У цьому контексті доречно згадати ідеї Поля Рікера про «роботу пам'яті» та Теодора Адорно щодо «опрацювання минулого», які акцентують на важливості осмислення символів і значень.

Важливу роль у цьому процесі відіграють сучасні засоби комунікації. Популяризація постатей через медіа, зокрема інтернет і телебачення, значно підсилює ефект формування історичної пам'яті. Перспективним і доступним інструментом є створення віртуальних пантеонів, які дозволяють зберігати й поширювати інформацію про героїчні сторінки історії. Подібні ініціативи вже реалізуються громадськими організаціями, що формують електронні бази даних і мартирологи національних героїв.

Не менш важливими є традиційні форми – видання книг, альбомів, створення документальних і художніх фільмів, організація виставок. Так, експозиції, присвячені видатним українцям, популяризують їхній внесок у світову культуру та історію. Серед таких постатей – Соломія Крушельницька, Ярослав Мудрий, Роман Шухевич, Андрей Шептицький, які репрезентують різні етапи національної історії.

Одним із ключових інструментів державної політики пам'яті залишається створення меморіалів і пантеонів, що вшановують визначних діячів. Світовий досвід засвідчує, що такі місця стають не лише осередками національної пам'яті, а й важливими культурними та туристичними об'єктами. В Україні ж через тривалу відсутність державності та складну історію досі не сформовано єдиного загальнонаціонального Пантеону, хоча існують окремі осередки пам'яті, як-от Байкове кладовище, Лук'янівський цвинтар, Аскольдова могила чи Личаківський цвинтар.

Із огляду на сучасні виклики, особливо в умовах війни, постає необхідність створення нових меморіальних просторів – зокрема Пантеону загиблих захисників України та меморіалів жертв серед мирного населення. Формування таких символічних місць пам'яті має стати важливим елементом не лише історичної політики, а й національної консолідації, спрямованою на зміцнення єдності українського суспільства.

У процесі формування правдивої історичної пам'яті особливого значення набуває переформатування деяких освітніх програм з акцентом на дослідженні та популяризації саме української історії та видатних українських політичних та історичних діячів. У даному контексті важливо здійснити перегляд змісту підручників з історії та світової літератури в рамках якого твори російських класиків, зокрема О. Пушкіна, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, інших, які містять імперські наративи, мають бути критично переосмислені або вилучені з освітнього канону. Так творчість О. Пушкіна потребує ґрунтовного аналізу, адже у своїх творах, таких як «Полтава», він прославляв імперську політику Петра I та дискредитував українських державних діячів.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що усвідомлення власної культурно-історичної самобутності створює підґрунтя для політичної суб'єктності нації, легітимізації державного суверенітету й територіальної цілісності, а також стабільного функціонування інститутів влади. Апеляція до історичного минулого сприяє формуванню почуття національної гідності, патріотизму та відповідальності за майбутнє держави, консолідує суспільство й зміцнює внутрішню єдність. В даному контексті історичну пам'ять слід розглядати як складову гуманітарної безпеки, важливий чинник формування національної ідентичності, оскільки саме знання про історичне минуле є важливим в контексті доведення історичної тяглості української державності. Розробка ефективної державної гуманітарної політики є важливим завданням Української держави на сучасному етапі розвитку, що сприятиме формуванню історичної пам'яті та національної

ідентичності та успішній протидії російській інформаційній агресії.

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму (Пер. з англ. В. Морозов): Київ: Критика, 2001. 271 с.
  2. Войтила К. Підстави етики. *Питання філософії*. 1991. №1. С. 29–60.
  3. Дениско Л.М., Пилипенко С.Г., Кулікова І.І. Про перевідкриття гуманізму. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2111/1851>
  4. Здіорук С., Степико М. Приоритети і перспективи гуманітарної політики Української Держави. *Стратегічні пріоритети*. 2011. №2 (19). С. 37–49.
  5. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 104–115.
  6. Зубченко С.О. Концептуальні засади політики гуманітарної безпеки української держави в умовах демократичних перетворень: автореф. дис ... канд. політ. наук. К.: Б.в., 2011. 18 с.
  7. Кан Ден Сік, Чупрій Л.В. Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності. *Політикус*. Випуск 3. 2020. С. 159–166. URL: http://politicus.od.ua/3_2020/26.pdf
  8. Росіяни пошкодили 1723 пам'ятки культурної спадщини та 2524 об'єкти культурної інфраструктури постраждали в Україні. URL: <https://mincult.gov.ua/news/rosiyany-poshkodyly-1723-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2524-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini/#:~:text=Станом%20на%20початок%20квітня%202026%20року%20через,пошкоджено%201723%20пам%27ятки%20культурної%20спадщини%20та%202524>
  9. Рубан Ю.Г. Концептуальні засади гуманітарного розвитку України: стратегічні пріоритети державної політики. *Стратегічні пріоритети*. №3(12). 2009. С. 5–9.
  10. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 224 с.
- References**
1. Anderson B. (2001). *Uyavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu* [Imagined communities. Considerations on the origin and spread of nationalism]. (Per. z anhl. V. Morozov). Kyiv: Krytyka. 271 p. (in Ukrainian).
  2. Voityla K. (1991). *Pidstav ytyky* [Foundations of ethics]. *Pytannia filosofii*. №1. Pp. 29–60. (in Ukrainian).
  3. Denysko L.M., Pylypenko S.H., Kulikova I.I. Pro perevidkryttia humanizmu [On the rediscovery of humanism]. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2111/1851>
  4. Zdiuruk S., Stepyko M. (2011). *Pryoritety i perspektyvy humanitarnoi polityky Ukrainy* [Priorities and prospects of the humanitarian policy of the Ukrainian State]. *Stratehichni pryoritety*. №2 (19). Pp. 37–49. (in Ukrainian).
  5. Zernii Yu. (2008). *Vzaiemozviazok istorychnoi pamiaty ta natsionalnoi identychnosti* [The relationship between historical memory and national identity]. *Politychnyi menedzhment*. № 5. Pp. 104–115. (in Ukrainian).
  6. Zubchenko S.O. (2011). *Kontseptualni zasady polityky humanitarnoi bezpeky ukrainy v umovakh demokratychnykh peretvoren: avtoref. dys ... kand. polit. nauk* [Conceptual principles of the policy of humanitarian security of the Ukrainian state in the conditions of democratic transformations: author's abstract. dis ... candidate of political sciences]. K.: B.v. 18 p. (in Ukrainian).
  7. Kan Den Sik, Chuprii L.V. (2020). *Komemoratyvni praktyky ta polityka pamiaty yak chynnyky formuvannia natsionalnoi identychnosti* [Commemorative practices and politics of memory as factors in the formation of national identity]. *Politykus*. Vypusk 3. Pp. 159–166. URL: http://politicus.od.ua/3_2020/26.pdf (in Ukrainian).
  8. *Rosiiany poshkodyly 1723 pamiatky kulturnoi spadshchyny ta 2524 obiekty kulturnoi infrastruktury postrazhdaly v Ukraini* (2026) [Russians damaged 1723 monuments of cultural heritage and 2524 cultural infrastructure objects were damaged in Ukraine]. URL: <https://mincult.gov.ua/news/rosiyany-poshkodyly-1723-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2524-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini/#:~:text=Станом%20на%20початок%20квітня%202026%20року%20через,пошкоджено%201723%20пам%27ятки%20культурної%20спадщини%20та%202524> (in Ukrainian).
  9. Ruban Yu.H. (2009). *Kontseptualni zasady humanitarnoho rozvytku Ukrainy: stratehichni priorytety derzhavnoi polityky* [Conceptual principles of humanitarian development of Ukraine: strategic priorities of state policy]. *Stratehichni priorytety*. №3(12). Pp. 5–9. (in Ukrainian).
  10. Smit Entoni D. (1994). *Natsionalna identychnist* [National identity]. K.: Osnovy. 224 p. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу / Received: 17.10.25
Прорецензовано / Revised: 29.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 30.10.25

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.23>

УДК: 316.7:94(470+571):94(477):323:327

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Маріам-Софія ШАМСУТДИНОВА

здобувачка ступеня PhD,
викладачка кафедри практики англійської мови
та методики викладання
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна

ORCID: 0009-0001-3943-2447

E-mail: ms.shamsutdynova@gmail.com

Тетяна ШАМСУТДИНОВА-ЛЕБЕДЮК

кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії,
Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-9288-7005

E-mail: ta.sha@ukr.net

КУЛЬТУРНА АПРОПРІАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СПАДЩИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті розглянуто феномен культурної апропріації української культурної спадщини як складний історико-культурний процес, що поєднує мовно-освітні, політичні та інформаційні механізми впливу. Проаналізовано історичні передумови витіснення української мови та культури, зокрема через нормативні акти XIX століття, що обмежували функціонування української мови в освіті, друці та публічному житті. Показано, що вищезазначені процеси сформували стійку базу для подальшого інкорпорування українських культурних елементів до імперського та радянського нарративів із частковою або повною втратою їх автентичної ідентифікації.

Окрему увагу надано модерним формам культурної апропріації в цифровому середовищі. Встановлено, що ключовими її механізмами є алгоритмічне підсилення контенту, редагування його походження, меметизація культурних елементів та їх інтеграцію в масовий е-простір. У даному контексті інформаційні платформи виступають не лише джерелами поширення, а й активними факторами трансформації культурних нарративів.

Проаналізовано вплив зазначених процесів на формування української національної ідентичності. Показано, що тривале мовно-культурне витіснення спричинило фрагментацію культурної пам'яті та гібридизацію ідентифікаційних моделей, однак водночас стимулювало розвиток компенсаторних механізмів культурного відновлення та посилення символічного значення мови як маркера ідентичності.

Зроблено висновок, що культурна апропріація в сучасних умовах є не лише історичним спадком імперської політики, а й елементом інформаційного протистояння, який впливає на формування колективної пам'яті та національної самосвідомості. Українська ідентичність розглядається як динамічна система, що одночасно зазнає зовнішнього тиску та внутрішньої реконсолідації.

Ключові слова: Україна, апропріація, традиція, національна ідентичність, русифікація, історична пам'ять, гібридна війна, культурна експансія.

Mariam-Sofia SHAMSUTDYNOVA

PhD candidate,
Lecturer at the Department of English Language Practice
and Teaching Methodology
Rivne State University of Humanities
Rivne, Ukraine

Tetiana SHAMSUTDYNOVA-LEBEDIUK

PhD (Philosophy), Associate Professor,

CULTURAL APPROPRIATION OF UKRAINIAN HERITAGE AS A TOOL OF POLITICAL INFLUENCE: HISTORICAL AND CONTEMPORARY EXTINCTION

Abstract. *The article examines the phenomenon of cultural appropriation of Ukrainian cultural heritage as a complex historical and cultural process that combines linguistic, educational, political and informational mechanisms of influence. The historical prerequisites for the suppression of the Ukrainian language and culture are analyzed, in particular through the regulatory acts of the 19th century, which limited the functioning of the Ukrainian language in education, printing and public life. It is shown that the above-mentioned processes formed a stable basis for the further incorporation of Ukrainian cultural elements into imperial and Soviet narratives with partial or complete loss of their authentic identification.*

Special attention is paid to modern forms of cultural appropriation in the digital environment. It is established that its key mechanisms are algorithmic reinforcement of content, editing of its origin, memetization of cultural elements and their integration into the mass e-space. In this context, information platforms act not only as sources of dissemination, but also as active factors in the transformation of cultural narratives.

The impact of these processes on the formation of Ukrainian national identity is analyzed. It is shown that prolonged linguistic and cultural displacement has caused the fragmentation of cultural memory and the hybridization of identification models, but at the same time stimulated the development of compensatory mechanisms of cultural restoration and the strengthening of the symbolic meaning of language as a marker of identity.

The conclusion is made that cultural appropriation in modern conditions is not only a historical legacy of imperial policy, but also an element of information confrontation that affects the formation of collective memory and national self-consciousness. Ukrainian identity is considered as a dynamic system that is simultaneously subject to external pressure and internal reconsolidation.

Keywords: *Ukraine, cultural appropriation, tradition, national identity, Russification, historical memory, hybrid war, cultural expansion.*

Постановка проблеми. Проблема даного дослідження полягає у визначенні конкретного механізму, через який відбувається трансформація української культурної спадщини в елемент чужого нарративу. Йдеться не просто про факт привласнення, а про системний процес зміни смислових рамок, у межах яких культурні явища втрачають зв'язок із власним історичним контекстом і набувають нової, зовнішньої заданої інтерпретації. У межах імперської традиції це проявлялося через інтеграцію українських історичних і культурних маркерів у концепт «єдиного культурного простору», що формувало довготривалу інерцію сприйняття.

У сучасних умовах проблема ускладнюється тим, що апропріація відбувається одночасно на кількох рівнях — академічному, медійному та політичному, що створює багатшарову систему впливу на уявлення про походження та належність культурних феноменів. Додатковим ускладненням є відсутність чітких аналітичних критеріїв, які дозволяють відмежувати апропріацію від легітимних форм культурної взаємодії. Таким чином виникає методологічна невизначеність, яка ускладнює емпіричне дослідження явища, особливо в умовах швидкого поширення інформації та гібридних форм комунікації.

Аналіз наукових публікацій. Останні дослідження показують, що тема культурної апропріації української спадщини сформувалася як окремий напрям переважно після 2014 року і різко інтенсифікувалася після 2022 року. Раніше вона розглядалася фрагментарно в межах історіографії чи славістики,

тоді як сучасні роботи прямо трактують її як системну імперську практику контролю над інтерпретацією культури.

Ключовий внесок зробили дослідники постколоніального та культурно-політичного підходу. Галина Колтюк аналізує апропріацію як «колонізацію свідомості», підкреслюючи когнітивний вимір привласнення [12]. Андреас Кеплер, Катрін Ваннер і Тетяна Журженко досліджують пам'ять і деколонізацію, де конфлікт трактується як боротьба за історичні нарративи [11]. У сфері культурної політики Олена Бетлі та Елжібета Олзака показують, що дерусифікація є реакцією на тривале символічне привласнення [10].

Окремий напрям становлять роботи про мистецтво і спадщину. Стефанія Демчук та Ілля Левченко доводять, що українське мистецтво історично інтерпретувалося через російські академічні рамки, а Надія Красинська аналізує музейний вимір цієї проблеми. Водночас Олена Мішалова розглядає сучасну війну як «війну за ідентичність», де апропріація є центральним механізмом [13, с. 82].

Метою статті є системне виявлення історичних і сучасних механізмів привласнення української культурної спадщини, аналіз їх інституційних, мовно-освітніх та медійних інструментів, а також визначення їхнього впливу на трансформацію української національної ідентичності в довготривалій історичній перспективі.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити наступні завдання: розглянути історичні передумови привласнення української культурної

спадщини. Дослідити особливості сучасних форм апропріації в інформаційному та медійному просторі Росії. Визначити основні механізми культурної апропріації (переприсвоєння авторства, трансформація походження, інтеграція в імперський культурний канон). Оцінити вплив цих процесів на формування української національної ідентичності.

Основна частина. Історичні передумови привласнення української культурної спадщини формуються як результат тривалого процесу політичної інтеграції українських земель у структури домінуючих імперських систем, де культурний вимір поступово підпорядковувався логіці централізованої влади.

У випадку російської імперії визначальною передумовою стало формування асиметричних відносин між центром і периферією, в межах яких культурне виробництво перебувало під жорстким адміністративним контролем [2]. Це стало передумовою для інкорпорації українських культурних явищ у загальноімперський канон без належного визнання їхнього походження, що поступово закріплювало практику символічного переприсвоєння.

Важливим історичним чинником стала централізація історичного знання та формування офіційної версії минулого, яка мала на меті легітимацію імперської цілісності. У межах цієї логіки українська історія та культура інтерпретувалися як регіональний варіант єдиної цивілізаційної традиції [5, с. 56]. Продиктована імперськими ідеями модель “меншовартості” українців знижувала автономність українського культурного простору та закріплювала його як похідний щодо домінуючого центру, яке створило структурний плацдарм для подальшої культурної апропріації.

Другим фундаментальним чинником стала мовно-освітня політика, спрямована на уніфікацію культурного простору через обмеження функціонування української мови в офіційних інституціях. Валуєвський циркуляр 1863 р. фактично заборонив видання більшості книг українською мовою, особливо освітнього та релігійного змісту. Його логіка була відвертою: українська мова трактувалася як така, що «не існує» як повноцінна, що не лише обмежувало доступ до знань рідною мовою, але й підривало саму можливість формування інтелектуального середовища [12].

Подальшим кроком став Емський указ 1876 р., який значно розширив обмеження: заборонялося не лише друкувати, а й ввозити українські книги з-за кордону, ставити театральні вистави, видавати тексти до музичних творів українською мовою. Таким чином культура втрачала не лише освітній, а й публічний вимір, що різко звужувало її присутність у суспільстві.

У сфері освіти імперська політика передбачала повну русифікацію навчального процесу. Українська мова була витіснена зі шкіл, а будь-які спроби її використання розцінювалися як відхилення від норми. Це означало, що нові покоління змушені були засвоювати знання через іншу мовну систему, що автоматично зміщувало культурну ідентифікацію [10].

Упродовж XX століття, попри короткий період «українізації» 1920-х років, ситуація різко змінилася в умовах сталінської централізації [1]. Репресії проти

української інтелігенції, відомі як Розстріляне відродження, фактично знищили цілий пласт культурних діячів. Репресійні процеси не лише обірвали розвиток національної культури, але й створили культурний вакуум, який за радянським задумом легко заповнювався ідеологічним культурним продуктом [4, с. 222].

У радянський період формально українська мова існувала, однак фактичне домінування російської закріплювалося через адміністративні, освітні та соціальні механізми. Кар’єрне зростання, наукова діяльність, доступ до ширшої аудиторії – усе це було значно легшим у російськомовному середовищі. Унаслідок цього значна частина інтелектуального продукту або створювалася російською, або адаптувалася до неї.

Витіснення української мови й культури відбувалося не стихійно, а через послідовну політику обмежень. Саме вона створювала умови, за яких український культурний продукт втрачав видимість, змінював форму або інтегрувався в інший культурний простір, що й відкривало шлях до подальшого привласнення.

Модерні форми культурної апропріації української спадщини в інформаційному та медійному просторі Росії характеризуються якісною трансформацією порівняно з попередніми історичними етапами. Якщо у XIX–XX століттях домінували адміністративно-інституційні механізми асиміляції, то у XXI столітті ключову роль відіграють цифрові комунікації, масова культура та алгоритмічно керовані платформи. Це зумовило не лише зміну інструментарію, але й ускладнення самих процесів привласнення, які стають менш очевидними, проте значно ефективнішими у довгостроковій перспективі.

Сучасна культурна апропріація тісно пов’язана з політичними функціями. Вона виступає не лише як культурний, але й як ідеологічний інструмент, спрямований на конструювання певної картини історичної та культурної реальності. Через привласнення української спадщини формуються наративи про спільність походження, культурну нерозривність і відсутність чітких меж між національними ідентичностями [8]. У ширшому контексті це використовується для легітимації політичних претензій і впливу, що переводить проблему з площини культурології у сферу інформаційної безпеки.

Водночас сучасний етап характеризується зростанням рівня рефлексії та протидії таким практикам. Український інформаційний простір дедалі активніше реагує на випадки апропріації через публічну фіксацію, дослідницьку діяльність і популяризацію автентичного культурного продукту. Це формує альтернативний дискурс, у межах якого відбувається відновлення авторства та переосмислення культурної спадщини як складової національної ідентичності [9, с. 51]. У результаті виникає ситуація конкуренції інтерпретацій, де жодна з них уже не може залишатися поза критичним аналізом.

Однією з базових характеристик сучасної апропріації є системне редагування культурного походження. У медійному просторі відбувається цілеспрямоване або опосередковане стирання українського контексту з подальшим включенням відповідних елементів до російського культурного поля. Воно реалізується

через повторну публікацію контенту — музичних творів, фольклорних зразків, візуальних образів — зі зміненними або узагальненими описами. Унаслідок цього первинна атрибуція поступово витісняється з інформаційного обігу, а користувач стикається вже з інтерпретованим, «перекодованим» варіантом культурного продукту. Важливо, що цей процес не завжди має форму прямого заперечення українського походження; значно частіше застосовується стратегія розмивання, коли об'єкт позначається як «народний», «спільний» або «традиційний» без конкретизації.

Наступним суттєвим аспектом є роль алгоритмічних механізмів у поширенні та легітимації таких практик. Цифрові платформи функціонують за принципами, що віддають перевагу популярності та інтенсивності взаємодії, а не достовірності чи коректності джерела. У результаті контент, який активно тиражується в російському сегменті мережі, отримує підвищену видимість і займає домінуючі позиції у пошукових та рекомендаційних системах. Це створює ефект кумулятивної присутності: багаторазове повторення певної версії походження формує уявлення про її «нормативність». Таким чином алгоритми стають непрямыми, але впливовим інструментом культурної апропріації, оскільки вони підсилюють уже наявні наративи та сприяють їх закріпленню у масовій свідомості.

Важливою рисою сучасного етапу є інституціоналізація апропріаційних практик. Вони відтворюються не лише на рівні неформального цифрового контенту, але й у межах офіційних медіа, освітніх програм та культурних ініціатив. У цих дискурсах українська культура спадщина часто інтерпретується як складова ширшого «загальнонаціонального» або «історично єдиного» простору [7, с. 10]. Подібна інтерпретація дозволяє інтегрувати українські культурні явища до російського канону без прямого заперечення їх існування, але зі зміщенням акцентів щодо їх походження та значення. У підручниках, публічних лекціях і популярних наукових матеріалах відбувається поступове формування уявлення про вторинність українського культурного розвитку, що є типовим для імперських моделей культурної політики.

Особливу роль відіграє масова культура як середовище гібридизації. У сучасних музичних, аудіовізуальних і розважальних продуктах активно використовуються елементи української традиції — мелодика, ритміка, символіка, окремі мовні форми. Однак ці елементи зазнають адаптації до російського культурного контексту, втрачаючи свою первинну семантику та історичну прив'язаність. Вони не є прямим копіюванням, а радше трансформацією, яка забезпечує глибше проникнення запозичених елементів у масову культуру, роблячи їх сприйняття як «власних» більш природним і менш критично осмисленим.

Окремої уваги потребує феномен меметизації культурного контенту. Короткі відеоформати, меми та інші вірусні одиниці інформації функціонують у режимі швидкого поширення та спрощення змісту. У цьому середовищі культурні елементи редукуються до впізнаваних образів або жартівливих конструкцій, що майже повністю позбавляє їх історичного контексту. Унаслідок

цього, питання авторства або походження відходить на другий план, а сам контент починає сприйматися як частина абстрактного «спільного» культурного поля. Меметизація як форма культурної апропріації є особливо розповсюдженою у молодіжному середовищі, оскільки швидкість споживання інформації переважає над її критичним аналізом.

Вплив процесів мовно-культурного витіснення та подальшої апропріації на формування української національної ідентичності має довготривалий і багатовірневий характер, який не можна звести до прямої втрати або збереження окремих елементів культури. Йдеться радше про складну динаміку деформацій, латентного збереження та подальшого відновлення ідентифікаційних структур у межах різних історичних епох.

У першу чергу ці процеси спричинили фрагментацію культурної пам'яті. Тривале обмеження функціонування української мови в освіті, адміністрації та публічному просторі призвело до того, що значні частини населення втрачали безпосередній зв'язок із власною культурною традицією в її автентичному вигляді. Це формувало ситуацію, коли ідентичність існувала не як цілісна система, а як набір частково збережених елементів, часто опосередкованих чужою мовною та інтерпретаційною рамкою.

Другим наслідком стала гібридизація ідентичності, характерна насамперед для міського та освіченого середовища в період імперської та радянської політики. Українська культурна основа співіснувала з домінуючими російськими мовно-культурними моделями, що створювало змішані форми самоідентифікації. У таких умовах національна належність часто не заперечувалася, але поступово відокремлювалася від мовної та культурної практики, що послаблювало її структурну визначеність.

Третім важливим аспектом є інституційна ерозія української культурної репрезентації. Коли мова і культура витісняються з офіційних сфер, вони втрачають здатність формувати «норму» суспільного життя. Це означає, що українська ідентичність довгий час функціонувала переважно в приватному, локальному або неформальному вимірі, не маючи рівного доступу до механізмів масового відтворення — освіти, медіа, науки. У таких умовах відбувалося не зникнення ідентичності, а її маргіналізація.

Водночас важливо підкреслити, що ці процеси мали і протилежний ефект — формування компенсаторної національної свідомості. Обмеження та тиск сприяли появі інтелектуальних і культурних рухів опору, для яких українська мова і культура ставали не лише засобом комунікації, а й символом політичної та культурної автономії. Особливо це посилювалося в періоди репресій і заборон, коли сама практика збереження мови набувала характеру ідентифікаційного акту [3].

У довгостроковій перспективі важливим наслідком стала асиметрична модернізація ідентичності. Українська національна свідомість розвивалася не лінійно, а через чергування періодів витіснення та відновлення, що створило нерівномірну структуру її

поширення в різних регіонах і соціальних групах. Це пояснює наявність різних моделей мовної поведінки та культурної самоідентифікації в межах одного суспільства.

Сьогодні історичні тенденції трансформуються у процес рефлексивного відновлення ідентичності, коли суспільство не лише повертається до мовних і культурних практик, але й переосмислює механізми їх попереднього витіснення. Саме усвідомлення історичної травми та структурних обмежень стає важливим чинником консолідації. Вплив мовно-культурних обмежень і апропріаційних практик не призвів до зникнення української національної ідентичності, але суттєво ускладнив її розвиток, зробивши його дискретним, нерівномірним і залежним від історичних контекстів. Одночасно ці ж процеси парадоксально посилили її символічну вагу, перетворивши мову і культуру на ключові маркери політичної та цивілізаційної самоідентифікації.

Висновки: Таким чином, історичний аналіз мовно-культурних обмежень та сучасних практик культурної апропріації показує, що їхній сукупний вплив на формування української національної ідентичності був суперечливим за своєю природою. З одного боку, систематичне витіснення української мови з освітніх, адміністративних та публічних сфер, а також інтеграція культурних елементів у домінуючі імперські та пізніше радянські нарративи спричинили фрагментацію культурної пам'яті, ослаблення інституційних механізмів відтворення ідентичності та формування змішаних або асиметричних моделей самоідентифікації.

З іншого боку, саме ці обмеження стали катализатором процесів внутрішньої консолідації та символічного переосмислення української культури. В умовах тиску мова, історична пам'ять і культурна традиція набували статусу маркерів опору та збереження ідентичності, що сприяло формуванню глибинних мотивацій до її відновлення. Навіть у періоди найсильнішої асиміляційної політики українська ідентичність не зникала, а переходила у латентні форми існування, зберігаючи потенціал для подальшої актуалізації.

В умовах інформаційного протистояння, ці історичні процеси набули нового значення. Вони визначають як вразливості культурного простору, так і його стійкість до зовнішніх впливів. Відповідно, національна ідентичність постає не як статична структура, а як динамічна система, що формується під впливом історичних травм, механізмів культурного тиску та одночасно — практик відновлення й переосмислення.

1. Грабовська І. та інш. Геополітична суб'єктність України в контексті глобальних викликів: монографія. Київ: НДІУ КНУТШ, Вид-во «Міленіум», 2024. 344 с.
2. Грабовська І., Грабовський С. Історичне становлення геополітичної суб'єктності України від початкових етапів до кінця XIX століття. *Українознавство*. №2 (91) (2024). С. 207–223. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/>

3. Грабовська І., Грабовський С. Геополітична суб'єктність України: латентна перетворюється на актуальну. *Українознавство*. №3 (92) (2024). С. 83–98. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/>
4. Кашуба Л., Дмитренко К. Культурна апропріація історії України. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2023. С. 221–223.
5. Мельничук Л. Ю. Деколонізація українського мистецтва та культурна дипломатія. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 6. С. 54–64.
6. Мороз О.В., Саволайнен І.П., Козловець М.А. Філософські аспекти глобалізації та їхній вплив на культурну ідентичність. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 3–4.
7. Протас М., Булавина Н., Ісиченко І. Українське мистецтво в контексті визвольної війни. *Мистецтвознавство України*. 2023. № 23. С. 9–32.
8. Спаська Н.О. Культурна дипломатія України в умовах російської агресії: магістерська робота. Київ: Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого, 2025. URL: <http://ir.knutkt.edu.ua/handle/123456789/1087>
9. Чемери Г.Ю., Кардашов М.В. Деколоніальний підхід до протидії російській культурній експансії та привласненню української мистецької спадщини у вищій мистецькій освіті *Південноукраїнські мистецькі студії*. 2025. № 4. С. 49–54.
10. Betlii O. The Identity Politics of Heritage: Decommunization, Decolonization, and Derussification of Kyiv Monuments. *Journal of Applied History*. 2022. Vol. 4(1–2). URL: https://brill.com/view/journals/joah/4/1-2/article-p149_11.xml
11. Kappeler A. From Little Russia to Ukraine: The Politics of Historiography in the Russian Empire. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2021. Vol. 69(3). Pp. 321–345.
12. Kotliuk G. Colonization of minds: Ukraine between Russian colonialism and Western Orientalism. *Frontiers in Sociology*. 2023. Vol. 8. Art. 1206320. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2023.1206320/full>
13. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's War in Ukraine as a "War for Identity" and Appropriation of Cultural Tradition. *Ethics in Progress*. 2024. Vol. 15(2). URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/eip/article/view/40247>

References

1. Hrabovska I. ta insh. (2024). *Heopolitychna subiektnist Ukrainy v konteksti hlobalnykh vyklykiv: monohrafiia* [The geopolitical subjectivity of Ukraine in the context of global crises: a monograph]. Kyiv: NDIU KNUTSh, Vyd-vo «Milenium». 344 p. (in Ukrainian).
2. Hrabovska I., Hrabovskyi S. (2024). *Istorychne stanovlennia heopolitychnoi subiektnosti Ukrainy vid*

pochatkovykh etapiv do kintsia KhIKh stolittia [The historical formation of the geopolitical subjectivity of Ukraine from the initial stages to the end of the 19th century].

Ukrainoznavstvo. №2 (91). Pp. 207–223. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/> (in Ukrainian).

3. Hrabovska I., Hrabovskyi S. (2024). *Heopolitychna cubiektivist Ukrainy: latentna peretvoruietsia na aktualnu* [Ukraine's geopolitical subjectivity: latent turns into actual].

Ukrainoznavstvo. №3 (92). Pp. 83–98. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/> (in Ukrainian).

4. Kashuba L., Dmytrenko K. (2023). *Kulturna apropiatsiia istorii Ukrainy* [Cultural appropriation of the history of Ukraine]. *Travnevi studii: istoriia, politolohiia, mizhnarodni vidnosyny*. Pp. 221–223. (in Ukrainian).

5. Melnychuk L. Yu. (2023). *Dekolonizatsiia ukrainsko-ho mystetstva ta kulturna dyplomatiia* [Decolonization of Ukrainian art and cultural diplomacy]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi diskurs*. No. 6. Pp. 54–64. (in Ukrainian).

6. Moroz O. V., Savolainen I. P., Kozlovets M. A. (2025). *Filosofski aspekty hlobalizatsii ta yikhonii vplyv na kulturnu identychnist* [Philosophical aspects of globalization and their impact on cultural identity]. *Visnyk humanitarnykh nauk*. No. 3–4. (in Ukrainian).

7. Protas M., Bulavina N., Isyuchenko I. (2023). *Ukrainske mystetstvo v konteksti vyzvolnoi viiny* [Ukrainian art in the context of the liberation war]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*. No. 23. Pp. 9–32. (in Ukrainian).

8. Spaska N. O. (2025). *Kulturna dyplomatiia Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii: mahisterska robota* [Cultural diplomacy of Ukraine under conditions of Rus-

sian aggression: Master's thesis]. Kyiv. (in Ukrainian).

9. Chemery H. Yu., Kardashov M. V. (2025). *Dekolonialnyi pidkhyd do protydii rosiiskii kulturnii ekspansii ta pryvlasnenniu ukrainskoi mystetskoii spadshchyny u vyshchii mystetskii osviti* [Decolonial approach to counteracting Russian cultural expansion and appropriation of Ukrainian artistic heritage in higher art education]. *Pivdenoukrainski mystetski studii*. No. 4. Pp. 49–54. (in Ukrainian).

10. Betlii O. (2022). *The Identity Politics of Heritage: Decommunization, Decolonization, and Derussification of Kyiv Monuments*. *Journal of Applied History*. Vol. 4(1–2). Pp. 149–167. URL: https://brill.com/view/journals/joah/4/1-2/article-p149_11.xml

11. Kappeler A. (2021). *From Little Russia to Ukraine: The Politics of Historiography in the Russian Empire*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Vol. 69(3). Pp. 321–345.

12. Kotliuk G. (2023). *Colonization of minds: Ukraine between Russian colonialism and Western Orientalism*. *Frontiers in Sociology*. Vol. 8. Art. 1206320. URL:

<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2023.1206320/full>

13. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. (2024). *Russia's War in Ukraine as a "War for Identity" and Appropriation of Cultural Tradition*. *Ethics in Progress*. Vol. 15(2). URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/eip/article/view/40247>

Отримано редакцією журналу / Received: 21.04.26

Прорецензовано / Revised: 02.05.26

Схвалено до друку / Accepted: 05.05.26

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.24>

УДК 821.161.2-93.09:37.035.6(477)

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Юліана ШИНКАРИК

молодший науковий співробітник, здобувач

Науково-дослідний інститут українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-1629-5910

iuliana.shynkaryk@knu.ua

МЕТОДИЧНІ СТРАТЕГІЇ ОСМИСЛЕННЯ МІЛІТАРНОГО НАРАТИВУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДИТЯЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті проаналізовано осмислення мілітарної проблематики в сучасній українській дитячій літературі. Встановлено, що дитяча література виступає дієвим інструментом соціалізації та психологічної підтримки, виконуючи низку стратегічних завдань: захисну функцію, спрямовану на гармонізацію внутрішнього стану дитини; функцію інтелектуальної медіації складних реалій; а також ідеологему національної самоідентифікації. З'ясовано необхідність вікової диференціації при виборі мілітарних текстів для зростаючого покоління. Відзначено, що роль педагога полягає не лише у викладанні матеріалу, а й у створенні безпечної атмосфери та емпатійному супроводі дитини. Доведено, що створення унікального мілітарного контенту допомагає дитині опрацювати травму та сформувати свідому громадянську пози-

цію. Розкрито, що пошук оптимальних форм подачі такої інформації залишається актуальним викликом для українознавчих досліджень. Наголошено, що дитяча мілітарна література, опублікована в умовах повномасштабного вторгнення, є потужним чинником світоглядно-формуючого та військово-патріотичного виховання. Обґрунтовано, що сучасні твори дають змогу розкрити поняття мілітарної жертовності та чеснот захисника, формуючи героїчний образ, необхідний для збереження національної пам'яті. Виявлено, що дитяча мілітарна література в Україні є фундаментом для формування патріотичних настроїв та стійкої життєвої позиції. Запропоновано методичні рекомендації щодо роботи з творами сучасної мілітарної літератури в початковій школі. З огляду на потенціал цих текстів у зміцненні національної ідентичності, пропонується посилити державну підтримку книговидавництва для розширення асортименту мілітарної книжкової продукції для дітей.

Ключові слова. Україна, українці, діти, сучасна українська мілітарна література, типологія, проблематика, жанри, впровадження в освітній процес, російсько-українська війна.

Iuliana SHYNKARYK

Junior Research Fellow

Research Institute of Ukrainian Studies,

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

METHODOLOGICAL STRATEGIES FOR UNDERSTANDING MILITARY NARRATIVE IN CONTEMPORARY UKRAINIAN CHILDREN'S LITERATURE

Abstract. The article analyzes the understanding of military issues in modern Ukrainian children's literature. It is established that children's literature acts as an effective tool of socialization and psychological support, performing a number of strategic tasks: a protective function aimed at harmonizing the child's internal state; the function of intellectual mediation of complex realities; as well as the ideology of national self-identification. The need for age differentiation when choosing military texts for the growing generation is clarified. It is noted that the role of the teacher is not only to teach the material, but also to create a safe atmosphere and empathetic support for the child. It is proven that the creation of unique military content helps the child process the trauma and form a conscious civic position. It is revealed that the search for optimal forms of presenting such information remains a relevant challenge for Ukrainian studies research. It is emphasized that children's military literature, published in conditions of full-scale invasion, is a powerful factor in worldview-forming and military-patriotic education. It is substantiated that modern works make it possible to reveal the concept of military sacrifice and the virtues of a defender, forming a heroic image necessary for the preservation of national memory. It is revealed that children's military literature in Ukraine is the foundation for the formation of patriotic sentiments and a stable life position. Methodological recommendations are proposed for working with works of modern military literature in primary school. Given the potential of these texts in strengthening national identity, it is proposed to strengthen state support for book publishing to expand the range of military book products for children.

Keywords. Ukraine, Ukrainians, children, modern Ukrainian military literature, typology, issues, genres, introduction into the educational process, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року докорінно трансформувало політичний, соціальний, економічний та культурний ландшафт держави. Найбільш дескрутивному впливу в цих умовах піддалася дитяча аудиторія, чий звичний життєвий простір було зруйновано. Проблема експлікації дитині сутності мілітарних подій, засвоєння алгоритмів безпеки та формування стійкої світоглядної позиції постала перед батьками та педагогами як критичний виклик. У ситуації дефіциту вербальних засобів для опису трагічної реальності, література перетворюється з елемента дозвілля на страгегічний чинник виховання та психологічної реабілітації.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення дитячої мілітарної літератури, функціональний потенціал якої полягає у здатності трансформувати травматичний досвід у доступні художні образи. Такі тексти виконують за-

хисну роль, допомагаючи дитині опанувати власні емоції, а також закладають фундамент військово-патріотичного виховання. Зрештою, сучасна мілітарна література для дітей стає ефективним інструментом формування міцних засад української національної ідентичності в умовах глобальних соціокультурних викликів.

Аналіз наукових публікацій. Досліджуючи напрацювання прямо й опосередковано пов'язані можемо стверджувати, що проблема системного осмислення воєнної проблематики в сучасній дитячій українській літературі поки ще не стала об'єктом спеціального вивчення й тому заслуговує на більш глибоке та всебічне висвітлення. Разом з тим, деякі важливі аспекти цієї проблематики, а саме осмислення типології, проблематики, жанрів модерної української мілітарної літератури активно вивчаються дослідниками. О. Бондарева характеризує особливості осягнення подій російсько-української війни через призму новітньої українській драматургії [2–8].

М. Васьків аналізує жанрове різноманіття, актуальність проблематики й перспективи розвою сучасної української мілітарної літератури [9–10]. О. Пухонська осмислює особливості відображення дитячої травми війни у новітній українській літературі [16]. О. Романенко вивчає сутність автобіографічних свідчень, колективних сповідей, які творять медіаархів пам'яті російсько-української війни [17]. Д. Сизонов досліджує особливості й закономірності задіяння творів класичної української літератури як ретрансляторів нових медійних смислів в умовах російсько-української війни [18]. Ю. Шинкарик формулює методичні аспекти рецепції мілітарної тематики в сучасній українській літературі для дітей [20].

Варто відзначити, що вагомим практичним кроком у необхідності наукового осмислення дитячої літератури про російсько-українську війну став проєкт «Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир», у межах якого видано посібник, що пропонує конкретні інструменти для осмислення воєнного досвіду крізь призму творів сучасних авторів [12].

Внеском у розвиток вітчизняного гуманітарного дискурсу стала публікація науково-бібліографічного довідника «Мілітарні твори для дітей та юнацтва: анотований покажчик» [14]. Це видання слугує стратегічним орієнтиром для освітян, надаючи систематизований інструментарій для інтенсифікації національно-патріотичного виховання зростаючого покоління громадян Української держави.

Проте, попри наявність кількох методичних матеріалів та підвищену увагу до теми війни в сучасній прозі, наразі бракує фундаментальних наукових досліджень, присвячених методичним рекомендаціям для роботи з мілітарними текстами в системі освіти.

Джерельною базою дослідження слугують, книги авторів сучасної української дитячої літератури [1], [11], [13], [19] та публікації вищезазначених дослідників.

Незважаючи на недостатню, на нашу думку, кількість публікацій з цієї проблеми, осягнення цієї актуальної тематики є важливим напрямом досліджень, має наукову новизну й потребує подальшого опрацювання

Мета статті. У дослідженні буде проаналізовано осмислення мілітарної проблематики в сучасній дитячій українській літературі та її сприйняття дітьми під час російсько-української війни.

Наукова новизна статті полягає у спробі здійснення критичного аналізу та надання практичних рекомендацій щодо осягнення мілітарної тематики у сучасній українській літературі для дітей в освітньому просторі.

Ця праця реалізується у межах виконання науково-дослідної роботи 0125U002321 «Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в освітній процес».

Основна частина. Початок російської агресії у 2014 р. став поворотним моментом, що запустив незворотні зміни в соціальному та культурному ландшафті України, а повномасштабне вторгнення

24 лютого 2022 р. лише остаточно закріпило цей зсув. Найбільш вразливою категорією в цих умовах виявилися діти, чиє звичне життя було зруйноване, а відчуття безпеки — втрачене. Саме з 2014 р. перед батьками та педагогами гостро постала проблема: як знайти слова, щоб пояснити дитині суть війни, навчити правилам безпеки та сформувати стійку світоглядну позицію.

У контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну дитяче книговидання набуло стратегічного значення, трансформувалось із культурного феномену на фундамент національної стійкості та освітньо-виховних перетворень. Ефективна реалізація новітніх стратегій виховання є неможливою без залучення патріотично орієнтованого літературного контенту. Це зумовлено тим, що дитяча література про мілітарні події є не лише рефлексією на навколишню реальність, а й потужним інструментом формування світоглядного ядра особистості, її моральних орієнтирів та національної ідентичності.

Задля ефективних трансформацій та формування світоглядного ядра в дитячому віці, військово-патріотичне виховання та книга мають діяти як єдиний злагоджений механізм, фокусом якого стає дитяча книга. Саме вона виступає своєрідним провідником у пізнанні навколишнього середовища наймолодшими читачами, забезпечуючи всебічний розвиток особистості, її виховання та формування національної ідентичності зростаючого покоління. Націєтворення як явище взаємопов'язане із дитячою літературою, а тому видання для дітей мають органічно вписуватися в національний інформаційно-комунікаційний простір. Особлива увага має бути сфокусована на важливості україномовного контенту.

Література має величезний вплив на розвів дитини. Позитивні герої мають вирішальне значення у творенні моральних цінностей, власного світобачення та є чинником у становленні української національної ідентичності. Тісний контакт з такою літературою стає підґрунтям для творення власної життєвої позиції із чітким формуванням моральних принципів. Патріотичність книг про війну – це їхня вага перевага, оскільки така література формує любов та шану до своєї Батьківщини.

У ситуації, коли дорослим бракує власного ресурсу для опису трагічних подій, література трансформувалася з елемента дозвілля на ключовий чинник виховання та психологічної реабілітації.

Важливо розуміти, що література для дітей — це не просто художній текст, а складний комплекс аспектів, де поєднуються педагогіка, фізіологія, лінгвістика, соціологія та історія. Таке специфічне накопичення функцій зазвичай не властиве «дорослому» письменству, що підкреслює особливий статус і окремішність дитячої літератури як інструменту формування майбутнього покоління в часи історичних випробувань [16].

Необхідність наукового осмислення дитячої літератури про війну, зумовлена її здатністю трансформувати травматичний досвід у зрозумілі дитині образи,

приборкувати емоції та закладати фундамент військово-патріотичного виховання. Війна є дуже травматичною подією, тому прописати твір без хоча б мінімальної ретравматизації практично неможливо.

Художня література справляє фундаментальний вплив на емоційний та морально-етичний розвиток особистості. У процесі читання або слухання творів дитина ідентифікує себе з головними героями, які стають джерелом творчої рефлексії та взірцем для наслідування, що у свою чергу значно посилює військово-патріотичне виховання в Україні. Рецепція образів позитивних персонажів має вирішальне значення для аксіологічного становлення дитини, формування її світогляду та утвердження української національної самобутності. Глибока взаємодія з якісним літературним контентом створює підґрунтя для вибудовування власної життєвої позиції та чіткої системи моральних принципів.

У професійному стандарті «Вчитель закладу загальної середньої освіти», який був затверджений у 2024 р., визначено професійні компетентності, до яких включена саме емоційно-етична компетентність як «здатність усвідомлювати особисті відчуття, почуття, емоції, потреби та емоційні стани інших учасників освітнього процесу, керувати власними емоційними станами» [15].

У сучасному освітньому просторі пріоритетним завданням є створення безпечного психоемоційного середовища, що особливо актуально під час обговорення творів мілітарної тематики. Робота з такими текстами потребує від педагога гнучкості та індивідуального підходу до кожного учня. Важливо забезпечити дитині можливість вільно висловлювати власні думки й переживання, що сприятиме не лише глибинному аналізу тексту, а й емоційному розвантаженню. Патріотичний вектор мілітарної літератури для дітей є її стратегічною перевагою, оскільки така література виховує любов до Батьківщини, повагу до її захисників та формує ціннісний фундамент патріота України [20, с. 149].

Можемо виділити наступні психолого-педагогічні аспекти комунікації про війну. По-перше, ізоляція дитини від інформації про війну в сучасних умовах є неможливою та шкідливою. Зростає покоління гостро відчуває тривогу дорослих і зміни в навколишньому середовищі. По-друге, література є інструментом подолання травми. На початку повномасштабного вторгнення спостерігався спад читацької активності через шоковий стан суспільства. Проте згодом саме книга дала змогу відволіктися від новин та стабілізувати психоемоційний стан дитини. Особливої уваги потребують діти – внутрішньо-переміщені особи (в Україні) й діти-біженці (за кордоном) та ті, хто змушений тривалий час перебувати в укриттях. Для них книга виконує роль містка між колишнім мирним життям і новою реальністю, допомагаючи адаптуватися до непередбачуваних умов. По-третє, читання відіграє вирішальну роль у формуванні світогляду та патріотичному вихованні. Книги транслюють героїчний образ захисника Батьківщини та дають

змогу осмислювати історичний контекст навіть через опосередковані згадки про війну. Через художні тексти учні засвоюють цінності свободи та незалежності, що є фундаментом сучасної української національної ідентичності [20, с. 149].

Пропонуємо методичні рекомендації щодо роботи з творами сучасної української літератури про війну в початковій школі. Зважаючи на те, що робота з мілітарною літературою є складним, багатограним процесом, то підготовка вимагає не лише філологічного аналізу текстів, а й глибокого розуміння психолого-педагогічних аспектів взаємодії з дітьми в умовах воєнного стану. Сучасна освітня парадигма передбачає, що вчитель має створити безпечний простір для обговорення складних тем, допомогти учням трансформувати тривогу в стійкість та сформулювати віру в перемогу добра над злом. Ефективна робота з творами про війну має базуватися на принципі емоційної безпеки. Методика роботи з мілітарною літературою в початковій школі вимагає створення безпечного освітнього простору. Науковий підхід до виховання в цей період ґрунтується на засадах відкритості до запитань дитини, забезпеченні можливості поділитися страхами та обов'язковому засвоєнню алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях. При цьому відбір контенту має суворо відповідати віковим особливостям. Для учнів 6–8 років найкраще підходять казки, де війна описана через образи та символи. У таких історіях зло не має людського обличчя — воно постає у вигляді темних сил, стихій або казкових істот. До прикладу терапевтичні казки К. Єгорушкіної «Мої вимушені канікули», Л. Денисенко «Діти повітряних тривог» та праці С. Ройз «Ключі сили», що навчають технік саморегуляції та пошуку опорних точок [20, с. 149–150].

Для вікової категорії 9-10 років методично обґрунтованим є перехід до більш реалістичних наративів, що фокусуються на волонтерському русі, героїзмі захисників, соціальній відповідальності тощо. До прикладу твори Т. Стус «Таємні історії маленьких і великих перемог» та оповідь М. Савки «Залізницею додому» сприяють розвитку емпатії та допомагають дитині інтегрувати власний досвід евакуації чи розлуки в цілісну картину світу. У своїй дитячій поезії О. Дерманський використовує гумор та іронію як захисний механізм. Ефективність роботи з такою літературою забезпечується дотриманням специфічного алгоритму обговорення: від первинного емоційного відгуку до терапевтичної рефлексії. Педагогу варто зміщувати акценти з деструктивних аспектів війни на конструктивні моделі поведінки героїв. Такий комплексний підхід дозволяє перетворити читання на повноцінний інструмент підтримки, що сприяє не лише літературному розвитку, а й зміцненню резильєнтності молодших школярів у кризових умовах [20, с. 150].

Для кращого осягнення мілітарної тематики у сучасній українській літературі для дітей в освітньому просторі, пропонуємо використання науково-бібліографічного довідника «Мілітарні твори для

дітей та юнацтва: анотований покажчик», виданий 2026 р. у видавництві «Джура» [14]. Ця праця є фаховим науково-методичним виданням, укладеним співробітницею Науково-дослідного інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Юліаною Шинкарик у межах виконання фундаментальної науково-дослідної роботи «Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в освітній процес» (2025–2027 рр.), яку очолює професор Микола Васьків. Це наукове видання постає не просто пересічним покажчиком книг, а стратегічним інструментом для педагогів та батьків, покликаним інтегрувати складні теми війни в освітній простір через якісну дитячу літературу. Основна ідея довідника полягає в тому, що художня книга про війну виступає дієвим механізмом національно-патріотичного виховання, допомагаючи дитині не лише осмислити реалії сучасності, а й отримати необхідну емоційну та психологічну підтримку в умовах воєнного стану. У виданні зібрано бібліографічні описи та анотації творів, що охоплюють широкий спектр жанрів та вікових категорій — від абеткових повістей та листів до збірників свідчень та щоденників, серед яких представлено доробок таких авторів, як Іван Андрусак, Євген та Світлана Степаненки, Володимир Чернишенко, Мар'яна Савка та ін. Окрім художньої прози, довідник містить і збірки документальних свідчень та дорожні щоденники, що дозволяють глибше зрозуміти досвід перших днів повномасштабного вторгнення. Отже, цей довідник виконує функцію містка між літературним процесом та шкільною практикою, пропонуючи вчителям готові рішення для діалогу з учнями про пам'ять, ідентичність та перемогу, тим самим формуючи безпечне інтелектуальне середовище, де книга стає способом боротьби з травмою та утвердженням майбутнього.

Для ефективного використання цього ресурсу в педагогічній практиці рекомендується дотримуватися системного алгоритму дій, який допоможе перетворити бібліографічний перелік на дієвий освітній та виховний інструмент.

По-перше, робота повинна починатися з ретельного етапу планування: педагог має самостійно ознайомитися з анотаціями для підбору творів, що відповідають віковим особливостям учнів, темі уроку та рівню емоційної готовності класу, уникаючи при цьому травматизації дітей. По-друге, впровадження літератури в навчальний процес варто здійснювати через методи активної рефлексії: замість формального оцінювання знань доцільно практикувати читання, яким буде керувати педагог, дискусійні майданчики або творче переосмислення прочитаного через листи героям, есеї чи мистецькі проєкти, що дозволяють учням безпечно артикулювати власні переживання та осмислювати сучасний досвід війни. По-третє, надзвичайно важливою є етична складова: педагоги мають фокусуватися на життєствердних аспектах літератури, таких як стійкість, взаємодопомога, гуманізм та віра в перемогу, створюючи в класі середовище підтримки, а також налагоджувати ко-

мунікацію з батьками для синхронізації виховних зусиль. Отже, розглядаючи довідник не як статичний список, а як гнучкий фундамент для діалогу, вчителі отримують змогу структурувати складні розмови про ідентичність, пам'ять та майбутнє, перетворюючи книгу на надійний орієнтир для виховання свідомого, психологічно стійкого громадянина, готового до викликів часу.

До переліку включено як художні твори, так і документальні свідчення, що допомагають осмислити виклики сьогодення, серед яких варто виокремити художню прозу для молодшого та середнього шкільного віку, зокрема: «Жерар — партизан» Івана Андрусика, «Абетка війни» Євгена та Світлани Степаненків, «Битва за місто» Володимира Чернишенка, а також твори Катерини Єгорушкіної, Лариси Денисенко та інших авторів, які через метафори та зрозумілі дитині образи навчають стійкості, дружби та гуманізму. Окрім художніх видань, довідник пропонує звернення до документалістики та публіцистики, що є надзвичайно важливим для старшокласників, зокрема «Дорожній щоденник» Сергія Жадана та Матвія Вайсберга, «Щоденник агресії» Андрія Куркова, «Найдовша подорож» Оксани Забужко, а також збірки свідчень очевидців, як-от «Лютий лютий 2022» упорядників Дар'ї Бури та Євгенії Подобної. Окремим блоком виділено видання, що виконують функцію терапевтичного містка між цивільним досвідом та реаліями захисту країни, наприклад, збірку «Листи на війну. Діти пишуть солдатам», а також сучасні романи про вимушену еміграцію та адаптацію, такі як «Драбина» Євгенії Кузнецової, що розширюють дискурс про війну до питань національної ідентичності та внутрішнього вигнання. Укладена палітра творів структурована таким чином, щоб надати педагогам інструменти для роботи з різними віковими групами, дозволяючи гармонійно інтегрувати літературу в навчальний процес, перетворюючи читання на дієвий спосіб подолання травми, розвитку емпатії та формування свідомої громадянської позиції в учнів.

Представлені книги є важливим пластом сучасної української дитячої літератури, створеної в умовах повномасштабного вторгнення. Вони виконують не лише художню, а й потужну психотерапевтичну та виховну функції, допомагаючи дітям осмислити реалії війни, подолати стрес і відчуття зв'язок із захисниками.

Для учнів 1–4 класів ми пропонуємо добірку видань, що базуються на принципах м'якої комунікації, де складна тема війни розкривається через зрозумілі дітям образи, гру та метафори. Ключовим завданням роботи з цією віковою групою є стабілізація емоційного стану та формування базового відчуття безпеки.

У початковій школі особливу роль відіграє поезія, зокрема збірка «Битва за місто» Володимира Чернишенка. Ритмізована форма та лаконічність текстів дозволяють дітям проговорити події лютого 2022 року, не занурюючись у глибокий стрес, а сприймаючи їх через призму стійкості та віри в перемогу [19].

Для обговорення тем активного спротиву та взаємодопомоги ідеально підходить пригодницька повість Івана Андрусяка «Жерар — партизан» яка є яскравим прикладом терапевтичної метафоризації війни в сучасній дитячій літературі. Книга трансформує складні реалії спротиву в захопливу історію, де головний герой — морська свинка-детектив — стає хоробрим захисником, а мешканці хутора Витівка разом із «мишачою теробороною» та іншими звірятами уособлюють силу єдності та героїзму українського суспільства. Використання жанру пригодницької казки дозволяє дітям молодшого шкільного віку сприймати боротьбу як справедливу та невідворотну справу, де навіть найменші можуть зробити свій внесок у захист дому. Цей твір виконує потужну психотерапевтичну функцію, адже заміщує відчуття беззахисності перед «ворожими танками» на впевненість у силі захисників, підкріплену оптимістичним гаслом: «Від Жерара та ЗСУ ніхто не втече!». Для освітян ця історія є важливим інструментом для обговорення ролі кожного в обороні країни, виховання гуманності та переходу від страху до активної, свідомої дії, що допомагає формувати в учнів стійке сприйняття викликів часу та віру в перемогу добра [1].

Окремий пласт роботи стосується підтримки дітей-внутрішньо-переміщених осіб та тих, хто пережив евакуацію. Книга Валентини Захабури «Лео-Фу, або Я народився собакою» через історію домашнього улюбленця делікатно піднімає питання втрати дому та розлуки з близькими. Це дозволяє учням прожити власні травматичні почуття через емпатію до тварини, що є значно безпечнішим для дитячої психіки, ніж пряме обговорення людських трагедій [13].

Доповнює цей перелік книга Ольги Войтенко «Кожна грудочка землі», яка є практичним посібником для вчителя: завдяки вбудованим QR-кодам із терапевтичними іграми та дихальними вправами, вона дозволяє поєднати читання з негайним зняттям психологічної напруги прямо під час уроку [11]. Таким чином, література для початкових класів стає не просто джерелом інформації, а дієвим інструментом емоційного захисту та соціальної адаптації. Аналізуючи уривок про дитячі пригоди на черешні, здійснений кризь призму виховної та терапевтичної ролі літератури, засвідчує його високу ефективність як інструмента для роботи з дитячою тривожністю в умовах воєнного стану. Хоча фрагмент не описує війну прямо, він моделює стратегії поведінки, критично важливі для психологічної стійкості. По-перше, ситуація, коли діти, опинившись у пастці говорять: «нам стало страшно злазити», обирають дію, що відволікає від страху, а саме: «ми не плакали, ми сиділи, їли черешні й рахували машини», є ілюстрацією так званої техніки приземлення. Освітянам важливо наголошувати, що перемикання уваги на прості, сенсорні чи механічні дії повертає дитині відчуття контролю над емоціями, коли ситуація стає некерованою [11, с. 69].

У епізоді із баскетболом через діряве відро продемонстровано, як дитяча психіка трансформує

тривогу в ігрову форму: «взяли діряве відро баби Ксені й кидали м'яч у нього ще довго після того, як Двометровий Колька поїхав». Дитина, не чекає допомоги, а адаптує світ навколо, роблячи його придатним для радості навіть за браком належних засобів. По-третє, образ «Двометрового Кольки» виступає архетипом надійного захисника, поява якого («знімав нас усіх по черзі») підкреслює важливість підтримки дорослих. Прикметно, що допомога приходить тоді, коли діти визнали потребу в ній, зберігши при цьому власну активність та гідність [11, с. 16].

У підсумку, цей літературний фрагмент є прикладом того, як текст стає підтримкою, що не ігнорує реальність страху, а вчить перетворювати його на пригодницький досвід, розвиваючи адаптивність, винахідливість та навички командної взаємодії, які є фундаментальними для формування психологічно стійкої особистості. Цей художній твір є зразком того, як мілітарна література для дітей може бути м'якою, але глибокою. Він не лякає жахами війни, а фокусується на людському вимірі втрати, навчаючи дитину зберігати внутрішню цілісність, вшановуючи пам'ять про те, що було дорогим, і знаходячи сили жити далі. Це ідеальний матеріал для того, щоб показати дітям: навіть коли світ навколо змінюється, ваша пам'ять і любов до рідних місць залишаються з вами

Висновки і пропозиції. Таким чином, здійснивши системний аналіз осмислення мілітарної проблематики в сучасній дитячій українській літературі ми прийшли до таких висновків. По-перше, сучасна література для дітей виконує дуже важливі завдання: вона заспокоює і знімає стрес, пояснює складні події та виховує любов до своєї країни. По-друге, дуже важливо обирати тексти відповідно до віку дітей та підлітків. По-третє, педагог має не просто викладати матеріал, а й розуміти емоції учнів і створювати безпечну атмосферу в класі. Створення унікального контенту видавцями та авторами допомагає дитині опрацювати травму та сформуванню свідомо громадянську позицію. Водночас пошук оптимальних форм подачі такої інформації залишається актуальним викликом, що потребує подальших українознавчих досліджень. По-четверте, дитяча література про війну, будучи опублікована в умовах повномасштабного вторгнення, є не тільки елементом, але й потужним чинником світоглядно-формуючого та військово-патріотичного виховання в Україні. По-п'яте, сучасна дитячої українська література дає змогу пояснити та зрозуміти поняття війни, жертвовності та інших чеснот захисника, формуючи в уяві дитини героїчний образ, необхідний для збереження національної пам'яті та ідентичності. По-шосте, дитяча література про війну в Україні – це основа для формування патріотичних настроїв, любові та шани до Батьківщини, а також вагомий чинник у формуванні життєвої позиції дитини. По-сьоме, пропонуємо методичні рекомендації щодо роботи з творами сучасної української літератури про війну в початковій школі. По-восьме, враховуючи великий потенціал сучасної дитячої української літератури у

формуванні української національної ідентичності й у посиленні національно-патріотичного виховання пропонуємо керівництву Української держави підтримати національне книговидавництво, щоби воно могло збільшити якісний і кількісний асортимент книжкової продукції для дітей і підлітків України.

1. Андрусак І., Майта А. Жерар – партизан. Харків: Vivat, 2022. 48 с.
2. Бондарева О. Символічне прощання з «руським міром» у віртуальній драматургічній антології «Без них». *Синopsis: текст, контекст, медіа*. №31 (1). 2025. С. 27–32. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.1.4>
3. Бондарева О. Драматургічний корпус текстів «2: Антологія ІХ конкурсу п'єс "Драма. UA"»: множинні ракурси війни. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. № 25. 2025. С. 19–31. DOI: <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2025.25.2>
4. Бондарева О. Неоміфологія і містика війни у п'єсах про окупацію Херсона і Херсонщини (на матеріалі антології «Драма Панорама 2023»). *Південний архів. Філологічні науки. Збірник наукових праць*. Випуск 100. Херсон: ХДУ, 2025. С. 10–24. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2025-100-1>
5. Бондарева О. Метафоричний потенціал документальної драми про російські злочини у Маріуполі (на матеріалі документальної драми Катерини Пенської «Марафон "російська рулетка"»). *Синopsis: текст, контекст, медіа*. № 3. Т. 31. 2025. С. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.3.4>
6. Бондарева О. Усні історії про війну та окупацію, препаровані в українській драматургії 2022–2024. *Studia Polsko-Ukraińskie*. № 12. 2025. Pp. 125–137. DOI: <https://doi.org/10.31338/2451-2958sru.12.9>
7. Бондарева О. Українське драматургічне письмо про війну: травматичний досвід, індивідуальна рефлексія, колективна психотерапія. *Slavica Wratislaviensia*. Том 181. 2025. Pp. 179–188. DOI: [10.19195/0137-1150.181.13](https://doi.org/10.19195/0137-1150.181.13)
8. Бондарева О. Драма і театр в оптиці воїнів-захисників: українська репрезентація. *Limes Slavicus*. № 10. 2025. Pp. 89–102. <https://www.shu.bg/wp-content/uploads/file-manager-advanced/users/faculties/fhn/izdaniya/limes-slavicus/LS4.pdf>
9. Васьків М. Хто, що і як пише чи не пише про війну. *Слово і Час*. № 1. 2025. С. 84–94. DOI: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2025.01.84-94>
10. Васьків М. Ненормативна лексика в текстах сучасної української мілітарної літератури. *Українознавство*. № 2 (95). 2025. С. 100–121. DOI: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.2\(95\).2025.331413](https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331413)
11. Войтенко О. Кожна грудочка землі. Харків: Ранок, 2022. 128 с.
12. Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник / упор. Т. Стус, А. Третяк, М. Артеменко. Київ, 2023. 150 с. URL: <https://surl.li/nzvofc>
13. Захабура В., Солтис – Доан В. Лео-Фу, або Я народився собакою. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 80 с.
14. Науково-бібліографічний довідник «Мілітарні твори для дітей та юнацтва: анотований покажчик» / Упоряд. Ю.В. Шинкарик. Тернопіль, «Джурра». 2026. 64 с.
15. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». (Professional standard "Teacher of a general secondary education institution"). URL: https://osvita.ua/doc/files/news/929/92993/646-ilovepdf_merged_1.pdf
16. Пухонська О. Дитяча травма війни (за романом Сари Новіч «Дівчинка на війні»). Літературний образ дитинства в часи кризи ХХ–ХХІ ст. / Наукова ред. Катажини Якубовської-Кравчик. Варшава. 2021. С. 162–173. URL: https://wuw.pl/data/include/cms/Literacki_obraz_dziecinstwa_Jakubowska_Krawczyk_Katarzyna_red_2021.pdf
17. Романенко О. Щоденники російсько-української війни: автобіографічне свідчення, колективна сповідь, медіаархів пам'яті. *Studia Ucrainistica Posnaniensia*. № 1 (zeszyt XIII/I). 2025. Pp. 34–44. DOI: <https://doi.org/10.14746/sup.2025.13.1.6>
18. Сизонов Д. Шевченкові афоризми як ретранслятори нових медійних смислів. *Шевченкознавчі студії*. Вип. 1 (27). Ч. 2. 2024. С. 147–161. DOI: [10.17721/2410-4094.2024.1\(27\).2/147-161](https://doi.org/10.17721/2410-4094.2024.1(27).2/147-161)
19. Чернишенко В. Битва за місто. Київ: Артбукс, 2022. 36 с.
20. Шинкарик Ю. Методичні аспекти рецепції мілітарної тематики в сучасній українській літературі для дітей. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том IV. Київ–Дрогобич–Львів–Переяслав–Ужгород–Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2026. С. 148–151.

References

1. Andrusiak I., Mayta A. (2022). *Zherar-partyzan* [Gerard is a partisan]. Vivat. 48 p. (in Ukrainian).
2. Bondareva O. (2025). *Symvolichne proshchannia z «russkym mirom» u virtualnii dramaturhiinii antolohii «Bez nykh»* [Symbolic farewell to the "Russian world" in the virtual dramaturgical anthology "Without them"]. *Synopsis: Text, Context, Media*. 31(1). Pp. 27–32. URL: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.1.4> (in Ukrainian).
3. Bondareva O. (2025). *Dramaturhiinyi korpus tekstiv «2: Antolohiia IX konkursu pies «Drama. UA»: mnozhynnist perspektyv voiennykh podii»* [Dramaturgical corpus of texts "2: Anthology of the IX Play Competition "Drama. UA": Multiple perspectives of military events]. *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii*. (25). Pp. 19–31. URL: <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2025.25.2> (in Ukrainian).
4. Bondareva O. (2025). *Neomifolohiia ta mistyka voiennoho dyskursu v piesakh pro okupatsiiu Khersona u Khersonshchyny (na materialii antolohii «Drama Panorama 2023»)* [Neomythology and mysticism of military discourse in plays about the occupation of Kherson and the Kherson region (Based on the anthology "Drama Panorama 2023")].

- Pivdenniy arkhiv (filolohichni nauky)*. (100). Pp. 10–24. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2025-100-1> (in Ukrainian).
5. Bondareva O. (2025). *Metaforychnyi potentsial dokumentalnoi dramy pro rosiiski zloch yny v Mariupoli (na materialy dokumentalnoi dramy Kateryny Penkovi «Marafon „Rosiiska ruletka“»)* [Metaphorical potential of documentary drama about Russian crimes in Mariupol (Based on the documentary drama by Kateryna Penkova “Marathon ‘Russian Roulette’”)]. *Synopsis: Text, Context, Media*. № 31(3). Pp. 165–170. URL: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.3.4> (in Ukrainian).
  6. Bondareva O. (2025). *Usni istorii pro voienni podii ta okupatsiiu v ukrainiskii dramaturhii 2022–2024*. [Oral histories about military events and occupation in Ukrainian dramaturgy 2022–2024]. *Studia Polsko-Ukraińskie*. № 12. Pp. 125–137. URL: <https://doi.org/10.31338/2451-2958spu.12.9> (in Ukrainian).
  7. Bondareva O. (2025). *Ukrainske dramaturhiine pysmo pro voiennyi dosvid: travmatychna refleksii, individualne perezhyvannia, kolektyvna psykhoterapiia* [Ukrainian dramaturgical writing about military experience: Traumatic reflection, individual experience, collective psychotherapy]. *Slavica Wratislaviensia*. Tom 181. Pp. 179–188. URL: <https://doi.org/10.19195/0137-1150.181.13> (in Ukrainian).
  8. Bondareva O. (2025). *Drama i teatr u optytsi voiniv-zakhysnykiv: ukrainska reprezentatsiia* [Drama and theater from the perspective of warriors-defenders: Ukrainian representation]. *Limes Slavicus*. № 10. Pp. 89–102. (in Ukrainian).
  9. Vaskiv M. (2025). *Khto, pro shcho i yak pyshe abo ne pyshe pro voienni podii* [Who, what and how writes or does not write about military events]. *Slovo i Chas*. № 1. Pp. 84–94. URL: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2025.01.84-94> (in Ukrainian).
  10. Vaskiv M. (2025). *Nenormatyvna leksyka v tekstakh suchasnoi ukrainskoi viiennoi literatury* [Non-normative vocabulary in the texts of modern Ukrainian military literature]. *Ukrainoznavstvo*. № 95(2). Pp. 100–121. URL: [https://doi.org/10.17721/2413-7065.2\(95\).2025.331413](https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331413) (in Ukrainian).
  11. Voitenko O. (2022). *Kozhna hrudochka zemli* [Every lump of earth]. Ranok. 128 s. (in Ukrainian).
  12. Zhyvi pysmennyky. *Yak hovoryty z ditmy pro voienni podii ta Myr: posibnyk* [Living writers. How to talk to children about military events and peace: A manual]. Eds. Stus T., Tretiak A., Artemenko M. (2023). 150 p. URL: <https://surl.li/nzvo/c> (in Ukrainian).
  13. Zakhabura V., Soltys-Doan V. (2023). *Leo-Fu, abo Ya narodivsia sobakoiu* [Leo-Fu, or I was born a dog]. Vydavnytstvo Staroho Leva. 80 p. (in Ukrainian).
  14. *Militarni tvory dlia ditei ta yunatstva: anotovani pokazhchyk* (Naukovo-bibliografichnyi dovidnyk) [Military works for children and youth: An annotated index (Scientific and bibliographic reference book)]. (2026). Dzhura. 64 p. (in Ukrainian).
  15. *Profesyni standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity»* [Professional standard «Teacher of a general secondary education institution»]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/929/92993/646-ilovepdf_merged_1.pdf (in Ukrainian).
  16. Pukhonska O. (2021). *Dytiacha travma voiennoho chasu (za romanom Sary Novych «Divchyna na viini»)* [Children’s trauma of the military period (Based on the novel by Sara Novich “Girl at War”)]. *Literturnyi obraz dytynstva v chasy kryzysiv XX–XXI stolit.* Ed. K. Jakubowska-Krawczyk. University of Warsaw. Pp. 162–173. (in Ukrainian).
  17. Romanenko O. (2025). *Shchodennyky rosiisko-ukrainskoi viiennoi realnosti: avtobiohrafichne svidchennia, kolektyvna spovid, mediarkhiv pamiaty* [Diaries of the Russian-Ukrainian military reality: Autobiographical testimony, collective confession, media archive of memory]. *Studia Urainistica Posnaniensia*. № 13(1). Pp. 34–44. URL: <https://doi.org/10.14746/sup.2025.13.1.6> (in Ukrainian).
  18. Syzonov D. (2024). *Shevchenkovi aforyzmy yak relyanty novomediinykh sensiv* [Shevchenko’s aphorisms as relays of new media meanings]. *Shevchenkoznachchi studii*. № 1(27). Pp. 147–161. URL: [https://doi.org/10.17721/2410-4094.2024.1\(27\).2/147-161](https://doi.org/10.17721/2410-4094.2024.1(27).2/147-161) (in Ukrainian).
  19. Chernyshenko V. (2022). *Bytva za misto* [Battle for the city]. Artbooks. 36 p. (in Ukrainian).
  20. Shynkaryk Yu. (2026). *Metodolohichni aspekty retseptsii viiennoi tematyky v suchasnyy ukrainskii literaturi dlia ditei* [Methodological aspects of the reception of military themes in modern Ukrainian literature for children]. *Nauka i osvita Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zavdannia v konteksti natsionalnoi bezpeky*. Vol. 4. Helvetica Publishing House. Pp. 148–151. (in Ukrainian).

Отримано редакцією журналу / Received: 29.04.26
 Прорецензовано / Revised: 15.05.26
 Схвалено до друку / Accepted: 17.05.26

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Tetyana YAKUBOVA
Candidate of historical sciences,
Research fellow of the Library and historical collections department
of the Institute of Bibliography of the
V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv

ORCID: 0000-0002-2423-1634

Email: tanya.yakubova@ukr.net

UKRAINE IN THE BIOGRAPHY AND WORKS OF JÓZEF KRASZEWSKI

Abstract. *The materials of the article are dedicated to the 214th anniversary of the birth of Józef Kraszewski (1812-1887) - an outstanding Polish writer, historian. It is noted that the scientific, publishing, bibliophile, library activities of J. Kraszewski have become part of the history and culture of such Ukrainian cities as Zhytomyr, Odesa, Kherson, Lviv, Kremenets. The articles of Barannyk M.V., Golobutsky P.V., Tverda R., Slyusary V., K. Kosyakevych K. about the pages of J. Kraszewski's biography, creativity, which are connected with Ukraine are presented. The letters of J. Kraszewski to France, which are stored in the funds of the Institute of Manuscripts of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, are noted. It is noted that the historical material on the history of Southern Ukraine from the pages of Yu. Krashevsky's book "Memoirs of Odessa, Yedysan and Budzhak" is relevant for modern research on the history of the Northern Black Sea Region. Yu. Krashevsky in his book "Memoirs of Polissya, Volhynia and Lithuania" presented historical facts from the history of the Cossack era on the lands of Volhynia Polissya, which are relevant for research on modern Cossack studies. The article provides a brief historical and bibliographic review of Yu. Krashevsky's books from the collections of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, the V.Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine, which contributes to the creation of a scientific index of Yu. Krashevsky's books in the collections of Ukrainian libraries in the future.*

It is noted that the funds of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky contain books by Yu. Krashevsky, translated into Ukrainian by Volodymyr Shabarovsky. In particular, these are the books by Yu. Krashevsky "Memoirs of Polissya, Volyn and Lithuania" («Спогади з Полісся, Волині і Литви» Lutsk, 2012, fund of the Electronic Library "Ukrainika" of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky), Yu. Krashevsky "Memoirs of Volyn, Polissya and Lithuania" («Спогади з Волині, Полісся і Литви» Zaporizhzhia, 2025). Bibliographic descriptions of some of the Polish books by Yu. Krashevsky, stored in the fund of Polish-language literature of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, are presented. The article presents a list of book marks of Polish and Ukrainian libraries in Lviv, whose collections contained books by Yu. Krashevsky in the 19th and 20th centuries.

Keywords: *Krashevsky, library collections, books, Southern Ukraine, Ukrainian Polissya.*

Тетяна ЯКУБОВА
кандидат історичних наук,
наукова співробітниця Відділу бібліотечних зібрань та історичних
колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського, м. Київ

УКРАЇНА В БІОГРАФІЇ ТА ТВОРАХ ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО

Анотація. *Матеріали статті присвячені 214 річниці від дня народження Юзефа Крашевського (1812-1887) – видатного польського письменника, історика. Зазначено, що наукова, видавнича, бібліофільська, бібліотечна діяльність Ю. Крашевського стала частиною історії та культури таких українських міст, як Житомир, Одеса, Херсон, Львів, Кременець. Репрезентовано статті Баранника М.В, Голобуцького П.В., Твердої Р., Слюсаря В., Косякевич К. про сторінки біографії, творчості Ю. Крашевського, що пов'язані з Україною. Відмічені листи Ю. Крашевського у Францію, що зберігаються в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Зазначено, що історичний матеріал з історії Півдня України зі сторінок книги Ю. Крашевського «Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак» є актуальним для сучасних досліджень з історії Північного Причорномор'я. Ю. Крашевський в своїй книзі «Спогади з Полісся, Волині і Литви» представив історичні факти з історії козацької доби на землях Волинського Полісся, що є актуальними для досліджень із сучасного козакознавства. У статті надано короткий історико-*

книгознавчий огляд книг Ю. Крашевського з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Львівської Національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, що сприяє створенню в перспективі наукового покажчика книг Ю. Крашевського в фондах українських бібліотек.

Зазначено, що в фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського зберігаються книги авторства Ю. Крашевського в перекладах українською мовою, що зроблені Володимиром Шабаровським. Зокрема, це книги: Ю. Крашевський «Спогади з Полісся, Волині і Литви» (Луцьк, 2012р., фонд Електронної бібліотеки «Україніка» Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського), Ю. Крашевський «Спогади з Волині, Полісся і Литви» (Запоріжжя, 2025). Представлено бібліографічні описи частини польських книг авторства Ю. Крашевського, що зберігаються в фонді польськомовної літератури Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. У статті представлено перелік книжкових знаків польських, українських бібліотек у Львові, в фондах яких зберігались книги авторства Ю. Крашевського в XIX-XX століттях.

Ключові слова: Крашевський, бібліотечні фонди, книги, Південь України, Українське Полісся.

Problem statement. In 2026, we celebrate the 214th anniversary of the birth of the outstanding Polish writer, historian Józef-Ignacy Kraszewski (Polish: Józef Ignacy Kraszewski, lit. Juozapas Ignotas Kraševskis, July 28, 1812, Warsaw - March 19, 1887, Geneva), a biography, whose work is connected with Ukraine, in particular with Polissya and Volhynia, the South of Ukraine. The books of J. Kraszewski are currently stored in several departments and collections in the funds of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, in particular in the fund of Polish-language literature of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Book Studies of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine, in the funds of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. In the context of the topic of the history of Ukrainian-Polish scientific and cultural relations, the problem of studying the role of Ukraine in the biography and works of Yu. Krashevsky, historical materials on the history of Volyn Polissya, Southern Ukraine in the books of Yu. Krashevsky is relevant. The European integration of Ukrainian bibliography has contributed to the emergence of the problem of presenting a brief historical and bibliographic review of books by Yu. Krashevsky in the libraries and collections of Kyiv and Lviv, which contributes to the creation of a scientific index dedicated to Yu. Krashevsky's books in the collections of Ukrainian libraries.

Analysis of scientific publications. A number of scientific publications note the connection between the biography and work of Yu. Krashevsky with Ukraine. The article by Baranyk M.V., Golobutsky P.V. "Kraszewski (Kraszewski) Józef-Ignacy" contains biographical information about Yu. Krashevsky related to Zhytomyr, Odessa, Lviv [1]. Yu. Krashevsky provided copies of Taras Shevchenko's letters from his private library for publication. Yu. Krashevsky contributed to the publication of two Ukrainian interludes in the journal "Kyivskaya Staryna". Yu. Krashevsky collected a collection of engravings and a large library, kept T. Shevchenko's memorial items and portraits of the Kobzar. Krashevsky's archive was inventoried by M. Pavlyk (Lviv, 1888). T. Shevchenko was interested in Krashevsky's work, in particular, he mentioned the stories "Ulyana" and "Ostap Bondarchuk" in "Walks with Pleasure and Not Without Morality" (1856–1858), written after exile. Krashevsky's library kept editions of "Kobzar" and some of Shevchenko's poems in Polish translation. Krashev-

sky's story "The House in the Village" was adapted into several dramatic works for the Ukrainian theater (one of them is "Gypsy Aza" by M. Starytsky) [1]. Petro Volodymyrovych Golobutsky (September 13, 1938, Krasnodar - 2010, Kyiv) - Head (1992-2000) of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Book Studies of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. At the beginning of the 21st century, P.V. Golobutsky expressed proposals on the need for active research of the materials of the Polish-language literature fund of the mentioned department of the Library on the history of the Cossack era in Southern Ukraine [12]. This research topic was also developed by Yu. Krashevsky in the first half of the 19th century, in "Odessa Memoir", after his travels in the Northern Black Sea Region.

The article by R. Tverda, V. Slyusar "Editorial and publishing activities of Józef Kraszewski" notes the publishing activities of J. Kraszewski, in particular in Zhytomyr and Lviv [7]. The article analyzes the work of J. Kraszewski as a publisher. A chronological principle for considering his publishing activities is proposed. In particular, this is 1841–1851 – the editor of the scientific and literary journal "Athenaeum". (The journal "Athenaeum" is kept in the Polish-language literature fund of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine [8; 11]). 1859–1860 – cooperation with the Polish Book Publishing Society in Zhytomyr; 1859–1862 – editor of the newspaper "Gazeta Polska" ("Polish Newspaper"); 1862–1863 – editor of the magazines "Przegląd Europejski" ("European Review"), "Humanitarian Review"; 1865–1873 – publishing activities in Lviv and Dresden. On July 1, 1871, Yu. Krashevsky began working in the editorial office of the magazine "Kraj" ("Country"), founded in Krakow in 1869. (The magazine "Kraj" is kept in the Polish-language literature fund of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Book Studies of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine [6]).

The Ukrainian theme in the folk cycle of stories by Yu. Krashevsky is noted in the article by K. Kosyakovych "Józef Ignacy Krashevsky as a master of romantic description of Ukrainian peasants of the 19th century" [3]. In these works by Yu. Krashevsky, the ideas of human freedom, equality of rights and opportunities, and a combination of the values of the Enlightenment and

Romanticism are traced. The story "Ostap Bondarchuk" is considered, the events in which develop after the war of 1812. The main character of the work is Ostap Bondarchuk, an orphan with a difficult fate. Józef Krashevsky endowed his hero with the best spiritual traits that originate in the depths of folk ethics and spirituality.

Purpose of the article. The purpose of the article is to present historical, biographical, bibliographic materials about the life and work of Józef Kraszewski, whose biography was connected with Ukraine. The purpose of the article is also to present a brief historical and bibliographic review of books by Józef Kraszewski in libraries and collections of Kyiv and Lviv, which can be used in the future to create a scientific index dedicated to Józef Kraszewski's books in the collections of Ukrainian libraries.

Presentation of the main material.

Biography of Yu. Krashevsky is connected with Zhytomyr, Odessa, Lviv. Yu. Krashevsky was a member of the Odessa Society of History and Antiquities (1843), an honorary doctor of the University of Lviv (1879). In 1853 he settled in Zhytomyr. Yu. Krashevsky was engaged in educational, theatrical, and library work in Zhytomyr. He founded the Zhytomyr City Library and managed the theater in 1857–1859. In 1859, Yu. Krashevsky published "Wieczory Wołyńskie" ("Volyn Evenings") in Lviv. In 1865, in Lviv, Yu. Krashevsky edited the magazine "Hasło". In 1866–1870, he published the journalistic yearbook "Rachunki", and in 1870 - edited "Tygodnik" [1]. In his books, Yu. Krashevsky presented Ukrainian topics, which included his memories of travels around Ukraine.

The famous Lviv physicist Wojciech Urbanski wrote letters to Yu. Kraszewski from Lviv to Dresden with a request to print his works in Yu. Kraszewski's printing house (4.02. and 11.02.1871 and 21.03.1876, letters are kept in the Jagiellonian Library in Krakow) [9]. V. Urbanski asked Y. Krashevsky to publish the works of the Polish geographer, ethnographer, poet and translator Wincent Pole (1807–2.XII.1872). The names of the works, the printing house and the journal are not directly given. (BJ. - Rkp. 6521 IV, Korespondencja Józ. Kraszewskiego. Ser III. 1863–87. T.78, Listy Urbańskiego, f. 388–394 v. S.1–60).

Józef Ignacy Kraszewski's book "Memories of Odessa, Yedysan and Budzhak" is a description of the author's impressions of a trip to the Northern Black Sea Region in 1843. In this book, J. Kraszewski presented rich historical material and his own memories of the surroundings of Odessa, Akerman, Ovidiopol, churches, steppe Cossack historical sites, Tatar mounds in the southern steppe, which in the Cossack era became the Turkish-Tatar borderland of Ukraine.

The book is kept in the collections of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine. *Kraszewski, Józef Ignacy. Wspomnienia Odessy Jedyssanu i Budzaku : dziennik przejażdżki w roku 1843, od 22 czerwca do 11 września / J. I. Kraszewski. - Wilno : Nakład i druk T. Glucksberga, 1845 - 1846. T. III. 1846. 280, [3] c. (V.I. Vernadsky National Library of Ukraine.*

Electronic library "Ukrainica". // <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019945>.

Under the dates of July 31 - August 1, 1843, in this book, Yu. Krashevsky provides his descriptions and historical information on topics related to the history of Southern Ukraine: "Departure from Odessa", "Vicinity of Odessa", "Steppe. Ovidiopol", "Estories and Dniester", "Ackerman", "Castle, towers, Greek churches, cemetery, Turkish city, Armenian churches", "Buildings in the steppe, graves of Bessarabia, Budzhak, Tatar mounds" [13]. Krashevsky provides a description of the Ackerman castle. He noted that the Turkish Ackerman castle was built of local white stone, as were the towers, walls, and minaret. The minaret here was the only one, tall, white, and could be seen from afar. The Ackerman castle was empty during Yu. Krashevsky's trip. On a sloping hill there were trees around the Sultan's bathhouse, from which underground passages led to the ancient Ackerman Castle. Further from the Ackerman Fortress above the shore, according to various recollections that Yu. Krashevsky learned about in Southern Ukraine, there were Cossack barracks and a small Greek church.

Yu. Krashevsky in his "Memories of Odessa, Yedysan and Budzhak" provides a description of the Dniester River. The right opening of the Dniester River is the "Istanbul Mouth", the left mouth is the «Ochakiv Mouth». Y. Krashevsky refers to the French book *Vogage de la Propontide et du pont Euxin. P.-J.B. Chevalier. T.II.p.363*. «Ochakiv Mouth» is a narrow strait in the Odessa region, connecting the Dniester Estuary and the Black Sea, which disappeared in 1926 during a strong north-eastern storm during one night [4].

During the Cossack era, the fortress city of Ochakiv was part of the «Sich, Ochakiv, Istanbul trade route», which was used by Ukrainian Cossacks in the 17th–18th centuries. In Baturyn, Hetman I. Mazepa, through Cossack intelligence, received drawings of the Turkish fortress of Ochakiv in the second half of the 17th century ((April 1697). This to some extent influenced the retreat of the Cossack-Swedish troops from Poltava to Ochakiv in 1709, after the Battle of Poltava [10].

In the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, in the Collection of Manuscripts and Autographs of Polish and Western European Figures of the 16th - Early 20th Centuries, collected by Anton Kazymyrovych Zholkiewski (1856–after 1909) "Uman Collection" (F. XXIV (24)), letters from Yu. Krashevsky from Warsaw, Dresden, Frankfurt, Toulon, Jerez, Ems, Berlin, Magdeburg, San Remo, Florence to Paris to Władysław Chodkiewicz are stored. (F. XXIV. No. 1089–1309). Khodkevych Vladislav (1820–1898) - Polish engineer, public figure, novelist, playwright, orientalist scholar, translator. V. Khodkevych has been living permanently in Paris since 1851 [2].

In his book «Wspomnienia Polesia, Wołyńia i Litwy», ("Memories of Polissya, Volhynia and Lithuania" (1860)), Yu. Krashevsky described Volhynia and mentioned Kremenets, where he stopped during his travels in Volhynia. Yu. Krashevsky was familiar with the activities of the Kremenets Lyceum (until its closure in 1833),

which was called the "Volyn Athens". Famous Kremenets teachers, "Kremenchans", who made up the intellectual elite of Kremenets and Volhynia, published their articles in the magazine "Athenaeum", which was published under the editorship of Yu. Krashevsky [5].

Крашевський, Юзеф Ігнацій. Спогади з Полісся, Волині і Литви; [пер. з пол. та прим. В. В. Шабаровського]. Луцьк: Твердиня, 2012. 242 с. (Krashevsky, Józef Ignacy. *Memories of Polesia, Volhynia and Lithuania is stored*; [trans. from Polish and with notes by V. V. Shabarovsky]. Lutsk: Tverdynia, 2012. 242 p.) // In the funds of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, in the Electronic Library "Ukrainika" <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr000026694/>.

Joseph Ignacy Kraszewski, (1812-1887). *Wspomnienia Polesia, Wołyńia i Litwy. W Paryżu*: Drukarnia J. Claye, [1860]. 144 p. (In the Department of Old Prints and Rare Editions of the Bibliography of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. P 1506, rubric "Local History"). Yu. Krashevsky in his book "Wspomnienia Polesia, Wołyńia i Litwy" in the chapter "Styr i Horyn" ("Styr and Horyn") provides historical facts from the history of the Cossack era in the lands of Volyn Polissya, describing the lands and banks around the Horyn River [14].

He noted that on the banks of the Horyn River there are numerous mounds, graves that remained here from the wars in these lands. These graves and mounds of Volyn Polissya, as noted by Yu. Krashevsky, testify to the Swedes and Tatars who fought in these lands. The most recent graves in Volyn Polissya, according to Yu. Krashevsky, are the "history of the Cossack wars" under Jan Casimir. In the Cossack era, as Yu. Krashevsky noted in his book, the Horyn River was a border that the Cossacks did not cross or transgress this border. But, often at this time, battles and military events took place near the Horyn River during the time of Jan Casimir, as evidenced by the money of the time of this Polish king in the lands of Volyn Polissya.

The Main Fund of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky contains books written by Yu. Krashevsky. *Крашевський, Юзеф Ігнацій. Спогади з Полісся, Волині і Литви* / Юзеф Ігнацій Крашевський; [пер. з пол. та прим. В. В. Шабаровського]. Луцьк: Твердиня, 2012. 242 с. (National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. BA 769175). *Крашевський, Юзеф Ігнацій. Спогади з Волині, Полісся і Литви*. / Юзеф Ігнацій Крашевський; пер. [з пол.] Володимира Шабаровського. Запоріжжя: Рябцев В. В. [вид.], 2025. 268, [10], XLVIII с.: іл. - (Подорожник; кн. 2). - Пер. изд.: *Wspomnienia Wołyńia, Polesia i Litwy*. - Wilno, 1840. (National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. BC72872).

In the Polish-language literature fund of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine contains books by Józef Ignacy Kraszewski, published in Lviv, Warsaw, Poznań, and Vilnius.

Kraszewski, Józef Ignacy (pseud. Bolesławita; 1812-1887). *Szkice obyczajowe i historyczne* / Wydania Adama Zawadzkiego. - Wilno: Nakł. i Dr. Józefa Zawadzkiego, 1841. Powieść 6, T. 2. - 1841. - 9-207 s. (National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. I3 пол. B 1491/6.2). Kraszewski, Józef Ignacy. *Sztuka u słowian, szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej* / J. I. Kraszewski. - Wilno: Nakł. wydawnictwa drukarni A.H. Kirkora i Sp., 1860. - 391 s. (I3 пол. B 2083). Kraszewski, Józef Ignacy. *Dwie Królowe (Bona i Elżbieta)*: powieść historyczna / przez J. I. Kraszewskiego. - Warszawa: nakładem M. Arcta, 1913. - (Powieści historyczne / J. I. Kraszewski; 53). T. 1. - 131 s. (I3 пол. A 1974/1-3). Kraszewski, Józef Ignacy (pseud. Bolesławita; 1812-1887). *Saskie ostatki (August III)*: powieść historyczna / Józef Ignacy Kraszewski. - Warszawa: Nakł. M. Glücksberga; Druk J. Jeżyńskiego, 1899. Cz. 2, T. 2. - 1899. - 150 s. (I3 пол. B 2346/ 2.2). Kraszewski, Józef Ignacy. *Kartki z podróży 1858-1864 r.*: Kraków, Wiedeń, Triest, Wenecja, Padwa, Medjolan, Genua, Piza, Florencja, Rzym / Kraszewski J. I. - W – Wa: Nakł. Gustawa Sennewalda, 1866. - 487s.: il. (I3 пол. C 48). Kraszewski, Józef Ignacy. *Stach z Konar: powieść historyczna z czasów Kaźmierza sprawiedliwego* / przez J. I. Kraszewskiego. - Wydanie tanie. - Warszawa: nakładem Michała Glücksberga, 1889. - (Powieści historyczne J. I. Kraszewskiego; T. 21). T. 3. - 194 s. (I3 пол. A 1916/21.3-22.4). Kraszewski, Józef Ignacy. *Wybór pism / poprz. wstęp. kryt. Wł. Bogusławskiego*. - Warszawa: Własność, Nakł. i druk S. Lewentala, 1890. Oddz. 7: *Utworky dramatyczne*. - 1890. - 442 s. (I3 пол. B 2189/ 7). Kraszewski, Józef Ignacy. *Królewscy synowie: powieść z czasów Władysława Hermana i Krzywoustego* / przez J. I. Kraszewskiego. - Warszawa: nakładem u drukiem M. Arcta, 1904. - (Powieści historyczne J. I. Kraszewskiego; 15). T. 3. - 167, s. (I3 пол. A 1853/3-4). Kraszewski, Józef Ignacy (pseud. Bolesławita; 1812-1887). *Ostatnia z Xiążąt Stuckich: kronika z czasów Zygmunta trzeciego* / Józef Ignacy Kraszewski. - Wyd. Adama Zawadzkiego. - Wilno: Nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, 1841. - (Szkice obyczajowe i historyczne; od. 2, pow. 7). T. 2. - 1841. - 185 s.: z 3-ma ryc. (I3 пол. A 1851/2). Kraszewski, Józef Ignacy. *Saskie ostatki (August III)*: powieść histor. / Józef Ignacy Kraszewski. - Warszawa: Nakł. Gebethnera i Wolffa; Druk Józefa Jeżyńskiego, 1889. - (Powieści historyczne J. I. Kraszewskiego; T. 29). T. 1. Cz. 2: *Za sasów*. - 1889. - 164 s. (I3 пол. B 2090/ 29.1.2). Kraszewski, Józef Ignacy. *Z siedmioletniej wojny: opowiadanie historyczne* / przez J. I. Kraszewskiego. - Wydanie 2-e. - Warszawa: nakładem Gebethnera i Wolffa, 1878. T. 1. - 244 s. (I3 пол. A 1818/1-2). Kraszewski, Józef Ignacy. *Dola i niedola: powieść z ostatnich lat XVIII wieku* / przez J. I. Kraszewskiego. - Warszawa: w drukarni Gazety Polskiej, 1864. T. 1. - [4], 235 s. (I3 пол. A 1835/1-2). A book on the history of Volhynia was published at Krashevsky's expense. Nowicki, Fortunat. *Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863: krótkie opisanie gubernii Wołyńskiej pod względem jeograficznym i statystycznym* / Fortunat Nowicki; kołmom J. I.

Kraszewskiego. - Drezno : Druk i nakł. J.I. Kraszewskiego, 1870. - 138s. (13 пол. А 1781).

The book is kept in the funds of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk in the Collection M. Kots. *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy /Józef Ignacy Kraszewski ; przygotował do druku i wstępem poprzedził Stanisław Burkot. Warszawa : Ludowa Współdzielnia Wydawnicza, 1985. 382, [2] s.* (Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. M. Kots Collection. МК-1681).

Крашевський, Юзеф Ігнацій, 1812-1887. Спогади з Волині, Полісся і Литви /Юзеф Ігнацій Крашевський ; переклад Володимира Шабаровського. Запоріжжя : В.В. Рябцев, 2025. 268, [16] с., XLVIII с. (The Main Book Fund of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. 3062689). *Крашевський, Юзеф Ігнацій, 1812-1887. Спогади з Полісся, Волині і Литви /Юзеф Ігнацій Крашевський; [переклад з польської та примітки В.В. Шабаровського]. Луцьк : Твердиня, 2012. 242 с.* (Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. 2131626). *Kraszewski, J.I. Na Polesiu. Warszawa : Nakł. M.Gluckberga, 1884. T.1(1884). T.2(1884).* (Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk. (II)70714)).

In Lviv, Yu. Krashevsky's books ended up in the collections of Lviv libraries, in particular, the libraries of Lviv gymnasiums, Lviv bibliophiles, and religious institutions in the capital of Galicia. In the collections of the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk, Yu. Krashevsky's books contain stamps of such libraries, collections «Biblioteka mlodziezy C.K.Gimnazjum Fr.Joz we Lwowie», «Z Biblioteki Sokolnickiego», «Центральна Василянська бібліотека у Львові», «Bibliot. Pierwsze gimnazjum im. Kopernika we Lwowie», «Biblioteka fundacyi W. Hr.Baworowskiego», «Wypożyczalnia ksiazek "ATENEUM" we Lwowie ul.Badenich,9», «Biblioteka Arcybiskupa Teodorowicza», «Waczewski, E.», «Bibliot. Ossolin.», «Instytut Ossolinskiego».

Conclusions and suggestions. The contribution of Yu. Krashevsky to Ukrainian studies allows us to consider him an important figure in the history of Ukrainian-Polish scientific and cultural relations. Yu. Krashevsky's books from the collections of libraries in Kyiv, Lviv, and Ukrainian cities require the creation of new scientific indexes and electronic exhibitions, which will certainly contribute to the processes of European integration of Ukrainian bibliography into the European scientific and cultural space. The issue of book marks on Yu. Krashevsky's books in the collections of domestic and foreign libraries and archives requires further, prospective research. Yu. Krashevsky's books with Ukrainian studies materials are of practical importance for writing university special courses on regional studies, cultural history, bibliography, and the history of Southern Ukraine, Polissya, and Volhynia. Yu. Krashevsky's scientific achievements can also be used in writing and publishing scientific publications.

1. Баранник М.В, Голобуцький П.В. Крашевський (Kraszewski) Юзеф-Ігнаці. *Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон-Кю /* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с.
2. ІР НБУВ. Фонд ХХІV. «Уманська збірка». 1962 рік. Записів 1363. Ед.хр.2703. Опис. 200 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
3. Косякевич К. Юзеф Ігнацій Крашевський як майстер романтичного опису українських селян ХІХ століття. *Юзеф Крашевський в культурній спадщині України та Польщі: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіонального науково-практичного семінару із міжнародною участю, 20 грудня 2017 року, м. Житомир) /* За ред. О. П. Поліщук, Б. Трохи, В. О. Єршова та ін. Житомир, 2017. С. 76–79.
4. Очаківське гирло (Дністровський лиман). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
5. Ролле Міхал. Афіни Волинські. Нарис з історії освіти у Польщі. *Ateny Wołyńskie*. Київ: «Либідь», 2007. С. 281–282.
6. Семененко В. Дослідник історії Поділля Юзеф Антоній Ролле та його опис складу Київського архіву (за матеріалами часопису "Кгаї" із фондів ВБЗІК НБУВ). *Вісник Книжкової палати*. № 3. 2022. С. 41–48.
7. Тверда Р., Слюсар В. Редакційна та видавнича діяльність Юзефа Крашевського. *Юзеф Крашевський в культурній спадщині України та Польщі: зб. наук. пр. (за матеріалами міжрегіонального науково-практичного семінару із міжнародною участю, 20 грудня 2017 року, м. Житомир) /* За ред. О. П. Поліщук, Б. Трохи, В. О. Єршова та ін. Житомир, 2017. С. 49–55.
8. Якубова Т. «Ateneum», «Kwartalnik Historyczny» як джерела вивчення історії України (ХVІ-ХІХст.). *Збірник матеріалів 15-ої всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (29 вересня - 1 жовтня 2016р.) Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК*. Київ, 2016. С. 283–286.
9. Якубова Т., Матвіїшин Я. Войцех Урбанський – вихованець Бережанської гімназії. *Бережанська гімназія: сторінки історії. Матеріали ХІІ наукової конференції. м. Бережани, 19 вересня 2024р. Бережанський краєзнавчий музей / упорядник Наталія Бойко*. Бережани, 2024. С. 19–24.
10. Якубова Т., Матвіїшин Я. Козацька доба та Батурин в матеріалах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Батуринська старовина. Збірник наукових праць. Випуск 11 (15).2025. Редагування: Н.А. Саєнко. Макетування, верстка: Л.І. Лисенко. Відповідальний за випуск: Л.Г. Кіяшко*. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2025. С. 259–264.
11. Якубова Т. Польська періодика – джерело вивчення історії України (ХV-ХVІІ ст.) (за матеріалами літератури польською мовою Національної

- бібліотеки України імені В.І. Вернадського). *Архасівські читання: історико-археологічні та етнографічні дослідження у контексті гуманітарного розвитку європейського суспільства: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (15-16 квітня 2016 р.)*. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. С. 142–145.
12. Якубова Т. Спогад про Петра Володимировича Голобуцького – завідувача відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. *Інформаційне, інтелектуальне та духовне життя суспільства крізь призму біографічних досліджень діячів бібліотечної, книжкової та видавничої справи: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 15-16 листопада 2022 р.) / редкол. : М.М. Медведь, В.В. Воробець, Л.О. Мельник та ін.; ДВНЗ "Ужгор. нац. ун-т", Наук. б-ка. Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2022. С. 293–298.*
  13. Kraszewski Józef Ignacy (1812-1887). *Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budzaku : dziennik przejażdżki w roku 1843, od 22 czerwca do 11 września, J. I. Kraszewskiego*. Tom trzeci. Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga, 1845. // DBC. URL: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/10415/editon/9338?language=pl>
  14. Kraszewski Joseph Ignacy (1812–1887). *Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy*. W Paryżu: Drukarnia J. Claye, 1860. 144 s.
- References**
1. Barannyk M.V., Holobutskyi P.V. (2008). *Krashevskiy (Kraszewski) Yuzef-Ihnatsy* [Kraszewski Józef-Ignacy]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 5: Kon - Kiu / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. K.: V-vo "Naukova dumka". 568 p. (in Ukrainian).
  2. *IR NBUV. Fond XXIV. «Umanska zbirka». 1962 rik. Zapysiv 1363. Ed.khr.2703. Opys. 200 s.* [Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. Fund XXIV. "Uman Collection". 1962. Records 1363. Ed.hr.2703. Description. 200 p.]. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. (in Ukrainian).
  3. Kosiakievych K. (2017). *Yuzef Ihnatsii Krashevskiy yak maister romantychnoho opysu ukrainskykh selian XIX stolittia* [Józef Ignacy Kraszewski as a master of romantic descriptions of Ukrainian peasants of the 19th century]. *Yuzef Krashevskiy v kulturnii spadshchyni Ukrainy ta Polshchi : zb. nauk. pr. (za materialamy mizhrehionalnoho naukovopraktychnoho seminaru iz mizhnarodnoiu uchastiu, 20 hrudnia 2017 roku, m. Zhytomyr) / Za red. O. P. Polishchuk, B. Trokhy, V. O. Yershova ta in. Zhytomyr*. Pp. 76–79. (in Ukrainian).
  4. *Ochakivske hyrlo (Dniestrovskiy lyman)* [Ochakiv Mouth (Dniester estuary)]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. (in Ukrainian).
  5. Rollie Mikhal. (2007). *Afyny Volynski. Narys z istorii osvity u Polshchi. Ateny Wołyńskie*. [Athens of Volhynia. An essay on the history of education in Poland. Ateny Wołyńskie]. Kyiv: «Lybid». Pp. 281–282. (in Ukrainian).
  6. Semenenko V. (2022). *Doslidnyk istorii Podillia Yuzef Antonii Rollie ta yoho opys skladu Kyivskoho arkhivu (za materialamy chasopysu "Kraj" iz fondiv VBZIK NBUV)* [Podillia History Researcher Józef Antoni Rolle and His Description of the Kyiv Archive (Based on Materials from the "Kraj" Magazine from the Funds of the Department of Library and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine)]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*. № 3. Pp. 41–48. (in Ukrainian).
  7. Tverda R., Sliusar V. (2017). *Redaktsiina ta vydavnycha diialnist Yuzefa Krashevskoho*. [Editorial and publishing activities of Józef Kraszewski]. *Yuzef Krashevskiy v kulturnii spadshchyni Ukrainy ta Polshchi: zb. nauk. pr. (za materialamy mizhrehionalnoho naukovopraktychnoho seminaru iz mizhnarodnoiu uchastiu, 20 hrudnia 2017 roku, m. Zhytomyr) / Za red. O. P. Polishchuk, B. Trokhy, V. O. Yershova ta in. Zhytomyr*. Pp. 49–55. (in Ukrainian).
  8. Yakubova T. (2016). «Ateneum», «Kwartalnik Historyczny» yak dzherela vyvchennia istorii Ukrainy (XVI-XIXst.) ["Ateneum", "Kwartalnik Historyczny" as sources for studying the history of Ukraine (16th-19th centuries)]. *Zbirnyk materialiv 15-oi vseukrainskoi naukovoi konferentsii «Aktualni pytannia istorii nauky i tekhniki» (29 veresnia -1 zhovtnia 2016r.) Tsentripamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK*. Kyiv. Pp. 283–286. (in Ukrainian).
  9. Yakubova T., Matviishyn Ya. (2024). *Voitsiekh Urbanskyi – vykhovanets Berezhanskoї gimnazii* [Wojciech Urbanski – a pupil of the Berezhany Gymnasium]. *Berezhanska himnaziia: storinky istorii. Materialy XII naukovoi konferentsii. m. Berezhany, 19 veresnia 2024r. Berezhanskyi kraieznavchyi muzei / uporiadnyk Nataliia Boiko*. Berezhany. Pp. 19–24. (in Ukrainian).
  10. Yakubova T., Matviishyn Ya. (2025). *Kozatska doba ta Baturyn v materialakh viddilu biblioteknykh zibran ta istorychnykh kolektsii Instytutu knyhoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho* [Cossack era and Baturyn in the materials of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Baturynska starovyna. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 11 (15). Redahuvannia: N.A. Saienko. Maketuvannia, verstka: L.I. Lysenko. Vidpovidalnyi za vypusk: L.H. Kiashko*. Nizhyn: PP Lysenko M.M. Pp. 259–264. (in Ukrainian).
  11. Yakubova T. (2016). *Polska perodyka – dzherelo vyvchennia istorii Ukrainy (XV-XVII st.) (za materialamy literatury polskoiu movoiu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho)* [Polish periodicals are a source for studying the history of Ukraine (15th-17th centuries) (based on materials from literature in Polish of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine)]. *Arkasisvski chytannia: istoriko-*

- arkheologichni ta etnografichni doslidzhennia u konteksti humanitarnoho rozvytku yevropeiskoho suspilstva: materialy VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (15-16 kvitnia 2016 r.). Mykolaiv: MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pp.142–145. (in Ukrainian).
12. Yakubova T. (2022). *Spohad pro Petra Volodymyrovycha Holobutskoho – zaviduvacha viddilu bibliotechnykh zibran ta istorychnykh koleksii NBUV* [A memory of Petro Volodymyrovych Golobutsky – head of the department of library collections and historical collections of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Informatsiine, intelektualne ta dukhovne zhyttia suspilstva kriz pryizmu biohrafichnykh doslidzen diiachiv bibliotechnoi, knyzhkovoï ta vydavnychoï spravy : materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (Uzhhorod, 15-16 lystopada 2022 r.) / redkol. : M. M. Medved, V. V. Vorobets, L. O. Melnyk ta in. ; DVNZ "Uzhhor. nats. un-t", Nauk. b-ka. Uzhhorod: Vyd-vo Oleksandry Harkushi. Pp. 293–298. (in Ukrainian).*
13. Kraszewski Józef Ignacy (1812-1887). (1845). *Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budzaku: dzienik przejazdki w roku 1843, od 22 czerwca do 11 wrzesnia, J.I. Kraszewskiego* [Memories of Odessa, Yedisan and Budzak: a travel diary from 1843, from June 22 to September 11, J.I. Kraszewski]. *Tom trzeci*. Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga, 1845. // DBC. URL: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/10415/edition/9338?language=pl> (in Poland).
14. Kraszewski Joseph Ignacy (1812–1887). (1860). *Wspomnienia Polesia, Wolynia i Litwy*. [Memories of Polesie, Volhynia and Lithuania]. W Paryżu: Drukarnia J. Claye. 144 p. (in Poland).

Отримано редакцією журналу / Received: 01.05.26
Прорецензовано / Revised: 11.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 15.05.26

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2026.38.26>
УДК 303+314/316 (477)

Ірина ГУЛЕЙКОВА

кандидат педагогічних наук,
завідувачка науково-дослідного відділу з історії книги та друкарства Х–XXI ст.,
Музей книги і друкарства України,
доцент кафедри дизайну, Український гуманітарний інститут, м. Буча, Україна

ORCID: 0009-0007-0201-7534

E-mail: ls201@ukr.net

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Юлія СЕРОВА

кандидат філос. н., доцент кафедри філософії гуманітарних наук,
філософський факультет КНУТШ,
Україна, м. Київ

ORCID: 0000-0002-9211-8668

Email: sierova_yu@knu.ua

Анатолій ЯТЧЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник
Інституту культурології НАМ України,

ORCID: 0009-0003-3072-5117

Email: a.yatchenko@ukr.net

УКРАЇНОЗНАВСТВО І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: НОВІТНІ ВИМІРИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОПЕРЕТИНІВ

(Рецензія на монографію: «Нариси з логіки, онтології та аксіології сучасного наукового знання» / відп. ред. Т.В. Гардашук; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ: Академперіодика, 2025. 256 с. ISBN 978-966-360-563-0).

Анотація. Монографія науковців відділу логіки та методології науки Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ «Нариси з логіки, онтології та аксіології сучасного наукового знання» містить цілий ряд теоретичних ідей і концептів, здатних стати в пригоді фахівцям із українознавства в осмисленні їхньої проблематики. На перший погляд, частина цих ідей і концептів не має безпосереднього зв'язку з поточними проблемами сьогоденної України. Проте все це потрібно у ситуації, коли весь світ й Україна як його складова зіштовхнулися з численними небезпечними викликами, як-от стрімке урвадження новітніх досягнень науки та техніки, широке застосування штучного інтелекту (ШІ), обшири можливостей і впливів якого досі невідомі, загострення та поглиблення екологічних та економічних криз, пришвидшення важкопрогнозованих кліматичних змін, загострення міжнародних конфліктів і масштабні війни тощо. Із цими викликами корелює дослідження відповідних вимірів наукового знання, його внутрішніх і зовнішніх оцінок, тобто актуалізується необхідність комплексного філософського аналізу ролі науки й наукових знань у вирішенні проблем сучасності, взаємодії науки з іншими суспільними інститутами та суспільством загалом.

При цьому варто брати до уваги, що сучасне наукове знання неозоре, а межі як його самого, так і його складових нерідко умовні, вони залежать від того, під яким кутом зору дивитися на це знання і які конкретно обрати критерії його науковості. Це стосується і філософії науки. Автори рецензованої монографії пішли шляхом, який на загал елімінує небезпеку вважати свою позицію єдиною правильною та здатною охопити весь обшир проблематики філософії науки. При цьому досліджувані авторами монографії предметні поля є концептуально значущими та важливими для інтелектуальних спільнот. Загалом монографія є

професійною колективною працею та здатна напряму збагатити методологічний арсенал українознавства чи по дотичній вплинути на нього.

Ключові слова: наукове знання, логіка, онтологія, аксіологія, глобальні виклики.

Iryna HULEIKOVA

PhD of Science in Pedagogy,
Head of the Research Department of the History of Book and Printing of the X-XXI Century,
Museum of Book and Printing of Ukraine (Kyiv),
Associated Professor at the Design Department,
Ukrainian Institute of Arts and Sciences, Bucha, Ukraine

Yuliia SIEROVA

PhD, Associate Professor
Department of Philosophy of Humanities,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine, Kyiv

Anatoliy YATCHENKO

Cand. Sc. Philosophy, Assoc. Prof.,
Senior Research Fellow, Department of Screen Culture and Informationism,
Institute for Cultural Research National Academy of Arts of Ukraine

UKRAINIAN STUDIES AND PHILOSOPHY OF SCIENCE: NEW DIMENSIONS OF INTERACTION AND INTERSECTIONS

(Review of the monograph: "Essays on the logic, ontology and axiology of modern scientific knowledge" / editor-in-chief T.V. Gardashuk; G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine. Kyiv: Akadempriodyka, 2025. 256 p. ISBN 978-966-360-563-0).

Abstract. *The monograph of scientists from the Department of Logic and Methodology of Science of the G. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine "Essays on Logic, Ontology and Axiology of Modern Scientific Knowledge" contains a number of theoretical ideas and concepts that can be useful to specialists in Ukrainian Studies in understanding their problems. At first glance, some of these ideas and concepts have no direct connection with the current problems of today's Ukraine. However, all this is necessary in a situation where the whole world and Ukraine as a component of it are faced with numerous dangerous challenges, such as the rapid introduction of the latest achievements of science and technology, the widespread use of artificial intelligence (AI), the scope of whose capabilities and impacts are still unknown, the aggravation and deepening of ecological and economic crises, the acceleration of difficult-to-predict climate change, the aggravation of international conflicts and large-scale wars, etc. These challenges are correlated with the study of the relevant dimensions of scientific knowledge, its internal and external assessments, that is, the need for a comprehensive philosophical analysis of the role of science and scientific knowledge in solving modern problems, the interaction of science with other social institutions and society in general is becoming more urgent.*

At the same time, it is worth considering that modern scientific knowledge is immeasurable, and the boundaries of both itself and its components are often conditional, they depend on the angle from which this knowledge is viewed and what specific criteria for its scientificity are chosen. This also applies to the philosophy of science. The authors of the reviewed monograph have followed a path that generally eliminates the danger of considering their position as the only correct one and capable of covering the entire scope of the problems of the philosophy of science. At the same time, the subject fields studied by the authors of the monograph are conceptually significant and important for intellectual communities. In general, the monograph is a professional collective work and is capable of directly enriching the methodological arsenal of Ukrainian Studies or tangentially influencing it.

Keywords: *scientific knowledge, logic, ontology, axiology, global challenges.*

Постановка проблеми. Сучасна філософія науки – це воістину неозорий полігон дослідницького пошуку, це різні теоретичні напрями, ареали, дослідницькі програми, часто незіставні, а часом зіставні, взаємодоповнюючі. Але це все філософія науки. Тому видається точною назва монографії, про яку

далі йтиметься – «Нариси з логіки, онтології та аксіології сучасного наукового знання» [10].

Справді, сучасне наукове знання неозоре, а межі як його самого, так і його складових нерідко умовні, залежать від того, під яким кутом зору дивитися на це знання і які конкретно обрати критерії його

науковості. Те саме стосується і філософії науки. Автори рецензованої монографії пішли шляхом, який забезпечував їх від небезпеки вважати свою позицію єдино правильною та здатною охопити весь обшир заявленої проблематики. Проте при цьому описувані та досліджувані предметні поля є концептуально значущими та важливими для інтелектуальних спільнот.

Аналіз наукових публікацій. Авторський колектив монографії складається з науковців відділу логіки та методології науки Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ, дослідницькі інтереси яких охоплюють доволі широкий діапазон [2], що знайшло своє відображення в змісті колективної монографії.

Варто зазначити, що запропонована колективна монографія є безпосереднім продовженням наукового пошуку авторів, що були раніше оприлюднені в індивідуальних і колективних монографіях, наукових статтях, виступах на конференціях та інших наукових форумах [1; 7; 9; 11; 13; 14; 16].

Виклад основного матеріалу. Одразу постає запитання, можливе, де в чому наївне: а яке відношення має проблематика зазначеної монографії до українознавства як такого? Ось яку відповідь пропонує відповідальна редакторка книги д. філос. н. Тетяна Гардашук: «У другій декаді XXI століття світ зіткнувся з численними викликами: стрімким упродовженням новітніх досягнень науки та техніки, технологічними проривами, застосуванням штучного інтелекту (ШІ), загостренням і поглибленням екологічних та економічних криз, пришвидшенням кліматичних змін, пандемією COVID-19 і переходом до постковідної реальності, загостренням конфліктів, війнами тощо. Широкомасштабна російська агресія в Україні стала одним із найбільших викликів сучасності, що загрожує не лише існуванню України, її державному суверенітету, ідентичності українців, а й світовій безпеці, має глобальні політичні, економічні, екологічні, епістемологічні, етичні, світоглядні та екзистенційні виміри. Після 24 лютого 2022 року світ уже не буде таким, як був до того. Із цими викликами сучасності корелює дослідження відповідних вимірів наукового знання, його внутрішніх і зовнішніх оцінок, а отже, актуалізується необхідність комплексного філософського аналізу ролі науки й наукових знань у вирішенні проблем сучасності, взаємодії науки з іншими суспільними інститутами та суспільством загалом» [10, с. 3]. Науковці відділу логіки та методології науки Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України здійснили спробу реалізувати зазначені завдання.

Подивімося, до яких обширів наукового знання звернулися автори монографії та який теоретичний інструментарій вони застосовували.

Перший нарис – «Від загальних наукових цінностей до конкретних теоретичних оцінок» (д. ф.-м. наук О. Габович, д. філос. н. В. Кузнецов) – присвячений побудові наукових теорій, які розглядаються як основа розвитку сучасного природознавства. «Кожна з них є не сталою, а складною динамічною системою абстракцій про сутності, що вивчаються за її допомо-

гою. Еволюція системи полягає в переходах від одного до іншого її стану, які спричинені двома факторами. Перший – усунення знайдених у теорії суперечностей та неповноти, другий – включення до теорії отриманого за її допомогою нового знання про досліджувані сутності» [10, с. 11].

Еволюція теорій забезпечується зворотним зв'язком між її попереднім станом і досягнутими дослідниками новими результатами. «Деталізація механізмів дії зворотного зв'язку та ролі в ньому оцінок можлива за умов урахування компонентного складу теорій, які використовують науковці» [10, с. 12]. У цьому процесі значну роль, яка потребує детального дослідження, відіграють епістемічні чесноти та епістемічні цінності. Автори нарису формують своєрідний компендіум таких чеснот, які називаються західними й українськими науковцями: «Прикладами чеснот є об'єктивність (objectivity), чесність (honesty), критичність (critical attitude / criticism), акуратність (accuracy), неупередженість (impartiality), широта поглядів (open-mindedness), сумлінність (fairness), скрупульозність / старанність (thoroughness), ясність (clarity), допитливість (curiosity), скромність (humility), толерантність (tolerance), правдивість (truthfulness), здатність до співпраці (cooperativeness), наполегливість (persistence), проникливість (insight), принциповість (steadfastness), уважність (carefulness), стриманість (restraint), мужність (courage), обачність (caution), витривалість (endurance), розважливість (discretion), цілеспрямованість (tenacity), креативність (creativity), солідарність (solidarity), раціональність (rationality), послідовність (coherence), мудрість (wisdom)» [10, с. 14]. Що ж стосується епістемічних цінностей, то, як зазначають автори, «існування систем наукового знання, їх складників і мереж є необхідною умовою для праці науковців, оскільки без їхнього творчого застосування та постійного вдосконалення неможливе поточне функціонування сучасної науки та її подальший розвиток. У цьому сенсі вони безумовно є епістемічними цінностями, а їхнє оцінювання є одним із способів якісного або/та кількісного вимірювання цього розвитку» [10, с. 17]. При цьому варто брати до уваги багатозначність термінів «оцінка» й «оцінювання», проблеми одиничності аксіології чи множинності аксіологій, різновидів цінностей і належність науки до цінностей і таке інше. Загалом, попри значне число присвячених цінностям у науці праць, авторам нарису довелося частково заповнювати певні лакуни, пов'язані з науковими оцінками, які ґрунтуються на визнанні значення та ролі цінностей у наукових теоріях і розвитку науки.

Утім, викликає подив посилання як на експерта з епістемічних чеснот на Наталію Яковенко, фахівця з ранньомодерного періоду історії України, яка свого часу на запитання журналіста: «Чи варто відмовлятися і рішуче засуджувати СРСР як колонізаторів та окупантів?» відповіла: «Відмовлятися й абсурдно, і невірно, бо це суперечитиме очевидному. За добрий приклад тут може послужити навіть створення СРСР, де, як відомо, Українська Республіка відіграла чи не

основну роль. Ба більше, Радянська Україна була співучасником функціонування більшовицької системи як у її позитивних (масова освіта, індустріалізація тощо), так і в злочинних проявах – репресіях, колективізації, Голодоморі. Зрештою, в Україні діяла не «советская власть», а радянська влада, яку будували «наші» – Затонський, Скрипник, Мануїльський та іже з ними» [12]. Ці твердження не відповідають історичним фактам. У липні 1918 року у Москві відбувся I з'їзд КП(б)У, який «ухвалив рішення створити автономну в місц. питаннях КП(б)У, яка входить до складу РКП(б) і підпорядковується у програм. питаннях заг. з'їздам цієї партії, а в питаннях заг.-політ. — її ЦК», а рішення VIII з'їзду РКП(б) (березень 1919 року) зазначило, що «ЦК укр., латис., литов. комуністів користуються правами обл. комітетів партії і повністю підпорядк. ЦК РКП(б)» [8]. При цьому етнічний склад КП(б)У та керівних структур УСРР на період утворення СРСР (грудень 1922 – липень 1923 років) категорично не відображав етнічний склад населення; серед генсеків й перших секретарів ЦК КП(б)У і КПУ до травня 1953 року не було жодного українця, а деякі перші особи (М. Хрущов, Л. Мельников) узагалі не знали української мови.

Другий нарис монографії має назву «Онтологія та модальність (питання онтологічного виміру наукового знання на тлі дискусії реалізм-антиреалізм в сучасній філософії науки)» (д. філос. н. В. Омелянич). Його автор аналізує поняття онтології й онтологічного виміру наукового знання в концепціях як сучасних захисників наукового реалізму, так і його критиків. Нарис «має за мету окреслити реалізм як власне онтологічну доктрину поза межами квайнівської (*квайнівської – авт. ст.*) парадигми та епістемології подолання скептицизму антиреалізму, виходячи з питання модальностей як воно постає у філософії фундаментальної науки на зламі XXI століття» [10, с. 57]. Автора не задовольняє поширена ситуація, коли питання реалізму ставиться в епістемологічних і семантичних термінах (вірування, знання, значення, істинність, референція, денотація, чинник істинності та інше), а онтологічна проблематика зводиться до питання «онтологічних зобов'язань» теорій. У нарисі констатована обмеженість концепцій внутрішнього (наукового) реалізму Патнема, конструктивного емпіризму ван Фраассена, метафізичного реалізму Девітта, сутнісного реалізму Гакінга, трансцендентального реалізму Бхаскара, онтичного структурного реалізму Лейдемана-Френча, які в основі мають Квайнівську парадигму керованої теоріями науки з її отождненням філософії науки та епістемології науки. В якості альтернативи Квайнівській парадигмі запропоновано парадигму конструктивного (модального) реалізму, започатковану Рональдом Гіром, яка, виходячи з часткової незалежності та автономності конкретних моделей відносно теорій, окреслює реалізм як власне онтологічну доктрину, будуючи «динамічну онтологію». Як зазначає Гір, «наукове судження є природним когнітивним процесом – це позиція натуралістичного, конструктивного реалізму» [15, р. 93]. Але при цьому онтологічний

вимір наукового знання пов'язується з модальною онтологією, яку втілюють моделі (фізичні, наприклад, номологічні машини, чи віртуальні, наприклад, комп'ютерні симуляції) у вигляді структур можливостей реальних систем. Можливо, комусь цей нарис видасться дещо схоластичним, але йдеться про надзвичайно важливі речі: якими способами наука буде об'єктивне знання про динамічний і багатовимірний світ.

Нарис третій «Переконання, цінності та емоції у прийнятті рішень» (д. філос. н. В. Навроцький) присвячений розгляду «питання про те, як сформулювати проблему раціонального рішення, що стоїть перед тим, хто його ухвалює, питання про структурні риси і процедуру ухвалення рішень, про підстави цієї дії» [10, с. 93] і встановленню ролі цінностей в обґрунтуванні прийняття рішень, а це являє собою один із головних структурних компонентів соціальної взаємодії з оперттям на принципи логіки, теорії аргументації та аналітичної філософії свідомості.

Переважає більшість сучасних теорій, які розглядають прийняття рішень індивідом, ґрунтується на зверненні до процесу встановлення переваг між альтернативними діями, котре, у свою чергу, передбачає встановлення переваг між аргументами «за» чи «проти» відповідних дій у певній ситуації. При цьому встановлення переваг між аргументами і вибір дій, наголошує автор, спираються на переваги між цінностями. «Базовими серед ментальних станів чи установок індивідів вважаються переконання. Усі інші ментальні стани і установки за відповідного спрямування уваги можуть стати об'єктами переконання, наприклад, цінності трактують як переконання стосовно того, що вважається важливим» [10, с. 95]. Ступінь важливості, який індивід приписує цінності, впливає на ступінь переконаності, на підставі якої, пише автор, виконується дія. Особливу роль тут відіграють емоційні чинники, адже поряд із суто раціональним існує й емоційне прийняття рішень на підставі емоційного оцінювання. Висновок запропонований такий: емоційні оцінки, що визначають переваги між цінностями, виникають на підставі інтуїтивного виводу – емоційної оцінної індукції. Але виникає закономірне запитання: а як бути з такими прийняттями рішень, які не передбачають оцінювання різних варіантів дій, коли переконання індивіда апіорі «виносять за дужки» те, що іманентно перебуває для нього поза сферою власне людських реалій?

У нарисі «Внутрішні об'єкти та логіка перенесення» (к. філос. н. А. Васильченко) відразу вводиться поняття «логіки несвідомого мислення як мислення, що базується на досвіді значущих стосунків з іншими» [10, с. 109]. Одразу виникає запитання щодо терміну «несвідоме мислення»; чи це «позасвідоме», чи «неусвідомлене», чи «невтямлене», чи «підсвідоме», чи ще якесь? Зрозуміло, що йдеться про мислення, яке не підпорядковується класичній логіці та ґрунтується на невичерпній сумі інтуїції. Проте який був би найадекватніший термін для його позначення? Так чи інакше, таке мислення втілюється у феноме-

нах проєктивної інтенційності, пов'язаних із суб'єктивною категоризацією реальності на підґрунті інтерналізованих відносин, і передусім у феномені перенесення (трансферу). Автор звертається до прояснення ознак несвідомого мислення в контексті психоаналітичних концепцій, до з'ясування ества внутрішніх об'єктів як фонових фантазійних фігур та їхньої ролі у зазначеному типі мислення. Далі на основі логіки інтенційності Пріста ведеться побудова мультимодальної логіки проєктивної інтенційності. Автор окреслює формалізацію теорії об'єктних відносин й аксіоматизацію перенесення та зміщення як первинних ментальних операцій, застосовуючи цю логіку для аналізу прикладів несвідомого мислення. Впадає в очі, що при цьому для автора нарис українських шкіл психології не існує.

Нарис п'ятий «Методологічні та аксіологічні аспекти науки про щастя» (д. філос. н. Т. Гардашук) присвячений предмету, який «постає як складна міждисциплінарна галузь під узагальненою назвою «наука про щастя» (science of happiness), що має на меті концептуалізацію та теоретизацію феномену щастя на основі поєднання філософських суджень і результатів багатьох емпіричних досліджень [...]». Наука про щастя включає психологію, нейрофізіологію, економіку, соціологію, політику тощо» [10, с. 135]. У нарисі авторка звертається до розгляду сув'язі суб'єктивних й об'єктивних, внутрішніх і зовнішніх (перед)умов щастя, у тому числі до залежності щастя від економічних й екологічних чинників у їхній сукупності. «Від самого початку відновлення державної незалежності в українському суспільстві тривають дискусії щодо національної ідеї, серед яких чимала увага приділяється питанню про українське щастя та з'ясуванню, наскільки українці щасливі чи нещасливі порівняно з іншими націями. Термін «українське щастя» використовується для узагальненого опису уявлень населення країни про щастя й відповідну оцінку власного благополуччя» [10, с. 136]. Така постановка питання зрозуміла, як і те, що оцінка щастя/нещастя зумовлена глобальною ситуацією (глобальні екологічні кризи, зростання екологічних загроз і викликів, зменшення глобального природного капіталу) та національними реаліями. Слушно авторка нагадує про «парадокс Істерліна», коли зростання доходів приносить задоволення лише до певної точки насичення, а також про «велику сімку» факторів, що впливають на щастя (Леярд), – родинні стосунки, матеріальний стан, робота, залученість у громаду та дружба, фізичне і ментальне здоров'я, персональна свобода і персональні цінності. Особливу увагу авторка звертає на методологію «конвертації» природного капіталу у тривале, комфортне та щасливе життя соціуму («Індекс Щасливої планети»), на роль еволюційно зумовленого психоемоційного зв'язку з природою як умовою благополуччя та щастя (гіпотеза біофілії). Природа має розглядатися не лише як джерело ресурсів, а й як основа задоволення нематеріальних потреб людини та почуття біофілії.

Але варто зауважити, що все це стосується повним чи переважним чином бодай відносно «нормальних» держав. За умов тоталітаризму щастя окремої людини зумовлене передусім «вживленою» в індивіда соціальною міфологією та корелюється з відданістю вождям усіх рангів [6].

Нарис «Роль деференції та довіри до джерел інформації під час російсько-української війни» (к. філос.н. Н. Вяткіна) присвячений дослідженню феномену політичної деференції на основі семантичної та епістемічної деференції. «Синонімічний ряд терміна «деференція» включає такі поняття, як довіра, повага, покладання на авторитет (джерело інформації, ідіолект, соціолект тощо), різні форми делегування (функцій, повноважень тощо)» [10, с. 154]. Свого часу повага до букви закону, церковних авторитетів, правлячої еліти була обов'язковою, нехтування нею вело до виникнення серйозних проблем у соціальному бутті індивіда. Згодом покладання на авторитети стало необов'язковим. Тим більшої ваги набуває думка спільноти, так само, як і індивідуальна думка, що часто є вирішальною – у виборі державного лідера, голосуванні за політичну партію, визначенні вагомості публічних осіб тощо. У нарисі авторська увага зосереджена на сучасних інформаційних феноменах, досліджуваних через призми поняття епістемічного авторитету і політичної легітимності, загрози і засобів протидії мізінформації й дезінформації під час війни в Україні. Власне, у такій мізінформації й дезінформації немає нічого принципово нового – все це існувало у сталінську добу навіть у тому, що стосується наукового знання [16]. Але все ж у підсумку складається враження, що логічні інструменти у протидії цілеспрямованій дезінформації та тоталітарній міфотворчості самі по собі безсилі.

Наступний нарис – «Природа та епістемічна цінність великих мовних моделей типу «Трансформер»» (к. філос. н. О. Маєвський). Автор зазначає: «Філософія завжди була справою живою і передусім озиралася на саме дійсне життя, задаючись питанням, як воно є *можливим* як саме таке і лише у світлі цього, далі – як таке *взагалі*. Традиційною філософською відповіддю на питання «як?» щодо «*можливості*» у сфері дійсності є категорія *необхідності*: метафізичної, концептуальної, логічної. Уявлення про здійснення цієї «*необхідності*» як *ідеї* задає структуру й змістовне наповнення «можливого» у житті. Водночас ідеальне відрізняється і відмежовується від дійсного у тому визначальному відношенні, яке задається саме опорними для філософії актами «озирання»: *ідеальне є атемпоральним*» [10, с. 183]. Виходячи із цих засновків, автор застосовує феноменалістично-функціоналістський понятійний апарат на платформі конекціонізму та когнітології штучних нейронних мереж і здійснює філософський огляд основоположних інтуїцій, загальної природи і функціональної механіки передових реалізацій великих мовних («базових») і діалогових («інструктивних») мультимодальних моделей прикладного штучного

інтелекту (на основі архітектури типу «Трансформер») як нечітких мовно опосередкованих баз знань, заснованих на текстах, а разом із тим визначає межі інструментальної епістемічної цінності діалогових великих мовних моделей типу «Трансформер» як продуктів специфічного ланцюга процедур машинного навчання, що включає безпосередню експертну участь людей і небезпечність їхнього застосування у певних ситуаціях.

В останньому, восьмому нарисі «Семантика позначення й істини» (к. філос. н. Я. Кохан) автор на початку заявляє: «На початку ХХ століття двоє дослідників: Людвіг Вітгенштайн та Бертран Рассел – заявили, що теорія денотації є хибною для випадку речень, і висунули як альтернативу до поняття денотації ідею референції як деякого зовсім іншого відношення між всяким реченням та об'єктом, який би мав позначатися цим реченням. Ідея референції не була продумана, і нікому досі не вдалося створити на її основі зв'язну семантичну теорію. Однак протягом ХХ століття все більше логіків почали плутати референцію з денотацією [...] Ми спираємося винятково на праці Рассела, оскільки праці Вітгенштайна не містять зв'язного викладу, що піддається науковому аналізу» [10, с. 219]. Подальший текст здатні прочитати тільки експерти з того предмета, який із певною мірою умовності зветься математичною логікою. Автор претендує на те, що наразі саме він ввів строге логічне поняття явища як фрагмента дійсності і такі самі строги поняття сторони явища, закону природи й регулярності.

Висновки. Загалом монографія має значення для подальшого розвитку досліджень в царині логіки, філософії та методології науки в Україні, хоча деякі її розділи становлять інтерес для кількох сотень чи навіть десятків фахівців, а інші – для всієї інтелектуальної української спільноти та напряду пов'язані з українознавством як комплексною фундаментальною сучасною наукою [3; 4; 5; 6]. Утім, і найабстрактніші теоретичні розмисли змінюють українську дійсність і розширюють здатність українців осягнути себе та світ.

1. Гардашук Т. Екологічна парадигма цивілізаційних трансформацій: Цивілізаційний вибір України. *Філософська думка*. №6. 2020. С. 101–117.
2. Гардашук Т. Відділ логіки та методології науки: здобутки і перспективи. *Філософська думка*. №4. С. 102–111. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.04.102>
3. Грабовська І. Деякі методологічні проблеми філософії в сучасному українському гуманітарному дискурсі. *Monografia pokonferencyjna «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT»*. №34. *PHILOLOGY, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY*. Paris. URL: http://конференция.com.ua/files/106_05_xi_2020_s.pdf
4. Грабовська І.М. Сучасне вітчизняне та закордонне українознавство в реаліях війни путінської неоімперії проти України. *Україна в контексті соціогуманітарних викликів сучасності: історич-*

ний досвід та перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). 17 травня 2022 року. Переяслав, 2022. С. 72–74.

5. Грабовська І.М. Наукове українознавство у формуванні молоді та забезпеченні національної безпеки України. *Особистість та освіта в умовах сучасних соціокультурних викликів: ціннісно-світоглядні та науково-методичні аспекти: збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції, 27 лютого 2026 р., м. Дніпро, КЗВО «ДАНО» ДОР*. Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР», 2026. С. 144–146.
6. Грабовський Сергій. Антизахідництво як смислова вісь російської імперсько-тоталітарної політичної релігії. *Українознавчий альманах*. Випуск 37. С. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37>
7. Комунікативні трансформації в сучасній науці. Монографія / А. Васильченко, Н. Вяткіна, Т. Гардашук (відп. ред.), І. Кисляковська, Я. Кохан, В. Кузнецов, Ю. Писаренко, О. Маєвський, В. Навроцький, В. Омелянчик. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. 2022. 394 с.
8. Комуністична партія України Радянської доби. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-4431>
9. Кузнецов В., Габович О. Філософія наукових теорій. Нарис перший: назви та реалії. Київ: Наукова думка, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, 2023. 520 с.
10. Нариси з логіки, онтології та аксіології сучасного наукового знання / відп. ред. Т. В. Гардашук; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ: Академперіодика, 2025. 256 с.
11. Семіотичний аналіз явищ культури. Монографія / Васильченко А., Вяткіна Н., Габович О., Гардашук Т. (відп. ред.), Кисляковська І., Кохан Я., Кузнецов В., Писаренко Ю, Маєвський О., Навроцький В., Омелянчик В. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2021. 396 с. URL: http://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Semiot_analys.pdf
12. Яковенко Наталя: «В Україні діяла не "советская власть", а радянська влада». URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/6/64212/>
13. Gardashuk T. Water Valuation and Weaponization. *Etikk I Praksis. Nordic Journal of Applied Ethics*. №19(1). 2025. С. 45–57. <https://doi.org/10.5324/eip.v19i1.6281>
14. Gardashuk T. From Environmental Weaponization to Environmental Peacebuilding. *EurSafe News*. №25(3). 2025. С. 7–9. URL: <https://www.eursafe.org/images/Eursafe%20Newsletter%20May%202025.pdf>
15. Giere R. *Explaining Science: A Cognitive Approach*. University of Chicago Press. 2010, 344p.
16. Pollock Ethan. *Stalin and the Soviet Science Wars*. URL:

<https://web.archive.org/web/20100702041858/http://press.princeton.edu/chapters/s8283.html>

17. Viatkina N. Academic Dialogue Against the Background of War. *Studia Philosophica Estonica*. №17. 2024. C. 156–159. DOI: <https://doi.org/10.12697/spe.2024.17.14>

References

- Gardashuk T. (2020). *Ekolohichna paradyhma tsyvilizatsiynyykh transformatsiy: Tsyvilizatsiynyy vybir Ukraïny* [Ecological paradigm of civilizational transformations: Civilizational choice of Ukraine]. *Filosofs'ka dumka*. №6. Pp. 101–117. (in Ukrainian).
- Gardashuk T. *Viddil lohiky ta metodolohiyi nauky: zdobutky i perspektyvy* [Department of logic and methodology of science: achievements and prospects]. *Filosofs'ka dumka*. №4. Pp. 102–111. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2021.04.102> (in Ukrainian).
- Grabovs'ka I. *Deyaki metodolohichni problemy filosofiyi v suchasnomu ukrayins'komu humanitarnomu dyskursi* [Some methodological problems of philosophy in modern Ukrainian humanitarian discourse]. *Monografia pokonferencyjna «SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT»*. №34. PHILOLOGY, SOCIOLOGY AND CULTUROLOGY. Paris. URL: http://konferentsyya.com.ua/files/106_05_xi_2020_s.pdf (in Ukrainian).
- Grabovs'ka I.M. (2022). *Suchasne vitchyznyane ta zakordonne ukrayinoznavstvo v realiyakh viyny putins'koyi neoimperiyi proty Ukrayiny* [Modern domestic and foreign Ukrainian studies in the realities of the war of Putin's neo-empire against Ukraine]. *Ukrayina v konteksti sotsiohumanitarnyykh vyklykiv suchasnosti: istorychnyy dosvid ta perspektyvy. Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (z mizhnarodnoyu uchastyu)*. 17 travnya 2022 roku. Pereyaslav. Pp. 72–74. (in Ukrainian).
- Grabovs'ka I.M. (2026). *Naukove ukrayinoznavstvo u formuvanni molodi ta zabezpechenni natsional'noyi bezpeky Ukrayiny* [Scientific Ukrainian studies in the formation of youth and ensuring the national security of Ukraine]. *Osobystist' ta osvita v umovakh suchasnykh sotsiokul'turnyykh vyklykiv: tsinnisno-svitohlyadni ta naukovo-metodychni aspekty: zbirnyk materialiv III mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 27 lyutoho 2026 r.,m. Dnipro, KZVO «DANO» DOR*. Dnipro: KZVO «DANO» DOR». Pp. 144–146. (in Ukrainian).
- Hrabovs'kyy Serhiy. (2025). *Antyzakhidnytsvo yak smyslova vis' rosiys'koyi impers'ko-totalitarnoyi politychnoyi relihiyi* [Anti-Westernism as the meaning axis of the Russian imperial-totalitarian political religion]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*. Vypusk 37. Pp. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37> (in Ukrainian).
- Komunikatyvni transformatsiyi v suchasniy nauksi. Monohrafiya* [Communicative transformations in modern science. Monograph] / A. Vasyl'chenko, N. Viatkina, T. Gardashuk (vidp. red.). (2022), I. Kyslyakovs'ka, YA. Kokhan, V. Kuznyetsov, YU. Pysarenko, O. Mayevs'kyy, V. Navrots'kyy, V. Omel'yanchyk. Kyiv: Instytut filosofiyi imeni H.S. Skovorody NAN Ukrayiny. 394 p. (in Ukrainian).
- Komunistychna partiya Ukrayiny Radyans'koyi doby* [Communist Party of Ukraine of the Soviet era]. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny*. URL: <https://esu.com.ua/article-4431> (in Ukrainian).
- Kuznyetsov V., Habovych O. (2023). *Filosofiya naukovykh teoriy. Narys pershyy: nazvy ta realiyi* [Philosophy of Scientific Theories. Essay One: Names and Realities]. Kyiv: Naukova dumka, Instytut filosofiyi im. H.S. Skovorody. 520 p. (in Ukrainian).
- Narys z lohiky, ontolohiyi ta aksiolohiyi suchasnoho naukovoho znannya* [Essays on logic, ontology and axiology of modern scientific knowledge] / vidp. red. T.V. Gardashuk (2025). Kyiv: Akadempriodyka. 256 p. (in Ukrainian).
- Semiotychnyy analiz yavlyshch kul'tury. Monohrafiya* [Semiotic analysis of cultural phenomena. Monograph] / Vasyl'chenko A., Viatkina N., Habovych O., Gardashuk T. (vidp. red.). (2021), Kyslyakovs'ka I., Kokhan YA., Kuznyetsov V., Pysarenko YU, Mayevs'kyy O., Navrots'kyy V., Omel'yanchyk V. Kyiv: Instytut filosofiyi imeni H.S. Skovorody NAN Ukrayiny. 396 p. URL: http://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Semiot_analys.pdf (in Ukrainian).
- Yakovenko Natalya: «V Ukrayini diyala ne "sovetskaya vlast", a radyans'ka vlada»* [Yakovenko Natalia: "In Ukraine, it was not the "Soviet power", but the Radianska power" that acted"]. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/6/64212/> (in Ukrainian).
- Gardashuk T. (2025). Water Valuation and Weaponization. *Etikk I Praksis. Nordic Journal of Applied Ethics*. №19(1). C. 45–57. <https://doi.org/10.5324/eip.v19i1.6281>
- Gardashuk T. (2025). From Environmental Weaponization to Environmental Peacebuilding. *EurSafe News*. №25(3). Pp. 7–9. URL: <https://www.eursafe.org/images/Eursafe%20Newsletter%20May%202025.pdf>
- Giere R. (2010). *Explaining Science: A Cognitive Approach*. University of Chicago Press. 344 p.
- Pollock Ethan. *Stalin and the Soviet Science Wars*. URL: <https://web.archive.org/web/20100702041858/http://press.princeton.edu/chapters/s8283.html>

Отримано редакцією журналу / Received: 26.04.26
Прорецензовано / Revised: 08.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 12.05.26

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 38

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Передрук статей та розміщення їх в Інтернеті може бути здійснено тільки з дозволу автора та відповідального редактора Українознавчого альманаху.

Підписано до друку 29.05.2026р. Формат 60×84%. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 24,5 Обл.-вид. арк. 23,8. Замовлення № 41
Наклад 100 прим.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»

м. Київ, вул. Кирилівська, 60

Тел.: +38 (067) 849-34-60

+38 (044) 222-50-84

E-mail: milenium_ofis@ukr.net